ALİ ŞERİATİ

25 BÜTÜN ESERLERİ

Kendisi Olmayan İnsan

İnsanın Dört Zindanı

FECR

Fecr Yayınları 148
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 25

Kendisi Olmayan İnsan

Eserin Orijinal Adı
İnsan-ı bî Hûd

Tercüme
Prof. Dr. Ejder Okumuş

Editörler
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Dr. Murat Demirkol

ISBN 978-605-5482-01-5

3. Baskı: Ocak 2013

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: Cinas
Baskı: Kalkan Matbaacılık
Büyük Sanayi 1. Cadde 99/32
Tel: 0312. 341 92 34 İskitler/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rüzgarlı Cad. No: 2/5
Ulus / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
www.fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

Kendisi Olmayan İnsan

İÇİNDEKİLER

06 Ali Şeriati
07 Yayıncının Notu

BİRİNCİ BÖLÜM
11 **Doğu ve Batı'da Hümanizm**
13 Sosyal Açıdan Dinlerin Tipolojisi
17 Dinin Tarifi
17 İnsanı Tanımlama ve Tanıma
21 Dinle İlgili Değişik Açıklamalar
28 Hümanizm
31 Egzistansiyalizm Ne Diyor?
42 Bu Mutlak Varlığa Ulaşmanın Yolları
43 Brahmanizm
45 Brahmanizm Ne Diyor?
64 Camus ve Felsefesi
81 Kant Ahlakının Tarifi
83 Mitoloji

İKİNCİ BÖLÜM
91 **İnsanın İsyanı**
93 Mitolojide İnsanın İsyanı
93 İnsanın Yeniden Yaratılışı
94 Promete
98 Promete ve İsyan
101 Yalnızlık
104 Promete ve Şeytan
104 Mitolojinin Kaynakları
105 Lukres ve Camus'nun Eser ve Düşüncelerinde İnsanın Başkaldırısı
112 Gurbet

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
113 **İnsanın Dört Zindanı**
Abadan Petrol Fakültesi Konferansı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
153 İnsanın Dört Zindanı
Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Konferansı
162 Tabiatın Belirleyiciliği Nedir?
164 Tarihin Belirleyiciliği
169 Üçüncü Belirleyicilik Toplum Belirleyiciliğidir
171 Kendi Kendini Belirleme

BEŞİNCİ BÖLÜM
177 Kendisi Olmayan İnsan

ALTINCI BÖLÜM
217 Tamam İnsan
227 İnsanın Çeşitli Araçlarla Bozulma Türleri

YEDİNCİ BÖLÜM
269 Yeni İrtica

SEKİZİNCİ BÖLÜM
275 Günümüz İnsanının İhtiyaçları
284 İnsanın Düşmanları

DOKUZUNCU BÖLÜM
301 Kitap Hakkında Bir Söz
305 Bağların Kopması
308 İnsanın Anlamı ve Misyonu
310 İnsanın İhtiyacı ve Ekoller
312 Egzistansiyalizmde İnsanın Sorumluluğu
313 İnsan Yaratmanın Ömrü
315 İnsanın İçeriğini Boşaltmak
317 Toplum Türleri
319 İnsan Kendisinden Nasıl Boşaltılabilir?
323 İnsanlığı Yaratmaya Dönelim

ONUNCU BÖLÜM
325 Arzular

EKLER
337 Jung'un Hayatının Hazin Sonu

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yönelttiği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul

edemeyeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (a.s) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir.

Ayrıca metin içerisinde bazı kelime ya da ibarelerin doğru anlaşılması için Derleyen tarafından bazı ilaveler yapılmıştır. Bu ilaveler [ ] içerisinde verilmiştir. Metnin orijinalinde eksik kalan bazı cümleler vardır. Bu kısımlar ...* işaretiyle gösterilmiştir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU ve BATI'DA HÜMANİZM

Sosyal Açıdan Dinlerin Tipolojisi

1. Bilim-altı din veya Taki ağanın dini.

2. Bilim-üstü din veya insani din.

Bilim-altı ve bilim-üstü dini incelemek için bir toplumun sınıflarını kültürel açıdan tahlil etmemiz gerekir. Eğer bir toplumu konik olarak ele alırsak, koninin hacminin çoğunu avam ve kitlenin işgal ettiğini görürüz. Avam ve kitle genellikle bilinçsizdir ve dinleri ya kalıtımsaldır ya da dinlerini üst sınıftan alırlar. Üst sınıf entelektüel[1] adında fikrî bir zümredir.

Tarih, zamansal uzunluk açısından birbirinden farklı olan çeşitli devreler zincirinden ibarettir. Bu tarihsel devrelerin kanıtı veya belgesi, büyük olaylar, hükümet değişimi ve bir sülalenin

[1] Entelektüel, beyin ve zihin işi yapan kimse demektir. Entelektüeli fikir işçisi, beyin işçisi veya tahsilli diye tercüme etmek mümkündür. Bu kelime Farsça'ya rovşenfikr olarak tercüme edilmiştir ki oldukça yanlış bir anlamlandırmadır; zira her tahsilli ve entelektüel rovşenfikr olarak çevrilemez. Aksine tahsil yapmamış kişinin entelektüel olması mümkündür.

Entelektüelin özellikleri

1. Onların dinleri bilimdir, siyantizmdir. Başka bir ifadeyle entelektüeller, bilimperesttirler. Bilimsel yasalara öyle inanırlar ki sadece bilimlerden elde edilen sonuçlara inanır, iman ederler. Bilimin izah etmekten aciz kadığı şeyleri inkar ederler.

2. Kavmî ve sosyal geleneklere karşıdırlar.

3. Geçmişle külliyen savaş ve inat halindedirler.

4. Gelecekçi ve yenilikçidirler.

5. Dine doğal olarak muhaliftirler; zira dinin, bilimin açıklamakta aciz kaldığı esasları vardır.

6. İşrak ve gönül ihsasından doğan duygu ve eserlere karşıdırlar ve sadece kuru bilimsel mantık ve dimağa dayanırlar.

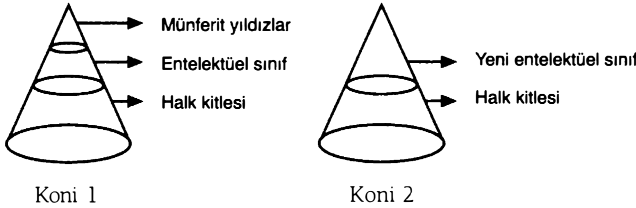
7. Ümitvar kılıcı ve mükemmelliğe doğru ilerleyen felsefî bir dünya görüşüne sahiptirler. İnsanlığın kemale, mükemmelliğe gideceğini düşünür ve tarihin dinsizliğe doğru gideceğine inanırlar.

8. Bütün hedefleri, laisizasyondur. Toplumu laik, yani gayr-i dinî (din karşıtı değil) yapmak isterler. Bu, onyedinci asır siyantist entelektüellerinin tamamının düşünme ve telakki tarzıdır. Temsilcileri, Diderot, Rousseau ve Voltaire'dir; fakat Dante orta çağların etkisi altındadır.

düşüş veya yükselişi değil; bilakis toplumda hükümran olan kendine özgü ortak ruh ve fikrin değişiminden ibarettir.

Dolayısıyla genel eğilim ve ortak sosyal ruh, bir dönemin temelini teşkil eder. Bu, Montesqiue'nun "çağın ruhu" dediği şeydir. Bundan dolayı tarih, her biri özel ve belirgin bir ruhsal sima olan çeşitli dönemlerin birbiri ardınca gelmesi demektir. Her dönemin son zamanlarını eğer koniye[2] benzeterek incelersek, onda üç bölüm buluruz. Bir bölüm halk kitlesi (koninin kaidesi), üst bölüm entelektüel ve koninin başında her dönemin sonunda doğan ve başka bir dönemden haber veren yeni yıldızlar vardır. Bunlar, entelektüel sınıfının üstünde parlayan, fakat henüz bir sınıf oluşturmamış olan münferit yıldızlardır.[3]

Bunlar sınıf açısından entelektüelin bir parçasıdırlar; ama zamanın ruhunu kabul etmezler ve ona karşı isyan edip yeni bir düşünce tarzı icat ederler.

Koni 1 Koni 2

(Bu koni resimleri, Derleyen tarafından çizilmiş ve metin içine konulmuş; fakat tarafımızdan dipnota taşınmıştır-Çev.)

Sosyal sınıf; kendine özgü açık özellikler ve sosyal alametleri elde ettiği, varlığı toplumun bütün bedeninde hissedildiği, bir maden damarı gibi dağın bir kısmını baştanbaşa sardığı, dağın bünyesinde ayrı bir şekil ve renkte kendini gösterdiği bir zamanda oluşur. Yer yer küçük-büyük üretim birimlerinin veya modern montajın yeni kurulduğu sanayileşmemiş bir ülkede dağınık sanayi işçisi gruplarının ortaya çıkmasıyla sanayi işçilerinden veya işçi gruplarından bahsedilebilir; fakat onlara işçi sınıfı denmesi sosyoloji açısından doğru değildir. Örneğin Suudi Arabistan'da modern ve büyük petrol sanayii vardır ve buna bağlı olarak somut bir işçi sınıfı da söz konusudur. Lakin eğer Suudi toplumunun işçi sınıfına sahip olduğunu kabul edersek, doğru olmaz. Bu konuda Asya ve Afrika ülkelerinin sol entelektüellerinin çoğunun bilinçsizliği, olayları değerlendirmede büyük hatalara, ülkelerinin sosyal gerçekliğini kavramada yanılgıya düşmelerine sebep olmuştur.

Entelektüeller bu yıldızlarla savaşa tutuşur ve onları dışlanmış ilan ederler. Fakat zamanın zorlamasına göre bu yıldızlar tedricen daha parlak ve çok olur; öyle ki yavaş yavaş konide entelektüellerin yerini alır ve kendileri yeni entelektüel sınıfını meydana getirirler. Bu yolla yeni tarihsel dönem şekillenir ve tekrar sosyal koni, önceki koninin zirvesindeki yıldızlar cinsinden olan entelektüel ve kitle sınıfını içine alan koniye dönüşür.

Yine bu dönemin sonunda koninin zirvesinde gelecek yarının başlangıcını ilan eden yıldızların tek tek doğduğu görülür. Medeniyet ve kültürler tarihi daima bu şekilde hareket halindedir.

Soru: Önceki entelektüel sınıfı, önceki yıldızların yeni entelektüel sınıfı teşkil ettiği yeni dönemde nereye gidiyor ve ne oluyor?

Cevap: Bunlar, mağlup olmuş bir medeniyet -Toynbee'nin sözüyle- gibi ya mihver olur ya da durgun bir halde donuk hayata devam ederler. Yani yeni görüşle açık ve sert savaştan sonra mağlup olur ve savunma durumunu alırlar; yavaş yavaş sosyal hayattan ve tarih sahnesinden uzaklaşır, terk edilmiş ve unutulmuş bir halde inzivaya çekilirler. Artık "hayat"a değil, sadece kendi "olma"larına devam ederler veya tamamen ölürler. Ortaçağ'ın entelektüel sınıfı olan Katolik keşişler, koninin zirvesinde Ortaçağ'ın sonlarında (Rönesans) ortaya çıkan ve yeni dönemde bugünün entelektüel sınıfını meydana getiren yıldızların doğuşu karşısında batışa geçtiler ve şimdi zamanın içinde ve meydanın ortasında değil, bilakis Avrupa'nın canlı toplumundan uzak bir köşede yeni zamanın kenarında bir kış hayatına sahiptirler. Her ne kadar hâlâ "var" olsalar da günümüz fikrî ve sosyal hareketler sahnesinde bir rol oynamıyorlar; hayatın faktörü değil, seyircisidirler.

Ben, bizim şimdi yeni dönemin sonlarında (Rönesans'tan şimdiye kadar) bulunduğumuzu ve gelecek yarınlardan haber veren yıldızların koninin tepe noktasında boy verdiklerini hissediyorum. Şimdiki zamanda, özellikle iki savaş arasında ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bugünün dünyasının mantıkçı ve

bilimci görüşü ve asrın ruhuna karşı ayaklanan bilimde yeni bir ruh ortaya çıkıyor. Zamanımızın ruhu Rönesans'tan itibaren vücuda gelmiş, 17. yüzyıldan itibaren entelektüel olarak teşekkül etmiş olup siyantist (bilimi kutsayan) bir görüşe sahip olan tahsilli sınıftan ibarettir. Günümüzde koninin tepesinde meydana gelen yıldızlar, özelliği duygu, aydınlanma ve özellikle dinî ve irfani görüşe aykırı hareket etmek olan tahsilli veya eğitimlilerin üstündedirler. Entelektüel sınıf muhtemelen geleceği yaratacak; o nedenle kendi yeni görüşünü bazen genel, bazen de müphem olarak ilan ediyorlar. Galileler, Beconlar ve Koperniklerin, Ortaçağ dönemlerinin sonlarında kendi zamanlarının entelektüel sınıfı, yani din âlimleri, skolastik bilginler ve Aristocu görüş karşısında parladıkları ve o dönemin entelektüelini meydana getirdikleri gibi bunlar da yeni bir aydınlık ve parlaklıkla uzak ve müphem bir ufka işaret ediyorlar; yarının entelijansiyasının genel görüş ve eğilimi oradan görülebilir. 20. asrın sosyal konisinde meydana gelmiş olan bu yeni yıldızların her biri bir dalda çalışıyorlar; fakat onların hepsinde tek görüş ve tek duygu ortaktır. O "dönüş" değil, bilakis irfani ve manevi bir duygu tarafına gitmektir. Bu manevi duygunun, köhne din ve mezhebe geri dönüş olduğu söylenemez; zira halk kitlesinde var olan dinden çok uzaktır. Çünkü genel bir dinin, koninin tepe noktasındaki üst dine varabilmesi için din-dışı bir aşamadan geçmesi gerek; zira bu din ilim üstüdür; oysa kitlenin dini ilim-altı bir dindir. Hakikatte koninin (zahirî ve geometrik açıdan koni de doğrudur) zirvesindeki yıldızların manevi duygusu ile dinî ve irfani eğiliminin, bilimi kutsayan entelektüel sınıfının dinsizliğiyle, avam sınıfında, yani koninin kaidesinde var olan din ve irfana göre daha fazla yakınlık ve anlaşması söz konusudur. Einstein'ın irfani ve dinî duygusu, maddecilik ve dinsizliğe, Tevrat'ın resmî koruyucularının ve Musa dininin temsilcilerinin koninin kaidesinin sakinleri arasında yer aldığı Yahudi hahamların dinine göre daha yakındır.

Dinin Tarifi

Ali Asgar Hikmet Bey'in yazdığı Dinler Tarihi kitabında din hakkında çeşitli tarifler verilmiştir:

1. Din, itaat anlamındadır (İnsanlar dindar oldular ve itaate mağlup oldular).

2. Din, akıl sahipleri için konulmuş ilahi yasalardan ibarettir, başka bir ifadeyle insanlar için ilahi kurumdur.

3. Din, dil ile ikrar, kalp ile inanma ve namaz, oruç ve cihat gibi beden organlarıyla eylem etmektir.

4. Din, iyi ve kötü eylemler hakkında ilahi yasadır. Bazen ilahi şeriata da din denir.[4]

5. Din, ibadete layık olup yaratıcı, hâkim ve âlim olan bir güce veya insanüstü güçlere iman ve itaattir.

6. Din, inanç, eylemler ve ibadetlere özgü bir sistemdir.

7. Dinin en belirgin tarifi bir İngiliz antropolog olan Taylor'a aittir: "Din, ruhani varlıklara inanmaktır".

8. Din, insanın kalbî duygularının açıklanmasından (insanın iç duygularının beyanından) ibarettir.

9. Din, bireysel veya sosyal inanç, duygu ve eylemler bütünüdür.

Bu tariflerden hiçbiri olgun değildir ve her biri bütünden bir parçayı ifade etmekte, kapalı ve karanlık olup hiçbiri birbirine benzememektedir. Bu yetersizliğin özel bir sebebi var, o da şudur: İnsanı tanımadan din hakkında bir tarif yapma imkânı yoktur.

İnsanı Tanımlama ve Tanıma

İnsan için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Örneğin Aristo şöyle diyor: "İnsan düşünen/konuşan hayvandır." Eflatun şöyle diyor: "İnsan siyasal hayvandır". Tanınmış din bilimci Müller ise şöy-

[4] Din, İbranice bir kelimedir ve yol demektir.

le diyor: "İnsan şekil yapan bir hayvandır." yani zihinsel şekil yapar. Mesela kişi, insan bireylerini görüyor ve insanın aynısı olan farazi bir şekil yapıyor. Fakat belirtilmelidir ki bu tariflerden hiçbiri mükemmel değildir. İnsan, bu tariflerde anlatılanlardan daha karmaşıktır. İnsanın tarifi bana göre şudur: "İnsan, ütopist, mutaassıp, siyasal, isyan eden, yaratan, meşguliyet arayan, çeşitlilik arayan ve bekleyen bir hayvandır."

Ütopist: Ütopist, hayalî maverai ülke, yani mükemmel yapan, cennet meydana getiren vs. demektir. Ütopya yapıp Medine-i Fazılayı meydana getiren, sadece Eflatun değildir; belki tarihin her döneminde her insan zihninde ütopya kuruyor, tabii ki idrak ve olgunluğu ölçüsünde.

Dolayısıyla insan ütopyacıdır ve her zaman ütopyaya gidip erişme ve ütopyada yaşama arzusuna sahiptir. Onun sebebi nedir ve ispat yolu hangisidir? İnsan, edebî, sanatsal ve dinsel eserlerinin tamamında ilk aşamalardan itibaren iki dünyaya (alttaki ve üstteki dünya) inancı var olmuştur. Sonra cennet yapmıştır vs. Hiçbir din cennetsiz değildir. Ancak bu cennet, insanların hayal gücü ve ihtiyaçlarına göre farklılık arz etmektedir. Günümüz maddeci insanının ruhunda da hâlâ ütopya vardır. İnsanın ütopistlik halinin ispatı için birkaç delil vardır:

1. Alttaki ve üstteki dünyaya inanç.

2. Cennetler

3. Tür tanrıları ve mitoloji dünyası

4. Efsaneler: Efsaneler (mitolojiler), tarihin eksikliğini telafiden ibarettir. Efsaneler, "tarih"tir, ama olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi. Efsaneler, insandan daha üstün ve mükemmel olan ve her biri gerçeklik dünyasından daha üstün bir dünyadaki mesele ve işlerden birinin olgun ve mutlak sembolü olan bireylerin hayatının ve onlarla ilgili olayların ifadesidir.

Aristo'nun belirttiği "Katarsis" teriminin tercüme, açıklama ve manası konusunda mütercimler ve düşünürler birtakım problemlerle karşılaştılar ve ihtilafa düştüler. (Katarsis, trajedik öy-

külerin, yani güçlü, ulu, asil ve ihtişamlı destanların müşahedesiyle insanda meydana gelen bir durumdan ibarettir.)

Acaba bu katarsis tezkiye midir? Arındırma mıdır? Kir temizleyen midir? Nedir? Bunlar kesin anlam değildir.

Trajedi, güzel ve mutlak asil öykülerden ibarettir; hayat gerçeğimiz böyle yüksek anlamlar ortaya koymaktan uzaktır. Bir taraftan da insan ona muhtaçtır. Trajedi görmeyen insan, yavaş yavaş hayatın aşağılık gerçekliğine alışır ve adiliğe sürüklenir. Hâlbuki trajik bir öykü, destan veya bir şiir okumak insanı daima yüksek düzeye, insanın arzu ettiği düzeye ulaştırır ve bu cihetle insani ruh için tekâmül boyutu da vardır.

Aristo ve yazarların, ciddi ve trajik öykülerin gerçekliğin aşağılık çukurundan uzaklaşması gerektiğine inanmaları, insanın kendi iradesinde olan gerçeklikten uzaklaşmaya olan daimi ihtiyacı sebebiyledir. Aşkın sanat, özellikle modern sanat, hatta insan görüş ve ruhu, yeni gerçeklikten kaçış dalgasıdır.

Ütopist insan, ister tarihsel biçimde, isterse modern biçimiyle olsun daima aşkın olanı meydana getiren ve her zaman da aşkın olanı isteyen insan demektir.

Mutaassıp: Taassup asil insani alametlerden biri olup[5] hemfikir ve hemdert bir gruba şiddetli ve kuvvetlice bağlanmak demektir. Birey, bu bağı korumak için faaliyet gösterdiği ölçüde insandır. Taassup insanın insani güdülerinin bir parçasıdır.

İnsanın Siyasal Olması: Eflatun'un bir tarifi var. O şöyle diyor: "İnsan siyasal bir hayvandır". Fakat İranlı, Arap ve yabancı mütercimler hep Yunanca politik kelimesini siyasal manasıyla çevirmek yerine sosyal, yani toplumsal manasına alıp "İnsan sosyal bir hayvandır." demişlerdir. Hâlbuki bal arısı ve karınca gibi hayvanlar insandan daha sosyaldirler. O halde doğru olan, siyasal hay-

[5] Taassup grup ve toplum anlamına gelen asabe'den (veya usbe'den) gelir; hizipten gelen ve partizanlık demek olan tehezzüp gibi. Taassup, bireyin aslında ortak olduğu grup (usbe, asabe) ile bağlılık duygusu ve sorumluluğudur.

van anlamıdır. İnsana özgü ve belirleyici özellik, onun sosyal olması değil, siyasal olmasıdır. Elbette siyaseti, onun yürürlükteki anlamıyla almamak gerek. Bilakis siyaset, çevre, toplum, ortak yazgı, ortak dert ve insanın içinde yaşadığı toplumda ortak toplumsal hayatıyla ilgili bilinçten ibarettir. Tabii ki bu bilinci hissetmeyen insanlar vardır. Bunlar olgun değil, felçli insandırlar.

İsyancı: İnsanın en bariz ve en değerli sıfatlarından biri, isyandır. Herkes, sahip olduğu isyan kadar değerlidir ve insan isyanının azalması ölçüsünde hayvana ve bitkiye yaklaşır. Bu nereden anlaşılmaktadır? Ne mutlu ki bizim bu insani sıfatlarla ilgili başından beri bilgi ve bilincimiz var olmuştur; fakat modern insan bundan habersizdir.

Bütün dinlerde ve yaratılış felsefelerinde isyan vardır: Yunan'da insan Promete yardımıyla tanrılara karşı isyan ediyor, başkaldırıyor; Tevrat, İncil ve Kur'an'da insan tanrıya karşı isyan ediyor. İslam'da insan yasak ağaçtan yiyor; melekler insanın bu işini isyan olarak telakki ediyorlar. Bu konunun bilgisine sahip olan Tanrı da bu sıfatın insanda olduğunu reddetmiyor. Fakat yeni ve modern medeniyet insanın isyan yeteneğini ufalıyor ve insanı tüketim kölesi yapıyor. Bunun içindir ki bütün kitaplar, bütün fikirler ve inançlar, kalıptan çıkmış kelle şekerleri gibidir.

İnsanın Yaratıcılığı: İnsanın yaratıcılığı ve isyanı, insanın özgürlük ve iradesi demektir, her şey, hatta Tanrı'nın iradesi karşısında özgürlük. İnsanın isyan ve çeşitlilik arayışı şeklinde tezahür eden bu özgürlük ve yaratıcılık duygusu, sanatı ve tekniği meydana getiriyor.

İnsanın Çeşitleme Eğilimi (Sofistikasyon): Her insan, çeşitlemecidir. Çeşitlemeci olmaktan kastım adi çeşitlemecilik değildir, yani kişinin çeşitleme yapmış olmak için çeşitleme yapması değildir. Mesela biliyor ki İran halısı en iyi türdür; fakat başka bir halı veya döşeme satın almak için İran halısını satıyor!

3000 yıl öncesinden şu ana kadar karınca yuvası değişmemiş, ama insani yapıların rengi henüz tamamlanmamış, üslup değiş-

tiriyor. Bu iş, insanın gizli kalmaktan yorulmasından dolayıdır. Esasen geleneksel olmak, insandaki çeşitleme zaafından ibarettir. Elbette yalancı tüketim çeşitlemesini fikrî, itikadî ve ilmî çeşitlemeyle karıştırmamalıyız. Fikrî ve ilmî geri kalmışlığın büyük alametlerinden biri, misallerin tekdüzeliğidir. Filan bilgin bir sözü açıklamak için bir misal getirmiştir. Birkaç asır sonra o konuyu açıklarken aynı misali getiriyorlar. Edebiyatımızda "istisna-i munkatı" için her zaman tek örnek: "Câe'l-kavmu illâ hımâran"dır (Topluluk geldi, ama eşek hariç)!

Bekleyen: Tarihte insanların daima beklediklerini görürüz. İnsan sürekli bekleyendir. İnsanlar, altın çağa en uzun noktada sahip olduklarına inanırlar, hatta büyük medeniyetler, geçmiş altın dönemin hasretini çekerler. Örneğin Sümerler, her zaman Nuh Tufanı'ndan önceki altın devrin özlemini duymuşlar ve şuna inanmışlardır: "Ne zaman geleceğe doğru yönelsem, bedbahtlık ve perişanlığa daha çok yaklaşıyorum".

Bu, tarihteki bütün medeniyetlerin felsefi yoludur. Şimdiki zamanda hoşnutsuzluk, bekleyişi/intizarı meydana getiriyor. Bekleyiş, şimdiden hoşnutsuzluğun zorunlu sonucudur. Kim bekler? Sahip olduğu şeyden hoşnut olmayan ve kendisini mağlup ve karamsar hisseden kimse. Bu duygu, vaat edilen (Mehdî ve İsa) beklentisini meydana getirir.

Demek ki insan, daima bekleyen bir hayvandır. O halde insan hayatında iki beyaz nokta vardır: Biri, geçmiş açısından en uzak devir, diğeri ise gelecek açısından en uzak devir. Biri, geçmişe hasret şeklinde, diğeri ise gelecek için anlık kurtuluş şeklinde. Öyleyse bütün insanlar kurtuluş beklentisi içindedirler.[6]

Dinle İlgili Değişik Açıklamalar

Dinin izah ve tahlili için bilimcilik temelinde (yani on üçüncü yüzyılda ve siyantizmin zirvesinde) birtakım tezler ortaya konulmuştur; onların en önemli ve en meşhuru, aşağıdaki dört tezdir:

1. Dinin korku temelinde açıklanması.
2. Dinin mülkiyet temelinde açıklanması.
3. Dinin sınıf temelinde açıklanması.
4. Dinin sebepleri bilmeme temelinde açıklanması.

Yukarıdaki hususları yorumlama, açıklama, ret ya da kabul etme, İslami ilimler alanı içinde ayrıntısıyla mevcuttur ve dolayısıyla yeni bir bahis açmaya ihtiyaç yoktur. Biz insanı iyi tanırsak, din hakkındaki görüşümüz kesinlikle değişir; insanı iyi tanımadığımız için bilimsel açıdan ilerledikçe dinden uzaklaşıyo - ruz.

Bazı istisnalar hariç bütün toplumlarda, mesela Afrika'da şid - detle çöküşe doğru gidiş vardır. Bizim konumuz, insanın bu yo - lu kat edip etmeme hakkına sahip olması hususundadır.

Çeşitli etkenler, insanın dinden uzaklaşmasının insanın iyilik, selamet ve tekâmülüne olmadığını göstermiştir. Dinden maksadım, insanda var olan ve insanın yazgısının bir gereği ve ürünü olan o dinî duygudur. Sonuçta o kavramı beyan için bir kelimemiz olmadığı için din olarak adlandırıyoruz. Yani tarih ilmi, tarihin ruhu ve tarihin seyri için bir kelimemiz olduğu gibi inançlar, hükümler ve ibadetler (her dinde farklıdır) sistemi olan din için de bir terimimiz var.

Tarihte hiçbir zaman insan, son iki savaş arasındaki insan ka - dar, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte din ve dinî duygu bakımından takatsiz düşmedi ve hiçbir zaman kendinde varlıkla, varoluşla ilgili dinî ve ruhani bir yoruma şiddetli ihtiyaç hissetmedi; hiçbir zaman bu dönem gibi ilme, sahip olduğu ve eriştiği şeylere karşı inançsız olmadı, kendinde noksanlık duygusu yaşamadı. Felsefenin iyimserlik ve umut do - lu olduğu 19. yüzyılın aksine bütün felsefelerde, bütün bilimsel dinlerde ve sanatta meydana gelmiş olan bütün değişik ekollerde bilimle beşerin birikimleriyle ilgili bir tür karamsarlık ve bıkkınlık hissediliyor; insanın yaşama dair bir tür acılık, boşluk ve hiçlik duygusu var. Bütün bunlar çerçevesinde denebilir ki bir

dine inanç olmasa da din boşluğundan doğan ızdırap verici şiddetli bir duygunun varlığı yadsınamaz.

Fakat niçin bugünün ilmi ve bilginleri ile bu yüzyılın din karşıtı en parlak simaları olan Sartre ve Camus gibi adamlar, 18. ve 19. yüzyılların bilginlerinin tersine, onların inandıkları şeye inanmıyorlar? Sartre dine inanan veya dindar biri olmamasına rağmen şöyle diyor: İnsanın derdi, evrende hiçbir anlamın olmamasıdır; bugünün insanı ise bir mana olmaksızın yaşayamaz. Varoluşu anlamlandıramadığımızda beşer hayatının ve sahip olduğu ilim, felsefe, sanat ve diğer birikimlerden hiçbirinin mukaddes bir hedefi olmaz. O halde ne yapalım ve ne meydana getirelim? Sartre'ın meydana getirdiği şeyin insanların derdine derman olmayacağı açık ve kesindir.

Peygamberlik iddiasında bulunan bazı peygamberler başarı elde edememişken, kendi iddiasının asılsız olduğunu itiraf eden kimse başarılı olabilir mi? Fakat mesele şudur: Sartre'ın ve diğerlerinin sözleri, insanın şiddetli manevi ihtiyacından doğmaktadır. Bundan dolayı insan, dinlerden geri durduğu ölçüde dine yaklaşır; tıpkı eski malumat ve ilimlerden uzaklaştığı oranda bugünkü bilime yaklaştığı gibi. Rönesansta bilim dinden uzaklaştığında ilerledi; fakat iki üç asır sonra bilim tekrar dinî ve irfani bir duyguya dönüyor. Bu aşkın bilimsel dinin ta kendisidir. On yedi ve 18. yüzyılların Rönesansı, dünya ve bilimin Ortaçağ kilisesinin dininden uzaklaşması idi; esasen bu uzaklaşma "din"den uzaklaşma değildi, bilim üstü dinî duyguya yaklaşmak için dinlerden uzaklaşma idi; nitekim o zirve noktaya gitmek için dinsizlikten geçmek gerekir. Zirvede açan yeni bilimlerin son devresinde onlarda dine dair öyle yüce duygu dalgalanıyor ki bu durum, söz konusu iddiayı ispat ediyor; kesinlikle ilim o iki dünya duygusuna vakıf olacak ve onu ispatlayacak, hatta gaybı dahi keşfedecek ve bilimi siyantizmden uzak tuttuğumuz ölçüde gaybı daha çok hissedeceğiz. Nasıl? Sadece dünya karşısında varlıktan başka bir durum ve görünüm var olmakla kalmıyor, buna ek olarak her şeye karşı adı "Partikül Ne-

gatio" olan olumsuz bir gürünüm ve durum saklıdır. (Maksat Partikül Negatio'ya inanmanız değildir; bilakis maksadım, bilimin bu şekilde konuşma cesaretini göstermiş olmasıdır.) 18. ve 19. yüzyıllarda bir arifin böyle konuşması mümkündü; fakat bir fizikçi asla böyle konuşmazdı. Lakin hâlâ bilimin yeni nağmesi böyledir ve bilim tedricen siyantizmden uzaklaşıyor. Raul Martin İngiliz biyologdur. Granit gibi taşlar üzerine inceleme yapıyor ve Taşlar Alemi kitabında şöyle diyor:

"Taşlarda, hayvanlardan ve canlı varlıklardan daha çok hayat sırları ve mucizeler vardır."

Bu bilgin, üzerine hayvan resmi veya figürü çizilip oyulan ve fizik bakımdan hayat olmayan taşların fosili hakkında incelemeler yapmıştır. Bu taşlara 1200 derece sıcaklık vermiş ve sonra oluşan sıvıdan bir damlayı güçlü mikroskopların altına koymuş ve bu sıvının içinde milyarlarca canlı şeyin hızlı bir biçimde hareket halinde olduklarını gözlemlemiştir. Onlardan film de almıştır; onların gelişme seyrini gözlemleyip bu biçimsiz hücrenin gelişiminin canlı karnındaki bir cenin gibi olduğunu görmüştür. Martin şöyle diyor: Hiçbir zaman yeni hayat ortaya çıkmaz. Daima yeryüzündeki madde aleminin bütün zerreleri, bütün dağ ve taş zerreleri vs. bir vakit hayatı olup sonra hayatları durmuş olan, sona eren değil, bilakis fosil olarak durgunluk halinde baki kalmış olan ve uygun şartlar oluştuğunda hayatları yenilenen hayat birikimleri bütününden ibarettir. Beşeriyet, ölümle son bulmuyor; ölümden sonra canlanıyor. Fizikçiler önce bunu kabul etmemişlerdir; eğer fizikçiler hayat ve ebedilik meselesine inanmış olsalardı, bilimsel izah bakımından değil, geleneksel inanç bakımından inanırlardı. Fakat şimdi bu sözleri söyleyen fizik bilgini de bu konuyu tanımlayan Metterling de din karşıtıdır. Martin, kitabının sonunda şöyle diyor: "Taşlar evrenin hayatının deposundan ibarettir". Genetikte diyorlar, örneğin sekiz nesil önce var olmuş olan nitelikleri haiz birey var olabilir. Şöyle diyorlar:

Bu donuk genler, vakit geçirir ve sonra tezahür ederler. Bu ölüm sonrası hayat meselelerini 19. asrın o kadar sade, basit ve bayağı maddeci suretiyle değil, kökü belirsizlikte, gelecekte ve bilinmezlikte olan geçmişten çok gizemli bir olay şeklinde telakki ederler. Hâsılı, bugünkü bilimin sözleri, iki üç asır önce söylenen ilmî sözden (Örneğin: Biz, eylemiyat bıçağının altına yatmadıkça Tanrı'yı kabul etmeyiz.) farklıdır. Dolayısıyla dinsel eğilim ve din yolu, felsefe, zihinsel tefekkür, sezgi, aydınlanma ve ilhamdan ilim yoluna düşer; bundan sonra din âlimleri, kelam, lügat, fıkıh vs. âlimlerinden ibaret olmayacak; bilakis tabiat, fizik, kimya vs. bilginlerden ibaret olacak. Dinsel duygudan fizikçi, kimyacı ve fizyolog söz edecek; aydın, bilim yolundaki bir dine yaklaşacak, kendini saptıran eski ve hurafeci dinden ayrı bir dine.

Burada Max Plank'ın "Bilim Nereye Gidiyor?" kitabındaki sözü örnek olarak getirilebilir. O, fizik biliminin ilerlemesine ve kuru ve mantıksal tahliline bakarak şöyle yazıyor: "Geçmişte öyle görülmektedir ki yüksek araştırmaların metafizik muhtevası teorik fizikte, bundan önce "sanat ve din"le teşkil olunan o ruhsal açlığın sevdiği ruhsal gıdadır; zira mevcut asrın ruhsal durumu, yerleşik düzene muhalif kökten bir şeye ihtiyaçtan ibarettir."[7]

Bu mantıksal yorum ve açıklamada bütün insani ve doğal olaylar, insani görüş ve marifeti yükselttikleri ölçüde insanı, bazı insani ruh boyutlarından ve bazı varoluş boyutlarından uzaklaştırmış ve onlara yabancılaştırmıştır; zira mantıksal tahlilde hakikatlerden birçoğu feda ediliyor, mantıksal tahkikle hakikatlerden birçoğunun tanınması gibi.

Yerleşik düzenden maksat, bütün medenî toplumlarda dikkatle yerleşikleşmiş sosyal, mekanik/makinesel ve hukuksal düzendir. Bugün genç nesil, sadece Avrupa'da her yerden daha çok azgın ve isyankâr olmakla kalmıyor, ayrıca mantıktan doğan düzene muhaliflik yapıyor. Günümüzde insanlığa ızdırap veren şey, insanın bütün boyutlarını bir boyuta, yani mantığa hapsetmektir, hasretmektir.

Bu sözü ispat etmek için çeşitli misaller vardır: Mesela sabahleyin uyanıp kalktığınız ve güneşin doğuşuna baktığınızda tabiatın çok heyecan verici ve güzel manzaralarından biri karşısında bulunduğunuzu fark edersiniz. Acaba sabah güneşin doğuşunun çehresinde gördüğünüz güzellik ve coşkular hayali bir şey midir yoksa gerçek mi? Acaba doğuş var değil midir ve siz mi onu yaratıyorsunuz yoksa gerçekliği var mıdır? Hiç şüphesiz doğuş, yani güneşin doğuşu bir hakikattir. Pekiyi, güneşin doğuş manzarasında bulunan ve gerçekten de var olan bu heyecan verici güzelliklerin tamamından ne zaman nasiplenilebilir? Sabahın doğuş manzarası kuru bilimsel mantıkla analiz edilmediği zaman. O halde şöyle denilebilir:

İnsan hayatının boyutlarından çoğu (hurafe ve mevhumların dışında) bizim görmemizi sağlayan fizik gözümüzle görülmez (gülün letafeti otopsi parmaklarının altında solar!) Bütün mesele veya konuları sadece sebep-sonuç formülüyle açıklama yoluna giden bu mantıksal görüşle, düzene tapmaktan, düzen dininden veya saati kutsamaktan ibaret olan bir din meydana gelmiş; insan ve varoluş tekdüze zamansal birimlere bölünmüştür. Dikkatli geçinen insan hakikatlerden birçoğunu kaybeder. İnsan, tek düze kalıplara ve aynı şekilde insan ruhu fizik zamanla aynı ölçülere sahip birimlere hasredilemez. İnsan sonunda isyan eder ve bütün düzenleri yıkar. Bu, "çağımızın ruhudur". Fizik bilgini Morefi, dikkat çekici bir şey söylüyor ve insanın mantık, bilimcilik, bilim ve bayağı bilime karşı isyanının ne dereceye kadar olduğunu göstermek istiyor. O şöyle diyor:

"Bütün gençler ve halk biz fizikçilerin, laboratuvarda bir ilkeye erişmemizi ve şimdiye kadar söylediğimiz bu bilimsel yasaların boşuna, yanlış ve beyhude olduğunu, mantığımızın yanlış olduğunu ve başka bir duygunun yönettiğini, hükmettiğini söylememizi beklemekte ve bunun için dua etmektedirler." İnsanlar her zaman bu bilimsel düzene karşı kıyam eden ve örneği Eisntein'ın göreceliliği olan kimsenin taraftarıdır. Eisntein'ın göreceliliği ilan edilince, fizikçiler ve üniversiteler kabul etmeden ön-

ce halk kabul etti; Eisntein'ın göreceliliğini ispat sadedinde yazılan kitaplar, daha çok dine inananlar, dindarlar, filozoflar ve şairler tarafından geldi, fizik bilginlerinden değil. Çünkü görececilik, yani rölativizm, Newtoncu bilimsel mantığa en büyük darbeyi indiriyordu. Eisntein'ın göreceliliği, bizim için her şeyin belgesi olan zamanla mücadele etti, o, zaman anlayışını reddetti ve dedi ki zaman ve mekân bizim zihnimizin ürünü olup insan zihninin yanlış algısından ibarettir. Hangi meseleler zihinlerin bütün beşerî boyutlara ilgi duyup yönelmesinin ve Newtoncu bilimsel mantığın mükemmel olmayışı konusunda bilgili olmasının sebebi olmuştur?

1. Göreceliliğin, 19. yüzyıl materyalizminin donuk çerçevesine darbe vurması ve ruhu onun dogmatik ve dar çerçevesinden kurtarması sebebiyle.

2. Halkın nazarını kuru bilimsel mantıktan daha çok ayıran ikinci mesele, "de l'indeterminasyon prensibi", yani olayların kesin olmayışı ve bilimin asılsızlığı ilkesidir.

3. Üçüncü mesele, istatistik nedensellik meselesiydi, ona "kozalite [istatistik]" diyorlar. Artık ihtimaller hesabı... Ona "probabilite" diyorlar.

İstatistiksel nedensellik şudur: Toplamda yüzde yüz doğru olan istatistik hesaplamalar, bazen bireyde (o toplamı oluşturan bireyler) doğru olmaz. Örneğin sigorta konusunda: Daha çok sigorta parası veren yaşlı şahıs, çok az sigorta parası ödeyen yirmi yaşındaki bir gençten daha az hastalanabilir. Bundan dolayı asla doğru değildir. Fakat bizim mantığımız anlayamaz. O halde buradan bir sonuç çıkıyor. O da şudur: Bugün deniliyor ki biz bütün ilimleri kabul ediyoruz; ama bütün ilmin tam bir insani veya tabii gerçekliği anlamanın delili ve belgesi olduğu söylenen 19. asırdaki gibi değil.

Biz bütün ilimleri ve mantığı kabul ettiğimiz gibi, daha sonraları da var olduğuna inanıyoruz. Sadece psişik olay ve olgulara inanmıyoruz; bizim ruhun anlamını bilmeye de ihtiyacımız var. Max Plank "Bilim Nereye Gidiyor" kitabında şöyle diyor:

“Bazı fizik bilginleri fizik biliminin eteğini kısaltmak ve onu ilim yoluyla keşfedilen veya tabiatta meydana gelen olayların kuru ve boş nitelemesine hasretmek istiyorlar; hâlbuki fizik, meselelerin kuru keşfi olmamalı ve tümele erişmek için tikelleri incelemelidir”. Bugün âlim amele olmuştur; oysa geçmişte mukaddes bir sima idi. Doğrudur, geçmişte ihtiyaçlara cevap veremeyebilirdi; fakat risalet bu ihtiyaca cevap idi; ancak günümüzde bilim, sıradan ihtiyaçlar için bir alettir. Bugün Sorbon Üniversitesinde dahi kapitalistler, sermayedarlar, zenginler dâhileri satın alıyor ve kendi hedefleri ve istekleri doğrultusunda kullanıyorlar, işlevselleştiriyorlar. Fizik, sadece fenomenlerin keşfiyle yetinmemeli, felsefe ile ve insani ihtiyaç ve sorularla da meşgul olmalıdır. Daha önce beşerî ihtiyaç ve sorulara felsefe ve din cevap veriyordu; eğer fizik bu kuru bilimsel ve mantıksal çerçeveyle sınırlı kalırsa, hem kendisi donuklaşıp kapitalizm ve tüketimin kölesi olur, hem de insanı dünyanın hakiki anlamına -ki insanın kendisi ve gelişimi için dünyayı tanımak hayatîdir- ulaşmaktan mahrum bırakır. Morefi şöyle diyor: “Plank dünya fizikçilerinin başı olarak kendinde kuru ve mantıkçı fizik bilimine çomak sokma hakkı görüyor; zira fizik bu yolla insanın ihtiyaç ve gerçekliklerine cevap verme hakkını almıştır.” Plank ise şöyle diyor: Giriş şartları anlatılan ve sadece ilim yolunda fedakârlık edenlerin girme hakkı bulunan ilim mabedinde baş kitabeye şöyle yazılmıştır: “İman edilmelidir.” Bütün bunlarda yaratılış hedeflerine doğru zinde bir imanın altın ağını müşahede edeceğiz.

Hümanizm

Benim din hakkındaki esas tarifimi bugün dünyada söz konusu olan çeşitli görüş, ideoloji ve ekollerle karşılaştırmam gerekir. Ben dinin tarifini felsefi bir söz olarak ele almıyorum; bilakis din, sanat ve irfandan hareketle bir tarif yapıyorum. Bu tarif, aslında sorumlu tariftir. Söz konusu ideoloji ve ekollerden biri hümanizmdir. Hümanizm, insanlığın en eski felsefi öğretilerinden biridir. Yaygın olduğu şekliyle tarih onun Yunan’da ortaya çıktığı-

nı kabul eder. Hümanizm, hem tabiatın asaleti/tabiatçılık hem de Tanrı'nın asaleti/tanrıcılık karşısında insanın asaleti, yani insancılıktan ibarettir. Dolayısıyla hümanizm; tanrıcılık, metafiziğe inanç veya tabiatçılık ve maddecilik inancı arasında bir üstür. Hümanizmde insan, ne tanrıların ve âlemin bütün aklının ürünüdür, ne de bitki ve hayvan gibi tabiatın kör ve bilinçsiz ürünüdür. Bu bakımdan şu söylenebilir: Hümanizm, maddenin asaletinden ve tabiatın asaletinden, yani materyalizm ve natüralizmden daha yüksek, ama metafizikten ve Tanrı'nın eserinden daha aşağı bir öğretidir. Hümanizm içinde çeşitli ekoller vardır:

1. Eski mektepler: Bunlar Atina'da var idi. Egosantrizm yoluyla tahlil ediyorlardı.[8]

Egosantrizm şu demektir: Hakikati olan şey, insanın anladığı ve gördüğü şeydir; dolayısıyla hakikatin delili, dış gerçeklik değildir. Hakikatin delili, bizim dış âlemden algıladığımız şeydir. Egosantrizm şöyle diyor: Asalet, benim gördüğüm şeye aittir; zira asıl olan insandır. İnsan idrak eden ve düşünen bir güçtür. Bu ilkeye göre hümanizm sadece felsefede kalmıyor; ayrıca siyasal ve sosyal meselelere de karışıyor. Hümanizmin siyaset ve toplumla irtibatının olmadığını söylemek çok saflık olur; çünkü felsefe geçmişte en derin izi siyaset ve toplum üzerinde bırakıyordu.

Hümanizmde bütün dinî, sosyal, ekonomik ve hukuki meseleler, insanın asaletine göre inceleniyor: İnsanların kutsallığa değil, aksine her kutsallığın insanlara feda edilmesi gerekir. Bir tanrıya tapıyorsak, o tanrı, asla insanın asaletine şüphe sokmamalı, insan da Tanrı'nın elinde bir saman çöpü misali olmamalıdır. Öyle ise insan hem Tanrı, hem de tabiat karşısında kendi efendisidir. Bu fikir, o noktaya kadar götürülmektedir ki din, maneviyat ve sanattaki güzelliğin bütün sebebi insandır ve en iyi güzellikler, insanın güzellikleridir.

[8] Ego, kendi, ben manasında, santrizm ise alemin mihveri, ekseni ve merkezi manasındadır. O halde egosantrizm, benmerkezcilik demektir; örneğin "insan eşref-i mahlukattır", egosantrik bir fikir oluyor.

Bunun için Atina'da hümanizmin zirvesinde bütün heykeltıraş ve ressamlar, insanın tasvirini çıplak olarak sergiliyorlardı. Heykeli niçin çıplak yapıyorlardı? Çünkü her örtüyü insandan daha çirkin görüyorlardı: O halde neden bir güzelliği bir çirkinlikle örtelim? Bundan dolayı çıplakçılık hümanizmden kaynaklanıyor.

Ancak aksine Ortaçağ'da niçin her şeye nurani bir çehre veriyorlar? Çünkü metafiziksel düşünüyorlar; bu düşüncede Tanrı insanın çehresinden daha güzeldir ve dolayısıyla kutsallık nurunu insanın çehresine düşürmeliyiz. Ortaçağ'da bütün ahlaki ve hukuki hükümler ve yasalar, insanı hayatın alçak ve bayağı merhalesinden uzaklaştırıp fizikötesi zirveye ve Tanrı'ya ulaştırmaya yöneliktir. Hümanizm, ayrıca radikalizm, liberalizm ve individüalizm gibi başka isimlerle de kendini gösterir ve böylece şimdi var olan iki ekole ayrılır:

1. Biri, daha çok radikalistlerin taraftarı olduğu ekol.

2. Diğeri de daha çok egzistansiyalistlerin ve dine inananların taraftarı olduğu ekol. Şaşılacak nokta şu ki egzistansiyalizm ve dinin her ikisi de bunda ortaktır!

Radikalizm şuna dayanır: İnsanın özünde, bütün ekollerin, ahlakın, dinin ve sosyal sistemin dayanması gereken yüce ve kutsal değişmez esaslar vardır; dolayısıyla evrende var olan en asil şey, insan zatında var olan esaslardır. O esaslar, ekonomik ve ahlaki ekollerin ekseni olmalıdır. İkinci tür hümanizm (egzistansiyalizm ve din) şöyle diyor: İnsanda böyle esaslar yoktur; bilakis insanın kendisinin asaleti vardır ve insanın kendisi radikalizmin söylediği o esasları kendinde meydana getirmelidir. Şu farkla ki egzistansiyalizm, insanın kendisinin bu esasları meydana getirmesi gerektiğini söylerken dine inananlar bu esasları insanın, Tanrı'nın verdiği modellere göre yapması gerektiğini söylüyorlar. Marksizmden sonra ve bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan en büyük öğreti egzistansiyalizmdir. Egzistansiyalizm, Marks'tan sonra en büyük sistemli ve açık

ekoldür. Onun şöhreti daha çok bu ekolün seçkin şahsiyetlerine, yani Sartre ve Heidegger'e aittir. Bunlar, bu ekolü büyük bir kültür haline getirmişlerdir, Heidegger Almanya'da, Sartre da Fransa'da. Heidegger çok ince ve derindir; fakat Sartre gibi ekolünü genelleştirme maharetini gösterememiştir.

İki tür egzistansiyalizm vardır:

1. Dindarların inandığı din,

2. Sartre ve Heidegger'in inandığı irtidat ve zındıklık.

Yaygınlık kazandığı gibi egzistansiyalizmin gereği dinsizlik değildir; bilakis egzistansiyalizmin Marcel gibi en büyük düşünürleri keşiştir. İki grubun veya türün ihtilaf yönü şuradadır: Dindarlar Tanrı'ya inanırlar, fakat diğerleri inanmazlar.

Egzistansiyalizm Ne Diyor?

Öncelikle iki terimi, mahiyet ve varlığı (vücud) tanımamız gerekir: Varlık, bir hakikatin dış âlemde gerçekleşmesinden ve yokluktan varlık âlemine geçmesinden ibarettir. Varlık asla tarif edilemez; zira her şeyi varlıkla tarif etmemiz gerekir; çünkü varlıktan önce gelen bir şey yoktur ve de varlıktan daha açık seçik bir şey yoktur. Dolayısıyla en açık tanım mümkün değildir.

Mahiyet, onun nasıllığı[9] demektir. O halde mahiyet bir şeyin nasıl olduğunu söylüyor, varlık ise bir şeyin olduğunu. Mesela tavuk "vardır" dediğimiz zaman, tavuğun varlığından bahsediyoruz demektir; ama tavuğun yumurta bıraktığını söylediğimiz vakit mahiyetinden bahsediyoruz demektir. Pek çok şey vardır ki mahiyeti vardır, ama varlığı yoktur: Rüstem tarafından öldürülen beyaz dev gibi (mahiyeti var, ama varlığı yok) veya üç başlı kartal veya insan gibi. Fakat bir şeyin varlığı olup da mahiyetinin olmaması mümkün değildir.

Soru: Mahiyet mi önce gelir varlık mı?

9 Felsefede mahiyet, aslında "nelik" demektir. Şeriati burada "nasıllık" diye çevrilebilecek olan "çegûne bûden" tabirini kullanmıştır. (Çev.)

Cevap: Önce mahiyet meydana gelir. Örneğin zihnimde bir projenin planını çıkarıyorum; burada mahiyet meydana gelmiştir. Sonra marangoza talimat vererek bu mahiyete varlık vermesini istiyorum, o da mahiyete varlık veriyor. Yani önce bir projenin planı zihnimde icat oluyor, sonra varlık kazanıyor.

Üç tür varlık vardır:

1. Varlığı zorunlu: Yani tahakkuk etmemesi mümkün olmayan bir varlık (kast edilen Tanrı'dır) ve diğer varlıkların varlığını mümkün kılan bir varlık.

2. Varlığı imkânsız: Yani üç başlı insan mahiyeti gibi varlık bulması mümkün olmayan bir mahiyet.

3. Varlığı mümkün: Var olan her şey, varlığı mümkündür, yani onların varlık bulmaları mümkündür. Mesela gelecek yüz yılın bütün şiirlerinin varlığı mümkündür, yani onların varlık bulmaları da bulmamaları da mümkündür.

Bundan dolayı mahiyet önce olmuş, sonra da varlık gerçekleşmiştir. Egzistansiyalizm bu konuyu, yani mahiyetin varlıktan önce gelmesini kabul ediyor, fakat sadece nesnelerde. Şöyle diyor: Bütün nesnelerin/şeylerin mahiyeti varlıktan öncedir, insanın durumu hariç; insan önce varlığa gelmiş, sonra mahiyet kazanmıştır! Nasıl? Mesela siz nohut, patates, et ve diğerlerini ne olacağını bilmeden tencereye koyuyorsunuz. Beş saat sonra hararetin etkisiyle bu karışım âbgûşt (sulu) adında bir varlık oluyor. Varlığa geldikten sonra mahiyet kazanıyor. Biz de diyoruz ki şu çeşni, şu tat ve şu özelliklere sahiptir. Egzistansiyalizm şöyle diyor: İnsan, Tanrı katında mahiyeti malum olduğu ve Tanrı'nın fedakârlık, sosyal perestiş vs. duygusuna sahip bir şey yaratayım ve adını da insan koyayım diye düşündüğü gibi bir şekilde olmamıştır.

Egzistansiyalizm şöyle diyor: İnsan, bir şey olmaksızın ve bir özelliğe de sahip bulunmaksızın varlığa gelmiştir; sonra tarihsel süreçte insan olmuş ve kendisi için birtakım nitelikler meydana getirmiştir.

Bundan dolayı tabiatta önce insanın varlığı ortaya çıkmış, sonra zaman içinde bütün eşyanın tersine mahiyetini insanın kendisi yaratmıştır; nitekim anne baba önce çocuğu vücuda getiriyor, sonra onu terbiye ediyor, eğitiyor ve onda bazı nitelikler geliştiriyor. Dolayısıyla filan bay veya beyefendi filozoftur, filan şairdir vs. dediğimiz vakit, anne babasıyla ilgili olmayan mahiyetinden söz ediyoruz demektir. Fakat radikalistler ve dindar egzistansiyalistler şöyle diyorlar: Bunlar önce Tanrı'nın zihninde vardı, Tanrı sonra insanı yaratmıştır. O halde insanda müşterek ve beşerî bir tümel hakikat vardır. Bu tümel hakikat bütün insan bireylerinde vardır. Bu ortak beşerî tümel hakikate inanan kimseler, insanın, New Yorklu, Meşhetli, siyah veya beyaz olsun fark etmez, sabit ve ortak insani sıfatlara sahip olduğuna ve eğer birtakım değişimler görülürse, sosyal gelişim ve eğitimden kaynaklanmış olduğuna inanırlar. Bu nedenle bütün çehre ve şekillerde, beşeriyet adında bir ortak hakikat vardır. Tanrı da bütün insanları bu zihinsel suretle vücuda getirmiştir.

Dinsiz egzistansiyalizm, insanlarda sabit ortak hakikatin var olduğunu inkâr etmektedir. Ona göre insan yalnızca anlamsız ve boş bir varlıktır; insanın bir varlığı var ve insan kendi varlığından sonra kendi mahiyetini kendi eliyle meydana getirmiş ve getirecektir. Burada beş temel mesele gündeme gelmektedir:

1. Olmak
2. Bir başkasıyla olmak
3. Ölmek

Olmanın bizzat kendisi kayıttır: Var olduğumuz ölçüde bir miktar âlemle sınırlanırız. Başkaları, toplum ve ölüm de beni sınırlandırır. Fakat bu üç hisar arasında ben mutlak özgürlüğe sahibim. O kadar özgürüm ki dünyayı değiştirebilirim ve başkalarını geriye atabilirim. Buradan egzistansiyalizm, insanı kör alet ürünü bilen materyalizm felsefesi karşısında bayrak kaldırıyor ve şöyle diyor: İnsanın kendi, kendisinin yaratıcısıdır.

2. Sorumluluk: Özgürlük ister istemez sorumluluk konusunu beraberinde getiriyor. Dolayısıyla sıfatlar ve hatta güdüler, insan iradesinin elindedir. Sartre şöyle diyor: "Ruh ve cisim bakımından zayıf doğan kimseler dahi kendinden kahraman yaratabilirler." Egzistansiyalizmde sorumluluk meselesi, özel bir dikkat gerektirir: Zihnimizde sorumluluk, bizim başkaları karşısında sahip olduğumuz, bize yüklenen ve bizim de yerine getirmemiz gereken yükümlülükten (idari veya ahlaki teklif) ibarettir. Fakat egzistansiyalizmin sorumluluğu bu anlamda değildir; egzistansiyalizmin sorumluluğu sorumlu olduğu bir varlık olmadan sorumluluktur. Yani ben sorumluyum, ama hiç kimse karşısında değil. Bu sorumluluk, kendi nefsimden, özgürlüğümden, kendi insan oluşumdan kaynaklanır; eğer ben kendim olursam ve hiç kimse beni sorguya çekmese dahi ben yine sorumluyum. Kant şöyle diyor:

"Ahlaki sorumluluk ahlaki bir iş ve davranışı, ahlaki iş ve davranışın kendisi sebebiyle yerine getirmekten ibarettir." Dolayısıyla eğer bir kişi, bağışlanma ve cennet için bir kimseye yardım ederse, ahlaki bir eylem yapmamıştır.

Kant yine şöyle diyor: "Eğer bir iş/davranış yapıp da dost, düşman ve başkalarının da bu işi yapmasını istersen bu, ahlaki bir davranış olur. Fakat başkalarının yerine getirmemesini istediğin bir davranışı gerçekleştirirsen bu, ahlaki bir iş ve eylem değildir."

Sartre'a gelince, o şöyle diyor: Sen, başkalarının da izlemesi ve senin yolunun genel bir kanun olması beklentisiyle bir iş yaparsan, sembolik iş yapmış olur ve topluluğa, cemaate bağlı imamet sorumluluğunu kabul etmiş olursun; yani sen kendini birey değil, toplum olarak hissediyorsun demektir. O halde sen "toplum"sun ve halk daima senin eylemlerine bakmaktadır diye rehberlik hissetmelisin.

Bundan dolayı hiçbir eylemde sorumsuz bir "birey" değilsin; buradan "sen"de veya "ben"de sorumluluk ve yükümlülük meydana geliyor.

Sorumluluk şudur: Hiç kimse hiçbir işte "birey" değildir; herkes her işte topluluktur ve dolayısıyla toplumdur ve sorumludur. Fakat bu sorumluluk, Sartre'ın ifadesiyle şu değildir: Mesela kravat takmak istediğin zaman, insanlar sana bakacaklar diye kravat takmaya üç saat harcıyorsun.

Sorumluluktan endişe, korku ve ızdırap meydana gelir ve bunun için egzistansiyalistlerin eserleri ızdırap doludur. Egzistansiyalist, bir rehber gibi toplumu kendisiyle bilir, kendisini de özgür bilir; her zaman da "acaba yerine getirdiğim bu iş en iyisi mi idi?" diye endişe eder.

Bu nedenle egzistansiyalizmde insan felsefi açıdan mutlak özgür; ama sosyal açıdan sorumlu, yani sorumluluk üstlenmiş özgürdür.

3. Seçim meselesi: Seçim ne demektir? Seçim şu demektir: Hayatta karşımda çeşitli yollar vardır: Egzistansiyalizm şöyle diyor: İstediğini seç, fakat ben en iyisini seçmeliyim. Seçmenin bu tarifi, hassas bir mana kazanıyor. Korkak mı olacağım yoksa cesur mu, şerefli mi yoksa onursuz mu, zeki ve uyanık mı yoksa aptal mı? Bu, hayatımda kendi yapacağım bir seçimdir. Bu seçimler benim mahiyetimi meydana getiren sıfatlardır. Fakat materyalizm bu hasletleri insana maddenin yüklediğini söylüyor. Egzistansiyalizm, gerçekte Dekart'ın: "Düşünüyorum, o halde varım." cümlesinden kaynağını alıyor ve bu cümleye çok anlam

veriyor; böylece ben düşünüyorum, o halde kendimin yaratıcısıyım. Gördüğümüz gibi egzistansiyalizm ve egzistansiyalistler, tarihte en güçlü hümanistlerdendir.

4. Proje: "Je" atmak, hazırlamak; "pro" ise ön anlamındadır; öyle ise proje, ortaya veya öne atmak demektir.

Şu cümle meşhur egzistansiyalistlerden Kant'a aittir: İnsan, boş, anlamsız ve özelliksiz bir varlıktır; zaman içinde daima kendisini kendi irade ve seçimiyle öne sürüyor.

Bundan dolayı egzistansiyalizmde söz konusu olan diğer mesele, durmama ve insanın her an kendi kendine ilerlemesidir. O halde insan nedir? Kime insan diyebiliriz?

İnsan "olmak", var olmuş olan, bulunan, "imek" değil, "olmak"tır. Yani insan her an kendini "şartlar" içinde ileri atan, ilerleten bir varlıktan ibarettir. Burada "şartlar" kelimesinin ince bir anlamı vardır.

Şartlar nedir? İnsan nedir dediğimiz zaman egzistansiyalizm cevap vermiyor. Fakat insan şu şartlarda ve şu konumda nedir, dersek, cevap veriyor. Çünkü insan egzistansiyalizmde her zaman bir şekle giren ve her yerde özgül hususiyetleri olan bir ırmak gibidir. Dolayısıyla insan farklı şartlarda kendine özgü hususiyetlere, biçimlere, dine ve hassasiyetlere sahiptir. O nedenle egzistansiyalizmin nazarında asla sabit ve genel bir insani hakikat yoktur. Herkes öyle bir insanlık merhalesindedir ki kendisini daha iyi merhalelere eriştirmelidir. Mesela uçağımızın olmasıyla iftihar etmemiz egzistansiyalizme göre anlamlı değildir, hatta komiktir; önemli olan uçağı bizim üretmemizdir. Yani egzistansiyalizm diyor ki: "Uçağın üreticisi sen isen o zaman iftihar et." Fakat kenarda duran kimse neden iftihar etsin veya eder? Çünkü tümel bir insani hakikate inanıyor ve diyor ki ben oyum; bizim aramızda ortak bir iftihar ve hakikat vardır.

5. İnsanda ahlak meselesi: Geçmişte, yani egzistansiyalizmden önce bütün insanlarda insan olma ilkesine dayalı ortak bir hakikat olduğuna inanır ve ahlakı o insani esasa göre açıklardık.

Fakat egzistansiyalizmde insani esas yoktur ve ahlak sabit ilkelerle ölçülüp değerlendirilemez; çünkü insan "olma, oluş" ve değişim halindedir. Sabit ahlaki esaslar, beşer tarihinden özel şartlarda kabul edilmiş olan eda ve yollar olmuştur.

İmdi egzistansiyalizmde ahlaki eylem nedir ve hangi ölçütle değerlendirilir? Benim eylemim özgürce gerçekleşiyorsa, ahlakidir; yok eğer şahsi çıkarıma dayanıyorsa gayri ahlaki bir eylemdir. Toplumun diğer bireyleri, "benim eylemim ahlakidir" veya "değildir" diyemezler. Çünkü ölçü bizzat kendimim ve benim, "eylemim ahlakidir" veya "değildir" deme hakkım vardır; insanın özgür iradesiyle yapılmıştır veya şahsi menfaat amacıyla!

Egzistansiyalizmde değeri olan şey; insanı tarihin aleti ve cebrinin ürünü yapan materyalizme ve insanı doğal güdüleriyle sınırlayan natüralizme karşın insanı alçaklıktan kurtaran, yazgısını kendi eline veren, hatta mahiyetin varlıktan önce olduğu evren ilkesinin tersine insanın varlığını mahiyetinden önce bilen şeydir.[10]

Soru: Egzistansiyalizmin çok güzel ve hassas olduğu doğru değildir buyurdunuz; egzistansiyalizmin reddine dair ne gibi delilleriniz var?

Cevap: Ben insanı en seçkin varlık biliyorum; ama bütün yaratılmışlarla uyumsuz ve onlardan ayrı hareket eden değil, yaratılmışların bir parçası olan varlık. Ben insanı tekâmülün en son noktasında bir varlık olarak görüyorum. Sartre şöyle diyor: "İnsanın dışındaki bütün eşyanın mahiyeti, varlıklarından öncedir." Sonra bu mahiyetleri ele alan bir varlık olmuş olup bu varlık, varlığı zorunluya erişiyor. Ben varoluşun varlıktan sonra olduğu görüşündeyim ve insanı varoluştan bir parça biliyorum. İnsanın zatını varoluş aleminden ayırmak maslahata yakın, ama hakikate uzak bir iştir.

[10] Islam'da da Allah'ın sadece isimleri öğrettiği ve sonra kendi tarihi boyunca kendisini oluşturan küllî insan vardır.

Egzistansiyalizmde önemli olan husus, çok yüce bir ahlakı hiçlik temeli üzerine inşa etmektir. Tanrı'ya -dinin Tanrı'yla ilgili tasvir ettiği o azametle- inanan, fakat sapmadan uzak olamamış insanlar görüyoruz; pekiyi o zaman insan nasıl hiçbir dayanak, delil ve ölçütü olmaksızın başkalarına örnek veya model olacak şekilde hareket edecektir? Niçin ahlak yüce ama alt yapısızdır? Çünkü egzistansiyalizmde ahlakın, insanın kendisinden ve eylemde bulunanın seçimi dışında bir ölçütü yoktur! Kaldı ki egzistansiyalizmin kendisi insanı hiç sayıyor. Eğer benim mutlak özgürlüğüm varsa ve benim seçimim saygın ise aynı zamanda özgürlük ve seçme saygınlığının yanında zihinsel ve sübjektif bir sorumluluk da vardır. Acaba bu sübjektif sorumluluğun beni fedakârlığa vs. götürüp bağlayacak gücü var mıdır? Kendi hayatından daha yüksek ve daha kutsal bir merkeze ve mutlak bir hakikate inanan insan kendini feda eder. Fakat kendi mutlak özgürlüğüne ve benmerkezciliğe, kendini ölçü almaya inanan -kendini hiç bilen- bir insan, acaba başkaları -onları da hiç biliyor- için böyle fedakârlık yapar mı? Metodolojik olarak bu felsefenin fıtratı bir tür tutum, davranış ve hasletleri gerektirir. Kendi yaptığım şeyin dışında hiçbir asil kutsal şeye inanmadığım bu felsefenin fıtratı kayıtsız sapma ve özgürlüktür. Bunun içindir ki egzistansiyalizm Sartre hariç bütün taraftarlarında fesat meydana getirdi ve her yerde polis egzistansiyalistlerin peşine düştü. Bunun için de egzistansiyalizm bütün ekollerden daha çok açıklama ve yalanlamaya mecbur olmuştur. Sartre: "Özgürlükten kastım bu değildir." diye ne kadar feryat ettiyse de taraftarlar "Biz bu şekilde seçme konusunda özgürüz ve herkes de bizi örnek veya model almalıdır!" diyorlar.

Dinler tarihinde iki konu vardır:

1. Birlik (varlık ve şuhut)

2. Çokluk

şünce tarihinin en büyük kitabıdır. Veda tarihi tam olarak bilinmiyor. Ama milattan önce 1500 yılına kadar haberimiz var; dolayısıyla diğer bütün dinlerden daha eskidir. İsrailoğulları kavimlerinde Âdem zamanından itibaren dinler zinciri başlıyor. Bu, Veda kitabından daha eskidir; fakat Âdem ve Şuayb'a mensup dinler, kitap, şeriat ve kanun sahibi olmamıştır. En eski İsrail peygamberleri, bilgin insanlar idiler; ne peygamber, ne Mesih, ne Muhammed, ne Musa ve ne de Lao-Tsu'durlar. Onlar İran ve Yunan'daki bilgeler gibiymişler. Demek ki Veda en eski kitaptır. Bir grup onun en esaslı ayetlerinin Aryailerin henüz Hint ve İran'a gelmedikleri bir zamana ait olduğuna inanır. Yani onlar, Hint'e geldiklerinde kitaplı imişler. Veda'da ve Aryai dışı dinsel düşüncelerin birçoğunda vahdet-i vücut meselesi göze çarpmaktadır. Bir dini tanımak için önce onun yaratılış felsefesinin peşine düşmek gerek. Upanişadlar'da şu vardır:

Başlangıçta hiçbir şey yoktu; ne gece vardı ne de gündüz; ne yokluk vardı ne de varlık; ne ölüm vardı ne de hayat; ne karanlık vardı ne de aydınlık; O var idi ve O'nunla birlikte hiç kimse yoktu. O tek başına nefes alıyordu. Sığır oldu, dişi sığır ve erkek sığır oldu. Kız kardeşine cezp oldu ve kız kardeşiyle nasıl birleşebileceğini düşündü; ondan sığır sürüsü meydana geldi. O at oldu ve kısrak oldu. Kısrağa karşı kendinde bir cazibe bulduğu için utançtan gizlendi ve kendi kendine kız kardeşiyle nasıl birleşebileceğini söyledi ve atlar sürüsü meydana geldi...

Ve O insan oldu ve kendinde kadına karşı bir eğilim hissetti ve utançtan mahvoldu. Kız kardeşiyle nasıl birleşebileceğini düşündü. Sonra ondan insanlar meydana geldi. O yer oldu, gök oldu ve kendi kendine kız kardeşiyle nasıl birleşebileceğini düşündü ve O'ndan yıldızlar, ağaçlar, dağlar, ırmaklar meydana geldi.

Yaratılış öyküsünden şunlar anlaşılıyor:

1. Vahdet-i vücut/varlığın birliği: Ağaçlar ve rüzgârlar ve her şey "O"nun cinsindendir. Bu "vahdet-i vücut"a işaret etmektedir.

2. Yaratılışın gayesi nedir? Aşk!

Bir diğer düşünce şuradadır ki bütün irfani dinlerin de asli ve temel ruhu bu düşüncedir, yani aşk. Niçin Tanrı yaratılışa başvurdu, yaratılışı gerçekleştirdi? O (varlık) tek başına nefes alıp veriyor! O yalnızlıktan kurtulmak için yaratılışı gerçekleştiriyor. Esas itibariyle yaratılış ruhunun gayesi aşktır. Ariflerin Hz. Peygamber'den naklettikleri ve bu felsefeden alındığı anlaşılan bir hadiste bu mesele görülmektedir:

"Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim."

Beni tanısınlar diye yarattım; beni sevsinler diye değil. Burada bu düşüncenin İslamlaştırıldığı ve sevme ve aşk yerine marifetin, bilme ve tanımanın konulduğu açıktır. İnsanın yaratılış felsefesi konusunda Kur'an'da "Ve mâ halaktu'l-cinne ve'l-inse illâ liya'budûn" buyruluyor: Cinni ve insi (ehlî ve vahşi, görülen ve görülmeyen bütün mevcudatı) ancak bana ibadet etsinler diye yarattım. (51/Zariyat Suresi 56) Görünüşte Hint düşüncesinin daha güzel açıklaması ve daha kabul edilebilir halidir. Hintli bunu şöyle ifade ediyor: "Ben, beni sevsinler diye mahlûkatı yarattım." Kur'an ise şöyle diyor: "Bana kulluk etsinler diye yarattım." Her ne kadar kulluk etme veya tapmada, sevmede olmayan bir bencillik var ise de burada tapmanın başka bir manası var: Kendisiyle konuşma ayrıdır. Vahdet-i vücut iki felsefi şekilde ortaya konuluyor. Tevhidi vahdet-i vücut ile karıştırmamak gerekir; zira tevhit, Allah'ın birliği ve Allah hakkında konuşmak demektir. Fakat vahdet-i vücut birkaç varlık yok, tek varlık var demektir. Bizim İslam'da vahdet-i vücuda inancımız yoktur; onu ret konusunda da destekleme konusunda da konuşulmamıştır. Yani aslında vahdet-i vücut hakkında bir konuşma olmamıştır. Fakat Kur'an'dan, İslam'da vahdet-i vücut inancı olmadığı anlaşılmaktadır.

Vahdet-i vücudun ispatı: Vahdet-i vücut, aksinin ispatından çıkarılmaktadır. Eğer biz Allah'a inanıyorsak, Allah (Varlığı Zorunlu), ne güçle, ne zatla, ne ilimle vs. sınırlandırılamaz. Allah mecburen sonsuzdur ve öyle olması gerekir; O'nun varlığı sınırsızdır.

Şimdi eğer bütün evrendeki her şeyin Allah'ın zatı olduğunu, ama bir kibritin Allah'ın zatı olmadığını söylersek, o takdirde anlaşılıyor ki bu kibrit (Allah değil) ve zatı Allah'tan başkadır. Dolayısıyla Allah'ı sınırlamışız demektir. Oysa Allah zorunlu olarak sınırsızdır. Bu nedenle tikel ve hakir de olsa her olaya Allah'ın cinsinden değildir diye inanmak, Allah'ın zatını hemen sınırlandırır. O halde "Allah"ı ispat edemediğimiz zaman vahdet-i vücudu kabul etmeye mecburuz. Burada söz konusu olan Allah'ın varlığıdır; tür, cins ve keyfiyet değil. Su, kibrit ve yazının cinsi kesinlikle tür bakımından birbirinden farklıdır, ama varlıkta birdirler, yani varlık açısından ortaktırlar. Vahdet-i vücut taraftarları da aslında mahiyetin çokluğuna inanırlar; çünkü ağaç, su ve benzerinin mahiyetleri birbirlerinden farklıdır. Fakat varlık birdir, Allah'ın varlığı da olsa. Mesela kar, yağmur ve doluda bir "çokluk" görüyoruz. Fakat bu çokluğun herkeste benzer olan bir vahdet-i vücudu vardır. Bu çokluk, varlıksal değil, görüngüsel veya zahiridir. Dolayısıyla ağaç, akıl, beden ve su gibi çeşitli görünüş ve suretler halinde kendini gösteren sınırsız bir varlık vardır. Farklılık mahiyettedir. Eşyanın (nesneler) mahiyeti vardır. Örneğin ağacın kuruduğunu söylediğimiz zaman onun mahiyetinin kuruduğunu, varlığının ise değişmediğini söylemiş oluruz. Bundan dolayı bütün şeyler, bütün çeşitlilik ve çelişkileriyle bir şeyde ortaktırlar ki o varlıktır. Denize renkli camların ardından baktığımızda farklı renkler görürüz. Ama bu renkler o denizin varlığına ait değil, camlara aittir. O halde varlık daima sabittir. Bu konu o kadar açık, kanıtlı ve mantıklıdır ki onda şüphe ve tereddüt mümkün değildir. Fakat bu konu İslam'ın ruhuna aykırıdır. Niçin?

İslam'da asla vahdet-i vücut söz konusu edilmemiştir. İslam'daki gündeme getirilen bu hususlar, İslam medeniyetinin girdiği Hint'e aittir. İslam'da her zaman Allah'tan aşkın ve münezzeh bir zat olarak bahsedilmiştir. Dünyadan ise her zaman ayrı bir zat olarak bahsedilmiştir. Şeytan asla Allah'ın bir parçası değildir; şeytanın pis bir zatı vardır, Allah'ın ise münezzeh zatı. Sa-

dece insanın ruhu Allah'tandır; insanın bedeni ise pis kokulu çamurdandır.

İslami irfanda ikinci bir şık yapmışız ve ona da vahdet-i şuhut demişiz. Şuhut, "nomûd"dan, zahirden, görünümden ibarettir; yani olan bir şey, ama olmayan bir şey. Yani açık olan, görünen, ama varlığı kendisinden değil, Allah'tan olan şey. Mesela suyun kenarında oturmuşum, karşımda da bir ayna var. Suretim hem aynada ve hem de suda aksediyor; bu durumda birkaç tasvir veya suret ortaya çıkıyor: Biri hakiki varlığım olan kendimim. O halde "ben"im, birkaç "ben olmayan" surette (su ve aynadaki görüntü) şuhudî haricî tecelli bulmuş olan bir hakikatim var. Benim dışımdaki o suretlerin varlığı yoktur, ama benim dışımda bir görüntüleri vardır. Dolayısıyla mutlak hakiki bir varlık, Allah için oluyor; artık olaylar varlık sahibi değildir; bilakis onların görüntüsü vardır. O halde bu çokluğun altında bu birlik vardır; birlik, vücuda, varlığa ait, çokluk ise mahiyete aittir. Milattan önce 1500 yılından beri vahdet-i vücut düşünürlerin zihnini meşgul etmiştir. Şair şöyle diyor:

"Bu latif, hoş ve güzel yıldızlarla felek
Üstte olan şeylerin altta bir sureti var."

Yukarıda olan, yıldızlar ve güneştir; altta veya aşağıda olan şey ise ortak bir varlıktır. Varlık olan bu mutlak hakikate ulaşma çabası, tarih boyunca sürekli olarak düşünceler, dinler ve felsefeler savaşı meydana getirmiştir. Bundan dolayı bütün Hint ve İran'da din dışı ve Yunanlı din ve akımlar arasında dahi varlığın aslında ve gaybi, gizli hakiki bir varlığın ispatında ihtilaf olmamış veya daha az olmuştur. Fakat bu hakikate erişme yolunda, yani bu çeşitli gizli suretler altındaki mutlak ilim ve bilginin gizli varlığına erişme yolunda ihtilaf oluyor.

Bu Mutlak Varlığa Ulaşmanın Yolları

1. Riyazet: Veda dini ve Cuki fırkasında riyazet somuttur. Niçin riyazet yoluyla? Beni ne tür bir şey hakiki varlığımdan ayırmıştır? Sıfatlarım, güdülerim, görme türüm: Eğer ben onlardan arı-

nırsam o olan hakiki varlığım ortaya çıkar. O halde "kendini tanı ki Rabbini tanıyasın" konusu, ne İslam'a aittir, ne de Sokrat'a; bu düşünce tarzına aittir.

2. Marifet: Bazıları, beni Tanrı'dan, Rab'den ayıran bu renk ve çeşitlilikleri korumakla genel hakikatin bulunabileceğine inanmaktadırlar. Marifetten maksat, fizik ve kimya gibi akli ilimler değildir. Maksat, "görüş", "basiret", derin bilgiyle aynı olan (vidya, veda ve görüş aynıdır) Veda'nın ta kendisidir. Demek ki hakiki varlık, mantık, akıl ve matematikle değil, bilakis vidya, yani hakiki ilimle, yani hikmetle tanınabilir. Vidya irfanımızda derindeki bilgi ve görüşü getiren "basiret" olarak tercüme edilmiştir. Oysa ilim bir "görüş" getirir, fakat yüzeydeki görüş, bilgi ve bilinci. Öyleyse bütün dinlerin, ilme inanan dinlerin dahi peşine düştüğü şey, "biliyoruz"da değil "buluyoruz"da ifadesini bulan ilimdir; onların ilim ile kast ettikleri, basiret, hikmet, görüş ve iç aydınlık ilmidir.

3. Aşk: İrfanda olan şeydir. Tek zat ve o mutlak hakikat ne riyazetle ne de marifetle değil, bilakis aşkla bulunabilir. O kendini sadıkane ve şiddetlice onu dost bilen kimselerin gözünde gösteriyor.

Brahmanizm

Brahman nedir? Brahman sözlükte mutlak manasına gelir: mutlağın mutlağı. Mutlak ilim, mutlak kutsallık, mutlak özgürlük vs. diyoruz. Bunlar özeldir. Fakat Brahman mutlaktır; genel mutlaktır. Bütün meselelerde mutlak (daha önce söylediğimiz mutlaklar) görecelidir, fakat Brahman genel mutlaktır. O halde Brahman'ın manası şudur:

1. Mutlağın mutlağı

2. Onun diğer manası dinî bakımdan kutsaldır.

3. Uluhiyet. Uluhiyet nedir? Bu meseleyi açık bir biçimde anlamak mümkün değildir. Alemin bütün dinleri, özellikle medeni dinler, Allah'ın peşindedirler; ama Hint dini uluhiyetin peşindedir.

Allah, Tanrı manasıyla, dinlerde Tanrı adında muayyen bir şahsiyet sahibi müşahhas bir varlık olarak tasvir edilmiş ve şekillenmiş olan mutlak güzellik, mutlak kutsallık, basiret, yaratıcılık ve mutlak vs. anlamındadır. Fakat Hint düşüncesinde bu güzellik ve kutsallık şahıs suretinde ortaya çıkmamış olup münferit ve muayyen bir nesnel şahıslaştırmaya sahip değildir. Bilakis bunda onun şekilsiz soyut maneviyatı söz konusudur. Yunan düşüncesi, Sami dinleriyle tanışmadan önce dahi manaya şahıs ve şahsiyet vermenin peşinde olmuştur. Yani ide ve manayı zata dönüştürmüştür (kişiselleştirmek). Bu düşünce soyutun mutlak anlamlarını görünen ve görünmeyen somut şahsiyetler haline getirmiştir. Örneğin güzelliği Venüs olarak, gücü Herkül olarak ortaya çıkarmıştır. Aslında insan (sıradan, hatta ulu ve seçkin insan) için suretsiz ve biçimsiz soyut anlamların tasavvuru zordur. İnsanın gönlü, dışsal nesnelliğin, görülebilirliğin ortaya çıkmasını istiyor; bunun için insanın Tanrı'yı canlandırması, ona cisim vermesi gerektiğini görüyoruz. Dinlerin en ilerisi olan İslam tevhidinde dahi Allah'ı Kâbe'de, imamı ise kümbet ve huzurda görmesi gerekir. Eşik ve huzur imam değildir; fakat imamet ve imametin nurunun kutsallığı ve aydınlığı, kümbetin ihtişamında, altın kaplı olmasında ve imamın kabrinin maddi servetinde tecelli ediyor. Neden imamın kümbetini altın, evladının kümbetini ise çini yapıyorlar? Çünkü bu altın ve çini farklı manevi dereceleri anlatan maddi derecedir. O halde insan her zaman maneviyatı cisimleştirmiştir; hatta bugünkü modern insan dahi bu işi yapıyor (personifiye etmek, yani ideye şahsiyet ve maddiyet kazandırmak). Ve bütün şekilleriyle putperestlik, yani zihinsel suretlere, anlamlara ve idelere şahsiyet vermek. Elbette bu önce sembolik olarak söz konusudur, ama sonra sıradan halkın nezdinde asalet kazanıyor, kökleşiyor; nitekim sıradan bir insanın nazarında haremdeki mezar kutsallık kazanır ve bu kişi onu öper. Bütün tarih boyunca anlamlar, maddelere dönüşüyor ve sonra sembolik boyuta sahip maddeler asalet kazanıyor. Bir mana iki şekilde kişiselleştirilir:

1. Daha önce belirtildiği gibi maddi olarak.

2. Melekler, tanrılar ve tür tanrıları gibi zihinsel olarak.

Mikail "nâkil", nakleden manasına gelir; öyleyse işin ilahi hüküm makamına intikali, bir melek halini almış olan bir anlamdır. Veya Azrail ölüm ya da tutma, alma manasındadır; öyle ise can alma, Azrail ile şahsiyet kazanmış bir manadır. Zerdüşt dininde bütün Emşaspendler ve İzdler nur, aydınlık, hayır, bereket, ilim, bilgi, aşk vs. manasında sıfattırlar.

Ahuramazda ve Ehrimen manadır, fakat sonra şahsiyet bulmuşlardır, ancak toprak cinsinden değil.

Brahmanizm Ne Diyor?

Hint dinleri o mutlaklara şekil ve şahsiyet vermek istemiyorlar. Mutlağın o kutsallık ve azametini o şekilde, fizikötesi mutlak genel şekliyle, cins ve madde ötesi ve suret ötesi biçimiyle korumak istiyorlar. Acaba suret ve şekle sahip olmayıp da suret olan bir şey var mıdır? Evet, varlığın kendisi! Varlık, sureti olmayan ve suret elde ettiği vakit tür olan bir şeyden ibarettir: Duvar ve ağaç gibi. Eğer suretleri ortadan kaldırırsak varlık kalır. Brahmanizm, o mutlağın suretsiz ve cisimsiz kabul edilmesini istiyor. O halde Brahmanizm, Allah'ın değil, uluhiyetin peşindedir.

4. Hint düşünce tarzına özgü olan ve bizimle Avrupalılar için tasavvur edilemeyen bir diğer açıklama şudur: Hem amaçsal hedef (mutlak uluhiyetin kendisi olsun) hem Brahman'a erişme yolu hem Brahman'a doğru yol kat etme azmi hem Brahman'a iman hem Brahman'ın yolunda sefer maksadı olan insani duygu veya niyet hem de Brahman'a erişme yolundaki kimse, evet bütün bunlar Brahman'dır. Demek ki Brahman, hem gaye hem yol hem yolcu hem sefer hem de konak ve konak başıdır. Bu bizim için tasvir ve tasavvur edilemezdir. Çünkü konak başı veya makam öyle bir yerdir ki yoldan geçtikten sonra ona varırız. Bundan dolayı menzil başının bir parçası olamaz. Bu yoldan geçiş, zat itibariyle, özsel olarak mukaddes değildir. Sadece Brah-

man'a bağlandığı için kutsallığa sahiptir, yoksa diğer yollar gibidir. Fakat Brahmanizm hayır diyor, problem buradan başlıyor. Bir takım izahların yapılması lazımdır.

İnsanın İki Yarısı Vardır

1. Yapının gizli yarısı: Hint'te "cenyâ" ve "cânâ" anlamındadır. Yani insanın o yapısı ve zatı gizli ve gaybidir.

2. Yapının açık yarısı: İnsanın bu ikinci yarısı, aynidir, yani açıktır.

Dolayısıyla herkes iki tanedir: Biri, açık yarı ile temasta olan aşikar kimse, diğeri ise gizlilerle temasta olan gizli kimse.

Bana göre hem birey hem de topluluk üç türlüdür:

1. Hayvani insan.

2. Akli, ilmî insan.

3. Brahmanî insan veya ruhani insan.

Hayvani insanın varlığında sadece hayvani ve doğal güdüler hüküm sürmektedir. İnsan o güdülerin gereğine göre hareket eder. Hayvani insanın hedefi biyolojik hayattır. İleri bir hayvani varlık olduğu söylenebilir.

Akli, ilmî insana gelince, ona akıl hâkimdir. Bilgi, ilim ve ilerleme onun işinin belge ve delilidir. Hayvani insan sadece yaşar, fakat ilmî insan bundan başka meselelerin sebebini de anlamak, tahlil etmek, çözümlemek ve bu vesileyle ilerlemek, durumunu değiştirmek istiyor. Böyle bir insanın yöneldiği hedef ilerlemedir; bu insan, zararı giderme ve menfaati çekme düşüncesinde oluyor.

Ruhani insan ise gizli insani yapının veya binanın yarı kısmından ibarettir; hem hayvani insan hem de ruhani insan akıl dışıdır; fakat birincisi akıl altı, üçüncüsü yani ruhani insan ise akıl ötesidir. Yani birincisi için kör hayat söz konusudur; fakat üçüncüsü için düşünme bilincinden daha üstün bir hayat söz konusudur. Akli insanın özelliği değişimdir, gerek gelişimsel,

gerek irticai, gerek sapkın ve gerekse çöküşsel düzlemde değişim. Fakat o, şerefli insani özden veya daimi yüksek vicdandan ibaret olan açık insani yapıdır.

Tarih boyunca akli insan değişiyor. Hayvani insan ve ruhani insan değişmiyor; açıkçası ruhani insanın da değişimi söz konusudur; fakat ondaki değişim akli insanın değişimi gibi değildir.

İnsanı ne değiştirir? Zaman ve tarih.

Ancak tarihin çeşitli aşamalarında ve tarihsel toplumlarda bir şey ortaktır ve hissedilmektedir. O da insanın tezahürlerinden biri maneviyat ve ahlak olan insani yarıdır.

Sosyal gelenekler genellikle ahlakla iç içe olup tarih içinde değişmektedir. Fakat fıtratımızın yapısındaki hayret duygusu, hissettiğimiz aydınlık, başkalarının yararlanması için kendimizi mahrum etmekten kendimizde bulduğumuz mutluluk ve yüksek duygular, insanın tarih ve akıl ötesi olan gizli kısmıyla ilgilidir.

Bu duyguyu hem medeni insanda hem de yarı-ilkel insanda görüyoruz Yarı-ilkel insanın evine misafir geldiği vakit mutlulukla koyununu keser veya medeni insan Nietzsche gibi kendini bir at arabasına feda ediyor. Bunların hepsi insanın gizli yarısı ve ruhani duyguyla ilgilidir. Yoksa Nietzsche ile yarı-ilkel insan arasında çok fark vardır. İnsani kutsal merkezden doğan daimi kıvılcımlar tahlil edilemez. Zira tahlil o akıldan gelir; sadece iman edilebilir ve anlaşılabilir. İnsanların birçoğu iyilik ve ahlak hakkında çok bilgi sahibidir ve bütün felsefi ve ahlaki öğretileri biliyor ve ince, ayrıntılı açıklama yapıyor; onlar varlıkla ilgili iyi akıl yürütmede bulunuyorlar. Onların malumatlarının genişliğinden hayrete düşüyorsunuz ve gerçekten o bilgilerden yararlanıyorsunuz. Onların karşısında durduğunuzda övgü ve sevgi duygusu beslemiyorsunuz; tıpkı radyodan duyduğunuz bilgiler gibi. Bu durumda ne gibi bir duyguya sahipsiniz? Hiç. Sadece aklınız sulanıyor ve malumat türünden bilgi elde ediyor, ikna oluyor; bu, doyum, cezbe ve sevgiden başkadır. Fakat baş-

ka bir insanın karşısında durduğunuz zaman size bilgiler vermemesine, asla bu meseleleri bilmemesine ve bilgi açısından alt düzeyde olmasına rağmen onda gizemli cazibeler ve içinizi sevgi, samimiyet, dostluk, inanç ve cezbeyle dolduran özellikler görürsünüz; öyle ki bu sevgi ve cezbe, hiçbir belgeyle değerlendirilemez ve analiz edilemez. Bize ne verdiğini bilmiyoruz, ama bizde cezbeli bir doymuşluk meydana getiriyor. Birinci insan bir şeyle ölçülebilir, fakat hizmeti daha az olan ve bize hiçbir şey öğretmemiş (hâlbuki her şey öğretmiş) olan ikinci insan bir şeyle ölçülemez ve değerlendirilemez.

Geçmişte bu insanlardan çok varmış. Birkaç yıl önce Meşhet'te Şeyh Hasan Ali Nohûdekî adında bir şahıs varmış; herkesin itiraf ettiğine göre eğitim düzeyi, öğrencilerinden daha az imiş, fakat herkesten daha çok öğrencisi varmış. Çünkü sade ve sıradan sözlerinde öyle mukaddes bir gizem varmış ki bu sade sözler öğrencileri duvar gibi sağlamlaştırıyor; onun sahip olduğu tesir belki de büyük kitapların en ilginç cümlelerinde yoktur. Çünkü âlim insan iyi insandan başkadır. İlgi veya beğenimizi çeken insanla sevgimizi kazanan, harekete geçiren insan arasında fark vardır. Acaba bizim, Apollo Sekiz'i yapan kimselere karşı ilgi veya hayret duygumuz mu var, yoksa sevgi duygumuz mu? Şaşkınlık ve ilgi! Çünkü şaşkınlık ve ilgi akla aittir. Oysa insanlık tarihinin en büyük hizmetini yerine getirmiştir. İlim sadece insanın hizmetinde bulunuyor, ancak insanın ruhani yarısının tezahürü insanın ıslahıyla uğraşıyor. Bu meseleler bize başka bir anlamayı gösteriyor ki o Brahman'ı anlamaktır. Sami veya Hint dinlerinin ihtilaf yönlerinden biri bu noktada ortaya çıkmaktadır: Sami daima bekleyendir, (gaypdan bir kimse veya el bekleyen). Bu kişi veya el, kurtarıcı bir rehberlikle kendisini kurtaracak ve hedefe ulaştıracaktır. Yani Sami dinlerinde insanı topraktan Tanrı'ya eriştirecek bir kurtarıcı gelecektir. Fakat Hintli, bilhassa Budist için, bir rehber varsa da o, insana yol gösterip hedefe ulaştırmak için gelmemiş, bilakis insanın kendini nasıl kurtaracağını öğretmek için gelmiştir. Hintli kendi içinde derin-

leşmek ve cenneti kendi içinde hissedecek biçimde kendi hakiki özünü bulmak istiyor. Yani Buda insanı kendinden kendine ulaştırmak, topraksal özden tanrısal öze eriştirmek için geliyor ve ona bunun yolunu gösteriyor; ızdırapları tanımayı, ızdırabın kaynağını, ızdıraptan kaçış yolarını ve ızdırapsızlığı tanıma yollarını. Mutlak ızdırapsızlıktan ibaret olan bu dört ilkeyi tanımakla insan Buda oluyor; yani kutsal aydın, kendini bilen oluyor. Bunun için kurtarıcıya ihtiyacı yoktur. Nirvana'ya ulaşmanın en büyük yolu sükûnet, huzur ve aydınlıktır. Sükûnet, huzur ve aydınlığı ortadan kaldıran şey ızdıraptır. Ne gibi bir şey ızdıraba sebep olmaktadır? Gönül bağlılığı! Gönül bağlılığını ortadan kaldırmanın yollarından biri bağlanmama, yani yalnızlıktır. Yalnızlığın faziletlerinden biri gönül bağlılığını açığa vurmamaktır. Tek başına sefere çıkan kimsenin bir kişi ve şeye bağlılığı olmaz; sonuçta olmamaktan, ölümden, hıyanetten, uzaklıktan, gurbetten, kahırdan vs. ızdırap duymaz; zira ızdırabın bütün kaynakları, ayrılık, ölüm, hastalık gibi şeylerden ibarettir. Bunların hepsi de bağlılıktan doğar. Bağlılık olmazsa, çocuğum başka birinin çocuğunun ölmesi gibi öldüğünde ızdırap duymam. Hayatta bağımsızlık ve yalnızlıktan ibaret bu düşünceye dayanan bir şiir vardır ki bu şiirin yeni nihayetsiz ebedi bir güzelliğe sahip olmasına ek olarak, Buda'nın bütün ruhu bu şiirde dalgalanmaktadır.

Gergedan yalnızlığın sembolüdür: Fransa'da bir darbımesel var: Bir avcı hiçbir zaman iki tane gergedan avlamaz. Gönül bağlılığı olmayan yalnız insandan ibaret olan bir Budistin sembolü gergedandır. Şu şiir 3000 yıl öncesine aittir:

Sopayı yaşayan her şey için bir kenara koy.
Hiç kimseyi onunla incitme.
Evlat için bir meyil, hayır;
Peki dost için nasıl bir eğilim?
Gergedan gibi yalnız yolculuk et.
Birlikte yolculuktan sevgi meydana gelir,
Sevgi ve bağlılıktan ise ızdırap

Çünkü bu zehre,
Sevgisizlikten,
Dostsuzluktan damlayana bak,
Gergedan gibi yalnız sefere çık.

Sami ruh yapısı ile Hint ruh yapısı arasında fark olduğu gibi Batılı ve Doğulu ruh yapıları arasında da fark vardır. Bu ruhsal ve moral farklılıkla Hıristiyanlığın Doğulu olduğunu ve Doğulu ruh yapısıyla daha çok uyumu olduğunu, Filistin, İran ve Hint'i vs. almak yerine Batı'ya gittiğini ve Roma'yı aldığını görüyoruz.

Niçin? Sebebi (Batı'nın Hıristiyanlıkla bunca uyumsuzluğuna rağmen) evrensel imparatorluğuna uygun olarak Roma'nın tek tanrıcılığa ilgisinde aramak gerekir.

Roma, o azamet ve gücüyle sadece savaşçı bir millet idi ve maneviyattan yoksundu. Bütün dinsel, manevi ve kültürel birikimlerini Yunan'dan, bir başka ifadeyle Atina'dan almıştı. Yani Atina fikir ve ruhu Roma kalıbına girmişti.

Yunan dini, kültürü ve medeniyeti yereldir, siteseldir ve belirli Yunan soyu çerçevesiyle sınırlıdır; yani Yunan kültür, medeniyet ve dini nihayetsiz derin olmakla birlikte evrensel misyona sahip değildir, evrensel olamaz da. Fakat imparatorluk, evrenselliğe doğru eğilimi olan ulus üstü ve sınırsız bir görüş demektir. Roma İmparatorluğu, din ve kültürüyle farklı milletler ve ırklar topluluğu ve kompleksidir; bir sitedir, sınırlıdır ve çelişkisi vardır. Ve ruhsal susuzluk hisseden ve evrensel bir Tanrı'nın peşinde olan Roma, Hıristiyanlığı buluyor ve ona mağlup oluyor. Yunan tanrıları, belli Yunan şehirleri, sınıfları ve milliyetinin sembolüdürler. Onu âlemin tanrısı adıyla zikretmiyor, bilakis onu sadece Yunan tanrısı ve Yunan şehrinin tanrısı olarak övüyor. Zeus (Roma'ya girdiği zaman Jüpiter oluyor) siteleri korumak ve Yunanlı olmayan güçleri ezmek için yaratılmıştır. Doğu'yu ele geçirme iddiasında olan Roma, çaresiz milli olmayan, bir millete egemen gibi olmayan, bilakis dünya imparatoruna benzeyen ve bütün insanlar için olan bir Tanrı arayışındadır. Böyle bir konumda İsa, dinini Yahudilere arz ediyor.

Sonra Doğulu, hatta irfani inanç, efsane, mitoloji ve görüş esaslarına dayanan dini yerini Batı'da açıyor ve Batılılar onun koruyucusu oluyorlar.

Burada şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Batılı Hıristiyanlıkla nasıl uzlaştı? Batılı kendi görüşünü ve fikrî kalıplarını Hıristiyanlıkla, öyle bir biçimde uzlaştırdı ki hakiki Hıristiyanlıktan hiçbir şey kalmadı ve aşağıdaki esaslara dayalı Avrupalı görüş Hıristiyanlığa yüklendi:

1. Şiddetli bir dünyevilik: Batı sadece siyaset ve ekonomide değil, ayrıca felsefede de hep dünyaya yönelmiştir. Münzevi Aristo kesin olarak daima dünyayla ilgili düşünüyor; incelemeleri aile, halkla ilişkiler ve yeryüzü üzerinedir, bu dünya için kitap ve yasa yazıyor. Oysa bir Şarklı düşünür asla bu meselelerle ilgilenmez, hatta hangi çağda ve hangi zamanda yaşadığıyla bile alakadar olmaz. Buda ve Mevlana, zaman ve mekândan kopuk ve soyutlanmıştır. Bunun için onların eserleri sürekli ilgi çekicidir. Zira o eserler onların kendi toplumlarının herhangi bir özel durumunu açıklamamaktadırlar. Fakat Yunan'da güzellik, vücut güzelliği, renklerin ve doğanın güzelliğidir. Öyle ki Aristo sanatın tanımında şöyle diyor: Sanat insanın doğayı taklidinden ibarettir.

Tevrat'ta şöyle gelmiştir: "Ben Yahudi dininin ıslahçısıyım." -Fakat Mesih'in Tanrısı evrenseldir.- Bu nedenle Doğu'da ve Yahudi kavmi arasında onun sözü akis bulmaz; zira o sözlerin dünyevi bir temayülü yoktu, kendi kavminin dünyasıyla sınırlıydı. Bunun için Doğulu, hatta irfani inanç, mitoloji ve görüş esaslarına dayalı Mesih dini ilk kez yerini Batı'da açıyor ve Batılılar onun muhafızı oluyorlar. Yani Hıristiyanlık, Yunan felsefesinin yerine geçiyor. Bu durumda o şeyin uyumundan başka bir şeye ihtiyaç yoktur. Bundan dolayı Batı, bir yandan Mesih din ve düşüncesini ve Hıristiyanlık irfanını kendi tarafına çeker ve dünyada Hıristiyanlığın muhafızı olurken, öte yandan kendi görüş ve düşünce kalıplarını Hıristiyanlığa öyle musallat ediyor ki Hıristiyanlığın geliştiği zamandan şimdiye kadar Hıristiyanlık en büyük güç olarak hesap ediliyor; fakat gerçek Hıristiyanlıktan eser yok.

2. Güç tutkusu: Güç aşkı Doğu'da da olmuştur, fakat toplumda değil, maceracı bireylerde olmuştur. Ancak Batı'da toplumda vardır, yaygındır. Siegfried şöyle diyor:

"Doğu ile Batı arasında var olan duvar, güç duvarıdır (Avrupa daima güç arayışındadır; ama Doğu'nun yitiği güç değildir).

3. Teşkilat tutkusu: Batılı idari düzenlilik ve teşkilata tutku besler. Dağınıklığa hiçbir surette tahammül edemez. Oysa Doğulunun düzen ve teşkilata kovulmuş ve mahkûm bir ilgisi; perişanlığa ise derin bir teveccühü vardır. İslam'da Muaviye zamanında başlayan idari teşkilatlar, daha ziyade Doğu Roma'dan alınmış olup ordu düzeni de İran'da Bizans teşkilatları esasına göredir.

4. Batılı rasyonellik: Batılı her şeyi anlamak için akıl yürütüyor, istidlalde bulunuyor, hatta yanlış için bile böyle yapıyor. Sadece duyguyla bir şeye eğilim ve ilgi ortaya çıkarmaya imkân yoktur. "Niçin (şüphe) ve ne sebeple?" Batı'ya ait bir sorudur. "Benim için açık olduğunu hissediyorum." ise, Doğu'ya ait bir deyimdir. Koyma, yani yağmur gibi doğrudan insanın canına yağan sözlü kabul, Doğu'ya aittir. Hatta Eflatun aydınlanmasını beyan etmekle meşgul olurken akli kuruluğun mantıki ispatıyla ilgileniyor. Genel olarak Batı'ya ait bütün hususiyetleri bir cümlede özetlemek istersek, Batılının ahireti de dünya gözüyle gördüğünü, Doğulunun ise dünyaya da ahiret gözüyle baktığını söyleyebiliriz. Doğu'da şüphe uğursuz bir şeydir; "ben böyle anlıyorum", "böyle olmama ihtimali vardır" gibi sözler küfürdür. Oysa Batı'da bu düşünce ve sözler, kutsal ve asil olup olması gerekendir. Nitekim Anatole France şöyle diyor: "Aydın, biliyorum ile zannediyorum arasındaki farkı bilendir." İnanç ve teoriler Batı'da şiddetli iman ve inanç taassubuyla birlikte olmaz; fakat Doğu'da şiddetli inanç taassubu ve imanla olur. Bundan dolayı Doğu, tarih boyunca inançları için kurban vermiştir. Örnek: Sokrat Batı'da ölüyor, kimse şiddetlice rahatsız olmuyor; ama Ebu Muhammed Yahya gibi ikinci derece bir alim Nişabur'da ölüyor, öğrencileri yeryüzünde birkaç yıl avare dolaşıp yas tutuyorlar.

Batı'da aslında mantıktan doğan inançlara inanmak vardır. Örneğin İslam Peygamberinin sahabesiyle olan bütün konuşma ve mülakatlarında tartışma görülmez. Müzakereler yapıldığında da ya şahıs İslam dinine daveti kabul eder ya da etmez. Kabul etme durumunda da ölünceye kadar fedakârlık yapar. Bu, bütün inananların sergüzeştidir. Çünkü yeryüzünün doğusunda imanın insanın iç dünyasına hangi yolla geçeceği belli değildir. Bu bakımdan Doğu'da önce iman gönüllerde açığa çıkar, sonra akıl onun koruyucusu olur. Fakat Batı'da önce akıl devreye girer, sonra iman gönüllere girer. Örneğin Şems'in Mevlana'da yaptığı etki bir darbe ve sarsıntı konumunda idi. Hiçbir zaman Şems, Mevlana için istidlalde bulunmamış ve bu durum sadece bir şok olmuştur. Bu imanı Buda hikâyesinde de görüyoruz: Hiçbir kimse Buda için "Senin sarayın, aslın ve kudretin yapaydır." diye istidlalde bulunmuyor; bilakis onun gözü ölü, hasta ve fakire iliştiği zaman değişiyor.[11]

5. Irkçılık: Batı'nın özelliklerinden bir diğeri, benmerkezcilik, kendi ekseni etrafında düşünme, nasyonalizm vs.dir. Hıristiyanlığın özellikleri Batı'ya ait özelliklerde söylenenlerin tam tersinedir; yani Hıristiyanlık şiddetli bir biçimde ahiretçidir, ahiret yönelimlidir, insancıldır (şiddetli hümanist) ve güçten ziyade erdemle ilgilidir. Mesih'in amacı egemenlik değil, muhabbet icat etmektir. Geçen her şeye karşı sorumsuzluk ve kayıtsızlık gibi (öyle ki son vaazında Mesih şöyle diyor: Yüzünün bir tarafına vururlarsa, diğer tarafını da çevir). Bütünüyle teslim olma, savaştan vazgeçme, menfaat ve faydacılığı aşağılama, zevk ve nimetleri terk etme, aklı hor görme, yaşamda ve düşüncede sadeliği ve gönlü takviye etme Hıristiyanlığın ruhudur; fakat Hıristiyanlık Batı'ya gittiği zaman bütün bu özelliklerini kaybediyor ve Batılı özellikler ediniyor. Tarih boyunca Hz. İsa'dan daha latif, daha sevgili ve şefkatli, daha yumuşak bir peygambere sahip değiliz. Mesih, mutlak duruluktur ve her dinden daha çok düş-

[11] Abdurrahman Bedevî bitiremediği iyi bir iş başlattı; o da İslam'da sarsıntılı şahsiyetlerin biyografisidir: Selman-i Farisî, Sühreverdî ve Hallac gibi.

man karşısında teslimiyet, bağışlama tavsiye etmiştir. Nitekim Nietzsche şöyle diyor: "Hıristiyanlık kadınca bir ahlaktır." Hâlbuki hiçbir din Hıristiyanlık kadar kan akıtmamış, sertlik yapmamıştır. O halde Mesih bir Yezdigerd'dir, Batı'ya gittiği zaman başka bir şey oluyor.[12]

Başka bir husus, Mesih sadelik ister; fakat insanlık tarihi boyunca hiçbir din Hıristiyanlık kadar düzenli ve karmaşık teşkilata sahip olmamıştır; üstelik aslında idari teşkilatın olmadığı bir dönemde. Hıristiyanlık Ortaçağ'da, bugün en büyük Avrupaî müesseseleri olan bir teşkilata sahip idi. Nitekim Victor Hugo şöyle diyor: "İlim Tanrı'nın sırrını bile keşfedecek kadar ilerleyebilir, fakat din adamlarının nereden yediğini keşfedemez." Hatta kilisenin kenara çekildiği ve dinin ilgi konusu olmadığı günümüzde en büyük devlet tesisi olarak kilise teşkilatı vardır. Öyle ki İran, Çin, Hindistan ve Avustralya'nın en uzak noktalarında kilise teşkilatı var, çeşitli teşkilatlar var; fakat Peygamberi Muhammed'in silahlı peygamber olarak isimlendirildiği ve ömrü boyunca savaşmış olan İslam dininin ruhaniyetinin bir teşkilatı olmamıştır. Bu durum, sadelik sembolü olan Mesih'in dininin tersi bir durumdur: Hıristiyanlıkta kilise rütbeleri papadan tutun küçük köylere varıncaya kadar hiçbir teşkilatta bulunamayacak derecede karmaşık hiyerarşik yapıya sahiptir ve bu organizasyon Batılının bu işe temayülü sebebiyledir. Esasen Batılı teşkilatçı bir beyindir; riyazet için bile program ve serenomiye inanır.

6. Skolastik: Batı'nın Hıristiyanlığa etkilerinden bir diğeri skolastiktir; yani aydınlanma ve duygu ile değil, akıl ve mantıkla izahı; yani Mesih'in dediği gibi değil, bilakis Saint Ojen'in dediği gibi.

7. Benmerkezcilik: Benmerkezcilik de dine tesir ediyor. Bir Doğulu asla Luther'in söylediği gibi söylemez.

Luther şöyle diyor: "Almanın Tanrısı Almanı koruyor." Bizim

12 Nitekim Barselona'da 300 bin kişi Katolik bir keşiş tarafından katlediliyorlar. İnsanları yumuşak ateşte yaktılar ki ölümleri daha geç ve daha elim olsun.

İspanya, İtalya ve Müslümanlarla bir işimiz yok, yani Tanrımızın onlarla bir işi yok.

Batı'nın en büyük filozofu Hegel şöyle diyor: "Bütün varoluşta yaratılıştan önce bir birlik var idi, sonra bu birliğin bir köşesi sallandı ve güneş sistemi meydana geldi; ondan sonra tekrar bir sallantı yaşadı ve ikinci gelişim adımı atıldı ve yeryüzü ortaya çıktı." Böyle Kuzey Almanya'ya ve sonra Germen ırkına, ondan sonra da Alman kralı Wilhelm'e kadar devam ediyor. Bu Batılı görüş benmerkezcidir.

Mussolini Hıristiyan Habeşistan'ı yerle bir ettiği vakit, Papa onu bu işi yaptı diye övdü. Öyle ki bugün de Batı ve Hıristiyanlık kendileri için ulusal bir cephe ve nasyonalizm somut kutbu olarak görüyorlar. Bu benmerkezci duygu, sadece Avrupalı vatanperverler için değildir, ayrıca kilise de benmerkezcidir ve Batılının dışındakini yabancı hissediyor. Doğulu bir Yahudi olan Mesih'in aksine Doğulu bir Yahudi gibi değil; bilakis mavi gözleri olan bir Batılıyı gösteriyor, onu açığa çıkarıyor. Diğer bir misal: Ortaçağ'da Papa'nın halkla savaşları, dinlere dairdi; Rönesans taraftarları, "Her birimiz İncil'i kendi dilimizle okuyoruz." diyorlardı; fakat Papa, İncil'in dilinin Latince demek olduğunu söylüyordu. Hâlbuki orijinal İncil İbranice idi, Latince değil. O zaman Kilise Latin dilini savunuyor. Egosantrizm, Avrupa'da eskiden beri var olmuştur. Aristo Yunan'dan bahsederken milliyetçi bir fikri vardır. Rönesans'ta atılan sloganlardan biri, Hıristiyanlığın enternasyonalizm [fikri] karşısında bir milliyetçilik fikri idi. Sonra Avrupa'da ırkçılık canlanıyor; Doğu'da asla olmamıştır. Yani Doğulu hiçbir zaman başka bir ırkı hor ve aşağı görmemiştir. Sonra egosantrizm ve Batıcılık söz konusudur. Irkçılık sadece felsefi açıdan olmaz; ayrıca bilimsel açıdan da söz konusudur. Örneğin ilim Yunan'dan başlıyor; ilim, fikir ve sanatlardan hiçbir branş veya dal, Doğu'dan gelmemiştir, Doğu tarihin ve düşüncelerin dönüşüm ve değişimleri sürecinde olmamıştır! Bunun bizzat kendisi benmerkezciliktir: Doğu'nun asla tarihin ve fikirlerin dönüşüm ve değişim seyrinde olmadığı görüşü benmerkezciliğin ta kendisidir!

Doğu'da: Mutluluk duygusu, iki görüşte, Doğu ve Batı'nın görüşlerinde farklıdır. Batı'da "mesut var olmak", Doğu'da ise "mesut olmak" söz konusudur. Batılı gönlünün hoş olmasını, huzurlu olmasını istiyor, Doğulu ise her zaman gönlünün değişip tekâmül etmesini istiyor. Batı'da saadet bildiren en iyi sözcük, mutluluk veya hoş vakit geçirmektir. Oysa Doğu'da riyazettir. Batı'da mutluluğa ulaşmanın yolu, hayatın kolaylık ve emniyetini kazanmak ve Doğu'da ise riyazet, mahrumiyet ve mutsuzluktur. Bu mesele, Doğulu ve Batılı iki görüşün keyfiyet, bakış ve telakkisinin nasıllığını aydınlığa kavuşturuyor. Yani Doğulu, yüksek bir hedef için riyazet, mahrumiyet ve ızdırap çekiyor ve kendini mesut görüyor; aksine Batılı ise ne kadar çok lezzet ve zevke sahip olursa kendini o kadar mesut ve bahtiyar addediyor. Genel olarak Batı'da "mutluluk hedefi", Doğu'da ise "olgunluk hedefi" söz konusudur. Kur'an ve edebiyatta iki kelime mevcuttur: Biri beşer, diğeri insan. Genelde bu iki kelimenin müteradif olduğu zannedilir; oysa öyle değildir. Beşer, isim yerine kullanılır, insan ise sıfat yerine. Beşerin daha çok varlığına teveccühün var olduğu söylendiği zaman, ağaç, bitki ve hayvan denilmesi gibidir; nitekim doğal fizyoloji beşerden bahseder. Fakat insan dendiğinde hedef, o anlamda değil, [bilakis] insanın ahlakıdır. Birinci durumda bir kimseye beşer dersek insan değil, hayvan demiş oluruz; zira onun ayırt edici sıfatını hazfetmişiz. O halde Doğulunun teveccühü insan olmayadır.

Bundan dolayı Batılı görüş açısından iyi koruyucu olmalı, Doğulu görüş açısından ise iyi ve kesin değişmeliyiz. Doğu'da kutsal bir ideye erişmek için ızdıraba tahammül eden bir kimse, zevk alıyor; bu ızdırap Doğulu için (bir hedefe varma yolunda) zevk veya lezzettir. Oysa Batı'da zevkin bizatihi kendisi hedeftir.

Genel olarak her ikisinde de saadet, yani saadete meyil vardır; son tahlilde türü ve erişme yolu farklıdır. Yani Avrupalı var olanla ve kendi bedenine daha çok rahatlık, konfor ve huzur veren şeylerle mutludur, neşelidir; "Hayatın her dakikasından zevk almam gerek." veya "Hayatın verdiklerinden zevk almak için yaratıldım." gibi sözler, Avrupalının dünyacılığını, seküler-

liğini göstermektedir. Fakat Doğulu böyle değildir. Doğulu bu dünya imkânlarının, dünyanın verdiklerinin gerçek mutluluğa ve asli hedefe varmak için bir araç veya bir vesile olduğunu düşünür; bu ahiretçilikten, ahiret inancından kaynaklanmaktadır. Doğulu mutlak insanlığa inanır; halk kitlesinin dünyadan kaçmasının ve altın, para, güç ve dünya zevklerini küçük görmesinin sebebi ise ahirete, öteki dünyaya teveccühüdür.

Soru: Siyaset "Doğulu ve Batılı" iki görüşte nasıl telakki ediliyor? Mutlu ve huzurlu olma görüşü olan bir kimsenin ideali ne gibi bir yönetimdir?

Cevap: Bu, onu bulunduğu konumda tutan ve yaşamını temin eden yönetimdir. Dolayısıyla demokratik yönetimle alakası vardır. Fakat Doğulu ne tür bir siyasete eğilimlidir? Ona yol gösteren, hatta Doğu'da diktatörlüklerin ortaya çıkmasının sebebi ve amili olan mahrumiyet çekme, fedakârlık ve ızdıraba tahammül ile eğitime tabi tutan bir siyasete.

Bunun için Doğu'da insanlar daha çok peygamberlerin rehberliğini edinmişlerdir, Batı'da ise kahramanların liderliğini; çünkü kahramanlar insanlığa hizmet etmiş kimselerdir. Fakat peygamberler insanlığı ıslah etmişlerdir. Batılı görüşte hizmet kutsaldır; zira kalmak istiyor; ama iyi eğitim almak isteyen hizmetin kendisine değer atfetmiyor, ıslaha değer atfediyor, ıslahın değerine inanıyor.[13] Doğu'da nübüvvet tarih boyunca beşeri yalnız bırakmamıştır; Batı'da ise demokrasi yönetimi. Dolayısıyla Avrupa halka hizmet edecek insan ve hükümet şeklinin peşine düşüyor, Doğu'da ise aksine en iyi hükümet şeklinin toplumu ıslah eden hükümet olduğu biliniyor. Batı'da halka hizmet için, insanların mesut olması ve ızdırap çekmemesi için çalışmalı, demokrat ve liberal olmalıyız; fakat Doğu'da özgürlükten yoksun olma, değişim ve ıslahın sebebi ise o takdirde Doğulu bunu kabul eder. Doğu'da hükümetin hedefi de ıslah ve değişim olmalıdır, halka muhalif reylerle de olsa.

[13] Islah ve hizmet, medeniyet tarihi dersinde söylendiği gibi birbirinden ayrı iki kavramdır.

Soru: Acaba bu bakış bireyleri de kapsar mı?

Cevap: Hayır! Bu husus bireyleri kapsamaz; bilakis mesele kolektif, toplumsal ve genel düzlemdedir.

Mesela Massignon'un ifadesiyle diyoruz ki falan insan maneviyatçıdır. Fakat bu özelliği neden onun otuz yıllık ömrünün toplamından alıp çıkardık? [Hâlbuki] bu otuz yılın içinde onun ne bir şey yazdığı ne de bir şey okuduğu, bilakis bir ev yaptığı ve hayata teveccüh gösterdiği yıllar olmuştur.

Biz onun hayat serüveninde maneviyat tarafına eğiliminin olduğuna dair genel anlamda bir yargıda bulunuruz.

Soru: Batı neden Hıristiyanlığı onun ruh haline aykırı şekilde benimsiyor?

Cevap: Açıkladığım gibi Doğulu ruh halinin (Hıristiyanlık) Batılı ruh halinden (Roma İmparatorluğundan) farkı vardır. Bu ikisi birbirine tamamen zıttır; fakat Batı bu ruh halini kabul ediyor; zira kabul ve ret sadece uyum veya uyumsuzlukla ilgili değildir. Dediğim gibi başka etkenler de etkilidir. Bu işte olumlu etkenler şunlardan ibarettir:

1. Roma İmparatorluğunun şiddetli bir dünyacılığı vardır; bu sebeple özellikleri kendisine aykırı olan, fakat dünyacılık bakımından kendisiyle uyuşan Hıristiyanlığı kabul ediyor. Mesih filan şehrin tanrısı demiyor, bilakis bütün dünyanın tanrısı diyor. Sabittir ki bazen bir felsefe, bütün şiarları nedeniyle değil, belki bir veya iki şiarından dolayı kabul ediliyor. Örneğin İranlı İslam'ı bütün şiarlarına bakarak kabul etmemiştir; tersine Sasani hükümetinin baskısından ızdırap çekerken[14] ve memlekette bir kargaşa hâkimken yeni bir din geliyor; bu yeni dinin onları bu

[14] Anuşirvan saraydan çıkmak istediği zaman, parçalanmış bir insanın kanının üzerinden atıyla geçmesi gerekiyormuş; zira bu ona uğur getiriyormuş. O nedenle Bazan adında bir şahsı insan öldürmesi için Yemen'e göndermiş. Bazan'a, Yemen'e giderken "Yemen'de Habeşli veya saçları kıvrışık birini ya da Habeşli bir adamdan hamile bir kadın vs. görürsen öldür." demiş. Bazan da öyle yapmış. Yemen halkı da bu öldürmelere karşılık olarak İslâm'a sığınmış

ızdırap ve rahatsızlık durumundan kurtarması, onların bu dini kabul etmeleri için yeterlidir, her ne kadar öğreti ve dinin genel şiarları onların fikriyle uyumlu olmasa da.

Sözgelimi İslam'ın hangi yönü Afrika'da ilerlemenin nedeni veya etkenidir?

Irkların eşitliği ve kardeşliği yönü.

Aynı şekilde Hıristiyanlık Batı'nın hiçbir özelliğiyle uyuşmaz, fakat [Batı] onu, evrensel mesajı sebebiyle kabul ediyor.

2. Halkın işkenceden, yönetim düzeninin kılıcından daima kan akmasından bıkmış oluşu. Yöneticilerin, rehberlerin, hatta kadınların tatil günleri eğlencesi, insanları aç aslanların önüne atmaktır. Açıkçası böyle bir toplum bir adamın sesini sevdi. O şöyle diyor: Herkesi sevin; öldürmekten el çekin; hepimiz Tanrı'nın kullarıyız. O kişi, herkesin ihtiyaç duyduğu sevginin sembolü idi. Bundan dolayı iki etken, Hıristiyanlığın dünyacılığı ile bol ve saf muhabbeti, Batı'nın yüzde yüz Doğulu ve aşka dayalı bir ruhu kabul etmesine sebep oluyor.

Soru: Niçin Hıristiyanlık Batılı ruh halini cezp etmiş de aksi olmamıştır?

Cevap: Yeni bir zarfa veya kılıfa giren kültür, öğreti ve ideoloji, şiddetle yeni zarfın tesiri altına girer. Toplum, bir kültür ve dinin zarfıdır; onu cezp ettiği zaman kendi kalıbına ve ruhuna akar ve onu değiştirir. Hıristiyanlık, bunun mükemmel bir örneğidir. Hıristiyanlık Batı'ya gittiğinde damarlarındaki bütün özellikleri ortadan kalktı. İsa'nın yumuşaklığı sertlik, kan dökücülük ve katılığa dönüştü; öyle ki onun tesirleri hâlâ bakidir. Şimdi Batı kiliselerinde birtakım sopalar vardır, oluk gibi duvara çivilemişlerdir. Eğer aydınlara o sopaların ne olduğunu sorarsanız, cevap vermeye utanırlar (Şimdi hâlâ Noterdam Kilisesinde bu sopalardan dokuz tane vardır). Bu sopalar şunun içindi: Günahkar, Hıristiyanlığın inançlarından birine aykırı olan bireyleri o sopalara asıyor ve vücutlarına yakıcı mum döküyorlardı.

Bu Hıristiyanlık değil, bilakis Romadır; Hıristiyanlık adına işe karışan Sezar ve Neron'dur.

Soru: Acaba bir hakikatin yerleşmesi için kılıca ihtiyaç var mıdır?

Cevap: Niçin; Hz. Muhammed (s) dünyada, dünyaya bir muhabbet meydana getirmek istemiyor, İslam'da bir hakikat meydana getirmek istiyor. Putları kırmak istiyor. Bu, muhabbetten farklı bir şeydir. İslam'da öğüt ve yalvarma ile putları kırın demiyor; çünkü bu durumda vuruyor ve kendi başını kırıyorlar. Hz. Muhammed (s) ise siyasal bir düzen kurmak ve toplumun sapkınlığını, dalaletini, inhirafını ortadan kaldırmak istiyor. Fakat Mesih, kin ve düşmanlıkları temizlemek istiyor. Burada kılıca ihtiyaç yoktur (Gandi gibi yapmak gerekir). İslam Ebusüfyan'ı bitirip, onun düzenine son vermek, putperestlik ve hurafelerin yerine hakikati geçirmek istiyor. Bu bir hakikattir ve bir asil ilkedir. Eğer Hazreti Muhammed (s) geçip bu işin gelecek çağ veya çağlarda yapılmamasını söyleseydi, o zamana kadar kendisi ve hakikati ortadan kalkmış olurdu.

Hazreti Muhammed'in (s) vefatından henüz otuz yıl geçmemişti ki onun yerinde oturan kişi, sabahleyin sarhoş bir biçimde namaza gidiyor, iki rekat yerine bir rekat namaz kılıyor. Sonra da diyor ki "Kafidir veya yine de kılayım." Bu şekilde onun hakikat ve davetini kabul ettiler, bu işe Mesih'in yumuşaklığıyla başlamak istemesi nerede! Eğer o kılıç vurmasaydı, Yezdigerd çeşitli yollardan kaçıp gitmezdi. Şunu bilin ki demirsiz kitap ölüdür, tıpkı kitapsız demirin cinayet olması gibi. Ortaçağ sadece cinayetlerle sınırlı değil, bilinmesi gereken hizmetlere de sahiptir; örneğin Saint Dakinas Tanrı'yı şu şekilde açıklıyor:

1. Gerçek âlemin muhtelif mertebeleri vardır. Onun başlangıcı, merkezi, kalbi ve başı Tanrı'dır; Tanrı ise cisimsellikten ve eylemsellikten uzaktır.

2. Tanrı zatıyla kaimdir. Yani varlığı kendisindendir. O'nun dışındakiler eksiktirler ve varlıklarını başkasına bağlı olarak sürdürürler; yani Tanrı ile kaimdir.

(Mâsivâ, Allah'ın dışındakiler demektir, yani alem ve varoluş, varlık.)

3. Tanrı'da sınır yoktur, şart yoktur; varlık, zatıyla düşünme ve tefekkürdür.

Âlemin hareketinden hareket etmeyen bir hareket ettiricinin varlığına ulaşırız. Her hareketin muharriki vardır, fakat birincil muharrik/hareket ettiren kesin olarak sabittir. Çünkü eğer hareketli olursa, o takdirde kendisini harekete geçiren bir şeye ihtiyaç duyar ve gerçekte kendisi hareketli olur. Düşünce nihayet bütün hareket edenlere hareket veren bir hareket etmeyene varır. Biz sebepler zincirinden ilk sebebe ulaşırız. Zorunlu olarak ve nihayet bütün sebeplerin kaynağı olan bir ilk sebebe erişiriz. Yani zihin bir yerde duruyor, o ilk sebeptir; ondan önce bir şey yoktur; yani bir Zorunlu Varlığa varıyor.

4. Allah Zorunlu Varlık'tır, var olan diğer her şey ise mümkün varlıktır. Mümkün varlık, varlık ile yokluk arasındadır. Olgunluğun çeşitli mertebelerinden (eşya nakıs, O ise kâmildir) mutlak olgunluğa, bütün işlerimizde sonun olmasından gayelerin gayesinin varlığına, yani Allah'a vakıf oluruz. Yönü ve hedefi olmayan hiçbir hareket yoktur. İster cevherî hareket, isterse fizikî hareket olsun. Fizikî veya mekanik hareket, bizim bir yerden bir yere gitmemiz gibidir. Fakat cevherî hareket zatta, özde bir harekettir, tıpkı elma gibi. Elma gibi meyveler önce ham olur, bir süre sonra da değişirler. Bu cevherî harekettir. Fakat bu hareketlerin tamamı bir hedef sebebiyledir. Bundan dolayı hareketli olan tüm varlığın hedefi olmayabilir mi? Demek ki insan hayatında bir gaye, son, gayelerin gayesi ve hedeflerin hedefi vardır; bütün tikel hedefler tümel bir hedefe varmak içindir.

Soru: Rüzgârın bilinci yok ki bir hedef için hareket etsin!

Cevap: Önce şunu söyleyin: Her hareketin bir hedefinin olduğu hususunun bizzat kendisi bilince işaret etmiyor mu? Eğer ben hedefsiz bir şekilde gidersem beni bilinç sahibi olarak görürler mi? Oysa eğer yolumu doğru gidersem bilinç sahibi bilir-

ler. Elektrik anahtarını açtığımız zaman bunu bir hedef için yaparız; açılan anahtar, lambayı yakar. Telin bir şuuru yoktur; ama lambanın yanmasının sebebi, anahtarın yolunu doğru kat etmesini sağlayan bir bilinçtir.

Doğanın hareketini fizik ispat etmiştir; tabiatın hareketinin sebebi öyle bir bilinçtir ki bu bilinç tabiatın hareketini meydana getirmiştir. Bu, öncüllerle sonuçlar arasındaki bağı anlama bilincidir.

5. Şeylerin delaletini müşahede ederek ilim, irade ve hayır sahibi olan tabiat ötesi varlık olarak Bir'in idrakine erişilebilir: Mesela bir arabamız olsun, bu arabanın motorunun parçalarını üst üste yığsak, bunun ne bir özelliği ne de bir hareketi vardır. Fakat motorun farklı parçalarını mantıklı ilişkiler temelinde matematiksel, düzenli ve dikkatli bir biçimde bir araya getirirsek, onun her hareketi özgül ve açık bir sonuca gider. Dolayısıyla bu ilişkilerde tesadüf yoktur. Bilinç ve mantık vardır. Bir taraftan motorun kendi zatı şuur sahibi değildir; öyle ise biz motorda bu bilinçli ilişkileri meydana getirmek için motor-ötesi bir bilinci kabul etmek zorundayız.

Örneğin dane ne yaptığını idrak edemez veya su ya da güneş ne tür bir iş yaptıklarını kavrayamazlar. Dolayısıyla bu ilişkileri, dane cinsinden olmayan ve dane cinsinin ötesinde olan bir bilinç idare ediyor. Bu nedenle bilinç veya bu şeyi (dünyayı) yapan, aşağıdaki sıfatlara sahip olmalıdır:

a) Âlim, yani ilim sahibi olmalıdır.

b) İlmini ortaya koyabilecek ve tahakkuk ettirebilecek bir iradeye sahip olmalıdır.

c) İyiliktir; çünkü tabiatta yapılan veya yaratılan şeyler olgunluğa doğrudur ve insan onun en büyük ve en yüce olgunluğudur.

d) Tabiat ötesidir. Nitekim makine veya motor ötesi bir mühendisin, bir bilincin mecburen değerini kabul etmek durumundayız. Dakinas şöyle diyor:

"Tabiat ötesini, metafiziği ve Tanrı'nın varlığını idrak etmek için neye vasıta edinelim; neye tevessül edelim de O'nun varlığını ispat edelim? Şeyler ve hareketin kendisi ile onların hedefi Tanrı'yı ispat ediyor, fakat teslisin ispatı için ilhama ihtiyaç var!"

Gördüğümüz gibi burada konu topal aksak hale geliyor; yani gayelerin gayesi olan Tanrı'nın varlığına vakıf olunabiliyor; ama teslise vakıf olabilmek için ilham lazım!

6. Beşer, uluhiyetten başka bir şeydir: İnsan salt akıl (Allah) ile idraksiz madde arasında vasıtadır.

O halde insan ilahi ve yersel bir tabiata sahiptir; yani onun bir başı Tanrı'dır; çünkü bilinç ve irade sahibidir; bir başı da tabiattır; zira maddedendir. (Dakinas şöyle diyor: Kendimizi Tanrı'ya doğru çekmeye çalışmalıyız).

7. Hakikati düşünme ve araştırma, insanın en yüce hedefidir: Bu Ortaçağ'da en büyük sözdür. Maalesef dediğimiz gibi onun olumsuz taraflarını aldık; çünkü bizim yerimize başka insanlar düşünüyor. Yoksa aynı sözü Francis Bacon da söylüyor: Araştırma, inceleme ve düşünme, insanda güç yaratma faktörüdür. Dolayısıyla önemli olan, güç değil, hakikattir. Ortaçağ ve Rönesans, bu iki cümleyle birbirinden ayrılır: Ortaçağ, bir hakikate erişmek için düşünme ve fikrî bir çaba; Rönesans ise güce erişme düşüncesi ve çabasıdır. Max Plank şöyle diyor: "İlmin hakikate ulaşmasının gereği, birincisi iman, ikincisi ise takvadır." Hangi ilim? Fizik ilmi! Neye iman? Âlemin tümel, hassas, duyarlı ve bilinçli bir hedefinin olduğuna iman. Niçin takva? Çünkü takvası olan âlim hakikate ulaşabilir. İnsan eğer takva sahibi olursa ancak, ilmî çabalarını hakikati keşfetme yönünde seferber edebilir, hakikate zıt yönde değil; nitekim insan bugün bilimi güç yönünde seferber etmiştir; çünkü bugün takva yoktur. Sonunda Dakinas şöyle diyor:

"Bu, Tanrı'nın keşfi için en yüce istidlaldir." Fakat Doğulu şöyle diyor: Tanrı'yı gül gibi rüzgârın esintisiyle koklamak ve Tanrı'nın sıfatlarını delille ispatlamak gerekir. Bundan dolayı Hıris-

tiyanlık Ortaçağ'da asli ruhsal sıfatlarını kaybediyor ve Batılı sıfatları ediniyor, Mesihî felsefe ve düşünce de yüzde yüz aklileşiyor; yani Tanrı ve felsefeyi aydınlanma ve ilhamla değil, felsefi mantıkla kanıtlıyorlar.

Camus ve Felsefesi

İnsan daima aşkın olana ulaşma çabası, ızdırabı ve aşkına sahip olmuş ve her zaman zihninde, her yönden ideal iyiliklere sahip aşkın bir insan olmuştur. İnsan, tefekkür ve riyazetle olması gereken insan olmak ve kendini olması gereken âleme eriştirmek istiyor. Eflatun'un sözüyle o misaller/ideler âlemidir ve insanın kendi tarafına doğru gitmesi için ona sürekli vesvese veren o aşkın, misaldir.

Lukres (Titus Lucretius Carus-Çev.) şöyle diyor: Eflatun insanın aşkınlığını ve tekâmülünü sarsan ve insanın düşük tabiat âleminden yüksek misal alemine, adi varlıktan misalî varlığa meylini, Tanrı'nın iradesine bakmaksızın ve tabiat ötesi güçlerin yardımına dikkat etmeksizin açıklayan ilk kişidir. Bu bakımdan Lukres, Eflatun'u, insanın fizik ötesi kaydından en büyük kurtarıcısı, insanı tabiat tanrılarının tasallutundan kurtaran en büyük kişi olarak görmektedir. Lukres, en büyük hamleleri tanrıların yeryüzünde kurdukları düzene yapıyor. Albert Camus, Lukres'i en büyük üstadı olarak biliyor ve Camus'nun en büyük kitabı "İsyankâr İnsan" veya "Başkaldıran İnsan"dır.

Camus ve Lukres'in isyanının farkı: Lukres tanrıların var olduğuna ve insanın kaderine müdahale ettiklerine inanmaktadır. Fakat tanrılara karşı kendi isyanını, başkaldırısını inkâr etmiyor. Buna dayalı olarak Lujres'in başkaldırısı mantıklıdır; zira tanrıları insan hakkında zulüm yapmakla itham ediyor ve şöyle diyor: Ben tanrıların mabetlerinde taundan ölen binlerce insan ve çocuk gördüm. Sonra: "Bu çocukların ölmelerini gerektiren ne günahları vardı?" diye feryat ediyor. Bu zulümdür. Bir kimseyi kusur işlemeden veya günahsızca incitirsek zulmetmiş olmaz mıyız? Acaba herkes bu çocukların günah işlemediklerine inanmıyor mu? Dolayısıyla insan adaletin yerleşmesi için tanrı-

larla savaşmalıdır; zira tanrılar bu düzeni insana onun müdahalesi olmaksızın yüklemişlerdir. Fakat Camus'nun isyanı başka türlüdür. Camus'nun Lukres'in sahip olmadığı bir sorunu vardır. Lukres'in isyanı mantıklıdır; çünkü Lukres tanrılara inanmaktadır ve onlara karşı başkaldırıyor. Oysa Camus, inanmadığı halde Tanrı'yı suçluyor! Camus, Lukres'in bu isyanını alıyor ve *Başkaldıran İnsan* kitabında Lukers daha şiddetli bir biçimde tanrılara saldırıyor ve Mesih'e sövüyor; fakat sonunda bunun karşısında şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Yoksa sen tanrılara inanıyor musun? Hayır, diyor. Bu soru karşısında şu ortaya çıkıyor: Niçin var olmayan bir şeyi itham ediyorsun? Lukres, itham ettiği kişiye sahip; fakat sen zulmü açıklıyor ve yok dediğin bir kimseye isnat ediyorsun! Dolayısıyla Camus'nun isyanı, başkaldırısı, hiçe karşı bir başkaldırıdır. Lukres'in başkaldırısı ise var olan bir kimseye karşıdır. Lukres şöyle diyor: Din, aksak adımlarımız altında ufalmıştır. Biz tanrılara rağmen göklere kadar yükselebiliriz (Bu Eflatun'un ideler dünyasına işarettir). Camus, "sen Tanrı'ya inanmadığın halde kime karşı başkaldırıyor, isyan ediyorsun?" sorusuna çelişkili cevaplar veriyor ve diyor ki tabiatta şer vardır ve ben tabiatta var olan şerre karşı isyan ediyor, başkaldırıyorum. Sonra ona şu soruluyor: Peki Tanrı yoksa tabiatın bilinçsiz bir ürünü olan kötülüğe karşı isyan[15] edilebilir mi? İsyan hep bilinçli bir irade karşısında olmalı değil midir? O halde eğer Tanrı olmazsa onun yerine tabiat geçmelidir; tabiat ise bilinçsiz olduğu için ona karşı isyanın bir anlamı yoktur. Camus, bu sorular karşısında "Her halükârda kötülük vardır." diyor, "Ben o kötülükle savaşıyorum, onu kabul etmiyorum; kaderimi tabiata karşı kendim yaratıyorum. Bu bizzat isyandır." Fakat bu isyan değil, bir işe teşebbüstür. Bu bakımdan Camus'nun isyanı izah edilememekte ve havada kalmaktadır.

Caligula (Hakikatte Camus'nun kendisi olan başkaldıran insan kahraman), bir şehri vebanın kuşattığını ve insanların öldüğünü

[15] İsyan, bir şeyi irademize zorla yüklemek isteyen kimseye karşı başkaldırmamız demektir.

gördüğü zaman isyan ediyor, başkaldırıyor; bundan dolayı insanı isyana teşvik etmek gerekir. Caligula önce insanların acıklı ve mazlumca öldüğünü görünce insana karşı merhamet hissediyor. Merhamet hissi, kötülük karşısında teslimiyetten ibarettir. Örneğin yetim bir çocuğa vurdukları zaman sadece merhamet hissine kapılırsak, çocuğun derdini paylaşmış olmakla birlikte zulümle de işbirliği yapmış oluruz. Bu işbirliği de gözümüzün önünde meydana gelen bu eylem karşısında sessizlik ve teslimiyet vesilesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle insanların isyan etmeleri için insanın doğa karşısında mazlum olduğunu hissetmesi yeterli değildir; ayrıca bu adaletsiz düzen ve barışa karşı başkaldırmak gerekir. Camus şöyle diyor: "Ben bu işin kendisini başkaldırı olarak adlandırıyorum." Fakat onun zaaf noktası başkaldırının suçlanmasındadır; itham ise suçlu ister. Mazluma karşı şefkat her zaman zalime karşı ithamı gerektirmez; o halde ne tür bir şey zalime karşı ithamı gerektirir? İsyan! Schopenhauer ve Nasır Hüsrev, insanın mazlumluğu hakkında feryat eden kimselerdir. Fakat asla Tanrı'yı ithama kalkışmamış, bilakis Tanrı'nın iradesine teslim olmuşlardır. Bundan dolayı Camus şöyle diyor: Hatta Lukres feryatlarında Tanrı'yı suçlamıyor; çünkü insan geçmişte ya kendinde cesaret bulamamış ya da dikkat etmemiştir. Bundan dolayı da Lukres bütün kitabında daima insanla dertleşiyor; insanın acıklı yazgısından, insanın ölümlerinden ve insanın kendini kurtaramamasından bahsediyor. Fakat Tanrı'yı suçlamıyor; Tanrı karşısında isyan ve ithama başvurmuyor; Camus şöyle diyor: "İlk kez Caligula (Camus'nun kendisi) isyan ediyor." Lukres ne şekilde âlemdeki zulmü ve insanın hayattaki günahsızlığını ortaya koyuyor, itiraf ediyor? Metterling şöyle diyor: "Tanrı bir kez yaratılışa, yaratmaya girişti ve insanı yarattı ve insanı yarattığı için dünyayı insana emanet etti."

Lukres yirmi asır önce şunu söylüyor: "Tanrılar bize ne yardım ederler ne de hıyanet ederler." Yani vardırlar, ama kendi dünyalarında kendileriyle meşguldürler ve bizimle bir işleri yoktur; bizim kaderimize bir müdahaleleri de yoktur. Lukres dini suç-

luyor ve dinin Tanrı'yla bağı olmayan insanı da Tanrı'ya yaklaştırdığını söylüyor. O halde din insanın boynuna dizgin vurmak isteyen ve dizginin ucunu tanrıların eline veren bir etkendir. Dolayısıyla Lukres Tanrı'ya karşı değil, dine karşı isyana kalkışıyor.

Lukres, vebadan ölen çocukların ölümünden insanın zillet feryadını yükselttiği zaman kime hitap ettiğini biliyor. Fakat Camus kime hitap ettiğini bilmiyor; bu işi kimin boynuna yüklediğini bilmiyor; ondan "Bu zillet karşısında ne yapıyorsun ve kimi itham ediyorsun, tabiatı mı, insanı mı yoksa Tanrı'yı mı?" gibi sualler soran kimseler karşısında hiç kimseyi suçlayamıyor; zira tanrılara inanmıyor ve bilinçsiz olan tabiat da insan da mazlumdur; peki kimi suçlayabilirsin?

Ancak diyor ki ben ölünceye kadar bu kötülük ve cinayetle savaşacağım; yaşadığım sürece isyan edeceğim. Bu noktada şöyle diyor: "İsyan ediyorum, o halde varım." İşkence, cinayet ve zulümden bıktım; bıkkınlığımı sadece isyan ve feryatla ilan ediyorum ki cinayeti mahkûm edeyim. Fakat bunların hepsinin edebî sloganlar olduğunu söylemek gerekir; çünkü hiçbiri mantıkta yoktur.

Lukres'in isyanını mantıklı buldum; ama Camus'nun isyanı, boşlukta atılan çığlık ve hiç kimseye karşı yapılan bir isyandır. Camus'nun bütün eserlerinde böyle bir perişanlık, dağınıklık ve havanda su dövmek hissedilmektedir; her kitabı, sonraki kitabıyla külliyen çelişkilidir. Bu, tefekkürünü sağlam bir temel üzerine kurmayan perişan bir ruhun nişanesidir.

Veba kitabında (vebalı, insan ve oran şehri varlıktır), "Rio"nun ve gerçekte Camus'nun kendisinin yaptığı feryadı "Panlu" da yapıyor. Fakat Panlu bir keşiştir, çünkü dine inanmaktadır, dindardır; insanın bu uğursuz yazgısı karşısında da kendine özgü bir izahı var, şöyle diyor: Bela ve zulüm Tanrı'nın öfkesinin sembolüdür; ibadet, yakarış, riyazet ve itaatle Tanrı'nın iradesine teslim olmak gerekir (çünkü din hem Tanrı'nın varlığına hem de insanın yazgısına müdahaleye inançtır). Panlu bu ceva-

bı vermeye mecburdur, her ne kadar Rio için bu cevap ikna edici değilse de; fakat her ikisi de vebayla mücadele için işbirliği yapıyor ve hatta Panlu Rio'dan daha çok işbirliği yapıyor. Burada Camus keşişin yakasını tutuyor ve diyor ki eğer veba Tanrı'nın iradesi ise niçin sen Tanrı'nın iradesinin sembolüyle benden daha çok mücadele ediyorsun? Yoksa Tanrı tarafından indirilen bir belayı önlemek isyan değil midir?

Fakat her halükârda dindar olan Panlu ile dindar olmayan Lukres'in bir cevabı vardır; ama Rio'nun (Camus'nun kendisi) ne cevabı vardır? Tanrı'yı inkâr edenlerin insanların her zaman hayatta maruz kaldıkları vebaya karşı ne gibi bir cevabı var? Hiç... Zira Tanrı inkârcılarının muhatabı doğa oluyor, doğa ise onların cevabını vermiyor; ne terennüm cevabı, ne yakarış ve niyaz, ne öfke ve ne de isyan cevabı; çünkü şuursuz ve kördür. Dolayısıyla bilinçsiz ve kör doğaya karşı isyan ve ithamın bir manası yoktur. Bu sebeple Tanrı'yı inkâr edenler Panlu'dan daha zavallıdırlar; onların isyanı dinsiz Lukres'in isyanından daha kötüdür.

Rasyonalizm Tanrı inkârcılarının cevabı mıdır? Tanrı'yı inkâr edenlerin Oran şehrinin (beşeriyet ve varlık) vebası karşısında düşündükleri tek yol şudur: Ne kadar çok çalışırsak, Oran vebasının nedenlerini ve ona neden olan yasaları bulma konusunda o kadar çok ilerleriz. Dolayısıyla aklımızı (ration) çalıştıralım ki veba illetini, vebanın sebebini anlayalım.

Fakat vebanın çaresi yok. Bu vebalardan biri ölümdür. Ölümün sebebini hiç bilmeyen kimseyle tam olarak bilen kimse, ölümün eşit olarak kurbanıdırlar.

Her bilmenin gereği güç yetirmek değildir. Örneğin kalp sektesinden veya tesadüfle ölen kimseler, bu tesadüfün beynin kılcal damarlarının parçalanmasından kaynaklandığını ne bilsinler ya da böyle bir yazgıya tahammül etmede eşit olduklarını nereden bilsinler!

Rasyonalizm (beşerî ızdırap ve sıkıntıların sembolü) veba karşısında bize sadece daha çok bilgi verir, güç değil. Bu bilgi bizim

azıcık teskin olmamıza neden olur; fakat hiçbir zaman kurtuluş sebebi olmaz. Bu konuda Radha Krishnan şöyle diyor: "İnsanın işlediği o ilk günahtan (yaratılış felsefesi) dolayı bütün insanlar günahkârdırlar." Yani insan daima ızdırap çekmeye mahkûmdur, insanlıktan çıkması, yabancılaşması hariç.

Mutluluk, içine düştüğümüz olduğumuz mevcut ızdırapların kalkmasından sonraki ızdırapsızlık dünyası hakkında bir aldatmacadan ibarettir. Yoksa mutluluk, ızdırap, sıkıntı ve hastalığın olmadığı bir yer değil midir? Fakat ızdırap ve kötülüğün olmadığı yer neresidir? Bu ne demek? Şu demek: Şimdi gördüğümüz ızdıraplar, her zaman bunları ortadan kaldırdığımızda ızdırapsız oluruz diye düşünmemize neden olmuştur!

Ancak şunu bilmemiz gerekir: İnsanların ortadan kalkmalarıyla daha çok insanın doğması gibi ızdıraplar ortadan kalkınca da başka ızdıraplar doğacaktır. Ayakkabının ve ekmeğin olmadığı geçmişte Batı'nın ızdırapları yok muydu? Fakat bu durum şimdi olmadığı halde niçin şu anki medeni insanlar daha çok ızdırap çekiyor? İnsan hiçbir zaman sanatın her lahza kendisini yokluk semtine götürdüğü vebaya dönüştüğünü düşünmüyordu. Yahut bugün biz sınıfsız toplum yaratırsak insan ızdırap çekmez diye düşünüyor, böyle zannediyoruz; fakat biz bu toplumu yaratsak bile bu toplum tasavvur etmediğimiz ızdıraplara duçar olacak, sıkıntılar çekecektir. Sınıfsız toplum şudur: Herkes burjuva olacak; işçi de burjuvalaşacak. O zaman herkes, sözgelimi ekonomik ızdırabı olmayan, ızdırabı, refah ızdırabı olan Sadık Hidayet olacak. Hatta eğer insan ölümü ortadan kaldırırsa, bu defa da ölümsüzlük ızdırabı onu öyle rahatsız edecek ki ölümü arzu eder hale gelecek. Bu, insanın duçar olduğu ve daima kefaretini görmesi gereken ilk günahtır.

Auguste Comte şöyle diyor: Rabbani veya dinî devre son bulmuş olup bu dönemde biz dertlerimize dışsal gerçekliklerin bilgisi temelinde çare bulmalıyız ve hayatımızı onlarla ilgili ilim ve bilgiye dayanarak inşa etmeliyiz". Albert Camus'nun bundan başka bir cevabı yok: Kendi akli rüştümüzle ve ilmin rüştüyle

tabiat yasalarını tanımalı ve tabiat yasalarına dayanarak hayat acılarımızı teskin etmeli ve de hayattan duyduğumuz mutlulukları ve yaşam imkânlarını artırmalıyız; fakat bununla birlikte insan bütün yüksek meselelerin varlığına rağmen ızdıraptan beri olmuyor. Veba özel bir ızdıraptan değil, mutlak ızdıraptan ibarettir, insanın yazgısındaki ızdırabından ibarettir; buna göre ızdırapla mücadele etse de başka bir ızdırap ortaya çıkıyor. Fakat Camus yolunun sadece ilim yolu olduğunu kabul etmek zorunda değildir. O, ilmin bu sahte müjdelerine gönül bağlayacak yarı aydın değildir. O şöyle diyor: Benim bundan başka bir cevabım yoktur. Camus'nun isyanı hangi kişinin isyanıdır. İlme gönül bağlayan kişinin isyan etmeye hakkı yoktur. Fakat feryat eden kişinin, ilmin müjde ve umutlarına tam olarak bel bağlamış olmadığı anlaşılıyor.

Bir taraftan da kime karşı ayaklandığını bilmiyor ve bunun için "Ben rasyonalizmden başka bir yol gösteremiyorum ve hep isyan edip başkaldırıyorum." diyor; nerenin karşısında olduğunu söyleyemiyor. Camus, hiç kimse için dahi isyan etmek gerektiğini söylüyor.

Camus'nun sözü şiirin güzel olması ölçüsünde mantıktan uzaktır. Bir insanın gerçekten ümitsizce feryat etmesi mümkündür; ama insanlara isyan edin, feryat edin denemez, hiç ve hiç kimseye karşı hariç. Bu, itikadi bir mezhep veya ideoloji olarak kimseye arz edilemez.

Jean Isoule'nin çok dikkat çekici bir sözü var, şöyle diyor: "Evrenin adaletsizliğe dayandığını, fakat insan iradesinin gücüyle toplumlarda adaletin yerleştirilebileceğini söyleyen kimselerin sözüne inanmak, zehirli dalgaları olan okyanustan bir kâse tatlı su almak isteyen kimselerin çabası gibidir."

Camus bu söze karşı çıkıp şöyle diyor: "Varlığın anlamdan yoksun olduğunu görmek, hayatı da anlamsız görmeyi gerektirmez. Bundan dolayı Camus, anlamsız bir varlıkta anlamlı bir hayat kurulabileceğine inanmaktadır; elbette anlamlı yapılabilir, ama onun için mana keşfedilemez. Yani dünyayı anlamsız sayarsak

hayat da anlamsızdır. Eğer tabiat hedeften yoksun ise insan hayatı da hedeften yoksundur. Camus'nun sözleri sebebiyle Avrupa'da bazıları Camus'nun egzistansiyalist olduğunu zannetmiştir. Hâlbuki o Sartre'a muhaliftir, fakat "insan anlamdan yoksundur" ve onun mahiyeti ve hakikati daha önce olmamıştır sözü yanlıştır. Camus'nun ümitsizliği Sartre'ın sözündeki "delaissement"[16] gibidir.

Ben mitolojiyi insanın yazıya geçirilmiş bütün tarihinden daha değerli addediyorum ve kesin olarak bir beynin ve bir düşüncenin ürünü olduğuna inanıyorum; çünkü mitoloji ve efsane, modern ekollerden bile daha derindir. Hem mananın letafeti, hem derinlik, hem muhabbet vs. mitolojiyi meydana getirmiştir. Mitolojinin kahramanlarından biri mahkûm bir kahraman "Sisyphe"tir, kendisinden daha büyük bir kaya parçasını dağın dibinden tepesine taşımaya mahkûm olan bir kahraman. Fakat taşı dağın dibinden zirvesine yaklaştırdığı zaman taş düşüyor ve tekrar Sisyphe'in dönüp yeniden taşı yukarı götürmesi gerekiyor. Bu iş, yaratılışın başından beri devam etmekte ve Sisyphe bu işkencenin tekrar tekrar mahkûmu olmaktadır.

Sisyphe kimdir? Daima tepenin üstüne varmaya çalışan, ama her zaman baştan başlaması gereken ve sonuçsuz bir tekrara mahkûm olan bir insandır. Her şey dönemsel bir hayattır, hatta zaman ve medeniyet de dönemsel oluyor.

Camus, Sisyphe'in öyküsünde biraz çalışmış, şöyle diyor: Sisyphe dağın tepesine vardığı vakit ikinci kez taşı taşırken taş, birinci defakinden daha yukarı düşüyor, sonuçta başlangıç noktası da daha yukarısı oluyor ve yine aynı şekilde tekrar ediliyor. Bu tekrar bu şekilde yukarı doğru gidecek.

Sadece bir filozofun Tanrı'yı varlıktan alıp çıkarmasıyla en büyük misyonu hayat için bir mana ortaya koymak, yani insanın

[16] Délaissement, terk etmek, bırakmak, başka bir ifadeyle ümitsizlik, insanın alemin iradesi tarafından terk edilmesi, tanrının inayetinden ümitsizlik demektir.

inandığı yeni değerler tayin etmek ve ahlaki bir düzen kurmaktır; ama maalesef Tanrı'yı ortadan kaldırmak isteyen filozofların Tanrı'dan yoksun bir ahlaki değer yerleştirme konusundaki bütün çabaları mağlup olmuştur. Bizzat kendileri de yenildiklerini söylüyorlar. Albert Camus, Tanrı dışında ve Tanrısız manevi düzeni korumak isteyen insanlardandır.

Gerçekten de Tanrı'yı yaratılıştan çıkaran kimselerin tamamı ahlak noktasında perişan olmuştur. Mukaddes ve manevi ahlaki düzeni korumak ve Tanrı inancını onun alt yapısından çıkarmak isteyen fikrî hareketlerden biri, ahlaki radikalizmdir.

Ahlaki radikalizm, 1880 yılında Fransa'da bir genelgeyle meydana geldi. Bu genelgeye göre ahlaki ve manevi talimatların tamamını koruyun, fakat ders kitabından Tanrı inancını kaldırın diye emir verildiğinde ahlaki radikalizm ortaya çıktı. Ahlaki radikalizm, öğretmenlere şöyle diyor: Çocuklara insan olabileceklerini, başkalarını sevebileceklerini, fedakârlık yapabileceklerini, iyi olabileceklerini; bütün bunların gereğinin Tanrı'ya inanmak olmadığını, yani Tanrı'ya inanmadan bunları yapabileceklerini öğretebilirsiniz.

Sartre mukaddesatı Tanrısız korumak isteyen radikalistlere saldırıyor ve şöyle diyor: "Eğer ahlaki değerlerin kaynağı ve meşrulaştırıcısı olarak Tanrı'yı ortadan kaldırırsak, beşeri değerler mekanizmasını yapan ahlaki maneviyat ve mukaddesatı ne adına beşerî düşünme içinde koruyabileceğiz, başka bir ifadeyle ne adına beşerî aklı bu mukaddesata teslim olmaya teşvik edebileceğiz?"

Radikalizmin bu sorulara verecek cevabı yoktur. Çünkü o, Tanrısız olarak nasıl iyilik isteyebileceklerini söylemiyor. Aslında kişinin hangi suretle incitilmeyeceğini kanıtlamak gerektiğini söylemiyorum. Her halükârda Tanrı'yı kaldırırsak ahlaki düzeni korumak için iki mesele ortaya çıkıyor:

1. Bu ilkenin gerçekten mukaddes olduğunu ve niçin mukaddes olduğunu aydınlatacağımızın ahlaki ispat ve izahı.

2. Onun icrası için tazmin gereklidir; zira sadece izah kafi değildir ve tazmin kesin olarak gereklidir; çünkü sadece benim izah etmemle icra olmaz.

Tanrı ne demek? İdrak eden bir duygu; benim de onun karşısında sorumluluğum var. Eğer Tanrı'yı kaldırırsak ve bir insan ferdi hiç kimsenin onun eyleminin şahidi olmadığına inanırsa, acaba o iyi eyleme yönelip kötü eylemden uzaklaşır mı? Veya sadece ve sadece onun temayülü onun mutlak dizginini eline alır mı? Beni başkaları uğruna feda etmeye götüren faktör nasıl bir faktördür? Karşısında sorumluluk hissettiğim faktör, Tanrı demek mi?

Sartre Dostoyevsky'nin sözünü mantıklı görüyor; ama kendisi Tanrı'ya inanmıyor. Öyleyse ahlaki düzene ve maneviyata da inanmıyor. Ondan sonra insanın, istediği her işi yapabilen, kötü bildiği her iş kötü olan, iyi bildiği her iş de iyi olan özgür bir varlık olduğunu söylüyor.

Bu yüzden egzistansiyalizmde neyin iyi neyin kötü olduğu belli değildir. Bir dindar birey, Tanrı beğenmiyor diye şu iş kötüdür diyebiliyor. Bir radikalist bu işi ahlaki değerler mekanizmasıyla ölçüp değerlendiriyor ve kötü ya da iyi olduğunu söyleyebiliyor; fakat ne yargıya, ne Tanrı'ya, ne ahlaka ve ne de maneviyata inanan egzistansiyalizm, hiçbir işin iyi ya da kötü olduğunu söyleyemiyor; zira hiçbir şey, insanın eyleminden önce yok ki insanın eylemini onunla ölçüp değerlendirelim. Lakin üçüncü bir ilke de vardır ve o da ahlaki veya insani vicdandır.

Egzistansiyalist ne ahlaki değerlere ne de Tanrı'ya inanır; fakat insanın vicdanının olduğunu, iyi bir iş yaparsa onu güzelleştirdiğini, teskin edip huzurlu kıldığını, ancak kötü işin vicdanı sızlattığını söylüyor. Burada bir soru gündeme geliyor: Vicdan "varlık"ın mı yoksa "mahiyet"in mi parçasıdır? Açıktır ki mahiyetin! İnsan mahiyet ve sıfatlarda değil, varlıklarda müşterektir.

Bundan dolayı egzistansiyalistlerin herkeste olduğunu iddia ettiği vicdan, en azından bir şekilde ve bir etki ve edilgenlik de-

recesiyle olamaz; o halde vicdan da delil değildir. Bir taraftan egzistansiyalistlerin bakışına göre hiçbir varlık eylem sonrası hariç tahakkuk etmiyor. Örneğin Sartre dehayı tecelli ve eylemden önce inkâr ediyor. Yani İbn Sina kitaplarından önce herhangi bir taş ve tahta parçasıyla eşittir ve en son kitabından sonra da sözgelimi eğer on yıl yaşamışsa dehadan yoksundur; çünkü eyleme geçmemiştir. Bundan dolayı eylemleri, uygulamaları, işleri iyi ve kötü delillerle ölçmek mümkün değildir. Çünkü eylemden önce hiçbir şeyin varlığı yoktur. Yani iyi ve kötü deliller de eylem veya uygulamadan sonra vücuda gelir. Bu nedenle delilleri de eylemin kendisi yaratmıştır. Sartre, acaba hayır ve şerrin, hıyanet ve hizmetin eşit olup olmadığı türünden sorular karşısında, aslında inanmadığı halde yine de eşittir diyemiyor.

Sartre'a peki delil nedir diye sorduklarında burada çok zayıf bir cevap veriyor ve şahısları ezmek istediğinde ne kadar güçlü ve cevap mevkiinde de ne kadar zayıf olduğunu gösteriyor. Diyor ki eğer bir kimse kötü bir iş yapar, fakat iyi bir niyeti varsa iyidir (Bu tam da bizim "eylemler niyetlere göredir" cümlesinde ifade ettiğimiz şeydir). Yine Sartre'dan hangi sebeple iyi niyetin kötü niyetten daha iyi olduğu sorulduğu zaman bir açıklaması yoktur. Egzistansiyalist insana özgürlük verdiği ve sonra sorumluluğu arttırdığı ve sorumluluğum var dediği zaman, bu sorumluluk kime karşı olmalıdır? "Kimin karşısında" olduğunu söylemeksizin sorumluluğun bir manası yoktur. Sorumluluk, bir kişinin bir kimseden sorması ve neticede insanın sorumluluk hissetmesi demektir. Fakat egzistansiyalizm Tanrı'nın da vicdanın da olmadığını söylediği zaman kime karşı sorumluluk hissediyor ve kime karşı sorumlu tutuluyor? Egzistansiyalist sorumlu tutuluyor, ama soran olmadan, sorumlu tutan olmaksızın sorumlu tutuluyor. Bu tıpkı Albert Camus gibi avaredir.

Sartre da Camus da her şeyin boş ve anlamsız olduğu noktasına varıyor. Sartre bu işi devam ettirip buradan sonra acayip zaaflara ve çok boş cevaplara duçar olacağı Tanrısız bir öğreti icat etmek istiyor; fakat hem kendi başına hem de başka insanların

başına şıra çalmak isteyen Camus, "dem ve lezzet" diyor; yani hiçbir şey olmadığı zaman ister istemez daha çok zevk almak gerekir. Bundan dolayı egoizm, yani kendine tapma zevk düşkünlüğü temelinde "Rio" veya Camus'nun sembolüdür. O, öyle bir insanın sembolü oluyor ki bu restorandan o restorana, bu leşhaneden o leşhaneye gidiyor, çökmüş bir Epikür'dür. Rio (yani Camus) şöyle diyor: "Tarih hepimizi kendi acımasız arabaları altında ezip yok ediyor; o halde ben, tarihin henüz bana erişmeyip beni çarkları altında ezmediği bir fırsata sahipken kendimi korumalı ve zevke dalmalıyım." Böylece iş zevk düşkünlüğüne vardırılır. Fakat ikinci kitabında şu hususa varıyor: "Tarihimiz insanlara birlikte müştereken saldırıyor ve bizim hepimiz tarihin (yani zamanın) kurbanlarıyız, benzer yazgılarımız var, dolayısıyla yaşamlarımızı tek tek ayrı ayrı tayin edemeyiz; bireysel zevk düşkünlüğü yerine insanların ortak kaderinin peşinde olalım." Camus'nun iki kitabının mukayesesinden çıkan bu çelişki çok önemlidir ve onun zaaf noktası tamamen açıktır. Yani o birinci kitapta leş yiyici iken ikinci kitapta başkalarının derdini paylaşan ve kendi yazgısını başkalarına feda eden fedakâr bir insan haline geliyor.

Camus'nun en meşhur sözlerinden biri şudur: "Eğer savaşırsak cellât oluruz, el çekersek şeytan oluruz." Bu, "Taru" dilinden vebayı açıklıyor. Taru bir asilzadedir; babası yargıçtır; adaleti yürüten ve bir taraftan da insan katili olan babasının işinden ızdırap duyup acı çekiyor.

Başlangıçta o, aristokratlara ve egemen gruba muhalif olan özgürlükçü ve solculara bağlanıyor; ama solcuların da güç ve mevkileri için cinayete başvurduklarını görüyor. Sonuçta biri mevcut durumu korumak, diğeri ise değiştirmek istiyor; her iki cephenin de eli insan kanına bulaşmıştır. Her ne kadar bu öldürmenin bir izahı olsa da hakikat şudur: İnsan, insan öldürmekten korunmuş değildir. Bu bir trajedidir. Yani özgürlükçülerin iş başına gelmesiyle bu adam öldürme ortadan kalkmayacak. Bundan dolayı "Taru", solculardan da yüz çeviriyor; zira o, insanın adam öldürmek için hiçbir mantık bulamadığı bir safa

bağlanmak istiyor. Bunun için Oran şehrine veba geliyor ve pislikten kaçmak için vebalı halka hizmeti uhdesine alıyor.

"Taru", eğer bir kenara çekilirse, yani ne özgürlükçü ve adaletçiler tarafını, ne de zalimler tarafını tutmazsa, şeytan olduğunu biliyor; çünkü zulüm gören insanlara karşı sorumluluk hissetmeyip insanları işkence ve zulüm altında bırakıyor. Eğer halkla hemdert olur, halkın yanında yer alır ve savaşa devam ederse, eli cinayete bulaşır ve cellât olur. Burada insanın şeytanlığı mı yoksa cellâtlığı mı kabul etmesi meselesi gündeme geliyor.

İlk kitapta, yani Başkaldıran İnsan'da kitabın kahramanı (Camus) Tanrı'ya isyan ediyor, ganimetin peşine düşüyor, egoizme, zevk düşkünlüğüne erişiyor; Çünkü her şeyin boş olduğu, hiçbir şeyin anlamının olmadığı sonucuna ulaştığımız zaman, sadece egoizm meydana geliyor. Başkaları için olmaması gerektiği zaman kendisi için olması gerekir. Fakat bu akıl yürütme onu veba içinde egoizmden insancıllığa götürüyor (Sebebini de söyledim: Tarih herkese acımasızca saldırdığı için kenetlenmek gerekir.) ve bundan dolayı da insanın yazgısı onu insani kenetlenmeye sevk ediyor, kendini unutmakla da kendisini daha iyi temin etmek mümkün oluyor.

Taunda, yani vebada insani kenetlenmeye erişen Camus, bunu ne insanlık ve dinî ahlak için, ne başkaları mukaddes olduğu için değil, bilakis şahsi menfaatler için ve kendi zevklerini tatmin etmek için yapıyor. Çünkü bu kenetlenmede kendisi sağlam kalıyor; bu istidlal ve bencillikten dolayıdır insan başkalarına karşı sorumluluk hissediyor. Bu sorumluluk, Hıristiyanlığın sorumluluk türünden değildir; zira Hıristiyanlıkta başkaları için feda olma, ilahi bir ilkedir. Fakat Camus şöyle diyor: "Biz başkalarının yardımımıza daha fazla gelebilmeleri için fedakârlık yaparız." Ama her iki tabirde, ister dine inanan isterse dine inanmayanda, insan karşısında nihayetsiz sorumluluk gündeme geliyor. İnsana karşı sorumluluk, gerek nitel gerekse nicel açıdan bütünsel ve sınırsız bir sorumluluktur; çünkü insan ve insana ait olan şey, sınırlı değildir.

Neşkaluga şöyle diyor: Tarihin hakikatler ve büyük insanlar hakkında yapmış olduğu zulümlerden bizler tek tek sorumluyuz. Tarih kutsal çehreleri unutup zalimce şiddetler sergilemiştir. Her birey, hem geçmiş hem şimdiki hem de gelecek nesle karşı tarihsel yargılamalar karşısında sorumluluk sahibidir. Çünkü önceki neslin ahlakının bizim üzerimizde etkisi olduğu gibi bizim özelliklerimiz de gelecek nesle yansıyor. Dolayısıyla sonsuz sorumluluk meydana geliyor. Bu sorumluluğu hangi yolla yerine getirebiliriz? Başkalarının dertlerine ortak olmakla ve ruh hastalıklarının şifasıyla.

Dostoyevsky'nin Suç ve Ceza'sında şunu okuyoruz: "Suç karşısında kimler sorumludur? Mazluma yardıma kalkmayan bütün eller bu suça bulaşmıştır; sadece cinayeti işleyen suçlu değil, ek olarak suç karşısında susan herkes suça bulaşmıştır." Hatta sözle itiraz edip de bir iş yapmayanlar dahi sorumludur, suça iştirak etmiştir.

Dostoyevsky'den önce Ebuzer Gıfarî böyle diyor: "Evinde ekmek bulamayıp da çıplak kılıçla insanlara başkaldırmayan kimseye şaşarım." Zira sadece zalimleri ortadan kaldırmak yetmez, ayrıca zulüm görüp de hiç konuşmayanların tamamı da ortadan kalkmalıdır.

La Chute kitabında (Chute düşme anlamındadır; fakat burada insanın cennetten yeryüzüne düşüşü anlamındadır.) Camus düşüşe ve ilk günaha inanmaktadır. Biz niçin günahkârız? Neden yaptığımız her işte elimiz cinayete bulaşıyor ve neden yürüdüğümüz her yolda hedefe erişirken kendi hedefimize erişemiyoruz? Ortadan kaldırdığımız her hastalık neden başka bir hastalık doğuruyor? Tevrat'ta da şu var: "İnin ve yeryüzünde bedbahtça yaşayın."

Her halükârda söz, insanın günahına inançla ilgilidir, yani insanın düşüşünü din söylüyor; sonuçta dindar o dünyaya inanıyor; ama Camus inanmıyor: O da dine inananlar da bu yeryüzündeki hayatın, insan hayatının, aşkın anlamda olmadığına inanıyorlar. Dine inananla inanmayanın farkı gerçekliktedir; yani her

ikisi de aşkın bir dünyanın mevcut olduğuna inanıyor. Şu farkla ki dine inanan: "O dünya vardır ve biz oradan sürüldük." derken, dine inanmayan: "Olmalıdır, ama olmamıştır, yoktur." diyor. Dine inanan, dinli inanmaktadır ki insan cennette idi; orada insanın bütün hakiki istekleriyle mütenasip her şey saf imiş; fakat burada bir gurbette zorlamalı ve sürgün bir hayatı geçiriyor; hissettiği için ister istemez vatana yöneliyor. Bu hayat bana layıktır diyen kimse, suç işleyip layık olmadığı bir hayata mahkûm olduğuna inanıyor; o zaman ilk günah meselesi gündeme geliyor. Guénon şöyle diyor:

"İnsan masumdur ve hayat kirlidir. Masumiyet pislikle uyumlu değildir; dolayısıyla ben hayata daha az bulaşmış kimselerin eteğini tarihte daha az bulaşmış, kirlenmiş görüyorum."

Bu sözü Sartre Kirli Eller'de söylüyor. Aynı sözü Camus da söylemiştir. Sartre şöyle diyor:

"Bu gerçeklik karşısında imanım ve mantığımın tersine şunu itiraf etmek zorunda kalmamdan dolayı çok üzgünüm: Omuzlarını hayat ve toplumdaki her türlü sorumluluğun yükü altından çıkaran ve manastırlara sığınan kimseler, en insani savaşlarda şehadete eren kimselerden daha temiz ellere sahipler."

Şehidin mukaddes olduğu doğrudur; fakat eğer şehit olmasaydı, katil olurdu ve başka bir kimseyi öldürürdü (çünkü şehit, onun inancında galip gelmeyen kişidir). Camus şu sözü söylüyor: "Her insan katildir; kişinin öldürülüp öldürülmemesi tesadüfe bağlıdır."

Bu sözlerin açıklaması içinde benim ilgimi çeken iki husustur:

1. Bu meseleler, çağımızda gündeme gelen en esaslı konulardır. Avrupa kültür ve medeniyetini tanımak, bu meseleleri tanımak demektir; yoksa Avrupa medeniyetinin televizyon ve radyo tekmil tarihini anlamak mümkün olmaz.

2. Bu inceleme ve sözlerin tamamı, günümüz insanının ne tür düşünce ve endişelere düştüğünü gösteriyor (Bu sözlerin tamamından günümüz insanının, dine inanmasa da dine muhtaç olduğu sonucu çıkarılabilir).

İnsan ister ki dünyanın mantıklı ve anlamlı bir kavramı olsun; fakat olduğuna inanmıyor; [bu] dine inananların sözüdür.

Açık olan, dünya ızdırap, sıkıntı ve bela ile doludur; fakat açık olmayan, o dünyaya da imanı yoktur. Peki eğer bu dünyanın insan için yeterli olmadığına inanıyorsak, insanın her halükârda yaşamaya mecbur olmasını ne yapalım, nasıl yorumlayalım? Camus teslim oluyor; fakat hayatı kötü bilen Sartre acıklı bir tarzda hayata bir anlam vermek için çabalıyor, âlemde olmayan mefhumu oluşturmak istiyor, ama olmuyor.

Camus vebalıların yakasını tutuyor ve diyor ki onlar vebaya müstahaktır; sorumluluk hissetmedikleri ve hepsi topluca tabiata karşı savaştıkları için bu hayata mahkûmdurlar. Dolayısıyla vebayı icat eden de yakalanan da günahkârdır. Bu, Ali'nin (a) sözü gibidir: Toplumda zulmün meydana gelmesi için iki kişi birbiriyle işbirliği yapar: Zalim ve mazlum.

Bundan dolayı görüyoruz ki Camus, önce Tanrı'ya karşı başlatılmış bulunan başkaldırıyı insanlığa karşı başlatıyor. Burada insan için yaşam sorumluluğu ortaya çıkıyor; o da kötülüğe karşı savaşmaktır. Eğer insan kötülüğe yakalanmışsa, demek ki kötülüğe müstahaktır ve ne Tanrı ne de doğa suçludur. Camus, hem kendi isyanıyla masum insanı himaye ediyor hem de kendi düşünceleriyle insanın kaderine karşı inziva, sorumluluktan kaçma, şüphe ve tereddüt ilanında bulunuyor; hem insanı hayatın birazcık kirli olduğu konusunda ikna etmeye çalışıyor hem de var olan şeyin alçaklığını ve pisliğini itiraf ediyor -çünkü bundan daha iyi bir şeyin varlığına inanmıyor-, çaresiz insana, önünde serilen küçük sofradan gücü yettiği ölçüde tüketmeyi tavsiye ediyor. Bundan dolayı ne mutlu ki insanın arzu ettiği, şeye erişmesinde değil, bilakis insanın arzu ettiği şeyden vazgeçmesinde saklıdır.

Albert Camus'nun son kitabı L'exil et le Royaume[17] (Vatan ve

[17] L'exil sürgün yeri; royaume ise "insanın hakiki doğrum yeri", hayatın olduğu ve herkesin asıl meskeni olan yer demektir.

Gurbet) adını taşıyor. Kitabın adının ne kadar anlamlı olduğunu ve Camus'nun kendisinin sonunda dünyaya düşüşe ve ilk günah meselesine vardığını görüyoruz. Bu, dinin söylediği husustur. Kitabın adı (Vatan ve Gurbet) Camus'nun acısıyla uyumludur; yani Camus, Sisyphe'i, daima her şeyin sonunun, başlangıcı olduğu sonuçsuz çabası olan bir insan örneği olarak biliyor.

Soru: Sisyphe niçin taşı kalenin zirvesine taşıyor?

Cevap: Bu taş, insanın "imek"idir; insanın genel çabası gerçeklikten uzaklaşma ve yukarı ve zirve tarafına yönelmektir. Yukarı çıkmaktan başka bir çaresi yok, insanlığının ezilmesi dışında. Ancak insan var olduğu müddetçe, onda yükseliş cazibesi de olacaktır.

Hülasa, Camus, 1954-61 yılları arasında yazdığı L'Exil kitabında böyle keşmekeşlere düşmüştür.

Camus şöyle diyordu: İnsan, vadinin dibi ile doruk arasında, Camus'nun tabiriyle vatan ile gurbet arasında gidip gelen bir hayvandır. Camus'nun en son çabası insanı doruğun dibinde kalmaya ikna etmek olmuştur; Hâlbuki razı değildir. Şimdi L'Exil'de Sisyphe'in kalenin sonunda kalmaya ikna edilememesine razı oluyor; Sisyphe mağlubiyete maruz kalsa da umutsuzca zirveye doğru gidiyor ve bu gidip gelmede Sisyphe ne kalede ne de vadidedir.

İnsan için bir tarif ortaya çıkıyor:

İnsan ne kalenin zirvesinde ne vadinin dibinde ne vatanda ne de gurbette olan Sisyphe'tir. Sartre ve Camus hakikatte insanbilimi ve dünya görüşü felsefesinde hemfikirdirler; peki nerede birbirinden ayrılıyorlar? Ahlak konusunda birbirine karşıt pozisyonda bulunuyorlar. Söylediğim gibi, Camus, eserlerinde bağımsız ve belli bir ahlaka varmıyor ve her bir eserinde insan için önceki teklifle farklılığı bulunan özel teklif ve sorumluluklar tayin ediyor. İnsan cinsini değiştirmiyor; zira cins birdir; ancak teklif ve sorumluluğu değiştiriyor. Ancak Sartre, ne Tanrı'ya da-

yanan dinî bir ahlak temelinde ne beşerî vicdana dayalı insani ahlak temelinde (çünkü ne Tanrı ve hakikate ne de insana imanı vardır) ne de Kantçı ahlak temelinde değil, aksine insanın seçim asaletine dayalı maslahatçı bir ahlak yaratmak istiyor.

Kant Ahlakının Tarifi:

En meşhur ahlaki sistemlerden biri Kant'a aittir; Kant'ın ahlakı şunlardan ibarettir: Kendisiyle kaim işler ve değerler bütünü. Hâlbuki hayat, başkasıyla kaim işler ve değerler bütününden ibarettir. Yani hayatta iki türlü değer vardır: Biri, insan vesilesiyle bir hedefi olan değer veya işler, diğeri ise bizzat kendilerinin asaleti olan, yani hedef olan değerler. Sartre, Kant'ın sözünü ahlak noktasında kabul etmez, ama edebiyat noktasında kabul eder. Yani edebiyatın kendinden menkul güzelliğe sahip olduğu inancı vardır.

Sartre şöyle diyor: İnsan, eylemleri aracılığıyla yabancılaşıyor! Nasıl?

Egzistansiyalizmde insan mutlaka "meyil, arzu ve fikirleriyle vs. eylemleri bütünden ibarettir; çünkü eylem tahakkuk etmedikçe bir şey var olmaz. O halde peki insan ne demektir? Hiç! İnsanın yaptığı, yani eylemi ne imiş? Acaba eylem bir iyilik tahakkuk etmiş mi yoksa etmemiş mi? Mesela insanları deha ve ahmak olarak taksim edemeyiz. Şiir söylemeyen bir şairle şiir söyleyemeyen bir şair olmayan arasında ne fark vardır? Dolayısıyla insan, eylemlerine, yaptıklarına eşittir."

Eylemlerin hiçbirinin kendinden menkul, kendisiyle kaim değeri yoktur; bütün değerleri hedeflerine göredir; eylemler o hedefler için meydana gelmişlerdir ve hedefler için öncüllerdir, bizzat hedef olmalarından dolayı değil. Dolayısıyla eylemlerin kendisi hiç değildir. O belli bir hedefe ulaşmak için bir köprüdür. Bir yandan hedefler yok, bilakis eylem var ve gerçekleşiyor, aynîdir, nesneldir, dokunulabilir, hissedilirdir. Fakat biz eylemleri bir yana koyduk, onlarla ilgilenmiyoruz; aksine bütün teveccühümüz hedefedir. Bir kız bir cam bardağı tutup kaldırmak

için elini uzatıyor; onun için söz konusu olan şey, bardağı kaldırmaktır; hareketler, cıvata, hararetler, yön, elin durumu ve eylem değil; yani elin hareket etmesi, bardağa ulaşmak asla onun zihnini meşgul etmiyor. Hedefler de yok, eylem sonrası hariç. Bundan dolayı biz eylemlerimiz aracılığıyla yabancılaşmışız ve hedefler, insanın eylemlerine, yani kendini idrak etmemesine neden olmuştur.

Bu sebeple Sartre sanatkârın bir misyonu olduğuna inanmaz; çünkü sanatkâr, hedefe değil, eyleme yönelir. Sartre şöyle diyor: Sanatçının misyonu veya sorumluluğu, adi bir sözdür. Zira eylemleri bir hedefin öncülü -ki bu öncül o hedefe sevgi besliyor- olan kimse sorumluluğu yerine getirebilir. Fakat hedef, sanatçının işinin zemininde yoktur; bu yüzden bazen sanatçı genel mantıkla çelişkiye düşer; çünkü genel mantık eylemleri hedefe, sanatkâr ise eylemleri "kendisine" ayırıyor.

Kant'ın ahlaki sisteminin kendinden menkul eylemlere dayalı olduğunu söyledim; yani eğer eylemler (ister çirkin, ister güzel, ister kötü ve isterse iyi olsun), [kendisinden başkası] için yapılırsa, muamele olur, aklın eylemi olur, değersiz olur.

İnsanın bütün eylemleri şu şekilde taksim edilir:

1. Değeri kendinden olan eylemler.

2. Başka bir şey için olan eylemler.

Hatta kutsal, tabiat ötesi, aşkın ve ilahi olan eylemler dahi eğer bir şey için yerine getirilirse (mesela Allah'ın rızası, cennete gitmek vs. için) yine muamele, alışveriş olur; bu aklın işidir; zira akıl ne içindir diye soruyor. Akıl asla kendisiyle kaim olan eylemi ve yüce hedefi anlamaz. Akıl için her şey, başka bir hedef için öncül oluyor ve bu sonsuza kadar gidiyor.

Ancak hissetmenin, kendinde hakikati olan kendisiyle kaim eylemi idrak gücü vardır; akıl ne için dediği zaman hissetmenin, duygunun cevabı yoktur, ama bunun kendisiyle kaim hakikat olduğuna imanı vardır.

Kendi felsefemizde iki mesele vardır:

1. İspat meselesi.

2. Sübut meselesi.

İspat şudur: Bazı meseleler vardır ki ispat edilir, yerçekimi gibi; fakat imanlar, ihsaslar, hisler ve hakikatlerden birçoğu bizim için sübutidir, ancak ispati değildir. Çünkü akli öncüller bizim için hâsıl olmamışlardır. Bunlar geçişsiz ve sübjektif imanlardır. Bu imanlar din, sanat ve edebiyatı meydana getirmiştir. Hakikate ve sübuti gerçekliğe iman eden kimsenin sübuti meselelere imanı, ispati meselelere imanı kadardır, hatta daha fazladır; fakat sübuti meseleye imanını ispati meseleye imanı gibi kimseye kabul ettiremez. Örneğin filanın iyi olduğunu söyleriz; biz bunu ancak hissederiz ve onu başkasına anlatmak için bir neden ve delilimiz yok.

Paskal şöyle diyor: "Gönlün, aklın habersiz olduğu delilleri vardır; Tanrı'nın varlığına akıl değil, gönül tanıklık eder." Kant'ın sözüyle "Eğer bir kimseye, sana teşekkür etsin veya Tanrı hoşnut olsun diye bir iyilik edersen, bir tür ticaret yapmışsın demektir. Fakat eğer iyi bir iş yapar da bir beklentiye girmez veya bir mükâfat beklemezsen, ahlaki bir iş yapmış olursun. Eğer iyi bir iş yapar, zevk alır, hoşnut olursan, birincisinde ahlaki olur; ama diğer defalar, bu işi lezzet ve hoşnutluk hissetmek için yaparsan alışveriş olur.

Mitoloji

Mitoloji nedir? Mitoloji insanın ihtiyaç duyduğu, ama gündelik hayatta gerçekleşmeyen isteklerin refleksidir. İnsanlar istek ve ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda iki tür tepki gösterirler:

1. Biri, his ve ihtiyaçları anlatmak; yaşam, adilik, madde ve topraktan uzaklaşmak için makul ve mantıklı bir yol ortaya koymak ve kendini tedavi etmek ve onlara erişmek için çabalamak.

2. Diğeri, insanın bu eksiklik ve ihtiyaçlardan dolayı çektiği hasret, keder ve ızdırabı anlatmak: İnsan, hem ihtiyaçları karşı-

lamak için bir çaba harcamıyor, hem de bu hasret, figan ve inil-tilerin tamamı ona o ihtiyaçlara erişmesi için yol göstermiyor. Tıpkı tedavi peşine düşmeyen, fakat iyileşmemekten dolayı da inleyen ve bu eylemler bütününün iyileşmek bakımından de-ğersiz olduğunu bilen hasta gibi; fakat bu eylemin kendisi (ya-ni onu anlatma çabası) insan zatının bir parçasıdır: Her iki du-rumda da insanın, olmayan şeye ihtiyacına vakıf olunamaz. An-cak hangi şeyden uzak düşmüştür ve mahrumdur? Hayatta ve tabiatta olmayan şeyden; hangi vesileyle kendi ihtiyaçlarını be-yan edecek? Sadece dil vesilesiyle.

Fakat dil, kelimeler mecmuasından ibarettir, kelimeler ise tes-miyesini ortaya koymadan önce naçiz olan ve insanların tanı-dıkları şey için isimlendirme yapmaktan ibarettir; insanlar, o ta-nıma temelinde onun için bir isim kullanmışlardır.

Zira insanda önce gerçeklikleri tanıma meydana gelir, sonra da isimler. Yani önce insan suyu görmüş, sonra onun adını koy-muştur. Hatta eğer ben başkalarının görmediği bir şeyi görsem, bu durumda hiçbir şekilde o şeyi sadece isim vasıtasıyla birey-lere anlatamam; çünkü kelimenin kendisinden kelimenin ma-nasına vakıf olunamaz, önceki tanımaya bağlı isim ve lafız, in-sanlarda ortak değildir. Bütün insanlar suyu gördükleri için koydukları su isminden su mefhumunu birbirlerine aktarırlar. Yoksa "su" kelimesinden kimse bir şey anlamaz. O halde keli-me; bizim, bir şey veya durumla temastan sonra onu, o kelime-yi duymadan önce asıl şeyle teması olan kimse veya kimselere intikal ettirmek için kullandığımız isimden ibarettir.

Bundan dolayı ben bir kelimeyi kullandığım zaman, önceden onun manasını bilmem ve başkalarının da onu duymadan önce ne olduğunu bilmeleri gerekir; bu durumun dışında sessizlik meydana gelir. O halde anlatım, konuşan kimselerin zihinlerin-deki zihinsel biçimlerin veya mefhumların iştirakine havale edi-lir. Dolayısıyla doğada ve günlük hayatta olmayan ve kişinin görmediği ihtiyaçları anlatmak için bir kelimemiz olamaz ve yoktur. O halde ızdırap, endişe, hasret ve aşk duygumuzu nasıl

anlatalım? Şiir, heykeltıraşlık, ressamlık, şiirin kendisi ve diğer türlerle.

Demek ki duygu ve fikrin somutlaşması ve geçişi ikiye ayrılır: Şiir ve nesir. Nesir, âlemde var olan ve herkesin tanıdığı şeyler veya durumların zihinsel suretlerinin duygu ve ihtiyaçların beyanı için bir antlaşma vesilesinden ibarettir. Biz kelimeleri o kavramları anlatmak için sözleşme şekliyle seçmişiz. Fakat şiir, gerçekliğin ardında bulunan veya gerçekliğin ve gündelik hayatın dışında gizlenen, yani nesnel olmayan, kimsenin tanımadığı, görmediği ve dokunmadığı şeylerle durumların zihinsel suretlerini, duyguları, ızdırapları, hasretleri, endişeleri, aşk ve şevkleri beyandan ibarettir.

Bütün dünya (insan, madde ve ruh dünyası, dış dünya), iki dünyaya ayrılır: Biri gerçeklik dünyasıdır. Bu, genelin elinde olan ve zihinsel suretinin bütün dünyada olduğu, düşünmekle idrak edilebilen, ilişkilerine mantıkla vakıf olunabilen ve dille beyan olunabilen bir dünyadır.

İkincisi, doğaötesi ve gerçeklik ötesi diğer dünyadır. O hakikat dünyası olan "bilmiyorum neresidir?" Orada bütün büyük ideal ve gündelik hayatın ötesi saklıdır. Bütün insanlar arzularını orada ararlar. Üstteki ve alttaki dünya bütün insanların yaratılışında var olup cennet, nirvana, ideler âlemi vs. gibi muhtelif şekillerde tezahür etmiştir. Öyle ise hakikat dünyası, ihtiyacım olan ve bu gerçeklik dünyasında var olmayan bir dünya demektir. Kavramların hakikatten uzak olduğu doğrudur; fakat hakikatten uzak olan her şey, hayalî değildir. O halde insanın iki ihtiyacı var: Biri, her zaman insanın ahurâi/ilahi zatının kendisiyle doyduğu o dünyayı beyan ihtiyacıdır; oraya ulaşmak için din, irfan ve felsefe var olmuştur, şimdi de öyledir; onun dili ise şiirdir. Şiir bir vakit, adını şiir koyduğumuz kelimelerle yapılır; bir vakit, renk ve boya ile yapılır ki onun adı ressamlıktır; bir vakit heykeltıraşlıkla vs. bir vakit de hakikat dünyasının maceralarından bahsederiz ki mitoloji meydana gelir.

Bu nedenle şiir, gerçeklik değil, hakikat dünyasında gizli olan ihtiyaçların izah ve anlatımı için insani çabanın bütünüdür. Şiir mantık aracılığıyla izah edilemez, çözümlenemez. Çünkü şiir fayda veya bir hedef için söz konusu değildir. Örneğin dansta veya raksta, ister dua merasiminin bir parçası olduğu zaman, ister ariflerin merasiminin bir parçası olduğu zaman ve isterse bu üslerden, bu merasimlerden çıkılan bugün olsun, fayda ve zararı aşan bir duygu vardır.

O halde şu şiire bakın:

Her kim geldi, yeni bir imaret inşa etti.

Gitti ve bir başkasına konak yaptı.

Bu bir şiir değil, nesirdir; fakat Melik Dinar'ın sözleri şiirdir; ona neredeydin diye sorduklarında şöyle diyor:

"Kırdaydım, aşk yağmış, yer ıslanmıştı; adamın ayağının çiçek bahçesine battığı gibi benim ayağım aşka batıyordu."

Evet, bu bir şiirdir, nesir değil. Çünkü burada yağmurdan, insanda olmayan bir duygudan bahsediyor ve muhtaç olduğu bir dünyadan söz ediyor.

Bu ölçüye göre Hafız'ın şiirlerinin yarısı hoş bir nesirdir veya Firdevsi'nin şiirlerinin onda dokuzu nesir, onda biri şiirdir; Mevlana'nınkilerin onda dokuzu şiir, onda biri nesirdir.

Orijinal olarak şiir kelimesinin kendisi, Arapça'dan gelmiştir, çok da zekice seçilmiştir: Şiir, şuurdan geliyor; yani vezni değil, şuur ve idraki bu tür sözleri anlama ölçütü yapmıştır. Vezne ve başkasına bir teveccühü yoktur. Şiir, özel bir şuurun ortaya koyduğu bir şeyden ibarettir. Bu şiirsel şuur, bir tür rumuzlu ilhamî şuurdur.

İnsanın serüveninin de iki dünyası vardır:

1. Gerçeklik dünyası. Bu tarihtir ve dili de nesirdir.

2. Hakikat dünyası. Bu efsaneler veya mitolojidir ve dili de şiirdir.

Başka bir ifadeyle mitoloji, olması gerektiği gibi olan tarihten ibarettir. Hâlbuki tarih, olduğu gibi olan gerçekliklerden ibarettir. Efsane yalandır, fakat içinde doğruluğun daha çok olduğu bir yalan. Çünkü efsanelerde insan olduğu gibi değil canının istediği gibi konuşur. Acaba bu efsaneler bir ihtiyacı karşılamaz mı?

İnsanın ruhu, özgür ve çıplak efsanelerdedir, fakat tarihte gerçeklikler vasıtasıyla sınırlanmış ve bozulmuştur. İnsanın gerçek ve çıplak ruhunu incelemek isteyen kişinin eline mitoloji, değerli sermayeler koyar. Mitoloji, öyle mutlak ve ilginç bir doğruluk, düzgünlük, zarafet ve kesinlik ile meydana getirilmiştir ki insan onun insan dehasının cevherlerinin eseri olduğuna güçlükle inanır.

Mitoloji veya efsane birkaç dala ayrılabilir:

1. İlkel mitoloji: İlkel mitoloji, Avustralya'dan Amerikan Kızılderililerine ve Afrika zencilerine kadar ilkel kabilelerde var olan mitolojidir. İlkel mit ve efsanelerin birbirine benzer oluşu, karşılaştırmalı mitoloji tarihinin ilginçliklerindendir. Spencer'in topladığı Polinezya efsanelerinde, bizde de var olan şeyler bulunmaktadır.

2. İleri medeni mitoloji: Bu mitoloji üç kısma ayrılır: Aryai, Sami ve Sarı. Yine Aryai efsaneler de kendi içinde üç dala ayrılır: Birbirine benzeyen Hint ve İran, Yunan ve Roma.

Sarı efsaneler, Türklerle Çinlilerin mitolojisidir.

Doğu ve Batı mitolojileri ile ileri mitolojilerde birkaç husus ortaktır:

1. İlk kavram, varlığın ikiliğidir: Madde iklimi, Tanrılarla kahramanların iklimi. Bu, insan fıtratının bir parçası olan evrensel düalite, ikilik olup başından beri dünyayı hissedilir ve hissedilmez olarak taksim etmiştir.

2. İnsanlarla tanrıların daimi rekabeti: İnsanlar daima kendi haklarını aşmak ve tanrıların sınırına varmak isterler; tanrılar ise kendi sınırlarına tecavüz edilmesini istemezlerdi (mesela İslam ve Hıristiyanlıkta yasak meyve, bir tür tecavüzdür, haddi aşmadır).

Yunan'da "hybris", tanrıların sınırına tecavüz manasınadır.

Efsanelerde insanın tanrılara karşı en büyük suçu, onların sınırına tecavüzdür. Haddini aşan herkes cezaya maruz kalır.

Hybris neyi ispat ediyor? Önce insanın tanrılara karşı daimi isyan durumunu. Bu insanın özünde vardır. İkincisi, haddi, yani toprağı tecavüz; insanlar göğü delmek ve yukarılara çıkmak isterler. Bu hybris, Yunan efsanelerinde Promete olarak, Sami mitolojisinde Şeytan, Havva, Âdem ve yasak meyve olarak yansımaktadır (Tevrat'ta meyvenin adı hurma veya buğday olarak verilmektedir. Fakat Kur'an'da bu meyvenin ne olduğu belirtilmemektedir). Konu şudur: Tanrı insana: "Sana bütün özgürlükleri verdim; cennette, bütün ideallerinin olduğu yerde yaşıyorsun, her şey senin iradene bırakılmış, eline bütün imkânlar verilmiş; fakat şu meyveden yememen gerekir." diye anlatmak istiyor. Bu, insanın özel bir sınırının olduğunu ve Tanrı'ya tabi olması gerektiğini göstermektedir. Fakat insan sürekli olarak meyve vesvesesine sahipti. Bilahare o meyveyi yedi ve dolayısıyla ondan sonra kendisi için meydana gelmesi gereken yazgıyı kabul etti. Acaba bu konu, insanın yapısında var olan her sınırdan kaçışı, fikrî ve özsel isyanı mı gösteriyor? Yunan mitolojisinde de insanın haddini aşması, Promete öyküsüyle anlatılmıştır.[18]

Tanrılardan biri olan Promete, yerin deliklerinde, in ve mağaralarda mahpus edilen ve hayatlarında ne bir sıcaklık ne de bir ışık olan zavallı ve hor insanlar için tanrılardan ateşi çaldı ve büyük tanrı Zeus'un öfkesine maruz kaldı. Tuğyan, isyan, haddi tecavüz, bütün efsane veya mitolojilerde vardır.

3. İnsanın meşum yazgısı veya cezalandırılışı: İnsan bütün mitolojilerde cezalandırılmıştır. İnsanın şimdiki hayatı da doğal hayattır. Bu, bütün Doğu ve Batı mitolojilerini anlamanın anahtarıdır. Bütün mitolojilerde insan hayatı, sürgün hayatı diye tabir olunur. Yani insan bu dünyada bir tür mahkûmiyet geçirmektedir.

[18] Promete: "Pro" yani öngörü kelimesi ile "mete" yani mantık kelimelerinden oluşmuştur. Promete öngörü mantığına yani insanın yazgısını anlama manasında bilinç ve basirete sahip olan kimse demektir.

4. İnsanın daimi mahkûmiyeti, günah ve günahkârlık: Dediğim gibi insan daima azgınlık ediyor. İnsan günah işlediği zaman kurbanla affediliyor, yani fidye vermesi gerekiyor. Bu fidye için sadece kan kabul ediliyor. Mesih, bunun için kendisini kurban ediyor; yani Âdem'in ilk günahından sonra hep günahkâr olan insanı kendi kanıyla yıkayıp temizledi. Veya diyorlar ki Hüseyin b. Ali, kendisini ümmete feda etti; yani bütün herkes günahkâr idi; bunun için Hüseyin kendi kanından bir avuç alıp göğe doğru saçıyor ve "Ya Rabbi! Bu kurbanımı kabul et!" diyor.

5. İnsanın sürekli yalnızlık meselesi: İnsanın büyük ızdırabı, daima yalnızlıktan gelir. Dante İlahi Komedya'da cennet, cehennem ve berzahtan bahsediyor. Şöyle tarif ediyor: Cehennemde insan devenin bağlandığı yerler gibi yerlerde tutulur ve işkenceye uğrar. Bu işkence, alıkoyma ve eziyeti Dante şu şekilde açıklıyor: Cehennemlikler, geçirdikleri her üç günde "9990 gün geçti, ama hâlâ bizim kurtuluşumuzdan haber yok." diye feryat ederler. Niçin üç gün 9990 güne dönüşüyor? Yalnızlık sebebiyle. Dediğim gibi Promete ateşi mağaralarda uyuyan insana veriyor. Ateş, hem basiretin hem de ümidin sembolüdür; çünkü sıcaktır.

Promete en büyük ihanetleri yapmış; zira insanı tanrıların sınırına ulaştırmıştır; Dolayısıyla işkenceye uğraması gerekir. İşkencesi de zincir, akbaba ve yalnızlıktır. Neden işkence için zincir seçilmiştir? Çünkü insan daima kendi sınırını çiğnemek istiyor. Bağlı olmak, insana yapılabilecek en büyük işkencedir. İkincisi akbabadır. Niçin? Zira en büyük işkence uyumsuzluktur. İnsana aşkın sembolü olan Promete'nin zincire bağlı olarak yemekten başka bir işi olmayan bir akbabayla birlikte yaşaması, işkencelerin en kötüsüdür. Üçüncüsü ise yalnızlık işkencesidir.

Zeus Promete'nin Kafkas dağlarında hapsedilmesini emrediyor; zira o dağlar en uzak noktalardır, ondan sonra da karanlık vardır. Fakat Zeus, Promete'nin bencillikten dolayı değil, bilakis aşk için bu işi yaparak asla yalnızlığa müptela olmayacağını biliyordu; çünkü Promete'nin insan sevgisi insanı Yunan'dan Promete'nin içine çekiyor ve onu yalnız bırakıyor.

Promete hikâyesinde önemli olan mesele, "Hefaistos" ve Kratos'un memuriyetidir. Kratos bir memur ve iş aleti olup memuriyeti ifa etmekten başka bir şey düşünmez. Fakat Hefaistos, kendisine ne işi için memuriyet verdiklerini anlıyor. Her ikisi de Promete'yi Kafkas dağlarında hapsetmeye memurdur: Promete'nin durumuna yüreği yandığı için Hefaistos bu işi yapmak istemiyor; Kratos'a şöyle diyor: Bu işi sen yap, zira sen kendini bu işten uzak tutmak istiyorsun. Fakat şurası ilginçtir ki Hefaistos'un kendisi sonunda, Zeus katında mertebesini kaybetmekten korktuğu için Promete'nin boynuna zinciri atıyor. Hatta onun bu işi, memuriyetinden başka bir şey düşünmeyen Kratos'u şaşırtan nedenlerden oluyor.

Okyanus denizler tanrısıdır. Onun kızları ise nehirlerin sembolüdür. Okyanus'un kızları, Zeus'un öfkesinden korkan babanın eğiliminin tersine Promete'yle görüşmeye geliyorlar. Okyanus'un "İyo" adında bir kızı vardır. İyo, insanın kaderinde daimi avareliğin sembolüdür. Zeus'un öfkesine maruz kalıp dünyada avareliğe mahkûm olmuş ve avare olduğu için her yere gidiyor. O Promete'nin en iyi dert ortağıdır. Çünkü her ikisi de Zeus'un öfkesine maruz kalma hususunda müşterektirler. "İyo", Promete'ye, herkesin onu düşündüğünü haber veriyor. Fakat Promete, aynı zamanda yalnızlıktan çok ızdırap çekiyor ve bunun için de şöyle diyor:

Ey cennet esintisi, ey rüzgârlar, benim mesajımı insana ulaştırın ve ona benim burada esir olduğumu söyleyin. Bunlar Promete'nin yalnızlıktan duyduğu ızdırabı haber veren şeylerdir. İnsanın ünsiyete ihtiyacı vardır; nitekim insan, üns kelimesinden alınmıştır.

6. Meçhul bir muammanın aşkı: Meçhulün Sami efsanelerinde gizemli, sembolik, nitelenemez, tanımlanamaz ve kutsal bir sureti vardır ve Yunan mitolojisinde en hissedilir ve en aşikâr durumu vardır. Bütün efsanelerde aşk vardır ve aşktan uzak kalmak, insanda en büyük ızdırabı, yani yalnızlığı meydana getiren bir hakikattir.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSANIN İSYANI

1. Mitolojide İnsanın İsyanı

Babil mitolojisinde insan isyankâr ve mağlup bir tanrısal kandan yaratılmıştı (Bu isyankâr yenik düşen insan! Ne hakikat ama!) ve Urfeî theogonia/tanrı bilim'de insan, devler tarafından öldürülen Dionysus'un kanından meydana geldi.[19]

Dionysus, sarhoşluk, tutku, başkaldırı ve kendinde olmama tür tanrısıdır.

***

Yunan mitolojisinde; kürekçilerin yelkenli sandallarıyla Baltık Denizinin uzak sahillerine varıp Karadeniz'in Kuzey kıyılarından Afrika'ya kadar kat eden bu insanların kan ve yaşamında var olup tarihin anlattığı heyecan dolu ve görkemli ideal ve arzular, telaş, çaba, hareketlilik, hadise, maceracılık ve amaçsal kudret görülür. İran, Sami ve bilhassa Hint mitolojisiyle karşılaştırıldığında çok ilgi çekicidir.

İnsanın Yeniden Yaratılışı

Yunan mitolojisinde Zeus, başka bir insan yaratmak için insan ırkını yok etme düşüncesindedir. İnsan da yokuş aşağı yok oluşa doğru gitmekte, mağaraların karanlık köşelerinde duymaz ve görmez bir halde hızla yürümektedir; onların uzun yaşam köşkü "dağınık ve tertipsiz rüya gölgeleri gibidir."[20]

Promete isyan ediyor ve insanı bekaya yaraşır kılmak ve Zeus'un iradesine rağmen kalıcı ve güçlü yapmak için ateşi çalıyor.

Bu öykü, insanın yaratılış kıssasında ve meleklerin Allah'ın kararına *"Yine yeryüzünde kan dökecek ve fesat çıkaracak bir varlık mı yaratmak istiyorsun?"* (2/Bakara Suresi 30) diye yaptığı itiraza yansımıştır. Hikâye, Âdem ile Havva yaratılmadan önce insanın alçak, fesatçı ve cahil olduğunu göstermektedir. Her iki öyküde de kavram, anlayış ve anlamlar söz konusudur; fakat bir-

[19] C. Thompson: *Studies in Anc. Gr. Soc.*, v. 2, s. 148

[20] Promete'nin ateş öncesi insan hakkındaki vasfı.

birine karışmış olarak ve farklı sembollerle. Sami'deki insan öyküsü, daha açık ve daha mantıklı görünüyor.

Promete insanın iki gücünü kurtarıyor (Kur'an ve Tevrat kıssasının tabiriyle yeni insan yaratılıyor). Bu güçlerden biri bilgi, diğeri aşktır! Promete hem biliyor ve gelecekten haberdar -hem bu cümleden olmak üzere kendi yazgısından da haberi var- hem de âşık olduğu için kendi ödüllerini candan karşılıyor. Aşk ve bilgi, Sami Âdem kıssasında açık bir biçimde vardır. "Âdem'e isimleri öğretti" ve Hinduçin yaratılış öyküsü. "Ben gizli bir hazine idim." Tek bir varlık soluk alıyor; onda cezbe ve gayret meydana geldi.

Promete'nin aklı, ızdırap dolu yazgısının uğursuzluğunu görüyor; fakat Promete'nin aşkı onu hissetmiyor: "Hata ettim, istiyordum ve kabul ettim!"

Eyüp ve Edip Şehriyar'ın derdi, saldırgan ve kör bir derttir; ama Promete ile Sokrat'ın derdi, bilen ve gören bir derttir: Birincisinde insan derde duçar oluyor, ikincisinde ise dert insana duçar oluyor!

Promete

Promete'nin kendisi devlerdendir; devler sadece kendi güçlerine dayanan cahil ve vahşi yırtıcı karakterli tabiat sembolleridir. Kronos'la[21] birlikte Zeus'a karşı savaş açtıkları için Promete kendi kardeşleri devlerden[22] (Yunan mitolojisinin tanrıçalarının ilk neslinden Uranus'un altı çocuğudurlar. Onların en genci

[21] Kronos, Uranus (Gök) ile Gea'nın en genç çocukları idi. Kronos, annesinin kendisine verdiği bir orakla babasının husyelerini kesti ve dünya hükümetini ele geçirdi. Kız kardeşi Rea ile evlendi ve çocukları oldu. Bir çocuğu tarafından tahttan indirileceğini duyduğu için çocuklarını parçalayarak yuttu. Rea nefretten Girit'e gitti ve Zeus'u doğurdu ve onun yerine bir taşı bez parçasına sararak yuttu. Zeus büyüyünce, babasının yemeğine bir karışım, bir macun kattı ve Kronos yuttuğu bütün çocuklarını çıkardı. Zeus da kardeşlerinin yardımıyla Kronos'a karşı savaştı. Savaş on yıl sürdü ve Kronos'u Tartar'da zindana attı (Tartar, dünyanın ve cehennemin en derin yeri).

[22] Titan

Kronos idi. Kronos babasını alaşağı etti ve tahta oturdu; Zeus'la da savaşa tutuştu) ayrıldı: "O gün tanrıların yüreğinde öfke kabardı, Kronos'un tahribatını ve Zeus'un hükümranlığını destekleyen bir topluluk vardı, diğerleri onun tanrılara hükümdarlığına karşı idi. O zaman kardeşlerim olan devler -gök ve yerin çocukları- benim öğütlerime gurura kapılıp kulak vermediler, düşünsel planlarımı hiçe saydılar, kibirlendiler. Annem Themis veya Gea tek başına çeşitli adlarla defalarca bana geleceğin iradesinin ne olduğunu söylemişti: "Yazgının iyi günde oluşu, güçlülere ait değildir. Zafer ve güçlülüğün kaynağı düşüncedir." Sözlerimi dinlemeye layık bulmadılar. O zaman bu maceradan sonra annemin yardımıyla isteyerek Zeus'a muvafakat etmemin daha iyi olacağını anladım. Hazırlık minnettarlığımla şimdi yaşlı Kronos ve onun çağdaşı, gizli, derin, uzak ve karanlık yer Tartar'da (dünyanın en derin yeri, cehennemin dibi, veyl, aşağıların aşağısı, derek) uyumuştur..."

Böylece Promete kandaş ve kardeşi olan devlerden ayrıldı ve zora karşı düşünceyi, sırra karşı bilgiyi ve gelecek okumayı tercih ettiği için tanrılar safına katıldı ve bir dev öyle bir noktaya erişti ki Zeus'u saltanata getirdi, iyileştirdi ve olgunlaştırdı, insana da hayat, bilgi ve medeniyet öğretti.

***

Yunan mitolojisinde tanrılar yaratıcı değil; dünyanın hükümran ve hükümdarları ve tabiatın sembolleridirler; insanla rekabet ve mücadele halindedirler, insanı daima kendilerine ibadet ve teslimiyete çağırırlar. İnsanda başkaldırı buradan kaynaklanıyor. İsyan yaratıcılara karşı değil, bilakis tabiatın sembollerine ve hükümranlara, yani bu dünyanın güçlerine karşıdır. Dikkati çeken şey, şudur: Tabiatın kendisi ve tezahürleri (deniz, dalga, rüzgâr vs.) insana karşı sevgi ve şefkatle yaklaşıyor; fakat bu yaratılış hâkim ve padişahları, yani bu olay ve tezahürlerin sembolleri insana düşmandırlar. İnsan da onlara karşı isyan içindedir (dünya görüşü toplum görüşünden doğmuş değil midir? Atina hemşerilerinde Atina halkının sembolleriyle, yani seçkin-

lerle savaş halinde olan toplum, onlara karşı isyan için ve onların hükümetlerini mağlup etmek ve kendi yazgılarını ellerine almak için=Yunan demokrasisi için çaba içinde).

Yunan mitolojisinde bütün tanrı ve insanlar, hatta Zeus'un kendisi dahi, sonsuz zamanın ve mutlak ebedîliğin mahlûku olup ona mecburdurlar.[23] Şöyle diyor: Anaksimandros şöyle diyordu: Devamlı ve ebedî bir hareket vardır; bu hareketin içinde kâinat meydana gelmiş; yaratılmamış, belki tekâmül etmiştir."

Zeus, kendi maşuklarını bile ömür törpüsü ızdıraplarla diğer tanrıların öfke ve hasedine bırakan yeni bir öfke ve bencillik devletinin duygusuz ve şefkatsiz büyük tanrısıdır (yaratıcı değil, tür tanrıları. Bu kocakarı, bin damadın gelinidir).

Fakat iş başına gelmesinin başlangıcında ister istemez acımasız, aşk beslemeyen, sevgi duymayan -Promete'nin ifadesiyle "Çünkü bütün yeni iktidar sahipleri taş kalplidirler ve adalet, onun gönlünün hevesinin esiridir"- Zeus, dünyada mutlak istikrara erişince, yasa koruyucusu ve adalet dostu oluyor, yüreğine merhamet ve şefkat geliyor ve "İyo"yu avarelikten kurtarıyor, onun akıl ve endamını iade ediyor; büyüklük, mutluluk ve bakilikten onu yararlandırıyor. Bu, onun zulümlerinin zaafının sonucu olduğunu gösteriyor (Bana göre Zeus'un bu mahiyet değişimi ve tekâmülü, insanın bir taraftan kendini çaresiz tabiata Zeus'un gücünden bakmasından, diğer yandan da adalet, aşk, sevgi, şefkat ve merhamete muhtaç olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Zeus'u istenilen şekilde yapıyor).

Zeus, Promete'yi asla affetmeyeceğine yemin etmişti. Ama Heraklus (Herkül) Kafkas'dan geçerken akbabayı veya kartalı okla vuruyor ve Zeus onu hoşnutlukla kabul ediyor; fakat yeminini korumak için zincirden bir halka ile çölden bir parçanın eline bağlı kalmasını mukadder eyledi.

[23] Russel, *Târîh-i Felsefe-i Garb/Batı Feslefesi Tarihi*, Necef Deryabenderî tercümesi, c. 1, s. 72

İşte kin, öfke ve başına buyrukluğuna, yani nefsine hâkim olmuş olan Zeus, dünyaya hâkim olma liyakatini elde etmiştir.

Bilahare Promete, Zeus'u kendi yazgısından haberdar ediyor ve ona bilmediği şu sırrı öğretiyor: "Eğer Tetis[24] ile birleşirse, babadan (Zeus'dan) çok daha güçlü ve onu mağlup edecek bir çocuk dünyaya gelecek."

Bu yolla Zeus, insanın yardımıyla daha iyi oluyor ve bilgisizlikle kötülükten kurtuluyor.[25] Aşil'in eseri Haşayarşa ve Agamemnon trajedisinde yine insan, tanrıların sınırını geçip (Hybris, yani intikam tanrısı Adrastee'nin sorumlu olduğu sınırı tecavüz) ve onların alanına giriyor ve sert ve çok işkencelere duçar oluyor.

Promete de aftan ve Zeus'un olgunluğundan sonra inat ve başkaldırıdan vazgeçiyor. Kendi adalet temelinde Hybris suçu işlediği ve haddi aştığı için gizlenmesi Zeus'un yıkılmasına sebep olan sırrı ifşa etti. Zira göğün ve tanrıların hükümetinin alt üst oluşu insan seviyesinde değildir (Aslında Yunan düşüncesinde kesin mutlak ölçü ve sınırın büyük bir yeri vardır; adaletin temeli, varlıkta ve toplumda, ahlakta, hatta mizaçtadır. Arapça tabiri adalet onu ne güzel bildiriyor).

Böylece insanın gök ve Zeus'a karşı isyanıyla ve göğün yer ve insanla ve daha sonra uyum ve birliktelikle mücadelesiyle, adalet ve olgunluk hem yeryüzünde hem de gökyüzünde gerçekleşiyor.

Aşil, en dindar eski Yunan yazar ve şairidir ve "Promete Zincirde" bu parlak dönemin en dinî trajedisidir.[26] Aşil, hamasi bir kahraman cesaretiyle (kendisi Salamin ve Maraton'da otuz kırk yıl Daryush ve Haşayarşa ile savaşmıştır; doğum: 525, ölüm: 455) ve dindar olarak göğün adaletsizliğiyle savaşa gitmiş olup bu eserin sonunda mutlak küfür mutlak imanla son bulmuştur.

[24] Téthys, Okyanus'un kadını ve denizin verimlilik mazharı/sembolü. Kocasından üçbinden fazla çocuk doğurdu = Dünyanın ırmakları).

[25] Dictionnarie de la mythologie grecque et romaine pierre Grimal, ed. Press. uni. 1958.

[26] Bütün Yunan trajedileri trologiedir (üç kısımlıdır) ve de: "zincirde Promete", "bağdan kurtulmuş Promete" ve "ateş bahşeden Promete"; Aşil'in eserinin bu üç kısmı ortadan kalkmıştır.

Promete ve İsyan

Promete Zeus'la uzlaştığı halde yine de onların arasında daima ayrılık vardır. "Promete'nin tanrılara karşı zaferinden sonra kardeşi Epimeteo'ya, Zeus'dan hiçbir hediye kabul etmemesini öğütlüyor. Fakat mağlup ve intikamcı Zeus tanrılara Pandur'u (ilk kadın) yaratmalarını ve Epimeteo'ya vermelerini emrediyor. Epimeteo Pandur'un güzelliğine aldanıyor ve onu alıyor.

Pandur (tanrıların doldurup verdiği bir testiyle) ayağı toprağa erişince, testiyi açtı. Korkunç sıkıntı ve ızdıraplar onu terk etti ve yerimizi kuşattı. Tek ümit testide kaldı."[27]

(Buradan itibaren huzur veren ve ızdırapsız akıl, macera ve isyan dolu ümit söz konusu, daima hoşnutsuzluk ki insanı hep göklere ve kavuşma arayışına uçuruyor; burada iki ahlaki temel meydana geliyor: Akıllılık, itaat, huzur, sükûnet, teslimiyet, mutluluk, kanaat ve aşk ile isyan, maceracılık, ızdırap ve sıkıntı vs.)

***

Aşil'in Promete'si böyledir; ama Yunan mitolojisinde (Aşil'in Promete trajedisinde değil) Promete'nin annesi Clyméné veya Asia'dır. Promete ve Okyanus'un kızları sırdan haberdar değildir; fakat Aşil onu Zeus'la savaşabilecek sırra sahip biliyor. Annesini Themis veya Gea (çoklu isimlerle biricik) olarak gösteriyor. O, Zeus'un kendi oğlunu bütün çocuklarını yutan babası Kronos'a karşı kışkırttı ve böylece onu göğün tahtından alaşağı etti. Promete, annenin yardımıyla tanrıların tarafını tuttu. Diğer taraftan Themis, Tanrı'nın ebedî yasasının ve adaletinin sembolüdür. Bu yaratılış çocuğu, bilgi ve adaleti anne veya kayınvalidesinden verasetle almıştır.

Öyle bir annenin çocuğudur ki insana adalet ve aşk talebinde bulunan bütün tanrılara düşmandır.

Okyanus, Zeus'un rızası için Promete'yi zorba Zeus'a boyun eğ-

meye zorlayan ve iyilikseverlikten siyasetçileri Promete ile uzlaştırmak için müşfikçe nasihatler yapıp akıllıca yol bulmaya gayret eden asayişçi uyumlu akıllılardandır. O maslahatçı akıl adamıdır. Neticede diğerlerini kendi kölesi veya uşağı yapmak ve nimet, zevk ve rahata dalmak için Zeus'un bir köle veya uşağını kabul ediyor.

Lakin kahraman Promete asi ve aşıktır. İnsan sevgisinde kendinden geçiyor. O [Okyanus], kızlarını sakındırıyor ve onların vefasını gördüğü için onları talihsiz yazgılarıyla Promete ile bırakıyor ve Zeus'un saray yolunu tek başına çekiyor.

Ateş tanrısı Hefaistos, temiz kalpli, zayıf iradeli, Promete ile Okyanus arası bir sanatkârdır: "Ey ellerimin sanatı, senden ne kadar çok usandım!" O işe alet oluyor, ama kalben ondan nefret ediyor, ama bu cinayette ona arzu, üzüntü gösterisi ve gamdan başka haber sormuyor. Hefaistos aksaktır (Ateş tanrısı, ama felçli!) (Satılmış aydınlar, zavallılar! Zeus'un sarayında yaşamakta, bu insan olmada gidilebilecek en uzak sınır).

Mitolojide İyo'nun Promete'nin öyküsüyle bir ilişkisi yoktur. Fakat Aşil trajedisinde Andre Bounar'ın ifadesiyle:

"Ansızın sabit kayanın karşısında avare dolaşan bir cinnet resmi ortaya çıkıyor. Bir kez daha Zeus'un karşı karşıya iki yüzü olan mükemmel bir resim içinde saklı tabiatı, bizim üzerimizde tezahür ediyor: Promete kin kurbanı, İyo ise aşk kurbanıdır."

Kendisi zulmün kurbanı olan Promete aniden arzu kurbanı olan İyo ile karşılaşıyor. "İyo, aydın görüşlü Promete'nin nazarında komik bir rüyadan çıkan bir şekil gibi geliyor; öyle bir rüya ki Promete onda onun dertli dönüşümünü görüyor ve gelecek perdesinde iki şehidin belirsiz kurtuluş resmini okuyor." "Böylece kimsenin ne tesadüf eseri olduğunu bilmediği meskûn dünyanın öbür tarafı -gerçi trajedi kahramanlarının içinde seyrettikleri belirlenim dünyasında tesadüf yoktur- aydın ile divane, sabit ile avare birbiriyle karşılaşıyor. Her tesadüfi karşılaşma gizli mana ile doludur. İki işkencenin farklılığı -sabit fikirli ve

çark döndüren cinnet kulları- iki tabiatın birliğini açığa çıkarıyor..."[28]

Okyanus'un kızları, taş kalpli ve insan düşmanı babanın tersine, vefalı, insan dostu, yufka yürekli, insanın, Promete'nin dert ortağıdır.

Tabiatın iki çehresi vardır; "korkunç siyah gece, saklayan ve âşık okşayan geceler, örtülü ve kederlendirici bir kıştır ve gonca açan, yağmurlu, selli bahar ve sonbahar elleri..." Bu yüzden daima tabiatla savaş halinde olan insan bu savaş için tabiatın kendisinden yardım alıyor.

Tabiatın, şefkatli ve sevimli bir insan bilen çehresi vardır. Acımasız, düşman ve yabancı bir çehre... Bütün trajedi şahsiyetleri etkindir, tarzları pasif, tesiri ruhsal ve teselli verici dava arkadaşları hariç.

Promete, insanın hatırına işkencenin esiridir. İnsan bu fedakârlık karşısında ve Zeus'un o zulmü karşısında dert ortaklığı, ızdırabı hissetme ve yüreği kan ağlamaktan başka ne yapabilir? "Fani insanlardan ne iş çıkmıştır? Fani insanoğlunun iradesi Zeus'un sağlam kolaylaştırmalarından asla vazgeçemez." Aynı ahengi paylaşan, birlikte hareket edenlerin sözüyle Amazonlar ve Araplardan tutun mukaddes Asya sakinlerine kadar herkes Promete'nin çile ve ızdırabına ağlıyor ve inliyor; ama o kurtarıcının kurtuluşu için hiçbir şey yapamıyor.

Aşil'in Promete'si ve serüveni, Yunan tarihinin ve belki yeryüzünün batısının en ihtişamlı devirlerinden doğmuştur; Salamin ve Marathon'da, bu küçük şehir dünyanın en büyük askerî ve idari imparatorluğuna (Daryush ve Haşayarşa) galip geldi, Yunan şehirlerinden birçoğuna ve Ege denizi adalarının çoğunluğuna egemenlik kurdu; filoları Akdeniz'in doğusundan Sicilya'ya kadar hüküm sürüyordu. Atina emperyalizmi, servet, güç, bolluk ve saadet getirmişti ve en büyük galibiyet, Atina aristok-

[28] *La tragédie et l'homme*, ss. 129-130.

rasi ve demokrasisinin istikrarı üzerinde elde edildi; sanat, düşünce ve duygu hızla gelişti. Aşil, trajediyi böyle kuran ve ateşin gökten çalındığını, alçaklığın, mağara hayatının ve tabiat köleliğinin son bulduğunu hisseden ilk kişidir.

"P. Mazon, M. Croiset, Thomson, H. Weil ve özellikle A. Bonard gibi Yunanologlar, Zeus'un tekâmülünü bu oyunda veya tiyatroda ve Promete'nin işkencesini yalnızlıkla açıklamışlar ve de demişlerdir ki Aşil'in bütün trajedilerindeki düşüncenin özü, insanla dünya ilişkisinde adalet arayışıdır. Sonuçta elbette bakış açısından her biri, bu temel düşüncenin kendine özgü idrakine dayanarak Promete'nin temel trajedisini yorumlamışlardır."[29]

Yalnızlık

Promete ile insanın serüveni, dünyadaki insani yabancılık ve ızdırabın göstergesidir.[30] Promete'ye yapılan işkencede zincir ve akbabadan daha acımasız olan yalnızlıktır ve onun "insanoğlunun sesini asla işitemeyeceği bir yerde esaretidir; insanoğlu ki Promete'nin sevgilisi olup göğü, Tanrı'yı ve tanrıları onun için feda etmiştir:

"Cehennemliklerden her biri, (cehennemde kalmanın-Çev.) yalnızlık olduğunu ve üç gün üç gece geçtikten sonra serbest

[29] Meskûb, *Promete der Zencîr/Promete Zincirde*, s. 92.

[30] Edebiyatımızda da Tanrı'ya çok mü'min olan inançlıların dilinden, daima dünya ve zulüm çarkından bıkma, bu adi çöplükten nefret etme ve zaman zaman Tanrı'nın sanatına karşı aşikare itiraz feryadı söz konusudur:

Ya Rabbi doğru söylersem fitne sendendir
Fakat korkudan söyleyemem
[Hıtay Türklerinin dudak ve dişini]
Böyle güzel yaratmak gerekmez
Kaç diye ceylanı kışkırtıyorsun
Tazıya da habire koş diyorsun
İyiysem de kötüysem de yaratış sendendir
Yaratılanı güzel yaratmak gerek...
Hafız: Pirimiz dedi ki yaratış kaleminde hata olmadı
Pirimizin hataları örten temiz bakışına aferin

kalacağını zanneder. 9000 yıl geçti, ama onları serbest bırakmayacaklar."[31]

Zeus, Promete'ye işkence etmek istiyor ve onu Kafkas'da zincire vuruyor; ciğer yiyen akbaba veya kartalı onun ciğerini yemekle görevlendiriyor; ama Promete'nin işkencesinin ebedî olmasını ve onun ebediyen ızdırap içinde kalmasını istiyor. Bu yüzden ona yalnızlık ile işkence ediyor, yalnızlık mahkûmiyeti veriyor. Ne var ki yalnızlık geçen zamanı durduruyor ve ebedileştiriyor.

Dante, İlahî Komedya'da: "Bütün cehennemlikler, yalnızlık işkencesinde ortaktırlar. Herkes birbirine yabancıdır ve kendi boş girdabında el ayak çırpıyor."[32] Demektedir.

Fakat Zeus büyük bir sırdan habersizdir; o sır da şudur: Yalnız Promete asla yalnızlık çekmiyor; zira onda, dünya ve insanı dışarıdan, uzaktan kendi içine götüren aşk ateşi vardır. Bu böyledir; nitekim "kendinde insan" olan ve insanı seven Promete'yi kendisinden ayıramıyorlar.

Bu yüzdendir ki Promete'nin esaretinden ve gidip Promete'yi yalnız bırakan Hefaistos ile Kratos'un gitmesinden sonra aynı derdi ve dili paylaşanlar, yani ırmaklar ve denizler tanrısının (Okyanus) kızları, onun dert ortağı oluyor ve ona şöyle teselli veriyorlar:

> *"Şimdi bütün bir yeryüzü inlemiş, feryadı figan eylemiştir,*
> *Herkes yüksek ve büyük avaz ile,*
> *Senin ve erkek kardeşlerinin eski mutluluğunu anıyorlar,*
> *Kutsal saray ve evlerde yaşayan bütün insanoğlu..."* [33]

Bu suretle bütün dünya ve "cennet atmosferi ve hafif rüzgâr, ırmaklar, deniz dalgalarının sayısız tebessümü -yeryüzü, herke-

[31] Erdavirafnâme, *Esâtir-i Îrânî*'den nakil, Telif: C. Kârnevî, Farsça tercüme, s. 118

[32] Meskûb

[33] *Aşil*, ss. 27-28

sin annesi- ve gezgin, dünyayı dolaşan güneş", ki Promete onları çağırıyor ve kendi sıkıntı ve ızdırabından haberdar ediyor, onlar da onunla hemdert oluyor, onun yalnızlık ve gurbetinin halvet hisarına yol buluyorlar.

İlginçtir ki Promete (İyo ile konuşmasında), İnakos Irmağının kız kardeşi, boynuzlu bakire, Zeus'un sevgilisi ve dünyada avare gezen İyo'nun Epaphos (yavaş, sakin dokunmak anlamında) adında bir çocuk doğuracağını öngörüyor. Zeus elini İyo'nun üzerine koyduktan sonra, şeklini ve aklını ona tekrar verdi ve bu çocuk dünyaya geldi. O üvey babası Télégonos'tan sonra Mısır hükümdarı oldu. "Beşinci kuşakta ondan elli kız geride kalıyor. İştiyak dolu gönülleri olan görücüler, avcıların güvercinlerin peşindeki oyunları ve kaçırılmaz evlilik peşine düşenler ortaya çıkıyorlar; Tanrı onların bedenlerini onlardan esirgiyor. Plajya ülkesinde onları bir savaşla karşılayacaklar, o ülkede kadınlar öldürücüdürler, onlar ise mağlup. Gecenin uyanık pervasızı, zira her kadın, eşini mahvediyor ve iki ağızlı kılıcını kana buluyor...

Bunca kalple kızlardan biri iştiyaktan
Öyle meftundur ki eşini öldüremez,

Onun muradı yarım kalıyor ve o katil olmadıkça kendisine iradesiz kadın diyeceklerini daha iyi biliyor.

Hem odur ki Argos'un[34] akrabalarını dünyaya getiriyor...

Her halükârda ondan cesur ve iyi ok kullanan bir evlat geride kalıyor ve odur ki beni bu ızdıraplardan kurtarıyor".[35]

(Burada yine aşk eli Zeus'un iradesine rağmen Promete'nin kurtuluşunu garanti ediyor).

Zeus'un saraylılarının Promete'nin teslim olup insan sevgisinden Zeus'a itaate dönmesi için gösterdikleri çabalar ve nihayet Hermes'in nasihatleri de etkisiz kalıyor. Promete'nin direnmesi-

[34] Argos: Peloponez'in kuzeydoğusunda bir bölgedir.

[35] Bu öngörü veya tahmini Promete annesi Themis'in sözünden naklediyor. Themis adalet ve yasa tanrıçasıdır ve burada Promete'nin annesi olmuştur.

ni ve sabrını gören Hermes, birlikte hareket edenlere şöyle hitap ediyor: "Siz ki onun bu ızdırabına ortak oluyorsunuz, kenarda durun ve buradan uzaklaşınız ki gök gürültüsünün korkunç gürlemesinden ansızın şaşkına dönmeyesiniz." Fakat grubun başının cevabı şudur: "Kalıyorum ve olan her şeyde onun ızdırabının ortağıyım."

Bu yolla depremler, tufanlar, yıldırımlar Promete'yi ve Okyanus'un vefalı kızlarını gömüyor; fakat o, kayaların derinliklerinde bile yalnız değildir, Okyanus'un kızlarıyla arkadaştır ve "Okyanus'un dalgası coşkuyla çırpınıyor, derin deniz feryadı figan ediyor ve duru ırmakların kaynakları bu ızdırapla dert ortağı olarak inliyor". Gerçi Okyanus'un kendisi Zeus'un suç ortağıdır ve Promete'ye düşmandır!

Promete ve Şeytan

Promete aslen "ileriyi düşünen", öngören tanrı demektir. Kendisinin dediği gibi (Aşil, "Promete Zincirde") o insanlara bilgiyi, ev yapmayı, hayvanları ehlileştirmeyi ve madenleri çıkarmayı vs. ateşi öğretti (İranlı Kiyomers gibi).

Şeytan da "yasak ağaç" -ki bu "görüş/bilinç ağacıdır- meyvesidir. Tevrat'ın anlattığına göre Şeytan onu Âdem'e yediriyor.

Acaba Havva ve Şeytanın işbirliği, Promete, Okeanus'un kızları ve İyo'nun işbirliğine benzemiyor mu? İncelemek gerek.

Mitolojinin Kaynakları

1. Pierre Grimal: *Diction de la Myth Grecque et Romaine*, Presses Universitaires, Paris 1956.
2. George Thomson: *Studies in Ancient Greek Society.*
3. Bonnard: *La Tragêdie et l'Homme.*
4. *Erdavirafnâme, Esâtir-i İrânî*'den naklen, Telif: C. Kârnevî, Farsça tercüme.
5. *Esâtir-i İranî*, C. Kârnevî.
6. *Ahd-i Atik.*
7. *Grande Larousse Encyclopedique.*
8. *Larousse Encyclopedia of Mythology.*

2. Lukres Ve Camus'nun Eser Ve Düşüncelerinde İnsanın Başkaldırısı

"İhtişam ve ikram tacı insanın başınadır: Tanrı'nın elinin işlerine musallattır, her şey onun ayaklarının altındadır, koyunlar, inekler, sahra hayvanları, havada uçan kuşlar, denizde yüzen balıklar ve onların yolları üzerinde seyreden her ne varsa."

Ahd-i Atik, Mezmur 8, s. 834

Camus, Le Révolté (Başkaldırıyorum, Öyleyse Varım)

Camus'dan yirmi asır önce Lukres[36] Tabiat Hakkında kitabında metafizik isyandan bahseder. Metafizik isyan, yaratılış şartlarına karşı başkaldırı; bizi bu duruma esir eden gücü ret ve inkârdır. Gerçekte metafizik isyan öncelikle Tanrı'nın reddidir.[37]

Bu isyan ve başkaldırının bariz örneği Lukres'in şiirleridir. Üstadın kendisi Epikür'ü yeni Promete olarak biliyor ve pis yüzü göklerin yukarısından aşağı insanları tehdit eden dinin ağır yüküne karşı ayaklanmaya cesaret eden tek Yunanlı olarak görüyor... Tabiat Hakkında kitabının başında şöyle diyor: "O tabiatın kapalı kapılarını açtı ve bu duvarın, dünyayı kuşatan alevin ötesine geçti... İşte din ayaklarımızın altında ufalmış, ezilmiştir ve biz göklere kadar çıkıyoruz."[38]

Ancak Epikuros, öğrencisi Lukres'in tanıttığı mürtet değildir.

Camus, Lukres'i yeni düşüncenin müjdeleyicisi ve 18. asır düşünürlerinin yol açıcısı olarak biliyor.

Lukres'in isyanı, aynı zamanda ateizmin ayrılmaz parçası değildir; bilakis tanrıların dilemesinin inkârcısıdır, varlığının değil. Onun saldırısı dinedir, yani insan ile Tanrı arasındaki bağadır, Tanrı'nın veya tanrıların kendisine değil.

Camus, kendi isyanında Lukres, Nietzsche, Ivan Karamazov ve Sad'ın takipçisi kabul ediyor.

[36] Titus Lucretius Carus (Çev.)

[37] Rıza Dâverî, Çend Nâme be Dûst-i Âlmânî, Camus (Bir Alman Dosta Birkaç Mektup, Camus), ss. 17-18

[38] Tabiat Hakkında, 1/62.

Vini, insanın, mahlûkun feryatlarına, çırpınışlarına karşı sağır, dilsiz ve kör olan Yaratıcıya karşı isyan edeceğini söylüyor; fakat kutsaldan (insanın Tanrı'yla ilişkisinden) boş bir dünyada isyanın yönü nedir? Tanrı'yı inkâr eder ve insanı kendi yazgısının sahibi ve mutlak yaratıcısı kabul edersek, isyan içerikten yoksun olur. Bu bakımdan Başkaldıran İnsan kitabında Camus bazen ilahi inayete karşı başkaldırıya işaret ediyor ki bu, Tanrı'nın varlığını reddetmekle çelişir. O insanın adaletsizlikleri azaltmak için sürekli çabasını, yani doğada var olan kötülüğe karşı başkaldırısını, insanın isyanı olarak görüyor. Promete'nin tanınmayana karşı ayaklanmasının bir gereği yoktur. Belki şer vardır ve ona karşı isyan edilebilir. Caligula (Camus'nun kahramanı), insanların öldüğünden ve mutlu olmadıklarından haberdar olmuştur, ama bu kadar. Fakat bir tek talihsizlere karşı hassasiyet ve acıma isyan değildir. Teslimiyet ve şüphecilik söz konusu, isyanın reddi söz konusudur. İsyan, kötülük ve talihsizliğe itiraz ve başkaldırıdır. Başkaldırı, acıma ve inceliğin tersine suçluyor, ama eski düşünce itham etme tarzına aşina değildir. Lukres beşerî elemleri dikkatli olarak inceliyor; insanlar, korku, bilgi ve sıkıntı alanında, ölüm rüyasında boğulma sahnesindedir ve çabuk öldüklerinden umutsuz ve kederlidirler; ama Lukres'in işinde onun sözlerini sövgüye dönüştürecek şekilde bir ıslah yeterlidir.

Kime sövgü? Vini şöyle diyor: Son noktada yaratılışın hata ve çirkinliklerini açıklaması gereken Tanrı'dır; ama Lukres'in tanrıları suçlu değildir; zira onun dünya ve insanla bir işi yoktur. Öyleyse tahttaki Tanrı yerine doğayı mı suçlamak lazım? Doğayı kutsama ya da tenkit yeni düşünürler nezdinde gurbetin bir tür izahıdır. Fakat bir Yunanlı, takdire, yazgıya karşı ayaklanılabileceğini düşünmez. Edip Şehriyar sadece korkunç yazgısından şikâyet ediyor, ancak bir kişiyi veya şeyi itham etmiyor. Lukres de böyledir: Tanrı ile bağ yerine doğa yasaları ve zaruretiyle bağları bırakıyor, ona başkaldırıyı beyhude, bazen de komik buluyor; çünkü insan zorunluya karşı itiraz edemez.

Lukres, tanrıların mabetlerini vebalıların cesetleriyle dolu görüyor, ama Apollon'u hastalık icadına karıştırmadığı için mecbu-

ren sadece bu gerçeklikten ızdırap duymakla yetiniyor ve onu doğanın yüksek bir yasası olarak görüyor. Fakat Camus Veba'da ona şiddetle itiraz ediyor ve şöyle diyor: "Ben, ölüm anına kadar çocukların işkence gördüğü bu yaratılıştan usanmış bulunuyorum." (Rio, Keşişin Panlousuna hitaben). "Ben, çocukların ızdırap duyduğu ve öldüğü bir dünyaya karşı cihada devam ediyorum."[39] Keşişin Panlousu Rio'ya cevaben belayı ilahi öfkenin işareti sayıyor. Ama Rio kurbanın dışında bir şey görmüyor ve bu günahsız kurbanların yanında yer alıyor.

Lukres ne itiraz ediyor (çünkü tanrılar sorumlu değildir) ne de vebalıya maruz kalanlara acıyor (zira merhamet etme Epikürcülerin ve Stoacıların ekolünde fazilet değildir; Stoacıların reisinin doksan yaşında parmağı acıdı, ama o ızdıraptan kaçmak için isyan etmedi, itiraz etmedi, intihar etti). Fakat itiraz eden Rio şu hususta çelişki ve tereddüde düştü: Kime itiraz edecek? Tanrı yok diyorsun, ama katilsiz bir katle karşı itirazın ne anlamı olabilir? Bu konuda çelişkiye düştü. Camus da onu tasdik ediyor ve diyor ki: Bu itirazın anlamsız ve imkânsız olması, insanın bu dünyaya hitabıyla ve dünyanın sessizliğiyle ilgilidir.

Tanrı'yı inkâr edenler, dünyanın sessizliği konusunda muvafıktırlar; ama insanın bu sorunlarla ilgili hitap ve sorusu hakkında her birinin bir cevabı ve yolu vardır. Doğanın çalışma düzeninin nasıl olduğunu rasyonalizmle incelemekle yetiniyorlar. Bu bilgi onların acılarını dindirmiyor. Lukres de böyle zannediyor ve evrende amaçsal ve nedensel sebeplere inanmıyor. Bu ümitsiz, fakat mantıklı bir durumdur. Bu yüzden 19. yüzyıl dinlerinin hâsıl olma temeli sağlamlaştı. Camus da meseleye bundan daha iyi cevap vermiyor. Fakat insanların sıkıntısından kaynaklanan bu sesi susturmalarını kabul etmiyor.

Onun sözüyle ümitsiz dahi feryat etmelidir; bırakalım insanlar anlamsız ızdırap ve hesapsız ölüm karşısında feryat ederek hesap sorsunlar ve isyanlarıyla dünyayı sürekli sual alanında tutsunlar.

(Bu düşüncenin dinî ve Hıristiyan bir kökeni vardır. Fakat zahiri ve yorumu değişmiştir.)

[39] Ap. 123.

Ümit ve imkânsıza yabancı olan Epikürcüler ve Lukres için mana aramadıklarından, onlar için "anlamsız" da söz konusu değildir. Bu bakımdan Lukres nazarında intihar kendi felsefesiyle çelişmez. Ama Camus onu teslimiyet ve başkaldırıya muhalif olarak görüyor ve diyor ki: Hiçbir ümit olmasa da ümitsizliğe düşmemiz için bir sebep yoktur.

İntihar, hayatın anlamlı olduğunu kabul etmememiz ve bu anlamsızlığa boyun eğmemiz durumunda uygun olabilir. Camus, sadece hayatın anlamlı olduğu şartlarda yaşanabileceğini kabul etmiyor; bilakis dünya anlamsız olduğu için kendimiz ona mana vermeliyiz (Sartre'ın insanın kendi mahiyetini yaratması hakkındaki sözüne benziyor). Camus, intiharı, anlamsızlıkla teması olmadığı halde onu farazi olarak kabul eden kimselerin işi olarak görüyor. Fakat anlamsızlığı hisseden başkaldırıyor. Bu başkaldırı bilinci, bilinç ise mutluluğu meydana getiriyor. Sisyphe kitabı şöyle son buluyor: "Şimdi Sisyphe'i mutlu tasavvur etmek gerekir"

Şimdi Camus'nun, Tanrı ve kutsalı reddetmek ve yasalarla değerlere başkaldırmak suretiyle bir ahlak ve değerler mecmuası meydana getirmesi gerekiyor. Nasıl? İsyandan sonra ne kalacak ki? Onun için de bütün Tanrı ve Zorunlu Varlık inkârcıları için kalan şeyin aynısı kalıyor (Dostoyevsky'nin ifadesiyle eğer Zorunlu Varlığı inkâr edersen, her iş caizdir): Mecburen Epikür ve Lukres gibi kendi varlığı, şimdiki zaman, doğal ve geçici zevk (her ne kadar Epikür kalıcı lezzet ve zevklerle ilgili açık yaklaşımı varsa da).

Camus Düğünler'de ganimetin bedenine ve kanına[40] bakıyor. Bu kitabın kahramanı kendi şahsının zevk ve neşesinden memnundur. Veba'da gazeteci Ramber böyle bir şahsın sembolüdür.[41]

Etranger'in (Yabancı) kahramanı Meursault, kendi bedeninin

[40] "Dem" veya "dom" okunması halinde farklı anlamlara gelen bu kelime, nefes, ses, kan, kuyruk, varlık, kök gibi farklı manalara gelmektedir. Biz bedenle birlikte anılması dolayısıyla "kan" anlamını tercih ettik. (Çev.)

[41] *Epiküryân-i Hind ve Mekteb-i Dem-i Ganimetîhâ... Henâyîhâ-yi Hindî.*

ihtiyaçlarını karşılamaya dalmıştır ve açlık, uykusuzluk ve sıcaklıktan başka hiçbir şeyden ızdırap duymamaktadır: "Meursault kan ile öyle meşgul ki Epikürcüler ve Lukres bile böyle bir hayatın kolaylığına gıpta ederler. Budur, ebediyetle bir işi olmayan boş insanın bedenleşmesi."[42]

Camus'nun özgürlüğü Sartre'ın özgürlüğünden farklıdır. Camus'nun özgürlüğü, şu ilkeyi anlamaktır: Yarın yoktur, şimdi vardır; cisim vardır, beden vardır; et ve derinin hissettiğinden başka bir ızdırap kuruntudur.

Epikürcü ve Camus'cu ahlakın bir temeli var, ama iki tezahür söz konusu: Epikür zevk ve halin asaleti için onu tehlikeye atmıyor, rahat ekmek lokması ve güvenli bir köşe öneriyor (Epikür'ün züht ve kanaati); fakat Camus, aksine onu aşağı köpek ahlakı ve köpeklerin saadeti zannediyor: "Ben fazilet dersi vermiyorum, mutluluk dersi veriyorum."

Sisyphe'in öyküsü, Pindar'ın şu şiiriyle başlıyor: "Ey ruh, ebedi hayat isteme; fakat mümkünü tam olarak idrak et!" Burada bir tür Andre Gide'nin heyecanını hissediyoruz.

Ancak günümüz hayatı ve toplumu, Camus'yu, yavaş yavaş (Meursault'un) kendi bireysel saadet ve lezzet fikrinden kolektif zevk için çaba harcama fikrine götürüyor. Caligula'da bu eğilim göze çarpıyor ve Veba'da Ramber (Düğünler'in kahramanına benzese de) açıkça şöyle diyor: "Bu tarih, hepimizi kuşatıyor ve sadece mutlu olmamız gerektiği fikrinden utanmak lazım." Bu Ramber, daha önce sadece kendi zevkinin peşinde olan Ramber'in ta kendisidir.

Veba'nın bütün kahramanları başkalarını düşünmekteler, ama dindarlar gibi başkalarının ruhunun kurtuluşunu değil, bilakis vebalıların ve işkence gören çocukların (Rio) bedenlerinin kurtuluşunu düşünmekteler. Bundan dolayı burada bir tür metafiziksiz ahlaki Hıristiyanlıkla karşılaşıyoruz.

Burada Camus, Panlu'yu, her ne kadar vebayı Tanrı tarafından

[42] *Çend Nâme be Dûst-i Âlmânî*, s. 25

gelen bir bela olarak görse de onunla şiddetli bir biçimde mücadele ediyor.

Ancak şu soruyu bizzat Camus'ya sormak gerekir: İrade aşk ve eyleme itibar ettiği zaman, ümitten nasıl vazgeçilebilir? Düğünler'de bedenin ümitten habersiz olduğunu söyleyen ve Sisyphe'de ümidi unutmak gerektiği mesajını veren Camus, Fransız direnişi döneminde ümidi bütün eserlerine şiddetle kattı, hatta onu yorumladı ve şöyle dedi: "Ben insanın yazgısı konusunda karamsar, insana karşı ise iyimserim." Böylece bu dünyanın felaketinin ortasında aradığımız ümitten medet umdu.

***

Lukres sonunda insanı ve vebalıları ister istemez kendi kaderlerinden sorumlu görüyor ve insanın günahkârlığı fikrine ulaşıyor (bir tür Hıristiyanlıktaki ilk günaha). Yürürlükteki beşerî ahlakı kabul ediyor, bu ahlakın onun materyalizm ve zevk ahlakına aykırı olduğuna dikkat etmeksizin; zira o insanların tuhaf aptallıklar yapmaktan suçlu olduklarını ve kaderden kaçış için acemice çabalara giriştikleri için vebaya tutulduklarını söylüyor.[43] Burada zevk düşkünü Lukres yükümlülüğe, insanın sorumluluğuna yöneliyor!

Camus da Veba'da Taru'yu daima günahsızlık sıkıntısı ve günah ızdırabı içinde gösteriyor. O yargıcın çocuğudur, idama mahkûm ediyor; bu adam öldürmeyle mücadele için sol düşünceye bağlanıyor. Bir gün solcular bir kişiyi hıyanet suçuyla öldürüyorlar ve Taru çaresiz dönüp vebalıların yanında vebayla mücadele etmek için Oran'a gidiyor ve Rio ile dost oluyor ve nihayet vebayı mağlup etme günlerinin en sonunda kendisi vebadan ölüyor. Burada musibette ortak yazgısı olan insanlarla kenetlenme zarureti meselesi ortaya çıkıyor. Fakat bu zaruri işbirliği her zaman günah işleme ile iç içedir. (Eğer mücadele edersek, cellât, el açarsak şeytan oluyoruz...)

[43] Kur'an kıssalarında bir kavmin helakını (özellikle Ad, Semud, Nuh, Lut) açıklamak için şöyle deniyor: Fesat karşısında susan kimseler de yok olmaya mahkûmdurlar.

Burada insanın şiddetli sorumluluğu gündeme geliyor. Garip'te mutlak sorumsuzluk (Meursault) ve Veba'da sonsuz mutlak sorumluluk söz konusudur! La Chute'ta (Düşüş) ise Rio'nun göğe karşı isyan rolü, insanın kendine karşı başkaldırısına ve "hasta ruhlar"ın kurtuluşuna dönüşüyor!

Dostoyevsky'nin zamanından itibaren şu iş konusunda dikkatli olmuşuz: İtiraz etmediğimiz her kötülük karşısında sorumluyuz. Pegi, babaları, en küçük davranış ve tavırlarının evlatlarının kaderi üzerinde etkili olması sebebiyle günahkâr günahsızlar olarak adlandırır. Karamazov Kardeşler Camus'dan önce kendilerini işlemedikleri öldürme suçundan sorumlu biliyorlardı; çünkü gerçekte böyle bir niyetleri vardı.

Bir kızın boğulmasına şahit olan ve yoluna itinasız gitmiş olan Klaman ölüm anına kadar kendini günahkâr addediyor.

(Eğer görürsen bir âmâ ve çukur,
Eğer sessiz oturursan günahtır!)

Düşüş'te (Chute) Klamans (Meursault ve de Taru'nun ölümünün şahidi olup masumiyet ve hayatın birbiriyle uyuşmadığını idrak etmiştir) sevgisiz ve faziletsiz bir Taru'dur. Çünkü kurbanların da günahsız olmadığını anlamıştır. Bundan dolayı Düşüş'te adam öldürenlerle kurbanlar iç içe geçmiştir. Sonuçta Veba kitabının yolları hep kapanıyor ve Camus'nun isyanı yok oluyor; çünkü Klamans'ın dünyası yeryüzü cehennemidir. Geçmişte ilahi azaba inanmayan Tanrı inkârcıları böyle bir duruma yaklaşmışlardır. Lukres vicdan azabı ve pişmanlığı bu dünyada cehennem kabul ediyor (Sartre'ın "kapalı" azabı). Camus bu cehennem azabını başkalarının bizim hakkımızdaki yargısı olarak görüyor; Tanrı ve kanun olmadığı için ona tahammül etmek daha zordur. Klamans günahsızlık ümidini kaybedip yasa ve Tanrı diyarından uzaklık ve yabancılık hissi duyan bir insan gibidir. Düşüş ve John Batiste adının seçimi, Mesih'in özgürlük ve günahsızlığını ve insanın asli günahını anlatıyor. Kutsal Yuhanna (Yahya b. Zekeriya) Mesih'i vaftiz etti. Mesih'in masumiyetini haça çektiler ve o kız, Klamans onun ve sonuçta kendisinin günahtan kurtuluş fırsatını yakalasın diye bir kez daha Paris

Köprüsünün üzerinden nehre düşüşü tekrarlayacaktır. Başka türlü mümkün değildir.

"Klamans hepimizin günaha mahkûmiyetidir ve onun yasası, yeryüzüne ve insana bağlılıktır, insanın tarih cehenneminde Promete gibi insana imanını koruması gerektiği ve onun Promete gibi direnç ve kararlılığının, tanrılara başkaldırısından daha manidar olduğu bilgi ve bilinciyle." Burada Camus, bir yandan insanı savunmakla ve nihilizme karşı çıkmakla meşgul olurken, aynı zamanda bilinçle insanı, nasibinin ellerin hâsıl ettiği küçük harman ve bu yeryüzünün kısa değeri olduğu konusunda ikna etmeye çalışıyor.

Gurbet

Etranger'den başka onun (Camus'nun) romanlarının en son mecmuası, Gurbet ve Memleket[44] adını taşımaktadır. İnsan, Sisyphe gibi bu dünyada gariptir, Tanrıların köle ve mahkûmudur; fakat Sisyphe'i yeryüzünde zevk alma ve faydalanmaya meyletme, bu gurbete götürmüştür. Sisyphe, böylece hem gurbette hem de kendi diyarındadır.

"Bazen kılıç karşısında bir şey yapılamayacağını zannederiz, oysa bunun aksine kılıçla iç içe olan maneviyat, bizzat çekilen kılıca galip gelir."[45]

***

Camus, Ortaçağ'da ve inançların sorgulanması devrinde kilisenin Hıristiyanlığa ihanet ettiğini ve ondan sonra din savaşları, Katolik mezhebinin icadı, kilisenin muhafazakârlığı, İspanya'da Franco taraftarlığı ve Nazilerin yırtıcılığı karşısında sessizlik ile devam ettiğini söylüyor. Camus, nefretle sesini yükseltmek için uzun süre beklemiştir; zira "Eğer ruh güç karşısında itham çığlığı atmazsa ölür."

[44] *L'Exil et le Royaume.*

[45] Camus, *Çend Nâme be Dûst-i Almanî* (Bir Alman Dosta Birkaç Mektup).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANIN DÖRT ZİNDANI

Abadan Petrol Fakültesi Konferansı

Hanımlar, beyler, değerli öğrenciler,

Bu münasebetle hepinizi tebrik ettikten sonra öncelikle şunu arz etmek istiyorum: Benim bu geceki konferansım, gerçekte bir konferans değildir; çünkü konferans, bir araştırma yapan ve araştırmasının sonucunu hazır bulunanlara açıklayan bir konuşmacısı olan bir konuya denir. Bu gece benim arz etmek istediğim şey, bir plan, bir tez ve bir teoridir. Kanıtlamayla ilgilenmeksizin ve fazla açıklama yapmadan sadece tezin temel esaslarını ele alacağım. Eğer geniş bir açıklama olursa o da sadece tezin aydınlanması içindir. Konuşmamı tamamladıktan sonra elbette hizmetinizde olacak ve bu tez ve teori hakkında her türlü soru, tereddüt ve itirazınıza her halükârda cevap vermeye çalışacağım. Fakat daha baştan tekrar belirteyim ki benim buradaki konuşmam, bir konuya ilişkin bir akıl yürütme, bir kanıtlama, bir açıklama ve bir araştırma değil, bilakis bir teori veya kuramdır; siz onu bir teori olarak telakki edebilirsiniz.

İlginçtir ki iki üç kez Abadan'a geldim ve burada konuşma yaptım; konuşmalarımda sorunlar daha çok insan üzerinde yoğunlaştı. Bu durum tesadüfi değildir; çünkü bugün en büyük sorun, bizzat insan sorunudur. Hayat daha çok aydınlandığı, dünya daha fazla kolaylaştığı, insan dünyaya daha çok egemen olduğu, problemler daha iyi çözüldüğü ölçüde, insan sorunu da daha fazla problem olmakta ve daha fazla belirsizleşmekte ve hatta giderek bir fazla halini almaktadır. Evet, bu sorun, bizzat insan sorunudur. Bilim aracılığı ile her gün daha çok sorunun cevabı verilmektedir; fakat "İnsan nedir?" sorusu daha fazla gündeme gelmekte ve daha çok problematikleşmektedir. Nitekim bugün bu bunalıma, Batı'da bizden daha büyük boyutlarda ve daha erken varıldığını; "İnsanın kim olduğunu bilmiyorum!" faciasının bizden daha fazla hissedildiğini ve bu facianın bir dereceye kadar bizim aydınlarımızı da etkisi altına aldığını görüyoruz. Dolayısıyla günümüz insanı için temel sorun, insanın kendisidir, "İnsan nedir?" sorusudur. İnsanın bilinçli, doğru ve mantıklı bir tanımına ulaşmadığımız sürece, hiçbir sorunu çözmeye imkân yoktur.

Bir fakültede eğitim ve öğretim konusunda konuşma yaparken[46] şunu söylemiştim: Bugün ele alınan çeşitli eğitim ve öğretim ekolleri tümüyle çıkmaza girmiştir. Çeşitli felsefelere dayanan tüm dünya öğretim sistemlerinin hiçbiri başarılı olamamıştır. Her biri başlangıçta büyük gürültü ve heyecanla ortaya çıkmışsa da sonra kendi acizliğini göstermiştir. Bunun nedeni, bu eğitim ve öğretim ve düzenlerindeki eksiklik değil, bilakis günümüz dünyasının büyük üstatlarının ve eğitim ve öğretim düzenlerinin kurucularının, farklı düzeylerde, insan eğitim ve öğretim tekniğiyle meşgul olmadan önce insanın ne gibi bir şey olduğu sorununu çözme konusunda çabalamamalarıdır; oysa öncelikle bu sorunu çözmeye çalışmaları gerekir.

İnsanın ne olduğunu ve ne olması gerektiğini kavramazsak, yani açık ve üzerinde ittifak edilmiş bir insan gerçeği inancına sahip olmazsak, kültürü, eğitimi, öğretimi, ahlakı ve toplumsal ilişkileri düzeltme çabalarımızın tamamı abestir, beyhudedir. Bu durumda biz, aşılama, budama ve ayıklama tekniğini, bağ bakımı ve bitkibilimini çağdaş bilimin en üst düzeyinde bilen, ama diktiği ağacın türünü düşünmeyip içinde yaşadığı toplumun hangi meyveye ihtiyaç duyduğunu göz önünde bulundurmayan bir bağcıya benzeriz.

Maalesef ben yılda bir kez (o da gelip gelemeyeceğim belli olmuyor) buraya geliyorum ve her zaman bu ilk aşamada kalıyorum. Yani bundan sonra inşa etmem gereken şeye artık fırsat olmuyor, o gelecek yıla kalıyor, bir sonraki yıl da nesil değişiyor. Maalesef biz öğretmenlerin çektiği zahmetler, bir bakıma su üstünde akıyor, pazarda veya dairede çalışanların tersine. Bunlar on yıl çalışırlar ve bu on yıllık çalışmanın ürünleri onların çevresinde kalır. Fakat bizim zahmetlerimiz akışa bağlı: Müşterilerimiz maksimum dört yıl fakültede kalıyorlar, yaptığımız işler, dört yılın sonunda bitiyor; zira öğrencilerimiz dört yıl sonra gi-

[46] Dâniş-serâ-yi 'âlî Sipâh-i Dâniş (İlim Ordusu Yüksek Öğretmen Okulu): İstandarthâ-yi Sâbit der Ta'lîm ve Terbiyet (Eğitim-Öğretimde Sabit Standartlar).

diyorlar. Ondan sonra yeni bir nesil geliyor ve bizim tekrar sıfırdan başlamamız gerekiyor. Bu, öğretmenin karşılaştığı bir kötülüktür, özellikle de yeni eğitim-öğretim düzeninde; eski eğitim-öğretim düzeninin[47] tersine. Eski eğitim-öğretim düzeninde öğrencinin bizzat kendisi gider, havzalarda oturur, çeşitli üstatları görür, dinler ve ondan sonra bir öğretmeni seçerdi. O öğretmen de bu öğrenciyi kendi ekolüne göre basamak basamak yetiştirir ve son aşamalara ulaştırır, öğrencisi için en son araştırma sonuçlarını, en son teorilerini ortaya koyardı. Öğrenciyi, mektebinin başından sonuna kadar yetiştirirdi. Fakat yeni eğitim-öğretim düzeni böyle değil. Öğrenciyle bir yıl bir dersimiz var, giriş yapıyoruz ve hemen ardından sonuca ulaşıyoruz; sonra bir de bakıyoruz, yıl bitmiş. Bu öğrenci gidip yerine yeni bir öğrenci grubu gelmiş; tekrar baştan başlamamız gerekiyor. Bundan dolayı daima başlangıçta kalıyoruz.

Bir öğretmen öğrencisine: "Tembel adam, iki yıldır aynı sınıfta kalmaya utanmıyor musun?" der. Öğrenci şöyle cevap verir: "Asıl sen utan; sen yirmi beş yıldır aynı sınıfta kalmışsın."

Öğretmenin aynı sınıfta kalmaya mecbur olması (öğretmenin sınıfı, sınıf mekânı ve şubesi açısından değişmez), ama tersine müşterileri, yani öğrencileri açısından sürekli hareket halinde olmak zorunda olması; öğretmenin yapmak istediği her şeyin, bir müddet sonra mecburen elinin altından kaymasına ve girişlerinin sonuçlarının hiçbir zaman kendisine ve sonraki işine ulaşmamasına sebep oluyor.

[47] Eski ilim havzaları bu şekilde değildi. Eğitim-Öğretim Bakanlığı veya Yüksek Öğretim Bakanlığının belirlemesi olmaksızın öğrenci öğretmenini kendisi seçerdi. Bu yeni durumda, bir bakıyorsun, henüz yetişmemiş bir öğretmen, elinde görev yazısı çıkıp geliyor ve sınıfa giriyor, iyi. Kabul etmek zorundasın. Öğretmen açısından da bir bakıyorsun, tanınmayan görünüşleriyle bir grup insan öğrenci olarak öğretmenin karşısına çıkıyor, öğretmen onlara mahkûm ediliyor; pekiyi, kabul etmek zorundasın. İki taraf da birbirine mecbur ve mahkûm ediliyor, hiçbiri bir diğerini seçmiyor. Bilirkişi veya ilgili daire, her ikisini birbiri için seçmiş ve birbirinin eline vermiştir.

Bugünkü konferansımın konusu yine insan hakkındadır. Çünkü dediğim gibi insan bugün her günkünden daha meçhuldür. 19. yüzyıl sonlarından şu anda içinde bulunduğumuz 20. yüzyıla kadar filozof ve düşünürlerin çoğu, hatta yazarlar ve sanatçılar, insan meselesine çok yönelmişlerdir; her birinin insan konusunda bir eseri, bir araştırması veya bir teorisi vardır. Bu sebeple insan bugün her zamankinden daha çok sarsılmıştır.

Benim tezimin esası şudur: İnsanın dört zorunluluğu vardır; insan dört zindanın tutsağıdır. Doğal olarak bu dört zorunluluktan (cebir, belirlenim) kurtulduğu zaman insan olabilir ve bu dört zindandan kendi özgürlüğünü elde ettiği zaman gerçek manasıyla insan olabilir.

Şimdi tezin aslı şudur: Öncelikle bu dört zindan veya belirlenim nedir? İkincisi, insan bu dört zindandan ya da dört belirlenimden nasıl kurtulabilir? Bundan da önce insan dediğimizde maksadımızın ne olduğu sorununa dikkat etmek gerekir. Çünkü insanla ilgili özel bir tanımla ancak bu insanın dört zindanın tutsağı olduğu söylenebilir. Şimdi bu özel tanımı arz ediyorum:

Dostlarımdan Kur'an hakkında araştırma yapan biri söylerdi: İnsan ile ilgili iki kelime vardır. Kur'an bu tür bir konudan bahsettiğinde iki kelimeyi kullanır. Bunlardan biri "beşer", diğeri "insan"dır. Bazen "beşer" kelimesini kullanır ve "Ben de sizin gibi bir beşerim."[48] der; bazen de "insan" kelimesini kullanır ve mesela "İnsan çok acelecidir."[49] veya "İnsan zayıf olarak yaratıldı."[50] der. "Beşer" kelimesiyle "insan" kelimesi arasındaki fark kendisini şu noktada gösterir: "Beşer" dendiğinde kastedilen, varlıkların gelişim silsilesi sonucunda yeryüzüne gelmiş bulunup şimdi yaşamakta olan iki ayaklı hayvan/canlı türüdür. Şimdi yeryüzünde bu türden üç milyar baş hareket etmektedir. "İnsan" dendiğinde ise maksat, sıra dışı ve gizemli üstün bir haki-

[48] *"Ene beşerun mislukum"* (41/Fussilet Suresi 6; 18/Kehf Suresi 110) (Çev.)

[49] *"Kâne'l-insânu acûlâ"* (17/İsra Suresi 11) (Çev.)

[50] *"Da'îfâ"* (4/Nisa Suresi 28) (Çev.)

kattir; onun özel bir tanımı vardır ve o tanıma tabiatın diğer tezahür ve olguları girmez. O halde iki insan vardır: Biri biyolojinin bahsettiği insan, diğeri ise hakkında şairin konuştuğu, filozofun söz söylediği, dinin ilgilendiği insandır.

İlk tür, bu türün siyah, zenci, beyaz, sarı, kuzeyli, güneyli, Doğulu, Batılı, dindar ve dinsizi içine alacak şekilde bütün bireyleri arasında ortak fizyolojik, biyolojik ve psikolojik özellikleri olan özel türdür. Bu ortak temel kanunlara göre tıp, eczacılık, farmakoloji, anatomi, patoloji, biyoloji ve psikoloji meydana gelmiştir. Fakat insan ikinci anlamı ile, insan olma, insan olarak var olma hakikatinden ibaret olup beşer türünün bireylerinden her birinin belli bir ölçüde insan olmasına sebep olan istisnai özelliklere sahiptir.

Bu durumda insan dediğimiz zaman, maksadımız; bu türün bütün bireylerinin -ki şu anda yeryüzünde üç milyar insan vardır- müştereken durumunu kapsamına alacak bir tanım değildir. Bu türün bütün bireyleri müştereken beşerdirler, fakat bu bireylerin hepsi insan değildir. Herkes bir ölçüde ve bir dereceye kadar insan olabilmiştir. O halde şu tanıma ulaşıyoruz: Bu türün, tümü beşer olan ve herkesin diğerleri ölçüsünde beşer olduğu bireyleri arasında, insan olmak (insan şoden) veya insan olarak var bulunmak (insan bûden) aşamasında üstün veya daha küçük dereceler kat edebilmiş bireyler vardır. Bu nedenle beşer türü, kendi değişim ve gelişim süreci içinde insan olmaya doğru adım atmaktadır.

Beşer bir "imek"tir var olmak veya bulunmaktır. Oysa insan bir "olmak"tır. İnsanın beşerden ve hayvan, bitki ve cansız nesneler dâhil diğer bütün tabiat olgularından farkı şudur: Doğanın bütün diğer görünüşlerinden her biri birer "imek"tir, var olmaktır. Yalnızca insan özel anlamı ile bir "olmak"tır. Bu ne anlama geliyor? Akkarıncayı göz önüne alırsak, Afrika'da on beş milyon yıl öncesinden akkarınca yuvasının izlerine rastlanır. O dönemde de yuva, geçimini sağlama ve hayatını bugünkü gibi yapmış ve düzenlemiştir. Dolayısıyla akkarınca bir "imek"tir. Var olduğu

sürece ve bulunduğu her yerde bu türün bireylerinden her biri, değişmez bir varlıktır. Her zaman sabit bir tanıma sahiptir. Dağ, yıldız, su, hayvan, at, aslan ve kuş da böyle, beşer de böyle. Beşerin de değişmez bir tanımı vardır, o iki ayağı üzerinde yürüyen bir varlıktır. Onun sabit tanımını yazarlardan biri, gezegenine giden bir büyük bilginin deyişiyle fantezi olarak belirtmiş, yazmıştır. O bilgin Merih'te inmiş, oranın caddelerinde dolaşmış (turist olup yeryüzünden Merih'e gitmiş) ve orada bir fakültedeki bir konuşmada Merih bilginlerinden birinin yeryüzüne yaptıkları son sefer ve orada keşfettikleri canlı varlıklar hakkında bir konferans vereceğinin duyurulduğunu görmüş. Yeryüzünden gelen bu bilgin de gidip o konferansa katılır. Merih gezegeni bilginlerinden birinin kürsüye çıktığına ve şöyle dediğine tanık olur: Evet, sonunda Dünyada hayat olduğunu söyleyen bilginlerin teorisi doğrulandı. Son araştırmalar orada hayat açısından çok ileri varlıkların var olduğunu göstermiştir. Bunlardan birinin adı beşerdir. Bu beşerin nasıl bir varlık olduğunu size tam olarak açıklayamam elbette; çünkü siz onunla ilgili zihinsel bir tasavvura bile sahip değilsiniz; fakat özet olarak arz edeyim ki o iki deliği, dört tutamağı olan bir tulum veya kırbadır. Bunlar beşer diye adlandırılır ve yeryüzünde o yandan bu yana, acayip bir telaşla ve hiçbir gezegen topluluğunda benzeri olmayan çok vahşi bir biçimde harekete geçerler. Bunların kendilerine özgü birbirini öldürme çılgınlığı vardır. Kimi zaman uzak noktalardan, birbiriyle hiç irtibatı olmayan, harekete geçen ve birbirini hiç tanımayan bu canlılardan büyük gruplar bir tasarım, düzen, heyecan ve tahrik ile kuşanır ve çok modern silahlar ve üst düzeyde donanımla yola düşerler; geçimlerini, işlerini, uğraşlarını ve ailelerini bırakıp gelir ve karşılıklı saf bağlar, sonra da kıyasıya savaşırlar. Ben yiyecek sağlamak için bunu mutlaka yapmaları gerektiğini sanıyordum. Fakat sonra gördüm ki tuhaf bir zahmet ve çileyle birbirlerini katledip öldürüyor, sonra kalkıp evlerine dönüyorlar. Daha sonra tekrar biri çıkıp öne düşüyor, yine bir topluluğu veya grubu diğerine karşı kışkırtıyor, başka bir toplulukla savaşıyor, onları öldürüyor. Kısaca adı beşer olan bu türün kendine

eziyet etme ve kendini öldürme ile dolu bir tarihinin olduğundan bahsedilebilir. Bütün donanımlarını birbirlerini öldürme araçları için harcarlar; üstelik de birbirlerine karşı gerçekten bir kin duymaksızın da bunu yaparlar ve bunun ardından büyük katliamlar gelir. Hiçbiri de öldürdüğünün etinden yemez; yese, deriz ki bunların birbirlerini öldürmeye ihtiyaçları var. Oysa birbirlerinin et ve kanlarını yemezler. Besinlerini başka yollarla elde ederler. Birbirleriyle boğuşma ve vuruşmadan, birbirlerini yığınla öldürmelerden ve birbirlerinin evlerini yakıp yıkmalardan sonra bunları öylesine bir gurur ve böbürlenme kuşatır ki bunun nasıl moral ve ruhsal bir durum olduğunu biz anlayamadık. Sonra destanlar koşarlar. Fakat yiyecekleri şu şekildedir: Yeryüzünde tuttukları her şeyi şiddetli bir hırsla yan taraflarındaki o tutamaklarla toplarlar. Ancak bu çok latif gıdaları, çok hoş kokulu ve lezzetli meyveleri, yeryüzünde biten çok güzel bitki ve çiçekleri toplarlar, ama topladıkları gibi yemezler. Bu da bu varlığın bizim sebebini anlayamadığımız çılgınlıklarından biridir. Bunları zahmetle doğadan alıyor veya topluyorlar, sağlam, sağlıklı, sağlığa uygun gıdalar, etler ve sağlıklı meyveleri eve götürür, ateş yakar, özel kaplara doldurur, bir miktar kötü renkli, keskin ve kötü tatlı baharatlar katarlar, kaynatırlar, yakarlar, yani ateşte pişirir ve sonra yerler. Sonra hastalanır, doktordan, yediklerini midelerinden teknik araçlarla çıkarmasını rica ederler. Onlar (doktorlar) bu iş sebebiyle onların toplumunda saygın ve çok kazanan kişilerdir. Bu hastalıklar, yerküre beşerinin hastalıklarıdır. Çok ileri, yeryüzüne çok hâkim oldukları halde bunların, şimdiye kadar hiçbir hayvanın duçar olmadığı çılgınlık veya delilikleri vardır.

Bu, beşerin tanımının ta kendisidir, her ne kadar çirkin tabir ve yorumlarla dolu olsa da gerçek budur. Beşerin tarihini okuduğunuz zaman, beşer budalalıkları tarihi, beşer bilinci tarihinden daha zengin ve daha ilgi çekici olduğunu, her zaman böyle olduğunu ve şimdi de böyle olduğunu görürsünüz. Bu beşer mütemadiyen hem doğaldır hem de sabittir, değişmez. Onun yeryüzünde

elli bin yıl önce ortaya çıkan maymun tanımı, bugüne kadar değişmemiştir, silahları değişmiş, elbisesi, kıyafeti değişmiş, yiyeceği değişmiş; fakat türü ve özellikleri olmuş ve olduğu gibi kalmıştır. İlkel, vahşi ve bedevi bir kavme hükmeden Cengiz'in veya geçmişte oldukça medeni toplumları yöneten büyük imparatorların, bugünkü medeniyeti çekip çeviren büyük iktisat düzenlerine, büyük ve güçlü rejimlere hükümet eden kimselerden hiçbir farkı yoktur. Onun günümüz beşerine hükmedenlerden farkı şudur: Onun, yani öncekinin donanımı, bugünkü düzenle eğitim görmemiştir; bundan dolayı açıkça, ben öldürmeye geldim diyor. Ama bugünün medenisi geliyor, öldürüyor ve "Ben barış yapmaya geldim." diyor. Bugünkünün konuşma, yalan söyleme ve meşrulaştırma tarzı gelişmiştir; yoksa insanın bozgunculuk, nifak, adam öldürme, başkalarını öldürüp yağmalamadan duyduğu zevk, geçmişte olduğu gibidir, belki de daha şiddetli hale gelmiştir. İşte bu insan, bu anlamda hep sabittir ve beşerdir.

Fakat biz beşerlerin sürekli ulaşma çabasında olmamız ve "olmak" gayreti içinde olmamız gereken yüce hakikat anlamında insan, ideal özellikler olarak elde etmemiz gereken üstün özelliklerden ibarettir, olmayan, ama olması gereken özelliklerden ibarettir. O halde insan olmayan, ama olması gereken mevcuttan ibarettir. Dolayısıyla beşerin hedefi, insan olmaktır. Yine insan olmak, erişildiğinde bir "imek"e (var bulunmak) ulaşılmış olacak sabit bir merhale değildir; hayır, insan sürekli "olmak" (oluş, olma süreci) halindedir ve sonsuza doğru daimi ve ebedî bir gelişim süreci içindedir.

"Biz Allah'a aitiz ve O'na döneceğiz."[51] ayeti bir insan tanıma, bir insan bilimi felsefesidir.[52] "İleyhi râciûn", insanın Allah'a

[51] *"İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn"* (2/Bakara Suresi 156) (Çev.)

[52] İleri düzeyde canlandırıcı ve mantıklı düşünsel usul, yöntem ve esaslarla ileri inançlar; çok eğri, bağnaz, çöküş içindeki bir toplumun eline düştüğünde, kendisi bizzat çöküş, gerileme vs. sebebi veya' etkeni olabilir ve dolayısıyla çok ileri şiar ve cümleler, düşük, kuru kuruya tekrarlanan virtler haline gelebilir. Onlardan biri de budur.

doğru yönelip dönmesi demektir. Buradaki "ileyhi kelimesi, benim savunduğum şeye işaret ediyor: İnsanın Allah'a erişebildiğini, Mesela Hallâc'ın Allah'a eriştiğini söyleyen (Allah'ı, sabit bir yer olarak alan ve dolayısıyla insanın oraya vardığında artık Allah'ta durduğunu savunan) tasavvufun yaklaşımının tersine "ileyhi", O'na doğru demektir: Ne O'nda, ne O'na, bilakis O'na doğru. O kim? Allah. Allah'a doğru ne demek? Allah değişmez bir yerde değildir ki insan oraya erişince bu hareketinin sonu olsun ve orada dursun. Allah sonsuzluk, ebediyet, mutlaktan ibarettir. Bundan dolayı insanın Allah'a doğru, Allah'a yönelik hareketi veya yolculuğu; diğer bir mana ve tabirle, insanın ebedî olarak, mütemadiyen, durmaksızın, sonsuz tekâmüle ve sonsuz Aşkın'a doğru hareketidir. Asla durma yoktur. Bu, "olmak"ın ve insanın manasıdır.

Bu insanın -var bulunması gereken ve olması gereken insanın- üç özelliği vardır: İnsan ilk olarak bilinçli, ikinci olarak seçici, üçüncü olarak yaratıcı bir varlıktır. İnsan'ın bütün diğer özellikleri bu üç ana özellikten kaynaklanır. Şu halde insan, kendini bilen, seçen ve yaratandır. Her birimiz bilinç, yani kendini bilme aşamasına ulaştığı, gerçekten seçim yapabilme aşamasına ulaşabildiği ve tabiatın yaratmadığı veya sahip olmadığı şeyi yarattığı ölçüde insanız. Böylece olması gereken o insani özellikler aydınlandığı zaman, insana "kendi olmak" yolunda engel olan etkenleri tanımamız gerekir ki onları bertaraf etmek suretiyle insanın hareket ve "olma" sürecindeki öz hareketimizi, fıtri ve zati, yani özsel hicretimizi takip edebilelim.

İnsanı öz bilinç/kendini bilme, seçme ve yaratıcılıktan alıkoyan dört belirlenim vardır. Descartes'in şu cümlesi oldukça meşhurdur: "Düşünüyorum, o halde varım". Bu, Descartes'in şüphesidir. Descartes, önce her şeyden şüphe etmiş, sonra böyle demiştir. Fakat şüphe etmekte olduğum hususunda şüphe edemem. Öyleyse ben varım ki şüphe ediyorum, şu halde ben varım. Sonra da "düşünüyorum, o halde varım." cümlesiyle tanındı, ünlendi ve bütün öğreti veya doktrinini bu cümlesine dayalı olarak ispatlayıp geliştirdi.

İkinci söz Gide'in sözüdür: "Hissediyorum, o halde varım." Üçüncü söz de Albert Camus'nun şu sözüdür: "Başkaldırıyorum, o halde varım." Bu daha doğrudur. Aslında "var" olmanın bu üç ölçütünden her biri doğrudur. O, düşünüyor; vardır ki düşünüyor. Duyumsayan, hisseden kimse, vardır ki hissediyor. Başkaldıran kişi vardır ki başkaldırıyor, isyan ediyor. Fakat burada üç tane "imek" (var bulunmak) vardır. İnsana özgü olan en üstün var oluş, "başkaldırıyorum, o halde varım"dır.

Âdem cennette olduğu ve başkaldırmadığı sürece Âdem/insan değil, melek[53] idi. Fakat insan cennette ve cennetin tüketim hayatı içinde isyan ediyor ve o meyveyi (akıl, bilinç ve başkaldırma meyvesi) yedikten sonra vaat edilen cennetten değil, yararlanma, keyif çatma ve hayvani tüketim cenneti olan cennetten kovulup çıkarılır. Vaat edilen cennet, Âdem'in, kovulduğu cennetin karşıtıdır. Sonra yeryüzüne gelir ve gayret, uğraşı, cihat, savaşma ve keşmekeş içinde kendi hayatını, geçimini üstlenme görevini yüklenir. Ana ve baba, çocuklarını evden uzaklaştırdıklarında, bu, o çocukların kendi hayatlarının sorumluluğunu kendilerine havale etmiş olmalarının alametidir. Bu tam da Sartre'ın "délaissement" adıyla (egzistansiyalizmin özü) ortaya koyduğu sözün tercümesidir; yani insan "kendine bırakılmıştır". Yani tabiatta kendi hayatının sorumluluğu kendisine aittir. Bütün hayvanların ve diğer canlıların tersine insan için durum budur; Hayvanlara

[53] Guslün sevabı konusunda söylenen şeylerden biri şudur: "Bir kişi gusül abdesti alıp da banyodan çıktığı zaman, vücudundan dökülen su damlalarının her birinde bir melek onu över!" Şunu görmenizi istiyorum: İslam'da meleğin makamı ne kadar da düşük ve bayağıdır: Malum düşük görüşümüzle imam ve peygamberi melek aşamasına yükselten bizler, melekleri ne kadar küçültüyoruz. Bunu görün lütfen! Hâlbuki onların, yani imam ve peygamberin değeri, melek olmada değil, insan olmadadır. İmam kapalı kapıdan içeri giriyor, iyi... X ışınları da giriyor! Bu onun için gerçekten bir değer ifade eder mi? İnsan olmada üstün değerler saklıdır. İnsan, İslam'da evrenin büyük ve küçük bütün meleklerinin secde ettiği bir varlıktır. Hâlâ İslam öncesi dinsel görüşümüzle İslami meseleleri inceliyor veya değerlendiriyoruz. Sonra da taklit ve itaat edip kendilerine benzememiz gereken rehberleri götürüp metafizik rafa koyuyoruz; böylece hiçbirimizin eli onlara yetişemez ve onlar bizim üzerimizde hiçbir tesirde bulunamaz; çünkü onlar asla taklit edilemez.

içgüdüsel tabiat hükmeder. Kendi yaşamlarını asla kendileri seçemezler. Kendini bilme noktasına erişen, özünün bilincine varan, cennete, hatta Tanrı'nın iradesine başkaldıran insan, evrende yaratılmış yeni bir varlıktır. Sonra ibadet ve itaat ile -ki yine de bu ibadet ve itaat, insanın seçtiği ibadet ve itaattir- kurtuluşa erişebilen de bu insandır. İnsanın itaati, başlangıçtan beri bilinçsiz bir kul ve ibadet eden insanın itaatidir, o, tıpkı bir hayvan gibi isyan edemez, başkaldıramaz. Böyle bir insanın itaat ve ibadeti değersizdir. Başkaldırma aşamasına erişen insanın itaati ise istenen bir şeydir. Dolayısıyla insan, tabiatta seçebilen yegâne varlıktır. Camus'nun "Révolte ediyorum, kendime, benliğime, doğaya ve topluma egemen olan düzene karşı ayaklanıyorum ve bir şeyi reddedip yerine başka bir şeyi seçebiliyorum." sözü budur. Bu, insan "var" demektir. Ancak Descartes'in "Düşünüyorum, o halde varım." sözü veya Gide'in "Hissediyorum, o halde varım." sözü, "var" bulunmayı kanıtlamıştır, ama insan olarak var bulunmayı henüz kanıtlamamıştır.

İnsan, bilinçli bir varlıktır. Şu anlamda ki bütün doğada yalnız insan, bilinç ve öz benliğe erişen bir varlıktır. Bilincin veya kendini bilmenin tanımı şudur:

Kendi nitelik ve yaratılışını, evrenin yapısının nitelik ve yaratılışını, kendisinin evren ile ilişkisinin nitelik ve tabiatını algılama.

Beşer bu üç temel ve ilkeyle ilgili bilgi sahibi olduğu ölçüde insan olabilir.

İkinci olarak, insan seçen varlıktır. Yani insan; doğada ve doğaya karşı, üzerinde egemen olan düzene karşı, hatta bedeni ve ruhi ihtiyaç ve zorunluluklarına, doğal ihtiyaçlarına, güdüsel çabalara karşı başkaldırabilen ve ne doğanın onu zorladığı ne bedeninin ve fizyolojisinin seçebildiği şeyi seçebilen tek varlıktır. Bu, insan olma sürecinin en üstün aşamasıdır.

Bu, Tanrı'ya özgü bir iş türüdür. Diğer hayvanlar, içlerinde yaratılıp yerleştirilen içgüdüsel eğilim ve dürtülerin oraya buraya çektikleri aygıtlar gibidir. Koyunda yılda bir kez cinsel istek be-

lirir ve belirmesini de önleyemez, sonra o dönemde cinsel içgüdüsünün isteğini yerine getirmezlik edemez. O dönemden sonra da cinsel sorununu tamamen unutur. Koyunda aşk ortaya çıkar, sonra ibraz olur, sonra da yatışır. Bu, tabiatın koyunun bünyesine yüklediği belirlenmiş bir hususiyettir. Tabiatı gereği istediği ve gerektirdiği zaman meydana gelir, yatışması gerekince de yatışır.

Ancak insan, yalnız tabiata karşı değil, kendi tabiatına karşı, bilinç güdüsüne başkaldırıyor; bilinç güdüsünün tersine intihara başvuruyor; kendini ve kendi hayatını korumaya çağıran doğal içgüdüsüne karşı fedakârlığa başvuruyor ve kendini bir düşünce veya başkaları uğruna feda ediyor. O, seçimini yapıp kendisini refah, yaşam, yeme içme ve giyim kuşamı ve tüketimi seçmeye çağıran bütün doğal özelliklerine karşı itiraz edebilir, başkaldırabilir ve zühde başvurabilir. Bunlar da sadece insanın seçebilen bir varlık olduğunun, kendisini başka bir şeyi seçmeye çağıran bütün sebep ve etkenlere rağmen kendi istediğini seçebilen bir varlık olduğunun işaretidir.

Üçüncü olarak, insan yaratan bir varlıktır. Yaratma, en küçük şekilden en büyük sanayiye ve sanat eserlerine kadar, insan fıtratındaki yaratıcılık gücünün tecelli ve tezahür etmesidir. Sadece insan, meydana getirir, yapar, inşa eder. Bu nedenle bazı tanımlamalar, "İnsan, alet yapan bir hayvandır." şeklinde gelmiştir. Fakat insan, sadece alet değil, aletten daha çoğunu yapan bir varlıktır.

İnsanın yapıcılığı şu anlamdadır: İnsan, ihtiyaçlarının, tabiatta bulunmayan şeyleri istediği ölçüde gelişmiş olduğunu hissediyor. Bunun bizzat kendisi, insanın varlığa gelmiş olmasının belirtisidir. İnsan, çevresinde bulunan şey onun için yeterli olduğu sürece, doğanın günlük olarak kendisinin eline verdiği imkânların arayışı içinde doğal bir hayvandır/canlıdır. Buradan itibaren onun menzili, gelişim sürecinde kendisinden önceki hayvan menzilinden ayrılıyor ve doğal ihtiyaçlarının tersine, ihtiyaç duyup da doğada bulamadığı şeylerin kendisini uğraş, çaba ve

harekete yöneltttiğini gördüğü bir aşamaya varıyor. Yani bu insanın, tabiat imkânları bütününden daha fazla olacak miktarda geliştiğini; ihtiyaç hissinin, maddi tabiatın güçleri bütününden ve yaratıcılığından daha fazla gelişme ve genişleme kaydettiğini gösterir. Bu noktadadır ki Heidegger'in ifadesiyle insan "yalnızlığa" varır. İnsan, kendi türünün maddi tabiat türünden olmadığını hissettiği, buralı olmadığını anladığı; onun fıtri yapısının türünün diğer hayvanlardan farklı olduğunu fark ettiği; tabiatta bulunmayan ideallerin onu kendi tarafına çektiğini gördüğü zaman yalnızlığa erer. İnsanın bu noktada yaptığı işlerden biri, yaratma girişimidir. Küçük bir girişle işe başlıyor; dama çıkmak istiyor, uçmak istiyor, fakat tabiat ona kanat vermemiştir, o da merdiven yapıyor ve dama çıkıyor. Böylece alet yapma işi başlıyor: Sanayi alanında gemi, uçak, uzay gemileri veya bunların benzerleri gibi.

Sanayi, tabiatı kendi iradesi altına almak için çalışan ve yaratıcılığının kendisine verdiği daha fazla imkânlarla, tabiatta olan, fakat kolayca elde edemediği şeye ulaşmak için gayret eden insanın yaratıcılıklarının bütünüdür: Petrol toprak altındadır, fakat tabiatın ona verdiği imkânlarla petrolden yararlanamıyor veya filan bitkiden bu şekilde sahip olduğu imkânlarla istifade edemiyor; petrol hafriyat ve arıtma endüstrisi veya tarım sanayisi ona tabiatın vermediği yeni imkânları sağlıyor.

İkinci yaratış, bir diğer tür ve cinstendir. Bu, sanatsal yaratıştır ve bu alanda artık "İnsan alet yapan hayvandır." tanımı yetersiz kalıyor. Bu, ilahi tecellilerden ve insan ruhunun tezahürlerinden biridir. Sanat tıpkı sanayi gibi insanın yaratıcılık yeteneğinin tabiattaki tezahüründen ibarettir. Sanayi, insanı tabiatta var olana ulaştırmak için yine insanın yaratıcılığından ibarettir. Oysa sanat, insanın ihtiyaç duyduğu, ama tabiatta bulunmayan şeylerden yararlanmak için insanın yaratıcılığından ibarettir. Şu halde sanat, insanın yaptığı sanayi ötesi bir iş türüdür. İnsan sanatla, tabiatı istediği, ama tabiatta bulunmayan şeye dayanarak süslemek için ilgilenir ve tabiatta aradığı eksikliği, ruhunun ve ihtiya-

cının gelişim süreci boyunca tabiatta sezdiği noksanlığı sanatsal yaratıcılıkla telafi etmeye çalışır. Bu sebeple sanat, insan için bulunması gereken, ama bulunmayan şeyi tabiata bağışlamak üzere tabiatın işinin sürdürülmesidir. O halde yaratıcılık ve sanatçılık, insanın özelliklerinden biridir. Bu özellik, insanın insani ruhunun üçüncü boyutunun (yaratıcılık) yansımasıdır.

Şimdi şu tanıma ulaştık: Söz konusu edilen o insan (ve hepimiz onu söz konusu etmeli ve olabildiğince erken ve her gün daha çok insan olma sürecinde gelişim sağlamalıyız. Bu, eğitim ve öğretimde, toplumda, kültürel hayatta, toplumsal ilişkilerde işimizin yönünü tayin eder) üç boyutlu, üç yetenekli bir varlıktır. İnsan üç boyutlu, üç yetenekli bir varlıktır: Birincisi, kendisi, evren ve kendisi ile evrenin ilişkisi hakkında bilgi (kendisi ve evreni hissetmek, dünyadaki yer ve konumunu bulmak. Yalnızca insan bu bilgi ve bilince sahiptir); ikincisi seçmek, özgür olmak; üçüncüsü ise sanayi veya sanatta yaratıcılıktır.

Demek ki bu kendini bilen, özgür ve yaratıcı varlık, insandır. Görüyoruz ki bu üç nitelik, üç tanrısal sıfattır. Tanrı, yapıcı ve yaratıcı irade sahibi bilinçli varlıktır. Söz konusu olan ve Tanrı benzeri o insan da böyledir. Müşebbihe'nin bu kavramından şirk olacak şekilde bahsetmek istemiyorum. Şebih şu anlamdadır: İnsan, tabiatın tersine, Tanrı'nın yüce sıfatlarını kendi varlığına ekip yetiştirme ve geliştirme yeteneğine sahip bir varlıktır. "Allah'ın ahlakı ile ahlaklanınız!" demektir. İnsanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olması demektir; beşer değil, insan olması. Allah'ın halifesi olmayan beşer, maymunun halifesi olur, onun ardından, onun gelişiminin ardından gelir. İnsan ise bütün tabiatın aksine hem başkaldırabilen hem seçebilen hem bilgi ve bilinç kazanabilen hem de tabiata karşı yaratabilen bir varlıktır. Bu işi Allah mutlak düzeyde yaparken, insan kendi nispi düzeyinde yapar.

Şimdi bu bilinçli, seçici, yaratıcı varlık, dört belirlenimin (cebir), dört zindanın baskısı altındadır; bu dört zindan, insanı bilinçten, yaşamda seçmekten ve yaratıcılıktan alıkoymaktadır.

Maalesef günümüz insanının büyük faciası kendisini bu noktada göstermektedir: İdeolojiler de insanın ihtiyaçlarından birçoğunu karşıladıkları, insana nispi bilinç kazandırdıkları ve beşer toplumuna gelişme ve güç verdikleri ölçüde insanın kendisini unutmaktadırlar. Bu büyük trajedidir. İdeolojiler nasıl olur da beşerin kendisini unuturlar?

Avrupa'da Abdülkadir Malik Bey var; Cezayir'in tanınmış mücahidi Abdülkadir'in torunlarındandır. Ancak bu aşağılık, bayağı bir şeydir. "College de France"da "İslâmî Fatalizm"[54] adı altında bir konferans vermişti. Bu konferansta İslam öğretisi ve İslam inancında insanın aşağılanması üzerinde konuşuyordu. Ona göre İslam öğretisinde insan bayağı ve aşağılıktır ve yozlaşıp soysuz bir varlık olmaktadır. Dileme, kaza ve kader ve ancak insanın ibadet ile kurtuluşa erişebileceği inancının sonucu, ona göre alçaklık ya da benzeri bir şeydir. Ben orada itiraz ederek şöyle dedim: Sözünü ettiğin bu İslâmî fatalizm yalnız senin hakkında doğrudur. Çünkü gerçekten sen, burada söylediğin bütün sıfatların tam bir delili ve sembolüsün. Ancak sorunu mantıksal olarak ele alırsak, insan, yukarıda ortaya koyduğum tanım ile Allah'ın halifesi oluyor. Yine yaptığım bu tanımda insan, Allah'ın sıfatlarını kendi üzerine alma buyruğunu alıyor. Yine bu tanımla insan, evrende, evrenin kendini bilen, seçen, yaratıcı varlığı olmaya çağırılıyor. Acaba burada mı insan hor görülüp aşağılanıyor, yoksa ilerici ve mantıki boyutlarına rağmen insanı feda eden modern ideolojilerde mi?

"Materyalizm, insanın cins ve özünü maddenin cins ve özünden sayar. Daha ilk tanımda, insanı, madde olmakla sınırlı gelişim çerçevesi içine hapsediyor. Eğer insan sadece madde cinsinden bir varlık olsa, madde olmanın boyutlarından öteye geçip gelişmesine imkân olmaz. Bu da insanın gelişim sürecini maddi olgular içinde, madde olmanın boyutları içinde sınırlamak demektir."

[54] Fatalizm (sabitkadercilik, cebriye), insan iradesinin alanına giren şeyler de dahil evrende meydana gelen her şeyin önceden tespit edildiğini ve asla değiştirilemeyeceğini savunan görüştür (Çev.).

"Natüralizm" de insanı feda eden bir başka yaklaşımdır. Natüralizm, 18. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına kadar oldukça gelişmiştir. Natüralizme göre asıl olan, tabiat adlı canlı, fakat öz bilinci olmayan bir varlıktır. İnsan da bu canlı tabiatın bilinçsiz ürünlerinden biridir. Bundan dolayı insan meydana getirilmiş, üretilmiştir. Nitekim tabiat onu meydana getiriyor, üretiyor. Ben kendimi özgür hissediyor, seçiyor ve bir şey yapıyorsam, tabiatın benim kavrayışımı, seçimimi ve yaratıcılık gücümü yaptığı şekilde yapıyor, seçiyor ve kavrıyorum. Şu halde insanın özgürlüğü, tabiatın onun yaratılış ve yeteneğine bahşettiği imkânlar ölçüsünde sınırlanmıştır. Yani Natüralizmde insan, tabiatta meydana gelen olgulardan biri olarak, ama diğer olgulardan daha gelişmiş ve onların türünden olmayan bir varlık olarak görülmektedir. Bu öyle bir sınırlılıktır ki istediğim şekilde düşünebilen, istediğim şekilde seçebilen ve istediğim şekilde yapabilen bir varlık olarak "ben"im özgürlüğümü feda etmektedir.

Heidegger, Kierkegaard ve Sartre'ın Egzistansiyalizmine (Varoluşçuluk) gelince; bunlar, Kierkegaard dışında tanrıtanımaz olmalarına ve metafiziğe inanmaya karşı olmalarına rağmen, niçin Sartre, insanın bütün tabiat varlıklarından ayrı bir yapı ve fıtrata sahip bir varlık olduğunu söylemektedir? Sartre'ın, Tanrı'ya ve metafiziğe inanmadığı halde insanı bütün tabiat varlıklarından farklı bir varlık olarak kabul etmesi oldukça ilginçtir. Sartre, insanı sadece tabiat varlıklarından farklı kabul etmekle kalmıyor, ayrıca tabiat varlıklarına karşıt olarak kabul ediyor. Şöyle diyor: Bütün tabiattaki varlıkların önce mahiyetleri yaratılmış veya var olmuş, sonra varlıkları ortaya çıkmıştır. Bu, insanın durumunun tersinedir; zira insan önce varlık kazanmış, sonra mahiyet elde etmiştir. Sartre neden böyle diyor? Çünkü kendi ifadesiyle: "Tanrı'yı kaldırdığımıza göre, insanı mecburen madde alanına, doğal veya maddi tabiata yerleştirmemiz gerekmektedir." Böylece yine insanı feda etmiş oluyoruz, insan olarak var bulunmayı kurban vermiş oluyoruz. Sartre ister istemez öyle bir şey yapıyor ki bütün varlıkların mahiyetleri varlıklarından ön-

cedir. İnsanda ise aksine varlık, mahiyetten önce gelir. Şu anlamda ki; sözgelimi sandalye yapmak isteyen marangozun durumunda konuya bakalım: Marangoza "Ne yapmak istiyorsun?" diye sorduğunuzda, marangoz "sandalye" diyecektir. "Sandalye nedir?" diye sorduğunuzda, "Sandalye işte şöyle bir şeyden oluşur: Dört ayağı ve bir arkalığı vardır, tahtası, rengi de şöyledir." diye cevap verecektir. Marangoz bunu söylediğinde sandalyenin mahiyeti üzerinde konuşmuş olur; oysa sandalye henüz varlık kazanmış değildir. Sonra keser, rende, tahta ve diğer alet edevat ile sandalyeyi yapar. Böylece o, sandalyenin var olan mahiyetine -ki sandalyenin henüz varlığı yoktur- varlık kazandırır.

Ancak insan için durum başkadır. İnsanın önce varlığı meydana gelir. Şu an var olan beşer nedir? Hiç! Henüz belli değildir! Fakat vardır, varlığı vardır! Nasıl? Niteliği sonra belli oluyor Ne şekilde? Sonra malum oluyor. Niteliği, kendi kendini nasıl meydana getireceğine bağlıdır.

Demek ki önce ne oldukları bilinen ve sonra varlıkları ortaya çıkan diğer varlıkların aksine insanın ne olduğu belli değildir; o önce varlık kazanır, ama insan öyle bir iradeye sahiptir ki kendi şekilsiz hamuruna istediği gibi boyut kazandırır, renk verir, şekil ve cinsini, yani mahiyetini kendi varlığından sonra meydana getirir. Demek oluyor ki tabiat veya Tanrı varlığımızı bize vermiştir, fakat mahiyetimizi kendimiz, kendi irademiz ile yapmalıyız; çünkü Sartre'ın deyişiyle irade ve seçim yapmayı insandan alırsak insanı insandan almış oluruz. Sonra da insanın her şeyi toz duman olur. Sartre'ın korkusu da bu sebepledir -tam bir korku da vardır-: Eğer materyalizm ve Natüralizmi bugün alındığı gibi temel alır, bina edersek, ister istemez insanı taşlaşmış ve dar çerçeveler içine hapsetmiş oluruz. Kim insan gelişiminin bir sınırda durduğunu kabul ederse insan olmaya, insan olarak var bulunmaya ihanet etmiş olur.

Vahdet-i vücutçular da insanı feda ediyorlar. Hâlbuki vahdet-i vücut, tanrıcı bir idealizmdir. İslam cebriyecilerinden bir kısmı-

nın inandığı Vahdet-i vücut veya ilahi takdir,[55] Hint felsefesinde ve bazı tasavvuf fırkalarında var olan bir cebirdir. Katolik mezhebinde de aynı şekilde vardır: Tanrı, varlığının gerektirdiği biçimde herkesi yaratmış, niteliğini, mahiyetini, iradesini, hayrını ve şerrini, iyilik ve kötülüğünü önceden belirleyip alnına yazmış olup insan dünyaya geldiğinde, ilahi dilemenin belirlediği şeyin dışına çıkamaz ve başka bir şey olamaz. Burada da insanı insandan önce var olan bir belirlenime feda etmektedirler. Hafız şöyle der:

"Ezeli bölüşümü, bizim yokluğumuzda yaptılar diye
Birazcık rızaya uygun değilse kendini paralama"

Yani sana "Efendi, böyle mi istersin, şöyle mi?" diye seslenmediler. Tanrı bizi dilediği gibi yarattı, dilediği gibi yeryüzüne saldı. Şimdi olduğu şekliyle vardır, yani her nasılsa öyledir! Bizden nasıl olsun diye izin almadılar ki! Bize bu konuda seçim hakkı verilmedi. Başka bir şair de bu şiiri tashih ediyor, o şairin ifadesiyle o felsefe doğru ise bu daha doğrudur: "Tümü" rızaya uygun değilse kendini paralama! Çünkü belirleme/zorlama söz konusudur. Belirleme karşısında ne yapılabilir ki? Hatta itirazcı olmak da yanlıştır, itiraz hatadır. Camus'nun itirazı gibi olur; o şöyle diyor: "Ben itiraz ediyorum." "Kime?" diye soruyorlar. Tanrı'ya mı? Sen Tanrı'yı kabul mü ediyorsun yoksa? "Hayır" diyor. "Öyle ise kime itiraz ediyorsun?" diyorlar. "Bilinçsiz bir tabiat varsa ve biz de bilinçsiz olarak yaratılıp yetiştirilmişsek, sen kime itiraz ediyorsun? Sadece sorumlu bir kişiye veya bir sorumluluğa itiraz etmeli. Sen kâinatta bu sorumluluğu kabul etmediğin halde itiraz ediyorsun, burada çelişki ve tutarsızlık var." Bunun üzerine daha rezilce bir şey söylüyor, şöyle diyor: İtiraz ediyorum. "Niçin ve kime karşı itiraz ediyorsun?" diyorlar. "Hiç kimseye!" diyor. Bu, insanın havaya yumruk sallamasına benziyor! Sonra diyor ki: "İtiraz ediyorum, çünkü itiraz etmeden yapamam!"

[55] Providence.

İlahî dileme, insanın irade ve seçimi olmaksızın olursa, insan sorumlu değildir. Sorumlu olmayan insan ise insan değildir.

Bunlar 19. yüzyıla aitti. 19. yüzyıl, Materyalizm (maddecilik) yüzyılı, 18. yüzyıl ise Natüralizm (tabiatçılık) çağı idi. Ortaçağ ise Hıristiyanlığın propagandasını yaptığı ilahi ve belirleyici dileme çağı idi. Sonra maddi belirlenim ve doğal belirlenim geldi ve o belirlenimi kaldırıp yerine başka bir belirlenim koydu. Hıristiyanlığın determinist/belirlenimci görüşü yerine başka bir determinizmi geçirdi. Ortaçağ'da keşişler diyorlardı ki: "Biz insanlar Tanrı'nın dilediği gibi ve kendimize özgü irademiz olmaksızın yaratıldık." Şimdi (19. yüzyılda) bunlar da aynı şeyi söylüyorlar; ancak Tanrı'nın yerine tabiat ve maddeyi koymuşlardır. Yani efendilerimizi değiştirip daha aşağı düzeye getirmişlerdir; yani efendileri tabiat ve maddeye indirgemişiz! 20. yüzyılda artık maddecilik tümüyle yetersizdir, sakattır ve bilimsel açıdan bir dayanak da olamaz. Tabii ki tabiatçılık, 18. yüzyıla ait olduğu için maddecilikten daha önce tamamen yıkılmıştı.

Üç başka doktrin ve ideoloji daha vardır ki bunlar, insanın kendini bilen seçici ve bilen bir varlık olduğunu yadsırlar. Bu üç ideoloji veya doktrin, en son kuram olan biyolojizm, ondan önce sosyolojizm ve ondan önce de historizmden[56] (tarihselcilik) meydana gelir.

Historizm şu anlama gelir: İnsan ve bütün insani bireyler -herkes ve her "ben"- tarih tarafından meydana getirilmiş şeylerden ibarettir. Nasıl? Tarihinin gerektirdiği gibi. Benim bu özelliklerim var ise, benim geçmişimden ebediyete kadar uzayıp giden tarih sebebiyledir. İran, İslam ve Şiilik tarihi; iç içe geçmiş, birbiri ile örülüp dokunmuş, benim geçmiş tarihimi meydana getirmiş, bu yüzyıla kadar gelmiştir. Bu tarihin sonunda dünyaya gelen, büyüyüp gelişen ben, tarihimin bana verdiği özelliklerin hepsini taşıyorum. Şimdi İran ve İslam tarihinin sonunda bu-

[56] Histoire, tarih demektir, historisme ise tarihin asaleti, yani tarihselcilik demektir.

lunmak yerine, Büyük Fransız İhtilali, Rönesans, Ortaçağ veya bugünkü Batı dünyasının tarihinin sonunda yer alsa idim, başka bir dilim, başka düşünce ve duygularım, başka ahlak ve gidişim olurdu. Şu halde bu "ben" ile o "ben", iki ayrı tarihe sahip oldukları için iki ayrı insan olmuştur. Bu durumda yine benim özelliklerim, tarihin temel belirleyici olduğu yol ile benim elimden çıkmış ve tarihin iradesine teslim edilmiş oluyor. Pekiyi, böyle bir durumda ben nasıl seçerim? Kendi istediğim gibi mi? Hayır, tarihin benim hakkımda seçtiği gibi. Şimdi ben Farsça konuşuyorum, siz de Farsçayı bizim konuşma ve anlaşma dilimiz olarak dinliyor ve anlıyorsunuz. Farsçayı ne siz seçtiniz ne de ben. Bu dili bize tarihimiz verdi; gözümüzü açtığımızda bu dili tarihsel bir belirlenim ve zorunluluk olarak kabul ettik; bu dil ile konuşuyoruz, bunu reddedemezdik. İslam'ı kabul edip benimsemiş isek de biz seçmedik, tarih seçti, bizim bu seçime katkımız olmadı. Tarih tarafından seçilip şartları düzenlenmiş bir çevrede doğuyor, yetişiyor ve olgunlaşıyoruz. Cildimizin rengini tabiatın verdiği ve bizim seçmediğimiz gibi ruhumuzun rengini de tarih veriyor ve biz seçmiş değiliz.

Diğer bir belirlenim, sosyolojizmdir. Sosyolojizm, sosyetenin veya sosyolojinin asıl olması ve toplumculuk demektir. Sosyolojizm şöyle der: Tabiatın üzerimizde etkili olduğu doğrudur; fakat çok değil. Tarihin insan ve yapısı üzerinde etkili olduğu da doğrudur; fakat o kadar değil. Gerçekten beni meydana getiren şey, bana egemen olan sosyal düzen ve sosyal çevredir.

Eğer ben cömert veya çok gayretli ve hamaset dolu kahraman isem, feodalite düzeni içinde büyüyüp olgunlaştığım içindir. Paragöz, parayı seven biri isem, burjuvazi düzeni içinde yetiştiğim içindir. Ata binip pala sallayan biri isem, aşiret düzeni içinde yaşadığımdan dolayıdır. Başka türlü isem başka tür bir düzen içinde olmam nedeniyledir. Sosyal düzen, yani toplumsal ilişki, üretim ilişkileri, mülkiyet düzeni, üretim araçları, bütünü ile sınıfsal ilişkiler ve toplumun tamamını meydana getiren toplumuma egemen şekil ve formalite; insani bireyin benini kendi karar verdikleri gibi oluşturan etkenlerdir.

Demek ki ben kötü olursam, bende kötülüğü yaratan veya seçen, toplumsal çevredir; iyi olursam, bende iyi olmayı yaratıp beni ona çağıran ve bana ait olmayan toplumsal çevredir. Sosyolojizmde birey yoktur, insan seçen bir ben olarak var olamaz. Her birey toplumun onu meydana getirdiği gibidir. O halde herkes, insan değildir; çünkü artık bizzat kendileri seçemezler. İnsan; ben, kendim diyebilen kişidir. İnsan, "Ben, bunu şu sebep ve argümanlarla seçtim." diyebilen, seçmeyebilecekken seçebilen kimsedir. Bu aşama, insan olarak var bulunmak aşamasıdır.

Mevlana şöyle der:

"Şunu mu yapayım yoksa bunu mu demen
İşte bu seçimin delilidir güzelim."

Ancak sosyolojizme göre, bu kararsızlığı da sende toplum meydana getirmiştir. Toplumsal ve toplumbilimsel etkenlerden bazıları seni filan şeyi seçmeye çağırırken, diğer bazı çevre etkenleri seni başka bir şeyi seçmeye iter veya zorlar. Şu anda iki grup toplumsal etkene maruz kaldığın için kararsızlığa düşersin. Sözgelimi bazı kimseler, dindar veya dinsiz olma konusunda kararsızdırlar; hangisini seçmeleri, dini mi dinsizliği mi tercih etmeleri gerektiği konusunda tereddüt içindedirler. Derler ki; bu tereddüt ve kararsızlık, insanın dini veya dinsizliği seçme imkânına sahip oluşundan değil, bazı toplumsal etkenlerin senin dindar olmanı, Batı'dan gelip toplumsal düzenimize giren ve sende de bulunan bazı etkenlerin ise senin dinden uzak bulunmanı istemelerinden ileri gelir. Demek ki sen bu etkenlerin elinde oyuncaksın; dini seçtiysen, dinî toplumsal etkenlerin sende üstünlük sağladığı, yok eğer dinsizliği seçtiysen, dıştan gelen etkenlerin geleneksel etkenlere üstünlük sağladığı anlaşılır. Bu demektir ki sen toplumsal düzeninin senin için aldığı kararın oyuncağısın. Sonuçta senin varlığın yok, benim varlığım da yok; yani sen de yoksun ben de yoğum.

Son belirlenim, biyolojizm, yani biyolojiciliktir. Biyolojizm, insanı kuru ve taşlaşmış materyalizm çerçevesinden bir ölçüde

yükseltmeye çalışır. Bu, 20. yüzyıl bilginlerinin artık 19., 18. ve 17. yüzyıl Materyalizminin kuru ve dar tanımı içinde insanı anlayıp izah edemediklerini göstermektedir. Biyolojizm, insanın fizyolojik ve psikolojik özellikleri bütününün asaletinden, asıl olmasından ibarettir ki bu özellikler çok gelişmiş karmaşık bir doku ve bünye içinde insanı meydana getirir ve herkes biyolojinin yaptığı yasalara göre yaşar.

Biyolojizmin düzeyinin hem Materyalizm hem de Natüralizmden üstün olduğu ve insanı normal bir tabii veya maddi bir görüngüden daha üstün telakki ettiği doğrudur; fakat yine de insanın özgür, bilinçli bir varlık olduğunu yadsımaktadır. "Ben" dediğimde, ben, kendi biyolojik özelliklerimin bilinçsiz ve zorunlu bir oyuncağı oluyorum. Şu halde ben yoğum. Bu yaklaşımda, örneğin zayıf insanlar, akıllı insanlardır, şişman insanlar ise sevecen insanlardır.[57] Demek ki bir kimse akıllılık gösterirse, bu ona ait değil, beden ağırlığının işidir! Sevecen ve cömert davranan bir kimseye de minnettar olmamız gerekmez; zira bu da onun midesine ait oluyor, kendi insanlığına ait değil. Biyolojik yapısının biçimi böyle gerektirmiştir. Esasen bize sevgiyle yaklaşmazlık yapamaz.

Gördüğümüz üzere Biyolojizm, 19. yüzyılın aksine insanı çok yüksek bir düzeyde ele aldığını ileri sürmesine rağmen dinin hedefi olan ve başta söylediğim Tanrı benzeri insanı inkâr etmiştir.

Şimdi sözünü ettiğim dört zindanın ne olduğu açıklığa kavuşmuştur. Bu çeşitli ideoloji ve öğretiler topluluğunu dört belirlenimde özetlemek mümkündür:

Birincisi; irade sahibi, bilinçli ve yaratıcı insan, ilk belirlenimin, tabiatın zorlamasının, baskı gücünün altında tutsaktır. Natüralizm de tabiata çok dayanmaktadır ki büyük ölçüde doğrudur.

İkinci belirlenim, yani zorlayıcı güç, tarihin cebridir. Tarih felsefesi buna dayanmaktadır. Ralph Waldo Emerson'a (1803-

[57] Bu yeni bir konu değildir. Eskiden beri halk kültürü ve inançlarında bu gibi sözler var olagelmiştir.

1882-Çev.) "Tarih nedir?" diye sorulunca: "Hangi şey tarih değildir ki? Var olan her şey, tarihin ürünüdür." diye cevap vermiştir. Tarihin esas ve temel etken olduğunu ileri süren yaklaşımda, insan olarak benim neliğimin ve mahiyetimin yaratıcısı, benim tarihimdir. Tarihim benim elimde olmadığına göre ben de kendi elimde değilim.

Üçüncü belirlenim sosyolojizmdir -toplumun asaleti-. Birey yoktur, bireyi toplum yaratmaktadır, diyen görüş, Sosyolojizm kuramıdır.

Esasen ben ne Natüralizmi ne Sosyolojizmi ve ne de Historizmi tümüyle yadsımaktan yanayım; ben üçünü de kabul ediyorum. Ancak ben şu anlamda kabul ediyorum: İnsan -ki sözün aslı burasıdır, asıl anlatmak istediğim husus burasıdır- denen varlık seçebilir. Bu varlık, kendi gelişim süreci içinde gerçekten doğal ve maddi bir olgu, bir görüngü ve gerçekten tarihin ürünü bir fenomendir; yine gerçekten toplum ve çevresinin meydana getirdiği, ürettiği bir olgudur. Bir boy (il, aşiret) toplumunda, boy ve aşiretin hayat tarzı bireylerin üzerinde ruhsal ve düşünsel özellikler meydana getirir. Boy hayat tarzına göre yaşayan kimse, bu yaşama biçimini seçtiği için yaşıyor değildir; hiç kimse bunu seçmemiştir; özel bir toplum ve üretim düzeni onları ister istemez çadırda veya köyde oturan ve göçebe kılmıştır, onların üretim düzenleri bunu gerektirmiştir. Tabii şartlar da bir başka topluluğun avcılıkla meşgul olmalarına, avcı olmalarına, ormanda yaşamalarına veya boy ve aşiretlerin başka özellikler kazanmalarına, sonra tarım aşamasına girmelerine, bu aşamadan da yerleşik düzene geçmelerine, köy ve kentlere yerleşince de artık özelliklerinin, ilişkilerinin, gelenek, ahlak ve psikolojilerinin değişmesine sebep olur. Bu değişim ve farklılaşmalar, işin içinde seçim olduğundan değil, bu özellikleri bireyde gerektiren üretim düzeni biçiminden dolayıdır. Yani beşer, gerçekten tabiatın meydana getirdiği gibi, gerçekten de tarihin yapıp ettiği ve ürettiği gibidir; aynı şekilde toplumunun meydana getirdiği gibidir. Çevresi değişirse insan da değişimi yaşar.

Tahran'ın halı deseni çizme işiyle uğraşan ve çok büyük bir sanatkâr olan sanatkârlarından biri şöyle diyordu: Gidip cezaevinde mahkûmlara halı dokumacılığı öğretmek için çağırıldım (Bu olaya iyi dikkat ediniz, insanın eğitime ne kadar yetenekli olduğunu ve onun mahiyeti üzerinde dışsal etkenlerin ne kadar etkili olduğunu gösteriyor). Ben şunu ileri sürdüm: "Bir kimseye zarif ve sanatkârca halı dokumasını öğrettiğim ve o da iyi bir sanatkâr olduğu takdirde, onun bağışlanmasını isteyeceğim, siz de kabul edeceksiniz." Kabul ettiler. Kendilerine öğreticilik yaptığım kişiler çoğunlukla ağır suçlulardı; kötülük, katı yüreklilik, gözlerinden ve bakışlarından anlaşılıyordu. Bu kimselere halı dokumasını öğretmeye başladık. Göz ve parmak uçlarıyla bu halı dokumayı yapma zarafeti; resmi dokuması ve işlemesi gerektiği o incelikle; renkleri iyi tanıması ve renklerin kompozisyonunu hissetmesi ve anlaması gerektiği renk tanıma zarafeti... Ve bu güzellik ki: Zarif ve sanatkârca halı resmetme ve işlemede onun tanıdığı, sonra dokuduğu ve kendisinin yarattığı bir güzellik! Bu güzellik, ruhu o kadar inceltiyor ve o kadar yumuşatıyordu ki belki kan dökmek ve adam öldürmekten zevk alan aynı insan, sanatla içli dışlı olduktan bir süre sonra ruhsal bir yumuşaklık, incelik ve güzellik kazanıyor. Bazen bir arada oturuyor ve ben şiir, örneğin irfani şiir okurken bir bakıyordum ki aynı adamın gözyaşı damlaları, gözlerinin köşesinden yavaşça dökülüyordu.

O kadar katı ve sert bir ruh, bu kadar yumuşak ve bu derece latif ve ince bir ruh haline gelebiliyor. Bu katılığı ona dış etkenlerin empoze ettiği anlaşılıyor. İçinde yer aldığı toplumsal düzen farklı olduğundan böyle olmuştur. Şimdi çevresi değiştiğinden, oluşan yeni çevresi onda bu yumuşaklık, incelik ve güzelliği ortaya çıkarıyor. Ne bu yumuşaklık ve incelik dolayısıyla onu aşırı derecede övüp yüceltmemiz, ne de o sertlik ve katılık dolayısıyla itham etmemiz gerekir. Bu sosyolojizm demektir ve doğrudur da.

Ancak benim söylemek istediğim şudur: Sosyolojizm, Materyalizm, Natüralizm veya Tarihselciliğin temel etken olarak ileri

sürdüğü şeylerin insan üzerindeki etkilerini yadsımak istemiyorum, bilakis kanıtlamak ve doğrulamak istiyorum. Fakat şunu söylemek istiyorum: İnsan, "olmak" gelişimi boyunca, yani beşerlikten, beşer durumundan insan olma merhalesine intikal süreci boyunca bu belirlenim güçlerinden kurtulabilir. Örneğin coğrafyanın asaleti, yani temel etken olduğu görüşü, 19. yüzyılda sosyolojide kayda değer bir önem kazanmıştı. Hatta İbn Haldun (ö. 1406-Çev.) da her toplumun, doğal coğrafyasının gerektirdiği şekilde yaşayacağını ileri sürüyordu -doğru da söylüyordu-. Fakat bugün, durum böyle değildir. Bugün insan geliştiği, tekâmül kazandığı ölçü ve boyutta bu belirlenimlerden, bu zorlayıcı etkenlerin elinden kurtulabilir. Maksadım, bu zindan ve belirlenimlerin olmadığını veya bunların asla etkisinin olmadığını, insanın tarihî süreci boyunca istediği biçimde, seçtiği ve düzenlediği şekilde yaşadığını söylemek veya iddia etmek istemiyorum. Tersine, demek istiyorum ki bir hayvan şekliyle Sosyolojizmin, Natüralizmin, Historizmin esiri olan insan, insan olma sürecine girdiğinde, giderek bu belirleyicilik ve zindanlardan kurtulur, özgürleşir.

Peki, insan Natüralizmden nasıl kurtulur? Bunu hepsinden daha açık kavrayabiliriz. Çünkü şimdi Natüralizmden kurtulma çağındayız. Tabiatın bizim üzerimizdeki belirleyicilik ve zorlamalarından biri, su ve hava yolu üzerinden idi. Çölde yaşıyorduk, çölün havası ve suyu bizi baskı altında tutuyordu. Deniz kenarında başka şartlarda, başka şekilde olabilir ve yaşayabilirdik. Doğuda başka ve batıda başka... İnsan için dağlık yerlerin şartları ile ova ve çöl şartları farklı idi ve farklı durumlar getiriyordu. Fakat bugün sanayi ve modern medeniyet, insanı tabiat güçleri ve fenomenlerinin baskı ve belirleyiciliğinden her gün daha fazla kurtarmaktadır. Bugün Afrika çölünde yaşayan insan, kendisini zorlayan, belirleyen doğal şartların elverişsizliği karşısında kendi hayatını idame ettirmek için başka şartlar hazırlayabilir, modern ölçülere uygun kentler kurabilir, Kuzey Amerika'da yaşayan bir Amerikalı gibi yaşayabilir. Bu gösteriyor

ki insan, coğrafyanın belirleyiciliğinden veya en genel anlamı ile tabiatın belirleyiciliğinden veya zindanından kurtulabilir. İnsanın belirleyicilik ve zorlamalarından biri, yerçekimi gücüdür; yerçekimi bizim için o kadar doğaldır ki biz bu çekimi bedenimizin bir parçası sayıyorduk. Sanıyorduk ki biz kendimiz yere yapışıyorduk ve bu da ağırlığımızdan kaynaklanmaktaydı. Ağırlığı da özümüzün bir parçası addediyorduk. Fakat bugün görüyoruz ki havalanma imkânımızı üç dört metre ile sınırlayan bu belirleyicilik duvarının, ne kadar kolayca yıkılabiliyor; insanlar her lahza onu yıkabiliyorlar ve artık biz yerçekimi baskısının esiri veya tutsağı değiliz; bugün iklime dayalı tarımsal üretim belirleyiciliğinin esiri de değiliz. Bu duvarların birbiri ardınca yıkıldığını, gelişim ve medeniyet ilerledikçe, bu zorlayıcı belirlenimlerin, zorlayıcı güç ve faktörlerin elinden kurtulduğumuzu görebiliyoruz.

Su ve diğer yaşama şartları bulunan ırmak kıyısında, ormanda ve buna benzer yerlerde yaşayabilen ve bu şartlar olmadığında ölen insan, bugün otun bile bitmeye korktuğu bir çölde büyük bir sanayi medeniyeti tesis edebiliyor. Bu, tabiat belirleyiciliği ve zindanından çıkmak, kurtulmaktır. İnsan hangi vesile veya araçla tabiatın belirleyiciliğinden kurtulabilir? Tabiatın belirleyiciliğini, tabiata egemen yasaları, bu doğal belirleyici yasaların insan üzerindeki etkisini bilip tanımak yoluyla kurtulabilir. Bunları bilip tanımak ise bilimle olur. Tabiatı bilip tanıma veya bilimi bilip tanıma, insana, kılavuzluk eden bilimsel tanıma ve yaratıcılık istidadıyla teknoloji meydana getirme imkânı vermiştir. Teknolojinin sadece bir görevi vardır: İnsanı tabiatın belirleyicilik ve baskısından kurtarmak. Teknoloji ve tekniğe, insanı bozdu, yabancılaştırdı, kurban etti, harcadı diye o kadar çok hücumlar yapılıyor ki... Bunlar doğrudur da. Ancak yine bu teknik, insanın kurtarıcısı olabilir. İnsan, gıdasını, giyeceğini, barınağını temin edebilmek için gece gündüz on, on iki saat çalışmak zorundaydı, mecburen çalışıyordu. Bu ilk belirleyicilik, ilk zorlama idi, doğal belirleyicilik ve zorlama. Teknoloji üretim

miktarını yükseltiyor ve insanın çalışma süresini bir saate indirerek onu on bir saat serbest bırakıyor, özgürleştiriyor. Fakat bugün insanın, sahip olduğu teknoloji düzeyinin yüksek olmasına rağmen geçmişteki tekniksiz insandan daha fazla çalıştığını görüyorsak, bu, sanayi sebebiyle değil, sanayi üretiminden daha çok tüketimi arttıran ve durmadan insana (üretimi-Çev.) yükseltme baskısı yapan burjuvazi sebebiyledir.

Şu halde teknik; insanı, onun özgürlüğünü baskı altına alan ve de onu coğrafi, bilimsel ve doğal yasaların belirleyiciliği altında ezen pek çok etkenden bilimin yardımı ile kurtarabilecek bir kurtarıcı eldir.

Tarihin belirleyicilik ve zindanından nasıl kurtuluş elde edilebilir? Eğer insan tarih adında büyük bir gücün gerçekten oyuncağı olduğunu bilip tanır ve hissedebilir, tarih bilimi ve tarih felsefesi ile tarihin hareketini, tarihin hareketine hâkim olan yasaları keşfedebilir ve tarihin ne gibi etkenleri olduğunu ve bu etkenlerin insan "ben"inin ve biz insanların fikrî, iradi, hissî ve ahlaki yapısında ne gibi etkileri olduğunu anlayabilirse, ikinci zindan olan tarih zindanından kendi kurtuluş yolunu bulabilir. Şimdi insanın bu aşamaya az çok eriştiğini görmekteyiz. Bugün Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da öyle toplumlar tanıyoruz ki tarihin hareket seyri bakımından birkaç aşamayı kat etmeden, bir sıçrama ile geride bırakmış ve dolayısıyla büyük aşamalar kat etmişlerdir. Yani tarihsel aşamalar bakımından, bu toplum, çağlar boyu birinci aşamadan ikinci aşamaya varıyor ve mecburen daha sonra üçüncü aşamaya geçmek zorunda kalıyor. Ondan sonra zorunlu olarak dördüncü aşamaya erişiyor. Tabii ki ondan sonra mecburen beşinci aşamaya geçmesi lazım... Bu toplumun tarihinin hareketidir. Örneğin bu toplum hangi aşamadadır? Üçüncü aşamada. Çok güzel. O halde zorunlu olarak dördüncü aşamaya geçmesi gerektiği, ondan sonra beşinci ve altıncı aşamalara varması gerektiği anlaşılıyor. Fakat aynı toplum, tarihsel bilince sahip olduğu ölçüde aydınları bu özel tarihsel aşamalarının nasıl olduğunu ve nasıl bir tarih-

sel belirleyiciliğin ürünü olduğunu bildikleri ölçüde bu toplum, tarihî belirlenim ve zorlamanın üçüncü aşamasından bir sıçrama ile, dördüncü ve beşinci aşamaları geçirmeksizin altıncı aşamaya geçebilir. Bu, bir toplumun hayatı boyunca tarihin hareketine egemen olan ve bütün toplumların altıncı aşamaya erişebilmek için mecburen bütün bu aşamaları kat etmelerini gerektiren belirleyici, determinist sebep-sonuç ilişkisi sürecinden kurtulmak demektir.

Tarih boyunca ve her zaman toplumlar bu şekilde idiler ve bu tarihsel harekete dayanarak hareket etmişlerdir. Ama günümüz insanı, tarih bilinci kazanabildiği, tarihi tanıyabildiği, tarihin hareketini kavrayabildiği ölçüde kendisini tarihin bu belirleyici akışından kurtarabilir; bu aşamalar bakımından da seçim yapabilir. Bundan ötürü günümüz dünyasında öyle toplumlar görüyoruz ki göçebe boylar halinde yaşarken, kölelik aşamasında bulunurken, tarihe karşı açık bir devrimle ansızın kendilerini ileri ve burjuvazinin ötesinde yer alan bir aşamaya ulaştırabiliyorlar. Bu, tarihe karşı bir başkaldırı demektir. Bu, tarihin belirleyiciliğinden, tarihin zorlama veya determinizmini tanıyarak, tarihin hareketini ve tarihin determinist yasalarını keşfedip kurtulmak ve toplumu da kurtarmak demektir.

Üçüncüsü sosyolojinin belirleyiciliğidir. Yine geçmişte her bireyin kendi toplumunun gerektirdiği ölçüde geliştiğine tanık oluyoruz. Fakat bugün aksine, sosyolojinin geliştiği ve yaygınlaştığı, toplumsal ve sınıfsal ilişkilerin idrak edildiği, yönetim ve siyaset felsefesinin kavrandığı ve bireyin toplumsal bilince eriştiği ölçüde, Jaspers'in (1883-1969-Çev.) ifadesi ile, toplumların ürünü olan insanlar, toplumların meydana getiricisi, inşa edicisi insanlar haline dönüşmektedirler. Geçmişte, bir aşiret veya boy toplumunu veya feodal bir toplumu ya da geri kalmış bir köylü toplumunu gözlemlediğinizde, bu toplum bireylerinin kendi yönetim düzenleri, din düzenleri, inanç düzenleri ve gelenekleri üzerinde en küçük bir şüphe hissetmediklerini ve esasen bunu yapabilecek güçte de olmadıklarını görürdünüz. Bun-

ları, ebedî, değişmez, silinmez, yok olmaz zorunlu, her şeye egemen, hava ve su gibi asli unsurlar olarak kabul ederlerdi. Belki dinleri yanlıştır, öyleyse başka bir din seçebilirler, belki şu han veya beyin ya da başka bey veya hanların veyahut prenslerin sahip oldukları düzen ve hukuk doğru değildir, öyle ise onlara karşı başkaldırılabilir, saray veya şatolar ele geçirilebilir, velhasıl başka türlü yaşanabilir vs. türü düşünceler asla akıllarına gelmezdi. Çünkü toplum düzenlerinin kalıba döktüğü biçimde imal edilmişlerdi ve düşünüyorlardı. Fakat bugünün insanı dinini bilinçli bir şekilde seçebilir, aynı şekilde bilinçli olarak da reddedebilir.

Din, toplumun bireye sunduğu veya yüklediği etken ve güçlerden biridir. Ancak günümüz insanı kendisine sürekli egemen olmuş bulunan din ve toplumsal düzenler karşısında seçim yapabilir, iradesini kullanabilir; reddedip inkâr edebilir de seçebilir, benimseyebilir de veyahut kuşku duyabilir. Üretim düzenleri, sınıfsal ilişkileri, aile ve topluluk imtiyazları, günümüzün bilinçli insanının nazarında, eskisi gibi silinip yıkılması mümkün olmayan, ebedî, değişmez, egemen, kutsal, göksel, gayp âleminden inme gerçeklikler değillerdir; tersine insanın yanında, insanın üzerinde düşünebileceği, karar verebileceği, seçebileceği veya inkâr edebileceği fenomenler biçimindedir. Nitekim görüyoruz, inkâr ediyor, reddediyor, başka bir seçim yapıyor, değiştiriyor, düzeltiyor, reform yapıyor, ıslahat yapıyor, devrim yapıyor, tip değiştiriyor ve din değiştiriyorlar. Bütün bunlar bugünkü insanın, özgürlüğünü az veya çok üçüncü belirleyici ve zindan olan toplum zindanından kurtularak elde edebildiğini gösteriyor. Her geçen gün daha fazla elde edebilecek duruma da geldiği söylenebilir. İnsan, kendine egemen olan toplumsal düzenlerin kayıt ve bağından toplumsal bilimler sayesinde, toplumsal düzenleri incelemek ve karşılaştırmak suretiyle kurtulabilir ve kurtulabilmiştir de. Demek ki insan üçüncü zindandan da bilim aracılığıyla, tıpkı tabiatla mücadele aracı olan teknoloji ve makine gibi toplumsal mücadele tekniğiyle kurtulabilir.

Çünkü ideoloji de sosyoloji aracılığıyla ve ona dayanarak toplumsal düzenlerle mücadele teknolojisidir.

Şimdi insan ilk zindandan, tabiat zindanından, bilinç, irade ve yaratıcılığını, tabiatı tanımak suretiyle, yani bilimle çekip kurtarabilir. İkinci zindandan, yani historizm zindanından, tarih felsefesini ve tarihin belirleyiciliğinin istihdamını, yani tarih bilimini tanımakla kendi kurtuluşunu temin eder. Üçüncü zindandan, yani sosyolojizm ve sosyal düzen zindanından ise bireyler kendilerini bilim ile kurtarabilir ve kendi toplumsal düzenlerinin kurucusu olabilirler.

Dördüncü zindan, en kötü zindandır ve insan bu zindan karşısında en aciz tutsaktır. Bu zindan, "kendimdir". İlginçtir, gördüğümüz üzere tarih boyu her ne kadar insan, söz konusu üç zindandan kurtuluşunu daha ileri derecede temin etmiş, bugün bu üç cebrin zorlama ve baskısından her dönemdekinden daha fazla kurtulmuş ve bu üç cebre her zamankinden fazla egemen olmuşsa da dördüncü cebir karşısında, yani "kendi" cebri, kendi zindanı karşısında tersine her dönemden daha çok, hatta teknolojiye sahip bulunmadığı, tabiat bilimlerini bilmediği, sosyoloji ve tarih felsefesini anlamadığı dönemden daha çok acizdir. Sonra günümüz insanının bu dördüncü belirleyicinin tutsağı oluşu, birinci, ikinci ve üçüncü zindanlardan kurtuluşunu da boş, anlamsız ve beyhude kılmıştır. Bugün tabiat, tarih ve toplum zindanından kurtulan insan boşluğa düşmektedir. Niçin? Çünkü dördüncü zindanın tutsağı olan insanın, önceki üç zindandan kurtuluşuyla mutsuzluğu da başlıyor. Bir yazarın dediği gibi, bir belirleyiciliğin içinde uykuya dalan insan için "ne yapayım bilmiyorum" ızdırap, eziyet ve zahmeti yoktur; çünkü bir iş yapamaz. Ama günümüz insanı "ne yapacağı"na dair her zamankinden çok güce sahiptir. Ancak "ne yapması gerektiği"ni her zamankinden daha az bilmektedir. Zira bu üç zindandan kurtulması gereken, tabiata, insanlığın gelecek tarihine ve yazgısına veya kendi toplumuna egemen olan kimse, kendi zindanının acizi ve esiridir. Niçin kendi zindanından çıkamıyor?

Çünkü bu zindandan kurtulmak zordur. Şu sebeple zordur ki ilk üç zindanın benim varlığımı çevreleyen dört duvarı vardı ve ben orada tutsaktım; kendi tutsaklığım hakkında bilgi ve bilinç sahibiydim. Yerçekimi gücünün varlığını ve dolayısıyla uçamayacağımı biliyordum. Bunun bilincinde idim, hatta göçebe olduğum zamanlarda dahi bu bilince sahiptim. Nehir kenarında olduğum, dolayısıyla mecburen balıkçılıkla geçinmem gerektiği, muhitimde sadece orman olduğu ve dolayısıyla yazgımın avcılık olduğu hususunda bilgi ve bilincim vardı. Bu belirlenimleri geçmişte hissediyordum. Fakat dördüncü zindanın duvarları, etrafımda bir duvar değildir. Bu öyle bir zindandır ki onu kendimle birlikte taşıyorum. Bundan dolayı bu zindana dair bilinç ve tanıma hepsinden daha zordur. Burada tutsağın kendisiyle zindan birdir. Hastalık ve hasta insan bir ve aynı olmuştur. Bu bakımdan bu hastalıktan kurtulmak zordur.

Başka bir zorluk daha vardır ki o da şu sebepledir: İnsan, bilim ile tarih zindanından çıkabilir, tabiat zindanından kurtulabilir; yine bilim aracılığıyla toplumsal esaslara egemen düzenin zindanından çıkabilir. Fakat ne yazık ki kendi zindanından bilim ile kurtulamaz. Çünkü bilenin, âlimin kendisi de tutsaktır. Bu bilimin kendisi, bir tutsağın bilimidir. Bunun için bu "kendim" dediğinde, bunun kendisinde gömülü bulunan özgür ben olduğunu hissetmiyor. [Kendini bir kendi ve mutlak bir insan olarak duyumsuyor. Tabiat, toplum ve tarih zindanından kurtulması gerekiyor ve kurtuluyor, ama anlamsızlık ve boşluğa erişiyor. Burada bir formül sunmak istiyorum: Âdem'in yaratılışının başlangıcından bugüne kadar, yani insanın varlık sahnesine çıktığı andan itibaren doğru olan bir yasa vardır. İnsan, maddi hayatında bu yolu kat eder] -sadece ve sadece maddi hayatında-; o yasa da şudur: İnsanın önce ihtiyacı vardır. Sonra insan refaha erişir. Daha sonra refah boşluk ve anlamsızlığa, boşluk ve anlamsızlık isyana, isyan ise zahitlik ve öznelcilikle sonuçlanır.

Egzistansiyalizm ve hippisizm bugün aynı durumdadır. Bizim tasavvuf ve mistisizme meyleden eski aristokrasimizin durumu

da aynıdır; Hint'te soyluların irfani ve nirvanaî sufizme ve maddi hayatı reddeden bir mistisizme erişmesi de aynı durumun göstergesidir. İnsanlığın yeni neslinin bugünkü maddi hayat ve tüketimini reddine erişen yeni burjuvazi de aynı durumdadır ve bundan başka bir şey de olamaz.

İnsan, günlük maddi ideallere, onlara erişemediği sürece değer verir, erişince de boşluk ve anlamsızlığa düşer. İnsanın ideali, o kadar yüce olmalıdır ki asla bir noktada durmasın, bir yere bağlı kalmasın. Yoksa bu ideal, duruşa maruz kalır ve duruş da anlamsızlık, abes ve boşlukla sonuçlanır. Kendi determinizmi içinde tutsak olan insanın tabiata egemen olsa dahi silahlı bir aciz olması doğaldır. Jean Isole şöyle diyor: Bir yazar, baştan aşağı silah ve altına boğulmuş, fakat tedavisi mümkün olmayan içsel bir dertten dolayı acı çeken bir şehzadeden bahsediyordu; yani bu şehzade onun öyküsünün kahramanıydı. Isole, bugünkü Fransa'nın böyle bir şehzadeye benzediğini söyler. Fakat hayır, günümüz insanı, böyle altına boğulmuş silahlı şehzade gibidir, fakat her zamankinden daha çaresiz ve acizdir.

Hollanda'nın Rotterdam şehrinin büyük meydanının ortasında çok ilgi çekici bir heykel vardır. Bu heykel taştan yapılmıştır, ama bütün eklemleri birbirinden ayrılmıştır. Mesela boyun biraz eğri, dirseği biraz kolunun yanına yerleştirilmiş, diz ve ayak bileği de böyle... Öyle ki meydanın ortasındaki bu heykele uzaktan baktığınızda, hafif bir yel esse, yıkılıp dökülecek diye içiniz dökülür, yüreğiniz oynar. Hâlbuki heykel taştan yontulmuştur. Heykeltıraş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki insanı simgelemeyi amaçlamıştır. Ancak bu heykel, her zamankinden daha güçlü, kaya gücüne sahip olan, ama her zamankinden daha çok mahvolacağı endişesi taşıyan günümüz insanının simgesidir. Niçin bu böyledir? Çünkü üç zindandan kurtuluş, ona şimdiye kadar sahip olmadığı büyük bir güç vermiş, ancak yine aynı insan, buradan Merih'i bombalayabilecek güçte olduğu, buradan karmaşık bir makineyi Ay küresine veya uçsuz bucaksız uzayın derinliklerine yöneltip güdebilecek kudret ve yete-

nekte olduğu halde, evet bu kişi, bunları yapabilecek büyük bir bilgin ve sanatkâr olduğu halde, başka bir yerde aylığına yüz tümen zam yapılsa oraya gidip buraya karşı çalışacak derecede zayıf bir varlıktır. Köleliğin Afrika'nın bazı yörelerinde hâlâ var olduğunu; çok geri kalmış yarı vahşi bazı Afrika kabilelerini bulundukları bölgeden alıp başka bir yörede sattıklarını işitirdim. Fakat kendi gözlerimle gördüğüm bir kölelik vardır ki bu kölelik, Batı'nın kendisinde, Cambridge'in merkezinde, Sorbonne'un merkezinde idi. Kaçak pazarlarda ilkel vahşi kabile üyelerinin değil, en üstün insan beyinlerinin satıldığını, pazara çıkartıldığını gördüm. Açık artırma masasına çekiç vuruluyordu: Sen ne veriyorsun? O ne veriyor? Ya sen? Sen? Deniyor, köle satışı yapılıyordu açık artırmayla. Kara Çin'inden, Sovyetlerden, Kuzey Amerika'dan, Avrupa'dan önemli firmaların, fabrikaların büyük sermayedarları, zengin kapitalistleri geldiler: "Bayım, bu filan ikinci sınıf öğrencisidir. Buna ne verirsin?" "Biz mi Bayım? On beş bin tümen veririz." Oradan bir diğeri atılır: "Biz üste bir de otomobil veririz." Üçüncüsü: "Ben bir de şoför veririm." O kişi de bir o patrona bakar, bir bu patrona, kararsızdır, kimi seçse acaba? Sonunda en çok veren birini seçer. Niçin? Çünkü bu, esir bir insandır. Bu insana, yüz bin tümen verilmek istenen bu bireye gelmesi için rica ediyorlar. Bu insan, toplumu tabiat zindanından kurtarabilecek insandır; insanı toplum zindanından çıkarabilecek bir ideolog veya sosyologdur, insanı tarih zindanından kurtarabilecek filozofun kendisidir. Fakat aynı insanın ne kadar kendi kendisinin acizi ve mahkûmu olduğunu görüyoruz; nitekim köle haline gelmiştir. Bir köle insanı kurtaramaz. Kendisi de ilk üç zindandan kurtulmuş olsa bile özgür değildir. İşin zor tarafı şurasıdır, bu zindan insanın kendi boyutlarının bir parçası olduğu için insan kendisine karşı başkaldıramıyor ve o üç zindan, bilgin insanın kendi dışında olduğu için insan onlardan kurtulabiliyor.

Gördüğünüz üzere bu zindandan kurtuluş, artık bilim yolu ile mümkün değildir. Şu halde bu zindandan ne ile kurtulmalı? Aşk

ile. İrfani, suffice, arifçe ve benzeri aşktan bahsetmiyorum; bunlar da başka zindanlardır. Şu anlamda aşk: Muktedir bir güç, hesapçı ve oportünist akıldan daha üstün bir güç olmalı ki benim özümde, insan beninin özünde, fıtratımın derinliklerinde beni fışkırtsın, harekete geçirsin, içten kendime karşı bir devrim koparsın; yoksa bu iş doğal yasalarla olmaz, içten bana, bene karşı bir başkaldırı kopmalı. Çünkü dördüncü zindan benim içimin bir parçasıdır. İçten patlamalı, fışkırmalı, tutuşmalıyım. Nasıl? Niçin ateş şeklinde? Niçin doğal yasaların keşfedicisi mantıkî akılla dördüncü zindandan kurtulmak mümkün değildir? Niçin? Mantık dışı bir mesele olması nedeniyle. Pareto'nun (1848-1923-Çev.) teriminin aynısıyla söylüyor ve açıklıyorum.

Pareto'ya göre sorunlar üç türlüdür: Sorunların bir kısmı mantıkîdir (lojik). Yaşayışımız mantıkîdir; yaptığımız iş, aldığımız aylık ve diğer haklar, giydiğimiz giysi, yazın ince kışın kalın giyinmemiz, birine kompliman yapmamız, düşünmemiz ve incelememiz hep mantıkî işlerdir. Çünkü bu işlerle sonuca da erişiriz. Diğer bir tür, mantıksız (illojik) işler veya sorunlardır, aptal veya deli bir insanın yaptığı işler gibi. Üçüncü tür ise mantık dışıdır. Bunlar ne mantıklı ne de mantıksızdırlar; çünkü aslında mantık kategorisinden değildirler. Mantıktan daha güçlüdürler. Mantık, ihtiyaç durumunda kullanacağım sebep-sonuç ilişkisinden ibarettir. Fakat bazen insan bütün bunları daha üstün bir şey için ortadan kaldırır, örneğin toplumu ateşten kurtarma uğruna kendini bilinçli olarak yakar. Böyle bir davranışta mantık aramak mantıklı olmaz. Hiçbir karşılık, hiçbir mükâfat beklenmeden yapılan bu işler, söz konusu özelliklerinden dolayı ahlakın özüne de uygundur. İşte aşk, beni kendi yaşayışımın üzerlerine kurulduğu çıkar ve yararlara rağmen bütün çıkarlarımı, bütün maslahatlarımı, hatta hayatımı ve kendi var bulunmamı, başka birinin var bulunmasını, başkalarının var olmasını ve kendim dahi olsam sevgi beslediğim ideal uğruna feda etmeye çağıran ve benim de olumlu cevap verip yerine getirmemi sağlayan bir güçtür.

Eğer ben sana yalan söylemiyorsam, sen de bana iş hayatında yalan söylemeyesin diyedir. Ben karşılıksız çek vermiyorsam, itibar kazanayım ve sonra çeklerimi piyasada nakit para yerine kullanabileyim diyedir. Bu menfaate dayalı bir takvadır; akıl ve mantığa dayalı bir muamele, davranış veya alışveriştir. Fakat ben yalan söylemeyeyim diye yalan söylemiyor ve kendi zararıma olsa da böyle yapıyorsam, hiçbir karşılık beklemiyorsam, doğruyu, mahvolmam pahasına da olsa söylüyor ve hiçbir ödül beklemiyorsam, bilakis her şeyimi kaybediyorsam, işte burada "ben"in ortaya çıktığını, insanın belli olduğunu, bir insanın ortaya çıkış muştusunun geldiğini görüyoruz. Hangi insanın? İçinde korkunç pis karabasanın gömülü olduğu dördüncü zindandan kurtulup iman ve aşk güneşi altında insan olma yönünde adım atan insanın.

Nietzsche (1844-1900-Çev.) büyük bir filozof, dahi bir bilgin ve günümüz beşer düşüncesinin iftiharlarından biridir. Fakat genç Nietzsche mağrur bir adamdır. Diyor ki hak güçlünündür; asıl olan zor, güç ve erktir... Evet, onun bu kabil sözleri var. Elbette gençlik gururuyla söylenmiş sözler. Ömrünün sonlarında o kadar iyilik ve letafet dolu, aşktan anlar, sevgi bilir ve insan takdir eder olmuştu ki... Öyle hayrette bırakacak bir iş yaptı ki "Merhamet aczin ifadesidir, merhametten maraz doğar, aciz ve zayıf kimseleri yok etmek gerekir, Eskimoların yaptığı gibi. Eskimolar çalışamaz duruma gelen yaşlılarını kar veya buz içinde ölüme terk ediyorlar. Bu doğrudur, bu yaşlılar artık üretici değil, sırf tüketici oldukları için mantık onları ortadan kaldırmamıza izin verir." diyen aynı Nietzsche, sokaktan geçerken devrilip çukura düşmüş bir araba gördü; arabacı atın durumuna ve sakat kalması ihtimaline hiç aldırmadan her ne pahasına olursa olsun, atı kaldırmaya ve yola çıkarmaya çalışıyor ve bunun için de atı acımasızca kamçılıyordu; kamçı darbelerini yedikçe doğrulmaya çalışan at, ağır yükün baskısıyla tekrar çukura düşüyordu. Ayağı kırılmıştı. Durumu gören Nietzsche çok sinirlenmiş ve arabacıdan böyle davranmamasını rica etmişti. Önce yü-

kü indirip sonra atı kaldırmak gerekiyordu. Arabacı aldırış etmedi. Çabuk sinirlenen Nietzsche, arabacının yakasına sarıldı ve ata kamçı vurarak eziyet etmesine izin vermeyeceğini söyledi. Arabacı bunun üzerine: “Eğer bırakmazsan sana vuracağım.” dedi ve biçare şair ve filozof Nietzsche’ye vurdu. Attığı bir tekme, başına mı neresine isabet ettiği belli olmadan filozofun eve dönmesinden bir süre sonra, ölümüne yol açtı... Bu olayı dinleyen herkes, şimdi bizim hissettiğimiz gibi, kendi içinde bir çelişkiye düşer ve çelişik duygulara kapılır. Sizin her birinizin “ben”inde iki kişi vardır: Biri, Nietzsche’nin bu olaydaki ruh güzelliği ile ahlak, ruh ve duygu azameti, kendisini bir hayvana yardım etmek için feda ettiği bu hassasiyetin yüceliği; bir cinayete, bir faciaya tahammül edemediği için yaptığı bu iş karşısında heyecan duyar. Diğeri ise, bu mantıksız ahmakça olaya, yani büyük bir dâhinin bir beygir uğruna ölmesine güler. Fakat burada ahmakça bir şey yoktur. Çünkü bu mantıklı ya da mantıksız bir davranış değil, mantık dışıdır; mantığın, mantıklı yorum yapmanın ötesinde bir iştir. İşte ahlak ve aşk da böyledir. İhtiyaçlarımızdan birini karşılamak için bir seçim yapar, bizi sevmesi için birini sever veya ihtiyaçlarımızdan birini giderir ya da onun sevgisi bize bazı imkânlar sağlar diye birine sevgi beslersek, yaptığımız şey, gerçekte olsa olsa bir alışveriştir. Aşk ise her şeyi bir amaç uğruna elden çıkarmak ve karşılığında hiçbir şey, hiçbir ödül istememektir. Bu büyük bir seçimdir. Ne seçimi? Başka biri yaşasın, bir ideali gerçekleştirsin diye kendine ölümü seçmesi.

İnsanın kendini feda ettiği bu aşama, dördüncü aşamadır; başka hiçbir dilde olmayan çok anlamlı bir sözcük ile “îsâr” aşamasına erişir insan bu noktada. Îsâr, bireyin, insanın başkasını kendisine tercih ettiği bir aşamadır. Îsâr, başkasını kendisine tercih etmek demektir; hatta senin, başkasının veya başkalarının canını kendi canına tercih etmen; onu koruman, kendini yok etmen demektir. Burada anlaşılıyor ki insan, iki ölümden birini, kendi ölümünü seçmiştir; canının ölümünü, menfaatinin

ölümünü, şöhretinin ölümünü, mutluluğunun ölümünü, huzurunun ölümünü, malının, yediğinin, içtiğinin ölümünü...

Çok ağır, korkunç, deruni ve zor olan bu dördüncü zindandan insan, böyle bir aşk gücü ile kurtulabilir. Aşk, akıl ve mantığın ötesinde, bir hedef için veya başkaları için bizi kendimizi inkâra ve kendimize başkaldırmaya çağırabilen, gerektiğinde bir ülkü veya başkası uğruna fedakârlık etmeye çağırır. Bu aşamada özgür insan meydana gelir. Bu en yüce insan olma aşamasıdır.

Arz etmek istediklerimin özeti şudur:

O özgür kılıcı, yaratıcı, bilinçli insan; tabiat zindanından bilimle, tarih zindanından bilimle, toplumsal düzen zindanından sosyoloji bilimiyle kurtulur; fakat dördüncü zindandan din ile, aşk ile, Radhakrishnan'ın (1888-1975-Çev.) söylediği şeyle kurtulur. Radhakrishnan şöyle diyor: Biz insanlar, bu tabiatta, insanın bu görev ve sorumluluğu ile bir işbirliği yapmaya çağrılıyoruz. Nasıl bir işbirliği? Öyle bir işbirliği ki o işbirliğinde insan, Tanrı ve aşk, başka bir yaratış ve başka bir insana başlamak için el ele verirler; insanın sorumluluğu budur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSANIN DÖRT ZİNDANI

Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Konferansı

Aranızda bulunmaktan özel bir mutluluk duyuyorum. Görkemli bir mecliste olmaktansa çok samimi bir mecliste bulunmaktan dolayı daha çok mutlu olurum. Samimi mecliste daha çok konuşulabiliyor ve büyük meclislere kıyasla daha samimi sohbet edilebiliyor. Benim için konferansın konusu belirlenmediğine ve istediğimi anlatmakta serbest olduğuma göre bu meclise uygun olarak sizden bugün beni bir konferansçı veya konuşmacı olarak telakki etmemenizi istiyorum, ben de sizi dinleyici olarak görmeyeceğim. Bilakis fakültenin izniyle gelin burayı bir ders sınıfı gibi telakki edelim ve ben bir konferans olarak değil, aksine özgül bir konuda sahip olduğum bir kuram olarak görüşümü ortaya koymaya başlıyorum. Bir konferans olarak yakalamak istediğim fırsatı, soru sormanız ve benim teorim etrafında sahip olduğunuz meseleleri söylemeniz için size veriyorum, sonra bu fırsatı değerlendirerek tartışalım, sohbet edelim. Ben, bu oturumun, hep düşündüğüm gibi tartışma ve münazara biçiminde olması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bu şekilde daha yararlı olacağını ve daha çabuk bir sonuca varabileceğimizi düşünüyorum. Konferans fırsat ve daveti aldığım çeşitli branş ve fakülteler arasından daveti kabul etmek için naz etmediğim, hatta sizin nazınızı çekmeye hazır olduğum tek yer burasıdır. Bunun sebebi şudur: Sosyal hizmetler dalının etkisi, bizim ders kitaplarımızda zikredilen o öykünün sonucu gibidir. Şimdi hâlâ sizin ders kitaplarınızda var mıdır yoksa kaldırılmış mıdır, bilmiyorum. Bu öykü şu idi: Lokman'ın patronu ondan kendisi için en iyi gıdayı getirmesini istedi. Lokman gitti ve "dil" getirdi. Başka bir gün patronu, Lokman'a kendisine bu defa en kötü gıdayı getirmesini söyledi; Lokman yine gitti ve "dil" getirdi. Ağası veya patronu: "Nasıl olur da hem en iyi hem de en kötü gıda dil olur?" diye sordu. Lokman cevap olarak şöyle dedi: "Çünkü en iyi gıda da en kötü gıda da dildir." Sizin seçtiğiniz bu dal, asla orta bir dal olamaz. Eğer onu bir iş veya meslek dalı olarak seçer ve sonuçlandırırsanız, bu, diğer bütün işlerden daha etkisiz, daha olumsuz ve daha anlamsız olur. Yani bu, hem yardım etmek istediğiniz halkın vaktini telef etmek, hem de on-

lara yardım eden kendinizin vaktini heder etmek demektir. Aynı zamanda eğer iş ve meslek ötesi büyük bir sorumlulukla, yani fikrî bir bilinçle birlikte insani bir taahhütle iç içe olursa, bu, üniversitelerde eğitimi verilen bilimsel dallardan hiçbiriyle kıyas edilemez.

Bu iş, peygamberce bir iş türüdür; ama nasıl? Bu iş ve mesleği seçen bir kişi, öyle büyük insani bilinçli role nasıl sahip olabilir ve küçük[58] bir peygamber olarak, küçük bir gruba veya kendi sınıfı, toplumu veya şehrine gönderilen bir insan olarak nasıl hizmet edebilir? Ben bugün bu meseleyi gündeme getirmek ve ele almak istiyorum. Elbette ben, ahlaki, öğütsel, rehberlikle ilgili vs. meseleleri nasihat ve beyan ehlinden değilim, hatta siz de bu tür şeyleri çok işitmişsinizdir. Çünkü mesleğiniz ve dalınız, branşınız budur. Gözü size ilişen herkes, size nasihat etmeye kalkışıyor. Nitekim siz de bundan sonra başkalarına nasihat edecek, öğüt vereceksiniz. Fakat şunu bilin ki bir kimsenin gelip size nasihat etmesinden ızdırap duyduğunuz kadar insanlar da sizin onlara nasihat etmenizden ızdırap duyarlar. Başkalarına nasihat etmek yerine onları bilgilendirin, bilgiyle donatın, onlar kendi yollarını bulacaklardır.

Bir bireyi -özellikle sizin işiniz zemininde- bir topluluğa, bir zaman veya bir nesle gönderilen bir insan pozisyonuna yerleştiren insani misyon meselesi, insanlara hizmete gönderilen şahsın, bir dindar olarak kendi fıtrat ve bilgisinin derinliklerinde sahip olması gereken özel bir bilinç ve inançtan ibarettir. Fakat o fıtrat ve o din nedir ki siz o öğretiye dayanarak insanın peşine düşüp ona yardım veya hizmet ediyorsunuz? Ben iyi bir anım olan başka bir yerde (Dânişserâyi Sipâh-i Dâniş) bir meseleyi ele almıştım, bugün ele alacağım meselenin onun tamamlayıcısı olduğunu düşünüyorum. Orada sözüm, eğitim-öğretimde "sabit standartlar" hakkında idi ve şu sonucu elde etmek istiyordum: Esasen eğitim-öğretim için her türlü standart, her tür kalıpsal

[58] Dinî anlamıyla değil, bilakis ahlakî anlamıyla söylüyorum.

kayıt ve sınırlamanın anlamı, öğretmenin öğrenciye veya bir toplumun rehberlerinin kendi nesillerine fikrî açıdan enjekte ettikleri, yükledikleri kaide, bir cihetten insanın ilerlemesine ve gücüne katkı sunabilir, ama aynı zamanda insanı öldürür de. Eğitim ve öğretimdeki değişmez standartlar, özgürce gelişmesi ve yetişmesi gereken insanın ruhuna yüklediğimiz kalıplar demektir; bu standartlarla insanı çağımızın kölelik kalıplarına derinden hapsediyoruz. Facia şudur: Geçmişte kölelik vardı, bugün de var. Fakat geçmiş kölelik bilinçli bir kölelikti; hem köle, köle olduğunu duyumsuyor, hem kimden ve nasıl köle yapıldığını biliyor, hem kendisini köleliğe götürmüş olan efendiyi tanıyor hem de kölelik düzeninin baskıcı kalıplarının esaretine sürüklenen yazgısını biliyordu. Kulunç ve böbreğinin üstüne yediği kırbacı da hissediyordu. Gelgelelim köleler -insanlar- azat olmuşlar, özgürlüklerine kavuşmuşlardır; fakat bilinçsizce içten köleliğe sürüklenmişlerdir. Gerçi kölelerin başları kölelik bağından kurtulmuştur; fakat "başların içi" köleleşmiş ve köleleşmektedir. Bu bir trajedidir, felakettir. Bugün biz "seçme özgürlüğü" çağında yaşıyoruz, oy veriyoruz; "o" diyoruz, "hayır" diyoruz, "evet" diyoruz, "istiyoruz" veya "istemiyoruz" diyoruz. Bütün bunlar bizim özgürlüğümüzün göstergesidir. Ancak hissettiğimiz şeyi bilinçli bir biçimde seçmemişiz; bilinçsizce bir başkası iridemize telkinde bulunmuş ve ipotek koymuştur. O zaman köle özgürdü, ama şimdi "özgür köle"dir. Bu ne anlama geliyor? O zaman ben bir efendinin kırbaç ve kendirinin darbeleri altında tutsak ve esir iken, "ben şunu istemiyorum", "bunu seçiyorum", "şunu tercih ediyorum" diyordum, efendi ise izin vermiyordu. Ama şimdi benim seçme özgürlüğüm var, lakin efendinin benim için belirlediği şeyi seçebiliyorum. Yani kendisi benim irademi meydana getiriyor ve ondan sonra da hadi şimdi seç diye beni özgür bırakıyor.

İnsan hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlar, iki kısma ayrılır:

1. Reel tanımlar: Bunlar, radikalist, materyalist, psikolojist ve natüralistlerin realist görüşüne dayanırlar. Bunların insan için çeşitli tarifleri varsa da tariflerinde ortak bir yön mevcuttur.

2. İkinci tür, idealizmde veya din ve çeşitli dinsel doktrinlerde insan hakkında var olan tanım ve telakkidir. Büyük yanılgılardan biri şudur: Yeniçağ aydınları, Ortaçağ papalık düzeninin insana yüklediği facianın tesiriyle "Din insanı aşağılıyor; oysa ilim insana ihtişam ve azamet verir ve hümanizm insanın en büyük övücüsüdür." yargısına varmışlardır. Fakat doğrusu, tam aksidir. Çünkü birtakım kimselerin dünyaya egemen sosyal düzenin zıddına düşünme, kendilerinden menkul başka bir yargıda bulunma, muhtelif meselelerin dosyasını dinlerden, aydınlıktan, sosyal düzenlerden, siyasal rejimlerden ve sınıfsal sistemlerden ayırıp birbirine karıştırarak yeniden inceleme, yeniden araştırma ve sonra hüküm verme cesaretleri vardır; onlar bağımsız insanlar ve kendisine bağlı aydınlardır. İnsanın realizme dayanan bütün doktrinlere tahkir olduğuna ve tahkir olmamasının da mümkün olmadığına kolayca dikkat çekiyorlar. Çünkü insan, realist düşünsel sistemlerin tamamında "yapan hayvan" olarak tarif edilmiştir: "İnsan alet yapan hayvandır." Sosyolojide, natüralist tanımda, "İnsan, toplumun yaptığı bir hayvandır." Ekonomik düzenlerde "İnsan, ekonomik bir hayvandır." Burjuvaziye bağlı ideoloji ve doktrinlerde "İnsan, tüketen ve üreten bir hayvandır." Materyalizmde "İnsan, maddi dünyanın diğer olguları gibi, ama onlardan daha karmaşık maddi bir hayvandır." Elbette "daha değerli" dememek için "daha karmaşık" ifadesine yaslanıyorum; zira o yaklaşımda insan her halükârda bütün değerlerini tabiattan alıyor. Dolayısıyla insanı tabiattan yapılmış bir varlık olarak aldığımızda, tabiatta olmayan değerlere sahip olamaz. Demek ki insan tabiat olayıdır, tabiatın fenomenidir; ama diğer tabiat olaylarından daha karmaşık bir tabiat fenomeni!

Ancak üstün kültür sahibi ve ileri dinler, özellikle Doğu dinleri arasında ortak bir boyut mevcuttur. Bu dinler, farklı görüşlere

sahip olmakla birlikte o ölçüde de gelişimden, "insan" hakkında konuşabilecek, bir tanım ortaya koyabilecek ve bir insan bilim felsefesi arz edebilecek bir düzeye ulaşmışlardır. Şu bu dinlerin ortak yönü oluyor: "İnsan, tabiattan daha üstün bir varlıktır.", maddi dünyanın yaptığı bütün değerlerden daha üstün değerleri olan bir varlık. İnsan, bütün doğal dünyanın doku ve ürünlerinden farklı bir doku ve üründür. İnsan, bir yandan kendisini tabiatta yalnız bırakan, bir yandan da tabiata egemen kılan özelliklere sahiptir. Bunlar, insan hakkında yapılan tanımlardır, özellikle bu son tanım, dinsel bir tanım olmanın yanı sıra, bugün egzistansiyalizmin, özellikle Heidegger ve Sartre egzistansiyalizminin en büyük iftiharıdır.

İnsan, tabiatın içinde bulunan, ama tabiattan daha üstün değerlere sahip olan bir varlıktır. Bu değerler bir taraftan insanın tabiatta yalnız olmasına, garip ve sürgün olmasına yol açarken, diğer taraftan onu tabiatta garip, gurbette, sürgün, yalnız maddi tabiatla uyumsuz kılan aynı değerler, insanın tabiata egemen olmasına sebep oluyor. O halde insan tabiata doğal olmayan hâkim bir varlıktır. Tersine, doğal olan bütün diğer varlıklara tabiat egemendir. İbrahimî ve İslami kültürde var olan özgül ıstılahlara sahip net bir tanımda, "İnsan, Tanrı'nın halifesidir." Tanrı'nın tabiattaki bu halifesinin çok büyük bir manası vardır. O kadar manası vardır ki Nietzsche'nin kendi nihilizminde söylemek istediği ölçüde bir mana. Nietzsche'nin nihilizminde ilan ettiği şey, din karşıtı ve Tanrı karşıtı olmakla birlikte İbrahimî kültürde insan hakkında algılanan şeye de oldukça yakındır. O şunu söylemek istiyor: "Tanrı tabiatı yarattığı ve tabiat ve tabiatın idaresine iradesini koyduğu zaman, varoluş âlemine her gün yeni bir icat ve yeni bir yaratış sundu ve nihayet insanı yarattı. Ondan sonra artık yeni yaratış işini bu yeni meydana getirmeye bırakır." Tabii ki İslami ve İbrahimî kültür bu şekilde ifade etmiyor, ama insanın varlık içinde Tanrı'nın halifesi olması, Tanrı'nın sıfatlarına sahip olmasıdır. Bu sıfatlar da hassaten insanın sahip olduğu sıfatlardır, tabiatın değil. Tanrı, sıfatlar bakımından zihnimizde üç boyutta ve üç somut karakterde tezahür ediyor:

"Bilinç", "seçme", "yaratma".

Birincisi onun öz bilincidir, kendini bilmesidir, hem kendisine hem de kendisi dışındaki şeylere, tabiata, evrene dair bilgi ve bilinç.

İkincisi, insanın seçici olmasıdır. İnsan seçicidir; yani evrenin bütün varlıklarına yüklenen sebep-sonuç zincirine rağmen kendi iradesiyle seçim yapabilen, tercihini ortaya koyabilen bir iradedir. Yani özgürdür. Özgürdür de ne demek? İnsanın özgür olması ne anlama geliyor? Yani evrenin bütün olay ve olgularına, âlemin bütün hareketlerine egemen olan nedensellik kanunundan, belirlenimin bilimsel irtibat zincirinden özgürdür demektir. Tabiattaki her hareket, o olayın iradesinin dışında bir sebebin sonucudur.

Hayvanda meydana gelen her hareket de onun iradesinin dışındadır ve onun iradesinden daha üstün bir sebebin sonucudur. Sebep-sonuç ilişkisinden uzak, nedensellik zincirinden münezzeh ve azade olan Tanrı'nın dışında bütün varlıklar içinde sadece insan seçebilir.

Üçüncüsü, yaratmadır. Bu demektir ki insan alet yapıyor, yani insanın hedefi vardır ve o hedefe erişmek için sahip olduğu -göz, el ve ayak gibi- doğal aletlerle sınırlı olmakla kalmıyor, aynı zamanda doğal aletlerin idamesi için aletler üretiyor. Bu üretim aletlerini tabiat onun iradesine ve eline vermemiştir. İnsan, tabiatın veya kendisinin eksikliğini, kendi yaratma gücüyle telafi ediyor. Bundan dolayıdır ki insan da alet yapabiliyor ve tabiatta bulunmayan veya tabiatın yapma imkân ve yeteneğinden yoksun olduğu bir araç yaratabiliyor. İnsan yapabilir; bu işle insan, dünyaya gelen yeni bir varlık olduğunu gösteriyor; Heidegger'in deyişiyle "İnsan, bu varoluş sahrasında yalnız bir varlıktır." Şimdi benim insan mı yoksa Tanrı hakkında mı konuştuğum konusunda bir karışıklık zihninizi meşgul edebilir. Bu karışıklık veya yanılgı doğaldır. Tanrı bir varlık, bilinçli, özgür, irade sahibi, seçen ve yaratıcıdır; insan da tabiatta bilince sahip, seçen, yapan, yaratan bir varlıktır. Sanatla, tabiatta var olan bir

eksikliği bertaraf etmek için bir sanat eseri yapıyor, tabiat o sanat eserini yaratmaktan acizdir. Sanayide üretmek, tabiata egemen olmak, tabiatı kullanmak istiyor. O halde insanın Tanrı'dan farkı nedir? Farkı gücü ölçüsündedir. Bu (insan) nispi bir varlık, Tanrı ise mutlaktır. Diğer bir fark, insanın bizzat Tanrı'dan bir tecelli olmasıdır. Bu demektir ki şu tanıma ulaşıyoruz: İnsan bilinçli, seçen ve yaratıcı bir varlıktır.

Bu üç sıfat, mutlak değildir ki herkesi fizyolojik bakımdan "beşer" olarak adlandırabilelim ve aralıksız olarak bu sıfatları o beşer için zikredebilelim. Hayır, böyle değil. Beşer, tarih boyunca tekâmül edip gelişen ve tekâmül edip geliştiği ölçüde bilinç, özgürce seçme gücü ve yaratma iradesine sahip olan maddi ve doğal bir varlıktır. O halde insanın bilinçli bir varlık olduğu ve seçebildiği, tabiatta alet yapabildiği sözü, müphem bir tariftir. Hangi insan? İnsan beşerden farklıdır. Beşer, iki üç ayağı olan, yeryüzünde yürüyen bir hayvandır. Beşerler arasından, tarihî, kültürel, düşünsel, medeni çağlar boyunca "insan olarak var bulunma" adıyla bir istidat gelişiyor. Demek ki beşer, var olan doğal varlığın ta kendisidir; fizyoloji, psikoloji, pataloji ve tıbbın kendisinden bahsettiği varlık. Fakat bu üç yetenek adıyla insan olmak, beşer türünde ve beşerin tarihi ve tarihsel gelişimi boyunca geliştirilen ve tekâmül bulan bir durum ve niteliktir. Biz tarih boyunca buraya erişen insanlar grubundanız. Gördüğümüz kadarıyla "insan" olmuşuz. Geleceğimizin tarihsel gelişimi boyunca da insan olma sürecindeyiz. Beşer diğer hayvanların var olması gibi bir "var bulunma"dır, varlık olarak bulunmadır; ancak insan bir "şoden"dir. Şoden nedir? Bilgili olmak, bilinçli olmak, özgür olmak, yaratıcı olmak. Bu olmak tarih boyunca daima beşerin misyonudur. Şu noktaya varıyoruz: İnsan beşerden başka bir şeydir ve insan için, özgür seçici irade olmadıkça özgürlük, bilgi, bilinç, yapıcılık, yaratıcılık, bilgi imkânı ve yaşama imkânı yoktur.

Şu halde insan özgürlük demektir. Ulaşmak istediğim tez buradan başlıyor, o da şudur: "Dört belirleyicinin esiri olan seçici

özgür irade." Dört zindanın tutsağı. Bundan dolayı insan olmak ve tabiatta seçebilen tanrı benzeri özgür iradeye erişmek; bu dört zindan ve belirleyiciden kurtulabildiği vakit mümkün olabilir. Din ve felsefelerde kurtuluş adına peşine düşülen şey, budur.

Bu dört zindan hangisidir? Ne mutlu ki burada izaha gerek yoktur. Aslen belirleyicilik/zorlayıcılık ne demektir? "Ben değil" demektir; bende var olan, ama benim tarafımdan seçilmiş olmayan her durum, her irade, her istek ve her eğilim, bir belirleyiciliğin/cebrin ürünüdür. Şu halde takdir, belirleyicilik o tanrısal iradenin antitezidir. Belirlenmişlikle yapılan özgürlük savaşı, insanın tabiatta kendisi olmak için, maddi bir olgudan Tanrı'ya doğru gitmek için verdiği savaştır. Benim seçici özgür irademi kendi içinde baskı altında tutan, sınırlayan ve kayıt altına alan ve benim yerime seçim yapan bu dört illet zindan, şunlardan oluşmaktadır: 1. Tabiatın belirleyiciliği, 2. Tarihin belirleyiciliği, 3. Toplumun belirleyiciliği, 4. Kendi belirleyiciliği.

Tabiatın Belirleyiciliği Nedir?

Beşer olduğumuz, doğal ve maddi bir varlık olduğumuz ve tabiatta yaşadığımız için tabiat kendi özelliklerini bize yüklüyor. Eğer ben çölde doğmuş, yetişmiş ve gelişmişsem veya denizin yanında doğuda, batıda ya da bir ekvator bölgesinde vs. doğup yetişmişsem, suyun, havanın ve gıda ürünlerinin benim ruhsal durumlarım, düşünce tarzım, güdülerim, ilgilerim, temayüllerim ve hayatım üzerinde şiddetli etkileri olmuş demektir. Demek ki ben, "ben"imin düşünsel eğilimleri, ruhsal halleri, duyguları ve içgüdülerinde değilim, aksine beni gerektiği şekilde meydana getiren tabiattır. Şu halde ben beşer değil, insanım. Beşer, insan değil, karmaşık hayvan demektir; beyaz derili, siyah derili, kızıl derili vs. her birinin muhtelif özellikleri vardır. Dört farklı renkten oluşan bu özellik ve diğer özellikleri, bu dört kişinin bizzat kendilerinin seçtiği özellikler değil, ırklarının gereği olan, ırklarının da kendilerinin seçmediği özelliklerdir. Dolayısıyla ben o insani özgür irade olarak tabiatın esiri-

yim; tıpkı tabiatın tutsağı olan diğer tabiat olguları gibi; güneyde yetişen bir meyvenin tadı ve diğer özellikleriyle kuzeyde yetişen meyvenin tat ve diğer özelliklerinin farklı olması gibi. Bu iki durumda ne koku, ne şekil ve ne de renk, kendisine bağlıdır; aksine tabiat onlara yük yüklemiş, o özellikleri onlardan her birine vermiştir. Bu aşamada insan, doğal ve maddi etkenlerin esiridir.

Tabiatın diğer boyutlarına gelince, onlar da insanı kendi içinde baskı altına alıyor: Örneğin ben uçmak istiyorum, fakat yerçekimi beni yere çakıyor ve ben de orada kalmaya mecbur oluyorum. Yerçekimi gücü, tabiatın bana yüklediği ve benim sınırlı bir yere kadar uçuşumu tayin eden bir etken ve sebeptir. Bu sınırlama, bana bağlı değil, aksine tabiata bağlıdır. Ancak kendi özgürlüğümü tabiatta ne şekilde çıkarsayabilir ve tabiatın belirleyiciliğinden nasıl kurtulabilirim? Bu oldukça kolaydır; İnsan hayatı nasıl kurtulabileceğimi göstermektedir: Teknoloji ve teknolojiden önce tabiatı tanıma, insanı tabiatın zorlamalarından kurtaran faktörlerdir. Geçmişte çoban veya avcı olarak yaşamış olan insanın kendisi, gidişatını, elbisesini, bedensel ve ruhsal özelliklerini, sosyal ilişkilerini, ev ve kabile şeklini belirlememiştir; daha doğrusu doğal durum bunu icap ettirmiştir. Irmak veya denizin sahilinde yaşadığı için mecburen su avcılığıyla uğraşıyor, o durumda geçerli üretim sistemi su avcılığı idi. Bu avcılığı avcılar seçmiyorlardı, tersine kendine özgü coğrafi ve tabii şartlar onu belirliyor veya yüklüyordu. Eğer biz bir orman bölgesinde yaşıyor olsaydık, ister istemez kara avcılığıyla uğraşırdık, yani bizim üretim sistemimiz kara avcılığı olurdu. Tabiatın bir köşesindeki kardeşim, ırmak sahilinde yaşasaydı, su avcısı olurdu; tabiatın falan köşesindeki ben, ormanda veya ormanın yanında yaşasaydım, kara avcısı olurdum. Kardeşim de ben de bir avcının özelliklerine sahip olurduk. Onların kabilesinin sosyal ilişkileri ırmak sahilinde ve denizde kayıkla, rüzgâr ve tufanın zorluk ve sorunlarıyla balık avlayıcılığı yapan avcıların ilişkileridir. Tabii ki onların üretim ve dağıtım tarz ve durumları

da birbirinden farklı olacaktır. Onların gruplarının işi ve sonuçta sosyal ilişkileri farklıdır. O maddelerden ürettikleri özgül giyinme ve beslenme durumu ve kendileri için meydana gelmiş olan özgül ruhî ve fikrî durum, ormanda olan benden ve benim ormancı kabilemden farklıdır. Çölde yaşayan diğerlerinin durumu, özgül coğrafi ve iklimsel şartları, üretim şekli, beslenme tarzı, fikrî ve ruhî durumları da farklı idi. Demek ki bendeki bu özellikler, kendimden değildir. Bilakis tabiattandır, onları bana tabiat yüklemiştir. Ancak bugün gördüğümüz kadarıyla teknoloji, Orta Afrika'nın yakıcı çöllerinin ortasında, Kuzey Avrupa'nın bereketli bir orman ülkesinde insanlar için var olan şartlar ve özelliklerin aynısına, sosyal ilişkilerin aynısına, şehirciliğin aynısına, refah ve huzurun aynısına, hayat biçiminin aynısına sahip en büyük modern teknik şehirleri temin ediyor. Geçmişte İran'ın güneyinden gelen veya çölden, dağlık yerden ya da mamur bir bölgeden gelen bir bireyin, kıyafetinden hangi bölgeye ait olduğunu anlayabiliyorduk. Göz, kaş ve bakışından nereden geldiği, nereli olduğu anlaşılıyordu. Yani bu dereceye kadar insan tabiatın ve iklim şartlarının esiri idi. Fakat bugün iklimsel şartları insanın hizmetine vermiştir. Sonuçta tabiatın şartlarına egemen olan insan, Jaspers'in deyişiyle "tabiatın imal ettiği bir insan değil, bilakis tabiat yapıcı insandır". Burada beşer ve hayvan insana dönüşüyor. Bu ise insan olmanın göstergelerinden biridir. İnsan tabiatın ürünü olduğu ölçüde hayvan idi; fakat şimdi değiştiren, tabiatı değiştiren ve yapan, yaratan, meydana getirendir, aynı ölçüde de insan olmuştur. Şu halde gördüğümüz üzere tabiatı tanımakla asırlardır bana geçit vermeyecek ve uçmama izin vermeyecek şekilde egemen olmuş olan bu zorunlu yerçekimi, teknikle kırılıyor, mağlup ediliyor. Doğal bilimler, fizik, kimya, jeoloji, astronomi, teknoloji, bizi bu tabiatın belirleyiciliğinden kurtaran araç ve vesilelerdir.

Tarihin Belirleyiciliği

Tarihin belirleyiciliğine gelince, bu bilinip tanınmamış bir belirleyiciliktir. Her ilkel insanın dahi tanıdığı tabiat belirleyiciliği-

nin tersine, bu belirleyiciliği ileri ve bilinçli bir insan hissedebilir, algılayabilir. Çünkü tarihi[59] anlamak esas itibariyle üstün ve ileri bir zihin ister. "Tarih, insanın olma serüveni demektir." Bu tarih bilgisi ve tanıması, bizde özgül bir bilgi meydana getirir ki biz ikinci belirleyiciliğin doğurduğu varlıklarız. Şimdi ben burada sizinle sohbet ediyor, konuşuyorum. Sahip olduğum düşünce tarzı, dil, inançlar ve duygular ile ele aldığım hatıra, konu ve sorunların hepsi benim tarihimin ürünüdür ve istesem de istemesem de tarihin bana verdiği emanet çocuktur. Ben ve siz dünyaya gelip de gözlerimizi açar açmaz önceden meydana getirilen birtakım sözcüklerle karşılaştık; bu sözcükleri öğrenmekten ve onlarla konuşmaktan başka da bir çaremiz yoktu. Demek ki dil, insana önceden yapılmış bir tahakkümdür. Hiçbir insan kendi dilini kendisi seçmemiştir. Bizim kendisiyle konuştuğumuz dil, kendi seçimimiz değil, tarih vergisidir. Eğer ikinci ve üçüncü asırlarda İran'da bazı insanlar Araplara karşı edebî, dilsel ve milli hareketi başlatmasalardı, Deri Farsçası da Pehlevice gibi Arap dili karşısında mağlup olurdu ve biz şimdi birbirimizle Arap dili vasıtasıyla konuşur, anlaşırdık. İster o durumda, isterse şu an Farsça konuştuğumuz durumda, her iki konuşma aracını da biz kendimiz seçmemiş olurduk. Aksine her iki durumda da bizim için dil seçen bu tarih idi ve bu tarihtir. Acaba tarih, bizim için sadece dili mi seçti? Hayır! Bize giyinme tarzımızı da tarih yüklemiştir. Eğer siz bir kişiyi, sakallı, şallı, cüppeli ve şalvarlı görürseniz bu giyilen elbiselerin tarihî elbiseler olduğunu düşünürsünüz. Bizim bugün üzerimizdeki elbise de tarih tarafından bize yüklenmiştir. Ben Avrupai elbise giyindiğim zaman, Avrupa tarihiyle temas kurup kendi tarihimden ayrılmış ve dolayısıyla Avrupa tarih sürecine girmiş olurum. Avrupaî elbise giyinir, Avrupa diliyle konuşur, kendimde Avrupaî duygular ve düşünce tarzını hissederim ve bundan do-

[59] Kuşkusuz (burada) kıssacılık, hikayecilik, nakilcilik ve yalan uydurmalar değil, bilakis insanın zamanı boyunca "olmakta olan" bir hakikat olarak tarih (kastedilmektedir).

layı da bir yanılgıya düşerek din, dil ve elbisemi değiştirdim diye artık tarih belirleyiciliğin esiri olmadığımı ve bunları kendi kendime seçtiğimi düşünmeye başlarım; hâlbuki durum böyle değildir. İslam ve İran tarihi benim şu anıma kadar devam edip gelmiş; sonra ben bu tarihin kenarından ve İran tarihinin cebrinin kıyısından boy atıp gelmiş ve kendimi Hıristiyanlık Avrupa tarih sürecine yerleştirmişim. Daha sonra elbise, dil ve tavırlar değişmiştir. Bunların hiçbiri kendime ait değildir. Kendilerini aydın bilenler ve dinsel ve geleneksel inançlara karşı bir miktar karamsar olan ve de muhalefet yapanlarla, geçmiş, din ve geleneklerine inananların anlaşmazlığı; biri Avrupalı aydınlar gibi düşünen, diğeri ise geleneksel dindarlar olan iki grubun ihtilaf ve anlaşmazlığıdır; iki tarihin ihtilaf ve anlaşmazlığıdır. O kişinin kendi hesabına aydın olmuş olması, kendisi seçtiği için değildir; tersine Batı'nın tarihsel zincirinin halkasının sonunda olan 20. yüzyılda bulunduğu içindir Rönesans'tan sonra, 17. ve 18. yüzyılın din karşıtı hareketlerinden sonra, büyük Fransız devriminden, demokrasi, liberalizm ve bilimcilikten sonra, Ortaçağ dini ve feodalitesinin reddinden sonra gelen 20. yüzyıl... Bunlar Batı tarihidir. Topluca 20. yüzyıla girmiş... Önce İslam toplumunda Müslüman bir mümin olan, Avrupa'ya giden ve sonunda Batı tarihine yerleşen bu Doğulu beyefendi... Bu geçmişlerin hepsi onun zihin ve beynine girmiştir. Bu Batı'ya ait tarihin ürünüdür. Demek ki herkesin hakiki ömrü, tarihî ömründen ibarettir. Biz, sahip olduğumuz bu düşünce ve duygularımızın, normal ömrümüzün otuz, kırk veya elli yılı zarfında kendimizde meydana getirdiğimiz özellikler bütünü değildir. Hâlbuki bu otuz veya kırk yıl, sadece bizim o fırsatta geçmiş tarih, çeşitli ırmaklar, akımlar, hareketler ve esintilerini kendimizde billurlaştırdığımız bir fırsat idi. Şu halde her birey, ömür devresinde tarihi yazılan bir kitaptır. Bizim Müslüman olmamızın sebebi, tarihimizin İslam tarihine girmiş olması veya İslam tarihinin bizim tarihimize katılmış olmasıdır. Eğer biz Batılı bir seyir içinde bulunsaydık, başka bir dine sahip olurduk. O halde insan, kendi tarih ve geçmişinin ürünüdür, çocuğudur. Eğer

biz kendi geçmişimizi yadsır veya reddedersek, içinde hiçbir şey olmayan boş testiler gibi oluruz. Sahip olduğumuz ve kendimizin seçip beğendiğini sandığımız duygulardan birçoğunun veya sahip olduğumuz ve kendi inanç ve düşüncelerimiz olduğunu düşündüğümüz fikir ve inançların hepsini tarih bize seçiyor, biz tarihin aletiyiz. Bu Historizmdir. Şimdi tarihin belirleyiciliğinden insan -seçici irade sahibi- nasıl kurtarılabilir? Tarih felsefesiyle, tarih bilimini tanımakla, zamanın, yani tarihin hareket yasasını keşfetmek ve kavramakla. Tabiatta gördüğümüz üzere, tabiatı tanımakla tabiatın belirleyiciliğinden nasıl kurtulabilirsek, tarihsel hareket yasalarını tanımakla da bize yüklenen, bizi kendi bilinçsiz oyuncağı yapmış ve yapmakta olan tarihin belirleyiciliğinden kurtulabiliriz. Ama nasıl? Ben şimdi Güney Afrika'da olduğumu hissediyorum; feodalite sisteminde veya kabileci düzen döneminde olduğumu hissediyorum; o halde kabileci düzen benim toplumumda tarihsel bir aşamadır; o ilkel komünlerden önce idi (ondan önce de insanın asla sosyal düzeni yoktu). Ondan sonra ise servaj düzeni vücuda gelmiş; sonra biz kabileler düzenine eriştik ve dolayısıyla bizde işbölümü, çeşitli üretim, el işi, sanat meydana gelmiş, ayrıca din kurumu, yönetim kurumu, eğitim-öğretim kurumu teşekkül etmiştir (tarih yasalarını tanımaktayız). Eğer ben tarihi ve yasalarını tanırsam, o takdirde kabilesel düzen aşamasından sonra feodalite aşamasının geleceğini, feodalite geliştikten sonra burjuvazi ve şehirde yaşamanın meydana geleceğini ve ondan sonra kapitalizm ve sanayi aşamasının, daha sonra da işçi ve proletarya gücünün ortaya çıkacağını, sınıfsal çelişki ve devrimin geleceğini tahmin edebilir, kestirebilirim. Bunların hepsi, keşfettiğim tarihin hareket yasasıdır. Ben, örneğin feodalite düzeninde olduğuma göre tarihim, feodalite düzeninin çeşitli aşamalarına erişmiştir ve o dönemde benim birtakım özelliklerim var; bu benim ahlakım, bu benim dinî inançlarım, bu benim taassubum, bu benim hayat tarzımdır. Dolayısıyla bu tarihtir. Yani geçmişin bize yüklemesidir. Tarihsel bir tesadüf eseri veya şimdi değil, geçmişteki bir kararımız sebebiyle dinî duygumuzu

reddedebiliriz. Kendimizi ondan kurtarabiliriz, şimdi içinde yer aldığımız feodalite toplumunu kurtarabiliriz. Ondan sonra burjuvazi şehir toplumu meydana geliyor, tabii ki burjuvazi şehir toplumunda ahlak, psikoloji, moral, sosyal bağlar, üretim ilişkileri, hatta düşünce tarzı ve dinimiz değişecektir. Bütün bu değişimler, bizim bu bilgimizden sonra anlaşılıyor; bu durum kendimize ait değil, tarihe aittir. Sahip olduğumuz inanç veya inançsızlık, bu özellikler, bu tür dertler, arzular, hassasiyetler, ızdıraplar, toplumumuzun tarihsel dönüşümüyle alakalı şeylerdir. Geçmişin mirası bize yüklenmiştir. Onlardan hiçbiri kendi seçimimize ait değildir, kendi seçimimizle olmamıştır. Her birinin kökenini geçmişle keşfettik ve kendi özelliklerimizin her birinin tarihin hareketiyle ilişkisini tarih bilimine dayanarak elde ettik, bilinç kazandık ve kavradık. Bu bilinç ve anlayış, bize, tarih vasıtasıyla kendimize yüklenmiş olan bu özelliklerden nasıl kurtulabileceğimiz konusunda yol gösteriyor. Nitekim tabiatta da bu işi yaptık: Tabiatta bu ağırlığımızın ne olduğunu anladığımızda, gördük ki bize yüklenen ve beni yerde kendisine alan, yerçekimi gücüdür. Yerçekimine karşıt hareket nedir? Tepki gücü hangisidir? Bu hareket nasıl mağlup edilebilir? Bu güç nasıl yok edilebilir? Onun kayıt ve sınırlamalarından nasıl kurtulabiliriz? Bu bilgilerin hepsi bizi doğal belirlenimden kurtardı. Şimdi benim, tarihin bana yüklediği özelliklere dair bilgim, bana, bu özelliklerden kurtulmam konusunda kılavuzluk edebilir. Yani kendimden olduğunu düşündüğüm bütün fikrî, ruhî, itikadî, hissî ve sosyal özelliklerimin, tarih bilgisinden sonra kendimden değil, bilakis tarihten olduğunu kavrıyorum. Tekrar hepsini gözden geçiriyorum, yeniden hepsine bakıyorum ve beğendiğim şeyi bilinçli bir biçimde seçiyorum; beğenmediğim ve kalıtsal, geleneksel ve geçmiş olduğunu, tarihin bana yüklediğini düşündüğüm şeyi defediyorum. Çünkü onun kökenini tanıyorum. Bu vesileyle kendimi, toplumumu veya toplumuma, dinime, dilime, ahlakıma, sosyal ilişkilerime, üretim düzenime, hülasa her şeyime egemen olan sistemi değiştirebiliyorum.

Üçüncü Belirleyicilik Toplum Belirleyiciliğidir

Toplumun nasıl bir cebir olduğu, hepsinden daha açıktır. İnsan, daha doğrusu beşer, kendi sosyal ortamında, ülkesinde yetişen bir meyveden ibarettir. Tat, özellikler, hâkim düşünce tarzı, hassasiyetler, eğilimler, ilgiler, duygular, hatta hayaller, arzular ve ideallerini hep toplumundan almıştır. Sahip olduğum sosyal düzenin şekli, sınıfsal, grupsal, siyasal ve ekonomik ilişkiler, üretim sistemi, alt yapı ve üst yapı, kültür, ekonomi ve üretim ilişkileri hep birlikte toplum adında bir kalıp meydana getirmiş olup ben birey olarak bu kalıplardan birinde doğmuş ve yetişmişim; mecburen bu kalıpları almışım. Bir aşiret düzenine giriyor, kadın, erkek, genç ve yaşlıların ilişkilerinin nasıl olduğunu görüyorsunuz; dinin nasıl bir konuma sahip olduğunu görüyorsunuz; onların işini müşahede ediyorsunuz; düşünce, davranış tarzı, hareket, ahlak ve sosyal ilişkilerini gözlemliyorsunuz. Bir sosyal düzen olan bu il veya aşiret düzenini zorla veya iradi olarak birtakım araçlarla değiştirmeyi başardığınızda, din ve sosyal ilişkilerin de değişim geçirdiğini müşahede ediyorsunuz. Bunu iskân edin ve makine aşamasına dâhil edin, yani birkaç derin kuyu ve çukur kazın ve bir fabrika yapın, onların adını da işçi, işveren ve sermayedar koyun ve onları başka bir düzene sokun. Kesinlikle on veya on beş yıl sonra tamamen başka bir kadın, erkek, genç ve yaşlı görecek, her şeylerinin değişmiş olduğunu gözlemleyeceksiniz. Şu halde insanlar, içini toplumun doldurduğu boş testilerdir. İnsan, toplumun istediği gibi işlediği bir yaprak veya tablo gibidir. Dolayısıyla şunu görüyoruz: Sosyolojide dahi söylendiği üzere toplum insana sadece dil, din, ahlak, toplumsal ilişkiler, adap, örf ve adetleri vermiyor, ayrıca biyoloji, psikoloji ve fizyolojimizin parçası olduğunu düşündüğümüz özellikleri de veriyor.

Bazı sosyologlar, anı ve çağrışımın bireye değil, topluma ait oldu görüşündeler; çünkü eğer birey tek başına yaşamış olsa, asla onun için bir şey çağrışımda bulunmaz. Heyecan da topluma aittir; bireyin heyecanı yoktur. Sosyal ilişkiler öyle özgül duyar-

lılıklar meydana getiriyor ki bireyler o şartlarda ve çevrede gelişiyor, o duyarlılıkları ediniyor ve sonra bu duyarlılıklar heyecana sebep oluyor. Hatta hayvani güdüleri razı kılma formunun da toplum tarafından yüklendiğini söyleyenler vardır. O halde birey, "ben" yoktur. Dolayısıyla toplumun yaptığından başka bir şey yoktur. Peki o seçimde bulunan insani özgür "ben" nerede? Seçen, birey değil, toplumdur. Bu, toplumun belirleyiciliğidir. Bu belirlenimden nasıl kurtulabiliriz? Sosyoloji ile. Sosyoloji, bilen insan olarak bana toplum yasalarına dair bilgi veren; toplumun bireyi -örnek olarak beni- nasıl meydana getirdiği konusunda bilgi veren; sonra bir sosyal düzen ve bir sosyal çevrenin ne gibi unsur ve etkenlerden oluştuğu, ayrıca birey tarafından meydana getirilen bu unsur ve etkenlerin esas olarak nasıl meydana geldikleri; sosyal sistemi değiştiren etkenlerle beşerî toplumun veya milli toplumun değişimine sebep olan şeylerin neler olduğu konularında bilgi veren bir bilim dalıdır. Sosyoloji bu konuların dışında bana şu bilgileri de veriyor: Eğer bir insan toplumu ve bilimsel yasalarını tanırsa -tabiata müdahale etmesi ve tabiat yasalarını kendi lehine dönüştürebilmesi gibi- toplumun eseri olmasına rağmen sosyoloji vasıtasıyla ve sosyoloji bilimine ve sosyoloji biliminin kendisine verdiği ideallere dayanarak sosyal mücadeleler vesilesiyle, kendisine yüklenen toplumu ve toplumda kendisinin insani özelliklerinin oluşmasında etkili olan faktörleri değiştirebilir; istediği sosyal, siyasal ve hukuksal düzeni, sosyal ilişkiler sistemini, sınıfsal ilişkiler düzenini toplumuna yerleştirebilir. Bu başarıyı elde eden birey, toplumun belirleyiciliğinden kurtulmuş demektir. Bu birey artık o aşiret bireyi değildir ki kendisine özgü o özelliklere sahip olsun; köye girmekle özellikleri köylü olsun, şehir ve fabrikaya girmekle başka özellikler kazansın; bilakis bu insan, toplumun cebrinin doğurduğu aynı insan, rehberlik ediyor, sosyal ilişki ve yasalarını tanıyor, hareket ediyor ve günümüz dünyasının ileri sosyal bir düzenine erişiyor. Hem şimdi Afrika'da, Latin Amerika'da, Asya'da öyle çok kabileler görüyoruz ki orada feodalite dahi gelişmemiş; ama oranın aydın ve düşünürleri ansızın sos-

yolojik bilgiyle hızlı bir bilimsel devrim yapmışlar ve kendilerini çok eski, yıkık ve feodalite altı bir aşamadan burjuvazi ötesi çok ileri bir aşamaya sıçratıp geliştirmişlerdir. Burada artık toplum insanı meydana getirmemiştir, bilakis bu insan toplumu meydana getirmiştir. Dolayısıyla tabiatın belirleyiciliğinden doğal bilimler, teknoloji ve seçici insan iradesi vasıtasıyla azat olur, kurtulur; nitekim kurtulmuştur ve bunu görüyoruz. Tarihin diyalektik yasalarını, tarihin mantığını veya tarihin hareketini keşfeden, tarihin hareketine egemen yasalara aşina olan ve o yasalar konusunda bilinçli olan insan, tarihin belirleyiciliğinden kurtulur. Nitekim bazı insanların kendi tarihlerini kendilerinin seçtiğini görüyoruz. Toplumun belirleyiciliğinden, toplumun yüklediği özelliklerden, toplumun ve hareketinin bilimsel yasalarına aşina olmak suretiyle kurtulmak mümkündür ve kendi eğilim ve iradesine göre bütün ilişki ve düzenleriyle bir toplum inşa edilebilir. Nitekim günümüz dünyasında bu işin şekillendiğini görmekteyiz.

Kendi Kendini Belirleme

Dördüncü belirleyicilik, insanın kendi kendisini belirlemesidir. Şu günümüz insanı için gündeme gelen bir sorudur: "Kendi belirlenimimden nasıl kurtulabilirim?"

Kendinin belirleyiciliği nedir? Bende bir güdü, bir dürtü veya şiddetli bir eğilim olduğu ve beni sahip olduğum kuvvetli arzu ve zevk sebebiyle ister istemez kendine doğru sürüklediği zaman -bencillik, cinsel güdü, güç hırsı, paracılık vs. gibi- burada ben dördüncü zindan veya belirleyiciliğin, yani kendi belirlenimimin esiriyim demektir.

Bu durumda kendim seçemiyorum, belki seçen odur. Benim ötemdeki veya altımdaki bu faktör, benim için [seçiyor]. [Eğer ben], kendi ihtiyacımı, başkalarına karşı kendi maslahatlarımı ve zevk veren her şeyimi elden çıkarmam gereken bir aşamaya ulaşırsam, başkasının maddi ve manevi menfaatlerini, kendi bireysel maddi ve manevi menfaatlerime tercih edersem, kendi zindanımdan, boyutlarını tabiatın oluşturduğu, bende güçler, içgüdü-

ler, cazibeler ve nefretler meydana getiren ve beni bu nefret, içgüdü ve güçlerin oyuncağı yapan bu zindandan kurtulduğumu göstermiş olurum. Benim özgürlüğüm bütün bunlara isyan ettiğim ve kurtulduğum zamandır. Acaba insan böyle bir işi yapabilir mi? Çok ilginç ve inanılmazdır; hiçbir şekilde mantıklı ve makul olmayan bir iştir. Ama insan olmak ancak bu şekilde mümkün olur. Bu fedakârlık sözcüğü dilimizin virdidir, inşa konusu ve nasihatlerin konusudur... Bu kelime ilginç bir mucizevidir. Onu anlamak -ne demek olduğunu asla anlamıyoruz- çok zordur. Onu düşündükçe ve değerlendirdikçe aklımız onu idrakten daha aciz kalıyor. "Îsâr" mantıksızdır, kendini başkaları uğruna feda etme mantıksızlığıdır; bir ödül beklemeden başkaları uğruna fedakârlık yapmak bakımından mantıksızdır. Bu fedakârlık, benimle sizin ortak menfaatlere sahip olmamız, birlikte işbirliği yapmamız; benim, bugün kendi menfaatimi, yarın sizin kendi menfaatinizi benim için feda edeceğinizi ümit ederek sizin için feda etmem; benim bugün siz rahat uyuyasınız diye uyanık kalıp nöbet tutmam ve sizin de yarın ben uyuyayım diye uyumayıp nöbet tutmanız şeklinde değildir. Böyle bir iş değildir fedakârlık. Bu (maneviyat alanında da var olan bir) alışveriştir. Bu îsâr değildir. Îsâr ve fedakârlık, öyle bir aşamada söz konusudur ki o aşamada kendi menfaat, maslahat, ihtiyaç ve güdülerimden hiçbirini önemsemiyor, onların hepsine başkaldırıyorum. Artık hiçbir şey kalmıyor! Bu aşamadır ki bireyin çıkarlarını feda etme temelinde beşerî topluluklar düzeni, topluluğun menfaatlerinin ciheti oluyor. Bu fedakârlık, bir aylık, hatta bir günlük veya yarım günlük maaş haklarından vazgeçmekten başlar, can vermeye kadar gider. Hatta can vermekten daha da üstün olan bir şey var: Namus ve haysiyetten vazgeçmek. Canlarını halka feda eden çok kahraman vardır, ama toplum ve başkaları uğruna kendi haysiyet ve namusundan vazgeçen büyük insanların sayısı azdır. Burada insanın kendi ilahi azametinin zirvesinde meydana gelen bir varlık olduğu, bu insanın akıl ve mantıkla yorumlanmasının imkânı olmadığı anlaşılmaktadır... Bu mantık dışıdır. Ama ne demek? Ahlakın temeli, eylemin bu

mantık dışı olmasıdır. Bugün Avrupa'da radikalizm ve rasyonalizm mantığının ahlaka yaptığı saldırı yanlış sonuca gitme olmakla beraber doğru bir saldırıdır. Onlar şöyle diyorlar: "Ahlak, geçmişte maslahatlara dayanarak yapılan ve sonra izafî olan; bir yerde beğenilen, bir yerde beğenilmeyen özel sosyal ilişkilerden ibarettir." Doğrudur, ama bu ahlak değildir. Bu, ahlaki geleneklerdir. Ahlaki gelenekler tarih ve tabiat tarafından üretilmişlerdir; sosyal ilişkiler, hatta tabiat ona müdahale eder, nispi, göreceli ve değişebilirdir; değeri ve asaleti yoktur. Bu sosyal geleneklere ve sosyal ilişkilere ahlaki ebedî gelenekler gözüyle bakanlar, ahlakı anlamayan, tanımayan, bağnaz, dar görüşlü ve yüzeysel insanlardır. Bunları ahlak olarak alan ve saldıran aydın da aynı dar görüşlülük ve bağnazlığa duçar olmuştur. Ahlak, geçici nispi, yok olucu ve değişken geleneklerden ayrıdır. Ahlak, bireyin bütün maddi ve gayrı maddi menfaatlerini hiç ödül beklemeksizin feda ettiği bir aşamaya erişmesinden ibarettir. Aynı şekilde tabiatın insana yerleştirdiği ve kendi peşinden sürüklediği bütün etkenlere karşı başkaldırıyor ve kendisini yok ediyor. Bu, aklın almadığı ve anlamadığı bir iştir. Fakat insan, ilerledikçe, geliştikçe bunu anlamak istiyor, ona doğru gidiyor; "başkaları uğruna kendini feda etme" aklı, fıtratı ve azameti olmadan insan toplumunun meydana gelmesinin imkânı yoktur.

Büyük bir filozof, düşünür, deha, yazar, romancı, tiyatro yazarı ve 19. yüzyıl beşerî dehanın iftiharı Nietzsche, gençliğinin başında ahlakı kabul etmediği ve şefkatin, sevginin zayıflık ve alçaklığın göstergesi olduğunu, güç nerede ise hakkın da orada olduğunu söylediği halde ömrünün sonlarında amcasına yazdığı bir mektupta şöyle diyor: "Bir dadının peşinde bir annenin okşamasını dört gözle bekleyen bir süt çocuğundan daha çok okşanmaya ihtiyacımın olduğunu, ama herkesin çevremden kaçtığını ne bilirsin?" Yine Nietzsche, tesadüfe bakın ki canını ahlaka bağlılık sebebiyle kaybetti: Nietzsche, ömrünün sonlarında bir gün bir caddeden geçerken devrilip çukura, suya düşmüş bir at arabası gördü. Arabacı atın durumuna ve sakat kal-

ması ihtimaline hiç aldırmadan her ne pahasına olursa olsun, atı kaldırmaya ve yola düşürmeye çıkarmaya ve bunun için de atı acımasızca kamçılıyordu. Kamçı darbelerini yedikçe doğrulmaya çalışan at, ağır yükün baskısıyla tekrar çukura düşüyordu. Ayağı kırılmıştı. Durumu gören Nietzsche çok sinirlenmiş ve arabacıdan böyle davranmamasını rica etmişti. Önce yükü indirip sonra atı kaldırmak gerekiyordu. Arabacı aldırış etmedi. Çabuk sinirlenen Nietzsche, arabacının yakasına sarıldı ve ata kamçı vurarak eziyet etmesine izin vermeyeceğini söyledi. Arabacı bunun üzerine: "Eğer bırakmazsan sana vuracağım." dedi ve zavallı şair ve filozof Nietzsche'ye vurdu. Attığı bir tekme, başına mı neresine isabet ettiği belli olmadan filozofun eve dönmesinden bir süre sonra, ölümüne yol açtı. Bu olayı dinleyen herkes, şimdi bizim hissettiğimiz gibi, kendi içinde bir çelişkiye düşer ve çelişik duygulara duçar olur. Sizin her birinizin "ben"inde iki kişi vardır: Biri, Nietzsche'nin bu olaydaki ruh güzelliği ile ahlak, ruh ve duygu azameti, kendisini bir hayvana yardım etmek için feda ettiği bu hassasiyetin yüceliği; bir cinayete, bir faciaya tahammül edemediği için yaptığı bu iş karşısında heyecan duyar, Nietzsche'yi över. Diğeri ise, bu mantıksız ahmakça olaya, yani büyük bir dâhinin bir at uğruna ölmesine güler. Yani eyleme akli açıdan bakar, ortaya konan davranışı akıl ve mantık açısından değerlendirir ve onun ahmakça bir muamele yaptığını düşünür. Fakat burada ahmakça bir şey yoktur. Çünkü bu mantıklı ya da mantıksız bir davranış değil, mantık dışıdır, mantığın, mantıklı yorum yapmanın ötesinde bir iştir. İşte ahlak ve aşk da böyledir. İhtiyaçlarımızdan birini karşılamak için bir seçim yapar, bizi sevmesi için birini sever veya ihtiyaçlarımızdan birini giderir ya da onun sevgisi bize bazı imkânlar sağlar diye birine sevgi beslersek, yaptığımız şey, gerçekte olsa olsa bir alışveriştir. Aşk ise her şeyi bir amaç uğruna elden çıkarmak ve karşılığında hiçbir şey, hiçbir ödül istememektir. Bu büyük bir seçimdir. Ne seçimi? Başka biri yaşasın, bir ideali gerçekleştirsin diye kendine ölümü seçmesi.

Nietzsche'nin yaptığı şeyi Pareto'nun (1848-1923-Çev.) mantık yaklaşımıyla ortaya koyabiliriz: Pareto'ya göre üç olgu veya kategori vardır: Bir şey ya mantıkîdir[60] ya mantıksızdır[61] ya da mantık dışıdır.[62] Mantık dışı olan bir eylemi akıl ve mantıkla değerlendirmek mümkün değildir. "Îsâr" da böyledir. Bir Budist'in kendi arzusuyla, hiçbir karşılık ve mükâfat beklemeden toplumunu kurtarmak için oturup üzerine benzin dökerek kendini ateşe vermesi ahmakça bir iş değildir. [Çılgınlık yaparak kendini öldüren kişinin durumu bundan farklıdır. Bu ahmakça bir iştir] Çünkü onun eylemi, kendi fakir, arzu ve iradesiyle eylemde bulunma aşamasına erişmemiştir. İsar ile bunun arasında büyük farklar vardır. Çünkü isâr, insanın düşünme ve ilminden daha üstün bir iştir, eylemdir. Dolayısıyla benim sözüm şudur: Özgürce yaratan ve seçenin dördüncü belirleyicilikten, yani kendi cebrinden kurtuluş yolu, "isâr"dır".

Dördüncü belirleyicilik, duvarları arasında tutsak olduğum zindandır. Belirleyiciliğin özellik ve sebepleri, beni meydana getiren, üreten özellik ve sebeplerdir. Bu benim kendime yüklediğim zindandır. Bu zindan diğer üç zindandan farklıdır; dört duvarı, tavan ve pencereleri benim varlığımın dışında olan ve benim duvarlarına hamle yapabileceğim ve başkaldırabileceğim tabiat, tarih ve toplum zindanlarından farklı bir zindandır.

Bu dördüncü zindanı bertaraf edip ondan kurtulmanın gereği, kendine karşı başkaldırmak ve iç duvarlarını yıkmaktır; insan, mecburen kendini yıkmak, yadsımak, dizginlemek, engellemek ve kendine isyan etmekle ancak özgürlüğünü elde edebilir. Bu iş, teknoloji ve bilimin uhdesinde değildir; bilim ve teknolojiyle insan tabiat cebrine egemen olur, tabiat cebrini mağlup eder, tabiatın ürünü olan insan, tabiata egemen olur. Tarih felsefesi, tarih bilimi, tarihsel bilgi vasıtasıyla tarihin ürünü olan insan, ta-

60 Logique.

61 Illogique

62 Anlogique.

rihsel süreçte muzaffer olur ve onu değiştirir. Toplumun belirleyiciliği de sosyoloji sayesinde toz duman olur, mağlup edilir ve insan kendi toplumuna egemen olan düzeni istediği şekilde değiştirir. Fakat söz konusu üç zindandan kurtulup özgürlüğü elde etmek için sadece ve sadece zorlayıcı/belirleyici etkenleri bilip tanımak gerekli olmasına karşın, dördüncü belirleyici için yalnızca onu tanımak ve bilmek kâfi değildir. Çünkü bu belirleyicinin etkenleri, bizatihi insanın kendisidir. İnsanın diğerleri uğruna kendisine karşı kendisini feda edip kurban edebilmesi için akli değerlendirme ve tanımadan, mantıklı yorumlama yapmaktan daha güdü olmak gerekiyor. Bu, diğer güçlerden daha güçlü bir mantık dışı güç gerektiriyor; benim, kendimi, hatta kendimin kendisini istediğim gibi seçebilmem, hatta bu kendini öyle kendinin esiri ve seçici iradesi yapabilmem ve böylece kolayca imanım veya başkaları uğruna kurban edebilmem için bu mantık dışı güç gereklidir. Bu güç ise “din”dir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KENDİSİ OLMAYAN İNSAN

Buraya konferans vermek üzere davet edildiğim zaman bu konferansın başlığının ne olacağı konusunda mütereddit idim. Bu tereddüdün iki sebebi vardı:

Birinci sebep şudur: Ben kendim İran'da edebiyatta ve edebî öğretim dalında eğitim aldım; burası da İran insanî ve edebî ilimlerin merkezidir. Bundan dolayı burada konuşmak kolay değildi.

İkinci sebebe gelince; Ben burada Edebiyat Fakültesi'nin çeşitli dallarındaki değerli öğrencilerle ilk kez konuşacaktım. Eğer özel bir bilimsel konuyu konferans başlığı olarak seçsem ve bu özel konu, derin, ilgi çekici ve faydalı olsa da benim ilmî ve insani meselelerdeki fikrî alt yapım ve genel görüşüm açık olmaz ve benim inanç öğretim dinleyenlerce bilinmez ise o zaman her halükârda eksiklik ve belirsizlik var demektir. Çünkü özel bir biçimde ve özel bir konu hakkında belirlenip ortaya konan her bilimsel mesele, söyleyenin, yani konuşanın bütünsel görüşü ve inanç öğretisi çerçevesinde yer aldığı ve sonra onun hakkında yargıda bulunulduğunda ancak onun doğru ve tam manası açığa çıkar.

Benim üniversitelerde verdiğim bütün konferanslar, hatta tarafımdan yazılan bütün yazılar hakkında hüküm verip yargıda bulunma noktasında böyle bir karışıklık, tereddüt, hatta çelişki vardır. Bunun sebebi de şudur: Benim düşünce tarzımın esas çerçevesi onlar için açık değildir; geniş, kapsamlı bir kitapta veya yeterli bir fırsatta kendimi ifade edip açıklama imkânı bulamadığım için ister istemez benim özel bir zeminde, özgül bir bağlamda ele aldığım bir konu, benimle ilgili genel bir yargılamada bulunma delili oluyor. Oysa bu tür yargılamalar genellikle benim genel düşünce tarzım hakkında kesin, tam ve doğru yargılamalar olmayacaktır.

Gerçekten de özgül bir konu seçmede tereddütlerim vardı ve bu tereddütlerim dün dostları görünceye kadar aynen devam etti. Sonra şu düşünceye vardım: Belki de bu tesadüf ve hatta benim konferansım için bir konu başlığı seçme konusundaki acizli-

ğim, düşündüğüm şeyi, en azından fikrî yapımın omurgasını, yani bütün mesele ve konuları kendisi kanalıyla görüp düşündüğüm bakış açısını burada ortaya koyup izah edecek şekilde elimin açık olmasını temin edecek bir yarar idi.

Genellikle bilimsel veya felsefi hususlarla ilgili tartışma yaptığım zaman, dinleyicide benim mevcut insanın nesnel ve açık meselelerinden, sosyal hayatından, dertlerinden, ızdırap ve perişanlıklarından gafil olduğum gibi bir yargı ortaya çıkıyor. Sosyal meseleler ve nesnel dertlerle ilgili konuştuğum zaman da bana yine benim temel ve ideolojik meselelerden, bütün inançlarımın alt yapısı olacak fikrî bir doktrine sahip olmaktan uzak olduğum eleştirisi yöneltiliyor. Sanatsal veya dinsel bir mesele veya konu hakkında bir şeyler söylediğimde ise bu defa sadece dinsel meseleler çerçevesinde düşündüğüm ve bu dairenin dışında olup bitenden habersiz olduğum suçlamasına maruz kalıyorum.

Genellikle var olan bu yargı ve yargılamaların sebebi, ne başkalarının yargısının zaafıdır ne de benim fikrî yapımın kusurudur. Aksine benim yeni nesil için kendimi fikrî açıdan anlatma fırsatımın olmayışıdır.

Dolayısıyla ben çok genel bir mesele hakkında konuşmayı düşünüyor ve öneriyorum; her ne kadar bu mesele hakkında başka yerde, başka konu ve açıklamalar içinde konuşmuşsam da meselelerle ilgili bu bakış açısı ve bütüncül görüş açıklığa kavuşmadıkça, hiçbir şey aydınlanmış olmayacaktır. Bunun için eğer fırsat olursa daha teknik ve bilimsel meselelerde konuşup tartışmayı ileri bir zamana bırakıyorum.

Öncelikle bir konuyla başlamak istiyorum; gerçi derslerimde veya bazı yazılarımda o konuya işaret etmişimdir; ama o konu, bu oturumda ortaya koyup ele alacağım bütün meselelerin anahtarıdır. Tabii ki başka yerde söylediğim şeyleri burada tekrar etmemeye ve tersine başka bir açıdan düşünüp değerlendirmeye gayret edeceğim.

İnsanın alinasyonu[63] meselesi bu asırda insan türünün bir faciası olarak karşımızdadır. İran'da ilk olarak benim gündeme getirdiğim bu konuyu, bir sosyoloji konusu olarak ortaya koydum. Sonraları bundan bir başka yerde bir makale tercümesi şeklinde, ama felsefi bir konu olarak bahsedildiğini gördüm.

Ancak ben alinasyon meselesini bütün farklı boyutlarıyla anlıyor ve ele alıyorum. Burada da bütün boyutlarıyla size arz etmeye çalışacağım.

Alinasyonun kelime anlamı, onun terimsel ve bilimsel manasının anlaşılmasına yardım edecektir.

Aline olmak, cin çarpmış olmak demektir.

Eskiden deli divane olan kimselerin akıllarını kaçıran kimseler olduklarına inanılırdı. Aklın kaçması ne demektir? Yani insandan başka bir şahsiyet olan "cin", "ben"im varlığıma giriyor, aklımla hissettiğim insani şahsiyetimi yok ediyor ve onun yerine kendisi oturup yerleşiyor! Cin, bu şekilde insani benime girdikten sonra artık kendimi her zaman tanıdığım o insan olarak değil, cin olarak hissediyorum.

Bundan dolayı "aline olmak", insanın kendisini gerçekte ve hakikatte olan şekliyle hissetmediği, aksine kendisinde cini bulduğu ve tanıdığı hastalık demektir. Farsçada söylediğimiz "mecnun" da "aline"nin tam sözlük çevirisidir. Ben bazı bilginlerin yaptığı gibi "aline olmak" veya "alinasyon"u yabancılık veya kendine yabancılaşma olarak çevirmeyi gerekli görmüyorum. Çünkü bu kelimenin aynısı Farsçada var.

Fars dilinde, hem Arapça kelime hem de Farsça kelime, "aline olmak " ve "alinasyon"un tam anlamını vermektedir. Bu nedenle hem Avrupalılar, hem de Araplar ve İranlılar eskiden deli divane olmanın "cin"i kendi yerine bulmak, yani cinin insana girmesi demek olduğuna inanıyorlardı. Bunun için de divane veya mecnunları tedavi etmek üzere muska ve sihir işiyle uğraşanlara götürüyorlardı.

63 Aliénation.

Bu; o insanların, divanenin kendisinde cinin yuvalandığı kimse olduğuna inandıklarının alametidir. Cin, insan bedeninde nasıl yuva kuruyor? İnsan cinle veya cin insanla münasebette olduğu ve cin insanla daimi bir dostluk elde ettiği zaman, yavaş yavaş o insanın özüne iyice yerleşiyor ve onun yerine geçiyor! O halde mecnun kelimesi, "aline olmuş" anlamına gelmektedir. Yani mecnun, cin çarpmış; divane de kendisine "dev"in girdiği kimsedir.

Dolayısıyla bize ait bir kelime vardır. Ve bizim Hegel ve Marks'ın amiyane terimi kendi kültürlerinden aldıkları ve ilmî kavram yaptıkları gibi yapmamız gerekmez. Onlar, bizim gibi kelime çıkarmadılar. Kelime yapma, mana yapmaktan aciz olan kimselere hastır.

Öyle ise sosyolojideki, felsefedeki ve günümüz insanının hayatındaki alinasyon, bizim dilimizle -teknik terimleri kullanmaksızın- bugünkü insanın divane olması, yani "mecnun olması" demektir.

Günümüz insanının divane ve mecnun olması, din bilginleri, metafizikçiler ve idealistler tarafından ele alınmamış, aksine, önce ateist bir filozof olan Hegel tarafından ortaya konulmuş, sonra da diyalektik materyalizme, 19. yüzyıl maddeci sosyalizme ve 19. yüzyıl ahlakçı sosyalistlerine geçmiştir. Bugün ise bu, inanç haline gelmiş ve bütün felsefi ekoller ve modern sosyoloji için söz konusudur. Fakat benim bahsetmek istediğim, bugün dünya gündemindeki anlamından daha farklı boyutlardadır. Bugün sosyolojide var olan anlayış şöyledir: Ben çeşitli ihtiyaçları ve kabiliyetleri olan biriyim. Fakat makine ve kapitalizm düzeni, artan üretim ve tüketimin getirdiği bölünmüş hayatın zorluğu insanı çaresiz aynı işi yapmaya mecbur bırakıyor. Hâlbuki insan bir robot değil ki daima bir parçayla, özel bir işle, tek bir boyutla meşgul olsun ve kendi varlığını o işe vakfetsin. Dolayısıyla bir insan otuz sene boyunca, her gün 8-10 veya 12 saat daima aynı işi yaptığında kendisini çok boyutlu, çeşitli istek ve ihtiyacı olan bir varlık olarak hissedemiyor.

Bu meselenin açıklanması için verilen misaller arasında en aydınlatıcısı Charlie Chaplin'in verdiği misaldir. O, diğerlerinin yaptıkları gibi hünerinin gücüyle âlimlerin bin bir çeşit mantıksal, bilimsel ve terimsel yolla halletmek istedikleri, fakat halledemedikleri en karmaşık ve dolambaçlı meseleleri, açık bir misal ve sade bir jestle, çok daha mükemmel bir şekilde gösteriyor. Charlie, "Modern Zaman" filminde şöyle bir insanı oynuyor: Bu insan, hür, çeşitli duygu ve düşünceleri olan, âşık, babasına karşı hürmetkâr, geldikleri zaman eski dostlarına karşı heyecanlanan, hissetme, düşünme ve anlama ihtiyacı olan, canı sıkılan, bir kimseyle oturup dertleşmek isteyen, hayatın çeşitli boyutlarına karşı değişik istek ve tepkileri olan ve...

Bu adam, örneğin caddede annesini gördüğü zaman, bir ayrılıktan sonra annesini gören bir çocuğun duyguları onda meydana geliyormuş. Arkadaşını gördüğünde de sanki onu uzun bir süre görmemiş gibi, beraber bir köşede oturup, konuşmak, ona hayattan söz etmek, birbirinden bahsetmek ve geçmişi yad etmek istiyormuş... Sevgilisini görünce, onda aşk ve muhabbet duygusu beliriyor ve gönlü onunla birlikte oturup dertleşmek istiyormuş. Düşmanıyla karşılaşınca, gönlünde kin duygusu, canlı hatıralar ve husumet duygusu uyanıyormuş, onunla kavga etmek, ona ihanet etmek ve intikam almak istiyormuş. Sonunda çeşitli istek ve ihtiyaçları olan bir insan. Hayatta iyi bir şeyle karşılaşınca güzellik hissi ona lezzet veriyormuş, kötü bir şeyle karşılaşınca ondan nefret ediyor ve uğursuzluk duygusu uyanıyormuş ve... bu tabii insan, hürdür.

Sonra o bir fabrikada çalışmaya gidiyor. Bu fabrika, çok büyük ve bu işçi beyefendinin tasavvur edemeyeceği derecede dağınık ve geniş bir fabrikadır. Personel ve teknik donanım bakımından büyük olan bu tesisatın hepsinin ne yaptığını ve bunların birbirleriyle nasıl bir ilişkide olduğunu bilmiyor. Bu şahıs bir büroya gidiyor ve birkaç fotoğrafıyla birkaç nüfus cüzdanı suretini buraya veriyor. Sonra belirtilen odaya gidiyor. Ona: "Şu numaralı odaya git, işe başla!" diyorlar. On saat çalışmak üzere bir

bay geliyor ve: "Gel, senin işin budur." diyor. Benim işim nedir? Hiç. İş atölyesi büyük bir alandır. Madeni bir şerit tek düze bir şekilde hareket halindedir. Bu şerit bir taraftan giriyor ve başka bir tarafa gidiyor. Başka odalara, diğer tesislere ve diğer bölümlere gidiyor. Bu adam, şeridin nereden geldiğini, nereye gittiğini ve niçin bu işi yaptığını bilmiyor. Yedi sekiz kişi de burada, onun yanında durmuşlar. Bu şahsın işi, hareket eden o şerit üzerindeki cihazın iki vidasını döndürmek, diğerlerine el sürmemek ve sadece üçüncü vidayı bir devir döndürmek, sonra ikinci defa çevrilmiş olan iki vidayı çevirmek, üçüncü vidayı iki devir döndürmek ve yine iki devir döndürülen üçüncü vidayı yarım devir döndürmek ve yine aynı şekilde bir devir, iki devir, yarım devir, bir devir, iki devir, yarım devir... İş bu şekilde sekiz dokuz saat devam ediyor. Sonra zil çalıyor ve bu şahıs evine geliyor. Artık bir mesai bitti. Vidalara ne oldu? Bu iş niçin yapıldı? Nereden geliyordu? Nereye gidiyordu ve ne yapıyordu? Aslında yaptığı işi tasavvur etmiyordu. Onun yanındaki yedi sekiz kişi de birbirleriyle konuşamıyorlar. Çünkü hareketli şerit süratle dönüyor. Eğer birisi, gözünü, kim diye yanındaki arkadaşına çevirirse, vida geri dönüyor; bütün fabrika duruyor, yöneticiler geliyor ve bu işçinin cezasını verip çıkışını yapıyorlar.

Bu adam, sadece iki gözden ve bu iki gözüyle vidaya bakmaktan ibaret bir robot hükmündedir. Bir insanın, insan olarak yaptığı işlerin tamamı, bu şekilde bir devir, iki devir ve yarım devir döndürmektir vesselam.

Ne var ki insan öyle bir varlıktır ki onun özelliklerinden birisi de şudur: Önce işi ölçüp tartar, ikinci olarak, seçtiği işi öncelikle düşündüğü bir hedeften dolayı seçer ve işin seyrini tertip ve uygun bir düzene göre sıraya koyar. Sonra iş konusunda düşünür. Ben bu işi yapıyorum. Bunun sonucu şudur ve bu iş şu hedefe ulaşıyor. Bu yüzden daha sonra işi yaparken böyle boşluk hissine kapılmaz. Yani işi hakkında bilgisi vardır, işi bilinçli yapar. Çünkü bu insan, çeşitli düşünceleri, hissiyatı ve ihtiyaçları olan bir insandır.

Ancak Charles Chaplin'in personajı bu işçi böyle bir durumda çalışırken annesi, nişanlısı ve arkadaşı onu görmek için fabrikaya geliyor. Bu adam henüz bu kaba ve tekdüze makine sistemiyle çalışan düzene alışamamıştır. Tam çalışırken sevgilisini, annesini ve çocuğunu yahut da arkadaşını görür görmez vidayı bırakıp öpüşmeye, hal hatır sormaya gidiyor: "Neredeydiniz? Uzun zamandır sizi göremedim. Bu yüzden canım sıkıldı. Oturun biraz konuşalım." "Beyefendi bir çay getir ve ..."

Bir de bakıyor ki ne görsün, polisler gelmiş, kırmızı lambalar yanmış, sirenler çalıyor, müfettişler gelmiş. Ne olmuş ki? Fabrikanın kontrol mekanizmaları bir vidanın dönmediğini anlamışlar!

Ve bütün her şey durdu. Hemen gelip "Ne yaptın sen?" diye onun yakasına yapıştılar, hesap sordular!

O işçide çok sade ve doğal bir insani duygunun tecelli etmesi bütün sistemin karışmasına neden oldu. Yani şimdiki düzende insanın sığınacağı en ufak bir insani duygunun tecelli imkânı yoktur.

Yavaş yavaş böyle his ve düşünceleri olan bu insanı o kadar tanzim ediyorlar, o kadar dikkatli hale getiriyorlar ki 20 saat işten sonra, artık insanın tarifi "düşünen hayvan" ve "tapan hayvan"dır. "Bilinçli ve kendisine yeten hayvandır."

Oysa onun hakkındaki bütün bu tarifler isabetli değildir.

Pekiyi bu insan nedir? "Ortadaki iki tane vidayı çeviren bir hayvan!"

Bu adam caddede yürürken bir polisin geldiğini görüyor. Bakıyor ki onun düğmeleri sekiz köşeli cıvatalar gibi; derhal döndürüp çevirmek için tornavidasını çıkarıyor. Örneğin şapkasına veya mantosunun yakasına nişan takılmış bir bayan görüyor ve hemen o adamda onu bir devir, iki devir veya yarım devir döndürme hissi doğuyor.

Onun gözünde bütün dünya, "iki vidayı çevir, üçüncüyü döndür"den teşekkül etmektedir. Onun hayat felsefesi budur. Budur, onun insani manası, mahiyet ve hakikati.

Niçin döndürüyor? Yemek için! Niçin yesin? Döndürmek için! (Döngüsel insan!)

Bu, o hislerin, o ideallerin, o ihtiyaç ve isteklerin, o zaafların, o duyarlılıkların, o hatıraların, o erdemlerin sahibi bir insandı. Gel görelim ki şimdi artık düşünemiyor ve hissedemiyor. Bu özelliklerin hepsi dökülüp yok oluyor. Marcuse'un deyişi ile "Tek Boyutlu İnsan", Réné Guenon'un ifadesiyle "Noksan Olmuş İnsan" ve Chandel'in deyimiyle "Döngüsel Bir İnsan" haline geliyor (Tüketim için üretim, üretim için tüketim).

Âlemin küçük bir modeli ve yaratılmışların en şereflisi olan insan, tornavidanın idamesine dönüşüyor. Yani ona makine şahsiyeti ve bu mekanik hareketin şahsiyeti girmiş, yani o kendisini, filan kişi, filan kişinin çocuğu, falan evden, falan aileden, falan eğitimden, filan soydan, filan özelliklere sahip bilmiyor; bilakis gerçekten yalnızca makinenin aleti, oyuncağı olarak görüyor, hissediyor.

Bu alinasyon, bazen mutlaka bir doktor tedavisine ihtiyaç duyacak bir hastalık biçiminde tezahür ederken, bazen de hastayı ruhsal hastalıklar hastanesine, yani tımarhaneye kapatmak zorunda kalınacak şiddetli bir hastalık biçiminde ortaya çıkıyor.

Psikolog ve düşünce adamı Doktor Sahibuzzemani bize şöyle bir şey anlatıyordu: Misal olarak bir tımarhanede otuz yıl şoförlük yapmış bir hasta var. "Saat 12.00; yemekhaneye gidin ve yemeğinizi yiyin!" diye duyuru yapıldığında bütün hastalar yemek yemek için koridordan yemekhaneye giderken bir kişinin yolun ortasında durduğu görülüyor. Ona neden gitmediği sorulduğunda: "Benzinim bitti." diyor. Ona bisküvi ve su verildiğinde: "Tamam, bu beni yemekhaneye ulaştırır." diyor ve sonra yola devam ediyor.

Bu duygu şiddetli olduğunda hastalık haline geliyor; fakat bütün toplumda aynı durum varsa bu hastalık olarak kabul edilmez.

Pekâlâ, hastalık nedir? Hastalık sadece toplumdaki bazı insanların sapma durumudur. Ama aynı hastalığa, sapmaya toplumun bütün aktörleri sahipse, artık bu hastalık değildir.[64]

Bu alinasyon, bu yabancılaşma, makine ve gayr-i insani bir düzen aracılığıyla insana giriyor, insan da ona duçar oluyor. Çoğunlukla alinasyon teknokrasi nedeniyle, kimi zaman da idari bir düzen vasıtasıyla meydana geliyor. Sosyologlardan birisinin -Max Weber veya Marcel Mauss olsa gerek- deyimiyle, çok büyük bir biçimde yapılmış idari bir örgüt ve kurumda bin tane gişe vardır. Bu gişeler numaralanmıştır. Bir bay 345 nolu gişede oturmuştur. 20 ya da 30 yıldır bu gişede çalışıyor. Bütün ömrü boyunca hep aynı işi tekrarlamış olan bu insan, kendisini daha çok 345 nolu gişenin sorumlusu olarak görüyor. İnsanlar, ona her zaman 345. gişe diye hitap ediyorlar. Ona 345. gişe ismiyle başvuruyor ve onu 345. gişe adıyla tanıyorlar. Onun dünyada 345 nolu gişeden başka bir şeye bağlı olmaması biçimindeki bu genel kabul, onda ve herkeste şu hissi oluşturuyor: "O, 345 nolu gişeden ibarettir." Kimin çocuğudur, ne gibi özellikleri vardır, bunlar önemli değildir. Bu, bürokrasiden kaynaklanan alinasyondur.

Ne var ki "para" ve "burjuvazi" vasıtasıyla ortaya çıkan alinasyon da vardır ki bundan, ahlakçı sosyalistler, yani 19. yüzyılda Hegel'in öğrencileri bahsediyordu. Hegel, alinasyonu "mutlak ruh" felsefesinde belirtir. Ama onun ekolünden ayrılan ahlakçı

[64] Şu hikâyeyi mutlaka işitmişsinizdir: Küçük bir köye giden biri, bütün köy ahalisinin sürekli kaşındığını görür. Buna şaşırır, hayretler içinde kalır. Biraz ilerler ve bir kahvehaneye girip oturur, kendilerini kaşıyan bu insanları seyretmeye koyulur. Hemen ardından birdenbire insanların kendisinin etrafında halka yaptıklarını fark eder. Daha sonra birkaç görevlinin kendisini alıp hastaneye götürmek için geldiklerini anlar. Köylüler, köylerine bir hastanın geldiğini haber vermişler. Bu kişi meğer kendisini kaşımama hastalığına yakalanmış!

sosyalistler, toplumda ve sosyolojide onu işleyip gündeme getirdiler. Bu fazilet, Hegel'in kendisine değil, ahlakçı sosyalistlere, yani Hegel'in öğrencilerine aittir.

Para ve burjuvazi sebebiyle ortaya çıkan alinasyon şöyledir: Burjuva, bütün üstünlükleri parayla ölçen, paraya bağlayan, insanın bütün imkânlarının ve maddi manevi güçlerinin paradan kaynaklandığını bilen ve: "Bu işi yapan paradır, bu üstünlükleri temin eden paradır, bu değerleri yaratan paradır, ne ben, ne sen, ne de o!" diyen insandır.

Bu nedenle bir burjuva olarak ben parayı kendi hayatımın bir aracı olarak görmüyorum; parayla düşünüyorum, parayı kendi yaşamım olarak duyumsuyorum; çünkü kendim bizzat paranın aleti, aracı ve parçasıyım. Paranın alinesi, yani para delisiyim. Benim param demiyor, paranın beni diyor, öyle demesi de gerek. Amcam köyümden şöyle bir misal anlatırdı: Bir seferinde komşumuzun evinde ağlama sesi yükseldi. Biz mutlaka komşumuzun hanımının annesi veya babasının öldüğünü düşündük; zira onlar hasta idiler. Komşumuzun çok fazla ağladığını duyunca elbiselerimizi giyip taziyede bulunmaya gittik... Eve varıp içeriye girdiğimizde, avluda oturup toplandıklarını ve ağladıklarını, eşeğin de bunların ortasında uzanıp yatmış olduğunu gördük... O zaman komşunun eşeğinin öldüğünü anladık. Sonra komşumuza: "Ne oluyor, niçin ağlıyorsun?" diye sorduğumuzda: "Eşeğim öldü" dedi. Sonra amcam, komşumuzu yatıştırmak için şakayla şöyle demiş: "De ki eşeğin beni öldü, benim eşeğim değil! Çünkü eğer sen ölseydin, o eşek piresini bile ısırmazdı... Öyle ise sen eşeğe aitsin, eşek sana ait değil."

Bu da bizlerden bir kısmının bir tür özel alinasyonu; "eşek sebebiyle alinasyon!"

Ahlakçı sosyalistler şöyle diyorlardı: Burjuva para çarpmış kimsedir. Yani paranın varlığını kendi insanlık özünün varlığının yerinde hissedip düşünen; mevcut bütün değerleri kendisinin var olmasından değil de aksine kendisinin varlığında bulan kimsedir! Kendi sosyal yapımız, anlaşmamız ve sözleşmemizde

de -ince düşünelim, dikkatli olalım- zengine ve para eşeğine hürmet edip saygı göstermek, fakiri ise aşağılayıp hakir görmek, hatta elimizin altındaki değersiz bir insan olarak kabul etmek alışkanlığı vardır. Böyle fakir veya yoksul birisi zengin olduğunda, bizim gözümüzde aziz, muhterem ve saygıdeğer bir konuma yükseliyor. Bu "para" vasıtasıyla "aline" olmaktır. Kur'an'da Allah Tealâ faiz hakkında şöyle buyuruyor:

"Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar..." (2/Bakara Suresi 275)

"Şeytanın dokunup çarptığı kimse" ifadesinin tam karşılığı şudur: Şeytan onu deli divane yapmıştır. Yani para onun varlığına girmiş, para aklını almıştır. Düşündüğü, hissettiği sadece para olmuştur. Böyle kişilerle ilgili en iyi misalleri biliyor ve görüyorsunuz. Onların hayatında, ahlakçı sosyalist ekol veya doktrinlerin burjuvazi hakkındaki ve burjuvazi ve para sebebiyle meydana gelen insan alinasyonu hakkındaki görüş ve bakış açılarını gözlerinizle görebilirsiniz. Böyle tipler, ahlakçı sosyalistlerin ideolojisinin gözle görülür örnekleridir.

İnsan, başka şekillerde de aline olur:

Benim kendilerini takdir ettiğim ahlakçı sosyalistler, "zahitliği" de insanı aline yapan sebep ve etkenlerden sayıyorlar. İslam'da bu hastalıkla ayrıca mücadele edilmiştir. (Her ne kadar kökünden sökülüp atılmamış ve Hinduizm ve Hıristiyanlığın etkisiyle İslam toplumlarına sirayet etmişse de) biz bu hastalığı algılayamıyor ve anlamıyoruz. Avrupalılar iyi anlıyorlar. Onlar görüyorlar ki binlerce Hıristiyan genç kız, daha gençliklerinin başlangıcında parmaklarına yüzük takmışlar. Süsleri yok, rahibe olarak örtü takıyor, tespih kullanıyor ve uzun mavi elbise giyiyorlar. Bu ne demek? Parmaklarında izdivaç yüzüğü olan bu hanım kızlar niçin böyledirler? Onlar İsa ile evlenmişler, Tanrı ile izdivaç etmişler! Hâlbuki kız ve erkek cinsel eğilimi olan ve birbirleriyle evlenmesi gereken birer insandır. Bilindiği gibi, 2000 yıl önce Filistin'de ölmüş olan bir insanla şimdi Buenos Aires ve Kuzey İrlanda'da evlenen bir hanım kızın his ve düşünceleri donmuş ve benzini bitmiştir.

Bıyıklı ve sakallı bir kişinin yerine Tanrı ile evlendiğini ileri süren bir kadın "cin çarpmış" bir kadındır.

Üç eşeğini kaybeden adamın hikâyesini duymuşsunuzdur: Bu adam mescide gider ve âdet olduğu üzere minberden ilan etmesi için hocadan ricada bulunur. Hoca gönül ehli birisidir; vaazının sonunda şöyle der:

"Ey cemaat! Güzel sesi sevmeyen var mı?"

Kutsal bir eşek ayağa kalkar ve: "Ben" der!

Sonra yine sorar:

"Dünya malından kim bıkmıştır?"

Başka bir kutsal eşek kalkar ve: "Ben" der.

Daha sonra: "Güzel yüzü kim sevmiyor?" diye sorar.

Bir üçüncü kutsal eşek kendisini tanıtır: "Berbat!"

Hoca eşeğini kaybeden ve orada bekleyip duran adama şöyle seslenir:

"Her üç eşeğin de bulunmuştur, al ve git!"

Hafız, zühdün, aline zahidin beynini nasıl sersem ve budala yaptığını ne de güzel anlatıyor:

"Rintlerin nasihatçisini ki 'Tanrı'nın hükmü'yle savaşır
Onun beynini kurumuş görüyorum; yoksa kadeh tutamıyor mu?!"

Zühtperestlik niçin alinasyondur? Çünkü insanın en temel fıtratı, özü ve güdüsel boyutlarını yadsıyor veya onu karıştırmaya ya da bozmaya gayret ediyor. O vakit bu boyutları ve ruhsal organları olmayan insan artık insan değildir. O ancak melektir. Melek ise kendisini düşünüp hissedemez; zira melek insan değildir.

Bana göre kimi zaman inanç insanı aline yapıyor. Bilhassa eski kültürlerde ve Doğu'da insanı özellikle de inançlarla, "tasavvufî mezhep ve akımlar", "riyazet" ve "aşk" ile aline yapıyorlardı.

"Tasavvuf dini"nde vahdet-i vücut, "Tanrı" vasıtasıyla insanın alinasyonudur. Hallac-ı Mansur, kendisini gerçekten Allah ola-

rak buluyor ve cübbesinin altında Allah'tan başka hiç kimseyi düşünmüyordu. Yani "Ben Allah'ım!" dediği zaman maksadı, "Ben yokum, sadece Allah vardır." demek idi. Böyleleri: "Allah bize girmiştir." diyorlardı.

Bir tür itikadi bir sapma olan böyle bir duygu, insanın kendisini Allah olarak hissetmesine sebep oluyor.

Psikolojide özel bir yeri olan dinsel delilik, Hafız'ın ifadesiyle şudur:

Göğsüm "dost" ile öyle doldu ki
Kendi varlığım kayboldu içimden.

Böylece aşk da insanı aline ediyor, yabancılaştırıyor. Sevgili, âşığın müstakil şahsiyetinin ve ben'inin yerine geçiyor. Âşık kendisini, özünü ve fıtratını onda, maşukta, sevgilide buluyor. Leyla ile Mecnun öyküsünde okuduğumuza göre büyük hacamatçı, Leyla'ya bıçağını vurduğunda Mecnun'un feryadı yükseliyor ve Mecnun şöyle diyordu:

"Korkuyorum hacamatçı, eğer bana hacamat yaparsan
Neşteri Leyla'nın damarına vurursun."

Bundan dolayı alinasyon, hakiki kişiliğin yok olup bozulması, yani yabancı bir şahsiyetin (insan veya başka bir şeyin) insana girmesi ve insanın o yabancı kişiliği kendisi olarak hissedip algılaması halidir. Ne var ki benim söylemek istediğim şey, biz Doğulular, İranlılar, Hintliler, Afrikalılar ve Müslümanların içine düştükleri alinasyon, bunlardan daha vahşi, ilkel ve tehlikeli; bunlardan daha açık, gözle görülür ve daha çok ola gelen alinasyondur. Bu, teknokrasi sebebiyle meydana gelen alinasyon değildir. Biz makine aracılığıyla aline olmamışız. Makine ve teknik işin içinde yoktur. Bürokrasi işin içinde yoktur. Az sayıda kurum, az sayıda memur ve işçi insanı bürokratize edemiyor! Burjuvazi de bizi aline edecek boyutlarda değildir. Bütün bunların aksine bizim duçar olduğumuz ve hepsinden daha ağır ve daha tehlikeli olan alinasyon, kültürel alinasyondur.

Kültürel alinasyon ne demektir? Alinasyonun ne şekilde olursa olsun insanın, kendisi olarak başka bir şeyi veya kimseyi hissetmesi ve kendisinin yok olmasından ibaret olduğunu, yani böyle bir insanın kendisi olarak hissettiği şey, -ister para ve makine olsun, ister 345. gişe olsun, ister züht ve sevgili olsun, isterse eşek olsun- hiç fark etmez. Sadece şahsına ve zevke bağlılıkta fark vardır.

Kültürel alinasyonu anlayabilmek için önce kültürün tanımını bilmek gerekir.

Öyleyse kültür nedir? Kültürün çeşitli tanımlarını yapmak istemiyorum. Yapılmış olan tüm kültür tanımları hemen hemen söyleyeceğim şu tanıma girer:

Kültür, bir milletin tarih boyunca biriktirdiği sembol, işaret, âdet, gelenek ve toplumsal hareket tarzları biçiminde ortaya çıkan manevi, sanatsal, tarihsel, edebî, dinî ve hissî tezahürlerin toplamından ibarettir. Bu birikimler, o kavmin dertlerini, istek ve ihtiyaçlarını, sosyal özelliklerini ve ekonomik yapısını izah ederler.

Ben, kendi dinimi, kendi edebiyatımı, kendi duygularımı, keder ve ızdıraplarımı, dertlerimi ve ihtiyaçlarımı düşündüğüm zaman, gerçekte kendimi düşünüyorum. Benim bireysel değil, toplumsal ve tarihsel özüm, bu kültürün doğup ortaya çıktığı kaynaktır. Dolayısıyla kültür, benim toplumumun, tarihin varlığı olan yapının tecellisidir, yansımasıdır; fakat özel şartları olan kendine özgü tarihsel dönemde yer alan, farklı kökeni olan, maddi, ekonomik ve sosyal yapının meydana getirdiği özel dertlere, düşüncelere, anlayış ve eğilimlere alışmış bir toplumda birtakım sahte taktikler, o toplumun kültürünü zihninden siliyor. Sonra başka bir zamana ve tarihsel döneme, başka bir ekonomik sisteme, başka sosyal ve siyasal bağlara ait olan kültürü benim kültürümün yerine yerleştiriyor. Artık ben kendimi düşünmek istediğim zaman, başka bir toplumun kültürünü kendi kültürüm olarak düşünüyorum; o zaman kendime ait

olmayan dertlere muhatap oluyorum. Benim kültürel, felsefi ve sosyal gerçekliğimle uyuşmayan problemlerden dolayı feryadı figan ediyorum. Neticede o topluma ve o toplumun sosyal, ekonomik, siyasal ve tarihsel şartlarına ait olan, bana ait olmayan idealler ve ızdıraplarla karşılaşıyorum. Fakat o dertleri, ızdırap ve idealleri kendi dert, ızdırap ve ideallerim olarak görmeye başlıyorum.

Böylece ben, başka bir kültür vesilesiyle veya sebebiyle aline olmuşum demektir. Siyah derilinin Afrika'da, Berberinin Kuzey Afrika'da, İranlı ve Hindistanlının Asya'da, kısaca her birinin kendine has olmasına karşın şimdi bambaşka bir konumları vardır; fakat bunlar şimdi kendilerinde, kendi dert ve ızdırapları olarak, Ortaçağ'dan, 16. yüzyıl Rönesans'ından, 17. yüzyıl Aydınlanma hareketinden (18. yüzyıl bilimciliğinden), 19. yüzyıl ideolojiler çağından ve Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından gelen kapitalizm dünyasından sonraki dert ve eziyetleri buluyorlar.

Pekiyi, sana ait olan, seninle ilgili olan nedir? Sonra bunlardan hangisi sana ait ki onların ızdırapları, çözümleri veya anlayış, düşünce ve tepkileriyle ilgilisin?[65] Niçin tıpkı ayağımdan hastalanıp da sinirlerimden rahatsızım diye şikâyet etmekteyim? Çünkü ben, benden daha zeki ve anlayışlı, zengin, daha muhterem ve sinirleri harap olmuş birini tanıyorum. Böyle biriyle ilişkim var. Dertli olarak benim ayağım ağrıyordu. Ayak sinirlerimin iyileşmesi için çare aradığımda, kendi ayağımın hastalığını değil de başka bir ruhsal hastalığı kendimde hissediyorum.

[65] Öğretmenlik hayatının ve fikrî mücadelenin sosyal sıkıntıları, ekonomik zorlukları ve dinî inançlarının güçlüğüyle dolu bir hayatın peşinde sinirleri yorulup yıpranan modern hatip ve bilginlerden biri, Tahran'da tanınmış bir psikoloğa başvurur. Psikolog hastasının hayat hikâyesini ve düşünsel yapısını dikkatlice ve titizce inceledikten sonra şöyle bir tavsiyede bulunur: Bundan sonra çok yumuşak şeyler yiyiniz. Keskin kokulu ve tatlı olan muz sizin için iyi değildir. Cinayeti konu edinen filmler ve polisiye diziler zararlıdır. Geceleri mehtabın yumuşak ve loş ışığı altında kaldırımların ağaçlıklarında ve parklarda yalnız veya eşinizle birlikte yürüyünüz.

Demek ki ben kendimi olduğum şekliyle hissetmiyor, algılayamıyorum; aksine "o"nun olduğu şekilde hissediyor, algılıyorum, yani "aline"yim.

Görmüyor musunuz? Genel olarak yoksul, cahil, ama aynı zamanda aydınları tıpkı bir Amerikan, bir İngiliz veya bir Fransız gibi düşünen bir toplumda hassasiyet var mıdır? Düşünme diye bir problem, dert ve ideali var mıdır?

Onun derdi, nimet bolluğu, ama maneviyat noksanlığı ve zayıflığıdır. O susmanın peşinde geziyor, sükuneti arıyor. Onun hastalığı, makinenin kendi üzerine yüklenmesine dayalı şiddetli bir düzenden kaynaklanmaktadır. O, bu düzenin, kendisi için meydana getirdiği hastalık yüzünden inliyor. Fakat makinesizlik derdi olan ben, makine derdinden dolayı inliyorum.

Ne kadar gülünç! Makinenin altına girmişiz, ellerimiz, ayaklarımız ve kaburga kemiklerimiz kırılmış ve yüzümüzden, gözümüzden kan akıyor. Böyle bir durumda şerefimizin üzerine oturmuş, bizi alt etmiş ve insan alt etmekten adeta bıkmış bir kimseyi taklit ediyoruz!

Alinasyonlardan biri de insanın bilim vasıtasıyla alinasyonudur. İlk olarak Sartre'dan nakledeceğim şu örneğe dikkat buyurun ki söylemek istediğim şey açığa çıksın. Sartre, *"Edebiyat Nedir?"*[66] adlı kitabında şöyle bir misal getiriyor. Bu misal, insanın düşünsel bakımdan alinasyonunu gayet detaylı açıklıyor. Ben sadece bir örnek olarak ondan yararlanıyorum, yoksa o, sözümün temel dayanağı değildir.

Sartre, "Şiir nedir? Nesir nedir?" diye şiir ve nesir hakkında konuşurken şöyle diyor: Bir zamanlar güzel bir kız vardı. Bu kız zarif bir hareketle ve sonsuz güzellikteki bir jestle elini uzatıyor ve su bardağını masanın üzerinden kaldırıp alıyor. Sonra onu aynı hareket ve aynı tarzla dudaklarına yaklaştırıyor.

[66] Ben on yıl önce bu eseri çevirmiştim ve Avrupa'da yayımlandı. İran'da da Meşhet "Hîrmend" dergisinde "Şiir Nedir?" başlığıyla ondan bir parça yayınlandı.

Bu manzaraya, bu tabloya iki açıdan bakabiliriz ya da o kızın böyle bir harekette iki düşüncesi olmuş olabilir. Bunlardan biri şudur: Susuzluğu hissettiği zaman eline cam bardağı alıyor ve su içmek için ağzına götürüyor; elinin hareketini ve bu hareketin niteliğini düşünmüyor. Cam bardağı alma, götürme ve geri çevirip koyma anındaki jest ve mimiklerini, elinin hareketlerini düşünmüyor. O anda sadece kendisini ve susuzluğunu hissediyor, düşünüyor.

Biz de bazen işlerin çoğunu yaparız, ama onun gibi yaptığımız işin bizzat kendisi hakkında duygu ve bilincimiz yoktur. Yani o işi yapmada bilgili ve bilinçli değiliz. Sadece hedefle ilgili bir bilgimiz vardır. Örneğin, siz sabahleyin fakülteye gitmek üzere evden dışarı çıkıyorsunuz; birer birer adım atıyorsunuz. Bu dişlilerin (adımların) tamamını gideceğiniz yere göre ayarlıyorsunuz, sokaktan dönüyor, sağa giriyor ve geri dönüyorsunuz vs. Bütün bu hareketleri düşünerek yapmıyorsunuz, sadece fakülteyi düşünüyor ve saat 8.00'de derse başlamak için sınıfta olmayı hedefliyorsunuz.

Ancak hareket halinde olan sizler, bir adımı atmaya, sonra diğer adımı atmaya, sonra bir yerden dönmeye, başka bir yere doğru gitmeye vs. an be an kesin karar vermek durumundasınız...

Bu zaman sürecinde bu durum ve işlerden hiçbirini düşünmüyorsunuz; dolayısıyla kendinizi düşünmüyorsunuz.

Susuzluğu ve su içmeyi hissedip düşünen, fakat elinin mimiklerini ve hareketlerini düşünmeyen kimse, hedef, yani suyu kaldırıp alma ve içme sebebiyle aline olmuştur. Niçin aline olmuştur?

Çünkü hareketlerin sahibi olan kendisi, o işleri, tavır, jest ve mimikleri yapma durumunda, onların bilincinde değildir. Bu nedenle kendisini bulamıyor, yani kendisinde değildir.

Öyleyse bu adam, hedef nedeniyle aline olmuştur, tıpkı Sartre'ın misalinde olduğu gibi.

Şimdi ben sizinle konuştuğum, size hitap ettiğim sırada sözlerimin anlamından dolayı sözümün hedefi nedeniyle aline oluyo-

rum. Şimdi ben cümle kuruyor, birbiri ardınca kelimeler söylüyorum, sözcükleri tek tek seçiyorum; ama onlardan hiçbirini düşünmüyorum. Aslında cümleleri tek tek dinlemiyorum, bilakis sadece ve sadece anlamlar, düşünceler ve fikirler içinde boğulmuşum.

Bundan dolayı ben, kendimi bu fikirlerin sahibi olarak buluyorum. Hâlbuki kendim, bu sözleri söyleyen ve bu cümleleri kuran biriyim. O halde ben, konuşma anında, sözümdeki hedefler nedeniyle aline olmuşum, yani sözlerimi ve konuşmamın metinlerini düşünmüyorum.

Bu, hedef nedeniyle aline olmaktır. Yani iş, hedef sebebiyle aline olmuştur. Hâlbuki hedef henüz yokken iş realiteyi teşkil eder.

Şimdi bilim sebebiyle aline olmak nasıl bir şeydir? Bu mesele aydınlanırsa, birçok mesele aydınlanır. Çünkü bütün bilimlerin fikri ve bilgisi doğal bilimlerden ve sosyal bilimlerden daha çok bugünkü insanın alinasyonuna sebep olmuştur. Nasıl?

Heidegger'in[67] bir sözü var (Onun öğretisini desteklemek istemiyorum, ama kendi söyleyeceklerimi izah etmek için onun misalini seçiyorum). Şöyle diyor: "Medeniyet, bilimler, bütün teknik ve fenler, insanın feda edilmesi pahasına ortaya çıkmışlardır. İnsan medeniyetin temelini kendisinden habersiz olduğu anlarda atmıştır.

Bu söz çok inceliklidir. Heidegger, günümüz dünyasının en büyük felsefi şahsiyetlerindendir. Egzistansiyalizmde Sartre'dan daha derindir ve onun üstadıdır (elbette Sartre daha meşhurdur).

Bizzat "kendiniz", tıpkı Charlie Chaplin örneğinde söylediğim, çeşitli boyutları, özellikle erdemleri, istekleri, ihtiyaç ve çabaları olan işçi gibi bir insanı tasavvur ediniz.

Ben sahip olduğum bütün duyguları, düşünceleri, özellikleri, sıfatları, üstünlükleri ve eksiklikleri düşündüğüm zaman, aynı zamanda kendimi, özümü, benimi hissetme, düşünme ve sez-

[67] M. Heidegger, Alman filozof, doğumu 1889.

me durumundayım. Lakin ben otomobilimi çalıştırdığım zaman bu durumda beni meydana getiren mevcut realitelerin tamamından habersizim. Şoförlük yaptığım zaman, kendimi sadece şoför olarak hissediyorum. O işçi, sandalyeyi tamir ettiği zaman kendisini sadece sandalye tamircisi olarak hissediyor. Aslında kendisini hissetmiyor. Sandalyeyi, sandalyenin bozukluğunu ve sandalyenin tamirini düşünüyor. Hâlbuki kendisi bir insandır ve yalnızca sandalye tamircisi değildir.

O, ne kendisini, ne zamanı ne geçmişi ne geleceği ne de kendisinin çeşitli özelliklerini düşünüyor; kısaca bunlardan hiçbirini düşünmüyor. Hatta şu an yaptığı hareketleri düşünmeden sadece ve sadece bu işi yapma tekniğini düşünüyor. Böylece o, bir şeyi sandalye adına, teknik adına veya makineyi harekete hazır hale getirme adına yapma durumundadır.

Bu sebeple "şey"i yapma, meydana getirme durumundaki insan, şeyin kendisi oluyor. İnsanlığın kendisini kendisinden ayırarak unutuyor. Artık kendisini başka bir şey cezp etmiş, yani o şey vasıtasıyla aline olmuştur.

Demek ki insanın üç hali vardır:

Birisi uyku hali ki bu bir hiçtir. Diğeri meşgul olma hali, yani özel bir sonucu meydana getirmek için çalışma durumu; üçüncü durum ise "loisir" günleri, yani boş zaman, yorgunluğu atma, dinlenme günleridir.

Boş zaman, insanın istediği şekilde geçirebileceği özgür ve serbest saatler demektir. İnsanın hür yaşantısı, istediği şekilde geçirmek için zorunlu olmayacağı saatlerdir. Herkesin gerçek ömrü tam iradesi altındaki anlardır. Biz ne zaman kendimizi düşünüp anlamaya, tanımaya ve kendimize dikkat etmeye başlayabilecek ve bakışlarımızı kendi içimize doğru yönelteceğiz? Gerçekte zorunluluk zinciri, bir işi yapmak için bizi kendisinden uzaklaştırmadığı gibi kendisine de bağlamamıştır.

Şoförlük zamanında bu arabadır. Kendi hallerini, tavırlarını, işlerini, kararlarını, mesajını bana dayatan bu makinenin zaruretleri ve gerekleri ben değil, odur.

Şu halde insan çalışma anında, iş aletleri ve işin hedefi tarafından cezp edilmiştir. Bundan dolayı kendisinden gafildir. Bunun için bütün bu maddi medeniyet, teknik ve sanayi insanın kendisini düşünmediği zamanlarda yapılmıştır. Marks'ın ifadesiyle medeniyetin çeşitli boyutları, madde ve menfaatleri, insanın gerçekte yaşamadığı ve kendisinin olmadığı zamanlarda meydana gelmiştir. Heidegger'in deyişiyle bütün bunlar, insanın asıl ve hakiki varlığın, hayatının, özgür anlarının ve gerçekliğinin kurban olması pahasınadır. Yani insanın "kendisi"nden habersiz oluşunun bir sonucudur.

Dolayısıyla insanla maddi medeniyet arasında, daimi bir diyalektik ilişki vardır ve birisinin varlığı diğerinin yok olması demektir. Şimdi maddi medeniyetin var olduğunu ve ilerlediğini görmekteyiz.

Ben, bu sözün doğru ya da yanlış olduğunu söylemek istemiyorum. Şunu demek istiyorum: İnsanın, başka bir işle meşgul olduğu, başka bir şeyin uzmanı olmaya çalıştığı veya başka bir şey yapmaya kalkıştığı anlarda kendisini unutması ve kendisinden uzaklaşması nasıl mümkündür?

"Bilim" şimdi böyle bir iş yapıyor.

Benim sözümle Heidegger'in sözü arasında şu fark vardır: Heidegger, medeniyetin, insanın gafletinden kaynaklandığı görüşündedir. Sonra Lao-Tsu gibi inanarak: "İş, çalışma, tek düzelik, her zaman inşa etme ve meydana getirme hayatından kendinize dönünüz." demektedir. Fakat ben, Konfüçyüs'ün medeniyete karşı olan Lao-Tsu'ya verdiği cevabın aynısını veriyor ve şu sonuca varıyorum: Şimdi meydana getirilen toplum ve medeniyet, Heidegger'in iddiasının doğruluğunu ispatlıyor; fakat medeniyet, başka bir biçimde inşa edilir ve üretim, üretim ile tüketim ilişkileri sağlam insanlık temelinde olursa, çalışma ve toplum ve medeniyet inşa etme, insanın kurban olması pahasına veya insanın kendisinden gafil olduğu zamanlarda yapılmaz; aksine insan çalışma alanlarında sağlıklı toplum içerisinde başkalarıyla ve tabiat ile ilişkilerde ve icat zamanlarında kendisini meydana geti-

rir, yaratır ve kendisini tanır. Onun söylediğinin aksine (gerçi söylediği şey bugün doğrudur), makineyi makinizmin insanlık dışı düzen ve bağından -makineden olmayan, makinenin tasarruf sahibinden ve mütevellisinden olan bağ ve düzen- kurtarırsak, o takdirde insan da makine aracılığıyla çirkinleşme, bozulma ve alinasyon hastalığından kurtulacaktır. Bu makinizm düzeninde sermaye dini vasıtasıyla alinasyon söz konusudur.

Lao-Tsu bu sözü söylemiyor, şunu söylüyordu:

Hastalık, talihsizlik, zulüm, cinayet, adam öldürme meydana geldiği zaman, toplum ve akıl oluştu, doğal haldeki insanların, adam öldürme, hırsızlık, hile, düzenbazlık, dolandırıcılık ve bunlar gibi durumları yoktu. Biri köle, diğeri efendi değildi. Aksine bu kadar mutsuzluk ve talihsizlikleri toplum yarattı (Bu sözü Lao-Tsu 2700 yıl önce söylüyordu). Dolayısıyla Tao'nun tabiat kanununa dönmemiş ve yavaş yavaş hür bir şekilde yeşeren, yaşayan, meyve veren ve sonra ölen şu ağaç gibi yaşamamız gerekir. O ağaç niçin mutsuz ve bedbaht değildir? Niçin hiçbir hayvan intihar etmiyor?

Niçin tabiatta ve tabiata dayanarak doğal halde yaşayan varlıklar ızdırap çekmiyor ve çektirmiyorlar? Çünkü onlar toplumda yaşamıyorlar ve insanın bir parça aklının ahmakça haddi aşma esasına dayalı bir iş yapmıyorlar, aksine bu tabiatta kendileri için meydana getirilmiş olan "tümel akıl" gereği yaşıyorlar. Bunca hastalık niçin tabiatta yoktur? Oysa insan, tabiatın kendi iradesi altına verdiği şeyi seçmiyor; tersine aklını, yani bu güçsüz ve tikel aklını başka işlere sokuyor ve haddi aşıyor.

Muhammed Hicazî şöyle diyor:

"Birkaç kişi Merih'e gitmiş ve orada bir fakültede, bir toplantıda Merih bilginlerinden birinin yeryüzüne yaptıkları son sefer ve orada keşfettikleri canlı varlıklar hakkında bir konferans vereceğinin duyurulduğunu görmüş. Yeryüzünden gelen bu bilgin de gidip o konferansa katılır. Merih gezegeni bilginlerinden birinin kürsüye çıktığına ve şöyle dediğine tanık olur: Evet, so-

nunda Dünyada hayat olduğunu söyleyen bilginlerin teorisi doğrulandı. Son araştırmalar orada hayat açısından çok ileri varlıkların var olduğunu göstermiştir. Bunlardan birinin adı beşerdir. Bu beşerin nasıl bir varlık olduğunu size tam olarak açıklayamam elbette; çünkü siz onunla ilgili zihinsel bir tasavvura bile sahip değilsiniz; fakat özet olarak arz edeyim ki o iki deliği, dört tutamağı olan bir tulum veya kırbadır. Bunlar beşer diye adlandırılır ve yeryüzünde o yandan bu yana, acayip bir telaşla ve hiçbir gezegen topluluğunda benzeri olmayan çok vahşi bir biçimde hareket ederler. Bunların kendine özgü birbirini öldürme çılgınlığı vardır. Kimi zaman uzak noktalardan, birbiriyle hiç irtibatı olmayan, harekete geçen ve birbirini hiç tanımayan bu canlılardan büyük gruplar bir tasarım, düzen, heyecan ve tahrik ile kuşanır ve çok modern silahlar ve üst düzeyde donanımla yola düşerler; geçimlerini, işlerini, uğraşlarını ve ailelerini bırakıp gelir ve karşılıklı saf bağlar, sonra da kıyasıya savaşırlar. Ben yiyecek sağlamak için bunu mutlaka yapmaları gerektiğini sanıyordum. Fakat sonra gördüm ki tuhaf bir zahmet ve çileyle birbirlerini katledip öldürüyor, sonra kalkıp evlerine dönüyorlar. Daha sonra tekrar biri çıkıp öne düşüyor, yine bir topluluğu veya grubu diğerine karşı kışkırtıyor, başka bir toplulukla savaşıyor, onları öldürüyor. Kısaca adı beşer olan bu türün kendine eziyet etme ve kendini öldürme ile dolu bir tarihinin olduğundan bahsedilebilir. Bütün donanımlarını birbirlerini öldürme araçları için harcarlar; üstelik de birbirlerine karşı gerçekten bir kin duymaksızın da bunu yaparlar ve bunun ardından büyük katliamlar gelir. Hiç biri de öldürdüğünün etinden yemez; yese, deriz ki bunların birbirlerini öldürmeye ihtiyaçları var. Oysa birbirlerinin et ve kanlarını yemezler. Besinlerini başka yollarla elde ederler. Birbirleriyle boğuşma ve vuruşmadan, birbirlerini yığınla öldürmelerden ve birbirlerinin evlerini yakıp yıkmalardan sonra bunları öylesine bir gurur ve böbürlenme kaplar ki bunun nasıl moral ve ruhsal bir durum olduğunu biz anlayamadık. Sonra destanlar koşarlar. Fakat yiyecekleri şu şekildedir: Yeryüzünde tuttukları her şeyi şiddetli bir

hırsla yan taraflarındaki o tutamaklarla toplarlar. Ancak bu çok yumuşak gıdaları, çok hoş kokulu ve lezzetli meyveleri, yeryüzünde biten çok güzel bitki ve çiçekleri toplarlar, ama topladıkları gibi yemezler. Bu da bu varlığın bizim sebebini anlayamadığımız çılgınlıklarından biridir. Bunları zahmetle doğadan alıyor veya topluyorlar, sağlam, sağlıklı, sağlığa uygun gıdalar, etler ve sağlıklı meyveleri eve götürüyor, ateş yakar, özel kaplara doldurur, bir miktar kötü renkli, keskin ve kötü tatlı baharatlar katar, kaynatırlar, yakarlar, yani ateşte pişirir ve sonra yerler. Sonra hastalanır, doktor adındaki insanlara, ilaçla, şırıngayla, ağlama ve inlemeyle yediklerini tulumdan veya midelerinden çıkarmaları ve tulumun canını kurtarmaları için para verir, yalvarırlar"!

Bu, tümel aklın işine burnunu sokan ve sonra bunca talihsizlik ve mutsuzluklar meydana getiren fuzuli akıldır.

Dolayısıyla bunca çaresizlikler ve perişanlıklardan emin olmamız için toplumdan uzaklaşmamız, tikel aklımızı hayatın işine karıştırmamız ve tıpkı ağaçlar gibi yeşermemiz, güller gibi kedersiz, mutlu, zilletsiz, zulümsüz ve ızdırapsız bir şekilde açmamız için yazgımızı Tao'nun, tabiat kanununun iradesi altına bırakmamız gerekir...

Ancak perişanlık ve mutsuzlukların ana sebebi olan "Li" adında bir toplum yasası vardır. O halde Tao'ya dönmemiz ve Li'den uzaklaşmamız gerekir.

"Konfüçyüs" çok doğru ve üstün bir cevap veriyor (her ne kadar çözüm yolu çok basit ve yetersiz olsa da): Doğru söylüyorsun, "Li", yani toplanma ve düşünme kanunu bunca mutsuzlukların, perişanlık ve zulümlerin nedenidir. Evet, doğru, ama aslında insanın perişanlık ve bedbahtlığının meydana gelmesine sebep, "Li", yani toplum yasası değildir. Çözüm yolu da tabiata dönmemiz değildir. Aksine bu, bu toplumların "Li" yasasına göre inşa edilmemesi sebebiyledir. Eğer "Li" yasasını doğru tanır ve toplumu gerçek "Li" yasasına göre, hakiki sosyal ve insani sisteme göre kurarsak sadece tabiatın Tao'suyla bir aykırı-

lık olmadığını değil, ayrıca tam tabiatın gidiş yönü üzerinde olduğunu da görürüz. Senin söylediğin bunca perişanlıklar toplumda vardır. Hepsini de doğru söylüyorsun; çünkü var olduğunu görüyorsun; fakat Li yasasından dolayı toplumun zulüm, yalan ve cehalet üzere kurulu olduğu doğru değildir. Eğer bu, doğru olursa o zaman toplum senin söylediğin şu "Tao" temeli üzere kuruludur.

Gemiyi sürmek, her zaman nehrin doğal olarak aktığı yönle zıtlık teşkil etmez. Görüyorsun ki gemi, toplumumuzu denize dökmüyor. Kendilerini suya atanlar çabuk ve rahatça maksada ulaşıyorlar. Bu "gemi sürme" sebebiyle değil, gemiyi "kötü sürme" sebebiyledir.

Bana göre 18. yüzyılda Volter ile Rousseau arasında cereyan eden meşhur kavga da bu iki Çinli filozof arasında meydana gelen mücadelenin yansımasıdır.

Ben ilme, yeni medeniyete ve sanata saldıranların tersine, bu kişilerin saldırdıkları gibi saldırmıyorum; aksine bilim ve tekniğe duyduğum büyük hürmet ve misyon sebebiyle bugünkü dünyada mevcut olduğu gibi adiliğin, alçaklığın, zilletin ve zulmün esiri olan teknik ve ilme de saldırıyorum. Eğer ben makinizmi eleştiriyor ve ona saldırıyorsam, bu makineye karşı olduğumdan veya gerici, yani mürteci olduğumdan değildir (Modernist bir aydın beyefendi benim İslam Bilim kitabıma karşı bir kitap yazmış ve örneğin Meşhet'ten Tahran'a gitmek için "jet"in liman eşeğinden hem daha hızlı varacağını, hem daha rahat götüreceğini ve hem de esas itibariyle daha iyi olduğunu ispatlamış).

Benim makinizm veya siyantizme hücum etmemin sebebi şudur: Makine insanlığın kurtarıcısı olabilir. Makine, insanı tabiatın boyunduruğundan, esaretinden, istek, ihtiyaç ve mahrumiyetlerin ağından kurtarabilir. Bilim de böyledir... İnsanın kendi manevi eğitimi ve gelişimiyle meşgul olabileceği serbest zamanlar rahatlamayı arttırır. Makine yokken ben, ekmeğim, elbisem ve evim için çalışmak zorundaydım. Ama şimdi makine var, öyleyse günde bir saat çalışmak lazım.

Makine, fazla iş yapma kaydından kurtardığı her saati benim irademe veriyor. Bu insanlığın en büyük kurtarıcısıdır...

Makinizm, yani kapitalizm, tüketimcilik, tüketim asaleti, tüketimi kutsama felsefesi ve yapay tüketimlerin artması sistemi demek olan yasa, insanı tüketim boyunduruğu altında esir ederek ve insanı sadece tüketen hayvan çerçevesinde tanımlayarak asıl önemi makineye vermiştir. Gördüğümüz üzere makine elektronik safhaya erişmiş, fakat benim sekiz saatlik işimi bir saatte yapma yerine on sekiz saate yükseltmiştir. Sonunda tüketimden dolayı daha az gelir elde ediyorum ve çaresiz saatlerimi, hatta ömrümün gelecek yıllarını dahi şu anki tüketim için peşinen satıyorum!

Bunun adı makine değil, makinizmdir. İşte bu makinizme hücum ediliyor, makinenin kurtuluşu için makinizme saldırıyorum. Çünkü makine insanlığın kurtarıcısı olabilir de olmayabilir de. İnsanı esaret zinciri altına sokabilir de sokmayabilir de.

Eğer makine, insanı aline yapıyorsa, bu makine üreticilerinin insana ve makineye yükledikleri anlam ve sistem nedeniyledir. Mesele, benim genellikle, elektrikli trenin deve katarından daha iyi olduğunu düşünen aydınların eleştirisine konu olduğum şeyle çelişkilidir.

Bilim de böyledir.

Ben inanıyorum ki "hatemiyet" -ki tarihin başlangıcından itibaren vahiy rehberleri, vahiy ve nübüvveti insanlığın kurtarıcısı olarak tanıtıyorlardı. Her aşamada ve her toplumda beşeriyeti barbarlıktan medeniyet, tefekkür, ilim ve kendini bilme aşamasına ulaştıranlar, peygamberler olmuştur- şu demektir: Peygamberlik son bulmuştur; kendi akıl ve ilmiyle insan tarih boyunca sahip olduğu öğreti ve dinî eğitim temelinde ve şimdiye kadar kendisine gösterilmiş olan doğru yolda kendi teşhisiyle yeni bir vahye, başka bir öndere, başka bir kaynağa ve başka bir öğreticiye ihtiyaç duymaksızın, "kendi"sini, özünü teşhis edebilir; "kendi" yolunu seçebilir ve "kendi" geleceğinin tekâmülünü taahhüt edebilir (ictihad aşaması).

Bilim, böyle yapabilir; fakat hangi bilim? İnsanlığın gidişatını, ruhî, manevi ve insani üstünlüklerin gelişimi yolunda devam ettirebilen bilim. Fakat günümüz bilimi, bir dine inananların ve maneviyatçıların değil de aksine materyalistlerin en aşağılayıcı tabirlerle hitap ettikleri merhaleye gelmiştir.

Berthold Brecht şöyle diyor: "Faşizmi Avrupa'da bilim ortaya çıkardı. Biz, Avrupa medeniyetinde bilimin, modern insanın en kötü düşünce tarzı olan ırkçılık ve soyu yüceltmenin önlenmesine muhtaçtık. Hayır, bilim, böyle bir işi yapmadı; tersine faşizmi getirdi, geliştirdi ve savaş aletini faşizmin eliyle değiştirdi. Bundan dolayı benim bilime ihtiyacım yoktur."

Bernanos şöyle diyor: "Şairlere vefalı olunuz ve bundan daha önemlisi çocukluğu unutmayınız! Hiçbir zaman bilgin ve büyük bir şahsiyet olmamaya dikkat ediniz. Bilimin artık her yeri kapladığı şu anda anlamıyorsunuz, ama birkaç yıl sonra bu satırları tekrar okuduğunuz zaman, güçlülerin güçsüzlüğüne, bilginlerin cehaletine, Makyevelist sıfatlı akıllıların akılsız ve aptal görünmesine ve ciddi insanların şifa bulmaz beyinsizliğine gerçekten öncekinden daha çok inanan bu yaşlı adamı hayır dua ile hatırlayınız! Evet, bilimin yapmış olduğu bütün iyi işler, bizim görüşümüzden uzak bir biçimde yapılmış ve neticelenmiştir. Bizimle de bir ilgisi yoktur..."

Charles Pegy, Bernanos'tan daha ilginç bir şey söylüyor: "Sizin bilimsel deneyim olarak adlandırdığınız şeyi ben sapıklık, hafiflik, insanlığın düşüşü ve bütün insani ümitlerin elden gitmesi olarak görüyorum. Temizlik ve habersiz olmayı unutmayın..."

Bu artık cehalet taraftarı olmuştur!

Abbasiler işbaşına geldiği zaman "Ya Rabbi! Biz, Abbasilerin adaletini istemiyoruz, bize Emevilerin zulmünü getir!" diye dua eden o şairin deyişiyle:

> *"Keşke Mervanoğullarının zulmü adaletimiz olsa,*
> *Keşke Abbasoğullarının adaleti cehennem olsa!"*

Charles Pegy şöyle diyor: "Temizliği ve habersiz olmayı unutmayınız; temizlik ve habersizlik dolu, bilimsel deneyim boştur... Doğan şey, temizlik ve habersiz olmadır. Ölen şey, bilimsel tecrübedir... Temizlerin ve habersizlerin nezdinde bilgililik söz konusudur. Cahillik, "tecrübe"yi âlemi ve insanın misyonunu tanımanın delili olarak gören bilginlerden gelir... Çocuk "dolu"dur; ama büyük yaşlı tecrübeli bilgin "boş"tur..."

Bunca karamsarlık, bunca saldırı niye? Niçin? Neden bilim bu zor duruma düşmüştür? Çünkü bilim insanın aline olma vesilesi olmuştur.

"Bilim" şimdiki şekliyle insanı nasıl aline yapmış, yabancılaştırmıştır?

Şu şekilde:

Bilim "benim hedefimin niçin yaşamak olduğunu değil, nasıl yaşamak olduğunu" bildirmiştir; "benim hedefimin, güzellik icadı değil, güç icadı olduğunu" ilan etmiştir; "benim misyonumun, âlemin veya insanın hakikatlerini keşfetmek değil, aksine beni hayatta daha mutlu ve nasipli kılabilecek yasaları keşfetmek" olduğunu duyurmuştur ve nihayet "benim hedefimin başka bir şey değil, tabiata egemen olmak olduğunu" ilan etmiştir.

Bilim bu sloganlarda, yani temel hedeflerinde başarılı oldu; Francis Bacon'dan sonra şunu ilan etti: "Güçlü insan ve müreffeh insan meydana getirin...!" Güçlü ve muktedir insan meydana getirdi ve başarılı da oldu. İnsan hiçbir zaman bugünkü kadar müreffeh olmamıştır. Bir yandan da kendi misyonunu bilimsel misyon adıyla her zamankinden daha mükemmel bir seviyeye getirmiş ve her geçen gün giderek daha aydın ve daha parlak bir noktaya ulaştırmıştır. O misyon şudur:

"Benim eşyanın hakikatlerinin ne olduğuyla işim yoktur; varlığın anlamının ne olduğuyla bir işim yoktur. İnsanın ne anlama geldiği, kim olduğu, kim ve nasıl olması gerektiği, ne olabileceği ile de işim yoktur. Bilakis sadece insanın hayatta kendinde hissettiği ihtiyaçları daha müreffeh kılıcı ve doyurucu yapabil-

mesinin yolunun ne olduğu ile işim var, o da tabiata, güce egemen olmaktır, o kadar!

Çok iyi! Bu, bilimin insana yaptığı en büyük hizmettir. Fakat insan aynı bilim aracılığıyla aline olmuştur. Yani bilim, insanın tabiatı tanıyarak hükmü altına almak için tabiatı tanıması ve yaşantısının hizmetinde kullanmak için tabiat yasalarına gözlerini açması durumunda, yeryüzünde zulüm ve zilleti ortadan kaldırmak için hangi insani özellikleri ortaya koyacağını bilmekten acizdir.

İnsan bilime göre kendini kuşatan bir evren hakkında giderek daha çok hüküm verme noktasına gelir ve bilgiye sahip olursa, o zaman kendi kimliği hakkında, kendisinin kim olduğu sorusuna cevap noktasında tarihi boyunca diğer her zamankinden daha az konuşabilir.

Geçmişte bir bilgeye, insan, hayat, varlık ve varlığın hakikatinin ne olduğunu sorduğunuzda, o bilge, göstermiş olduğu gayret ve zamanının ilmî genişliği kadar cevap verirdi. Ayrıca bu soruyu cevaplamayı, kendisinin ilmî görevinin bir parçası olarak görürdü.

Ne var ki bugün bilgin, sadece böyle bir soruya cevap verememekle kalmıyor, ayrıca “Bu soru cevapsız kalmalıdır, hatta gündeme getirilmemelidir.” diye ilan etmektedir.

Dolayısıyla günümüz bilimi, korkunç bir “tevazu”ya (tekebbüre-Çev.), anlamsız ve uğursuz bir “takva”ya (kaçmaya, korkaklığa-Çev.), pis ve tehlikeli bir gayesizliğe duçar olmuştur.

Bu gayesizliğin adı siyantizm, resmi ve sembolü yeni skolastik ve hedefi sadece ve sadece olgularla eşyanın “ilişkiler”ini tanımaktır. Artık başka hiçbir soruya, başka hiçbir ihtiyaca cevap vermediği gibi üstelik o soruların insan hayatı ve düşüncesinde gündeme getirilmesini, ele alınmasını dahi engelliyor.

Kaynağı siyantizm olan bu gayesizlik ve bu uğursuz takva, insanı himayesiz hale getirmiştir…

Nasıl himayesiz yapmıştır? Şu şekilde: Bugün öyle bir zaman ki sosyoloji senin için nasıl bir toplum inşa etmeliyim sorusunun cevabını vermiyor; biyoloji sana insanın layık olduğu hayatın nasıl bir hayat olduğunu göstermiyor. Yine bugün öyle bir zaman ki antropoloji sen bir varlık olarak bu alemde nesin, ne istiyorsun, ne istemelisin, sorularının cevabını vermiyor. Felsefe, bilgili bir insan olarak bu varlık âleminde senin görevin nedir ve hangi yöne gitmen gerekir, sorusuna cevap vermiyor. Bugün öyle bir gün ki din de bilim vasıtasıyla bugünün bilimsel görüş ve gücüyle mahkûm olmuştur. Bu haliyle de insana yol göstermeye hakkı yoktur. Dolayısıyla günümüz insanı kendisini diğer zamanlardan daha çok kontrolsüz, himayesiz, yolu belirsiz, anlamsız ve boş şeyleri düşünme noktasına götürüyor. Bugün Batı'nın bilim, teknik ve tüketim cennetinde tıpkı Âdem gibi isyan eden genç neslin bu isyanının sırrı bilgi-bilinç ve uyanıklıktır. O bilgili olmuş, bilinçlenmiş ve uyanmıştır. Burjuvazinin o yasak meyvesinden yemiştir. Sonra gözlerini açmış ve bakmış ki hayret! Çıplak ve rezil olmuş! Kendisinden utanmakta!

Bilim bütün hedefini, güç ve üretime yönelttiği zaman artık kendiliğinden en iyi aletler kapitalizmin hükmü altına giriyor.

Bilimin bu takvası, bu çekingenliği, bu korkaklığı öyle bir sonuç doğuruyor ki bilim ondan dolayı şöyle diyor: Ben hayat için hedef tayin etmiyorum, bilakis sadece hayatı izah ediyorum. Gayesizlikten dolayı da bilim şöyle diyor: Benim insanın manasının ne olduğuyla ve insanın niçin yaşaması gerektiğiyle bir işim yok. Ona sadece iyi yaşasın diye yardım ederim. İşte bu gayesizlik, maksatsızlık, yalnızca bilimin para, kapitalizm ve üretimin elinde bir araca, alete dönüşmesine sebep oluyor. O zaman da insanın misyonunu güç ve iktidar için bilimden bir alet yapmak isteyen kimseler tayin ediyorlar. Bunun için de Foudastie şöyle diyor:

"Bilim, insani bir hakikat adına tümel bir hakikati dünyaya sunamadığı zaman, gerçek ve hakiki beşerî hayatı beyinlere tanıtamadığı zaman ve ayrıca sadece ve sadece kendisini tikeller -is-

ter sosyolojideki ulusal, kavmî ve sosyal tikeller, ister tarihteki tarihsel tikeller ve isterse doğal bilimlerdeki eşya ve olguların tikelleri olsun- çerçevesine hapsettiği zaman, o takdirde zemin, âlim olmayan, tersine güç sahibi olan kimselerin, bilimin dizginini ellerine almaları ve bilimin insanın maddi ve doğal yaşamının hizmetinde, hatta insanın yokluğuna hizmette geçmişten daha kötü bir pozisyona yerleşmesi için hazır hale gelir. Esasen gördüğümüz üzere bilim böyle bir pozisyona yerleşmiştir de.

Ancak Foudastie şöyle diyor: "Bilim"in, kendisini, giriftar olduğu bu dar çerçeveden kurtarmak için tek görevi şunu ilan etmektir:

"Benim inceleme ve tanımalarımın sahası, insanın sınırsız ihtiyaçlarının alanından çok daha küçüktür."

Ben de şöyle diyorum: Bilim şunu ilan etsin: Şimdi kendi misyonu olarak duyurduğu şey, yani eşyanın dışsal görüngülerinde kalma misyonu, bilim misyonu değil, cehalet misyonudur; sadece ve sadece tecrübe yoluyla, o da yasaları hizmete almak ve güce dönüştürmek için iş veya durumların zahiri yönlerini ve duyulur görüngüleri tanımaya çalışmaktır.

"Bilim" bu misyonundan vazgeçmelidir. Bacon'un onun için tayin ettiği ve burjuvazinin son noktasına kadar uyguladığı misyonundan.

Bilimin misyonu ne olmalıdır? Tabiatı tanımaktan, üretmekten, meydana getirmekten, üretimden önce bütün insani ihtiyaçlara cevap vermek olmalıdır. Esas olarak hayat, toplum, mutluluk, faydalanma, üretim ve teknik için bir ideal vermeden önce, ilkin insani manayı bilim ve hakikat açısından ortaya koyup ilan etmeye çalışmalıdır. İnsanın "ne" olduğunu, "niçin" yaşadığını, "nasıl" yaşaması gerektiğini anlamadan, bu "meçhul" için nasıl medeniyet, hayat, iyimserlik, mutluluk ve ideal inşa edebiliriz? Nasıl ideal ekonomik hayat formu ortaya koyabiliriz? Bilge ve sanatkâr mimar bu insanı tanımadan onun için nasıl ideal ev yapabilir?

Müreffeh ev, en yeni kanunlara göre yapılan ev değil, bilakis içinde yaşayan insanların bütün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yapılan evdir. Dolayısıyla sosyoloji, toplumu tanımadan, ideal toplumu tanıtmadan, tanımlamadan ve kurmadan önce insan için bir tanım bulmalı, ortaya koymalıdır.

Mesele şu ki "insanın bilgi ve bilimlerin, geniş tanıma ve marifetlerinin ışığında hâlâ meçhul kalmış olması; bunca bilimsel ilerlemenin, gerçek bir ilerleme şeklinde değil, ciddi bir çöküntü ve tehlike biçiminde tezahür etmesine yol açmıştır; sadece bilim ve sanayinin icat ettiği güç sayesinde değil, buna ek olarak sanayi sahiplerinin (bilgin ve filozofların değil) belirleyici rollerinin bulunduğu "bilgi" ve "teknik" sayesinde ve himayesinde kendini gösteren bir tehlike.

Burada her şeyden çok ve her şeyden önce insanın hakiki ihtiyaçları ve sahip olduğu misyon ilan edilmeliydi.

Yani her şeyden önce ben, kim olduğumu, nasıl yaşamam gerektiğini ve sonra hayatta nasıl bir misyonu ifa etmem gerektiğini bilmek zorundayım.

Bu manalar benim için aydınlanmadığı zaman, bilimin bana hediye ettiği bütün mutluluklar, mutsuzluk demektir.

Ancak bir sanatçı zihninde sanatsal bir gaye olmaksızın yapıp etmeye, sanat icra etmeye başlar mı acaba?

Bütün geçmiş zamanlardan beri bilim insanı sosyal hayat bakımından gittikçe daha çok tüketmeye çalışan bir varlık haline getiriyor.

Fakat insan, her ne kadar şimdi kendisini böyle hissetse de gerçekte böyle değildir.

Mütemadiyen, gece ve gündüz bütün anlarımızı yaşamak için yemekle değil, yemek için yaşamakla geçiriyoruz!

Kendi hakkımızda en küçük düşünme zamanımız bile yok. Bu zamanlar, her gün bizden daha fazla alınıyor ve biz de sadece tüketmek için çalışması gereken birer varlık haline geliyoruz.

Tüketim felsefesinin dünyada meydana getirdiği ritmi, her gün yeni tekniklerin yardımına ve insanın gece gündüz çalışmasına rağmen tüketimden dolayı insanın daha az kazanmasına sebep oluyor. Her zamankinden daha fazla saatleri, daha yeni tüketimlerin temini için kurban etmek gerekiyor. Çünkü tüketim ve tüketim artışı, satıştan pay ve kâr elde eden kimselerin elindedir.

Onlar dünyada azınlıktırlar, ama Afrikalı, Asyalı ve bizzat Avrupalının, yani insanın her şeyi tüketmesinden yararlanıyorlar. Fakat biz daha çok tüketici oldukça daha fazla ilerlediğimizi zannediyoruz. Hayır, hayır, biz satıcının kurbanı olmuşuz. Biz bütün zamanlarımızı, onların bize yükledikleri sahte tüketimlerin temini için feda etmişiz.

Toynbee şöyle diyor:

"Gelecekte var olacak medeniyet, eski medeniyetlerin aksine, deprem, rüzgâr, tufan ile, hatta Berberilerin, ilkellerin ve vahşilerin saldırılarından dolayı yok olmayacak. Çünkü yeni medeniyet, askerî yönden o kadar çok güçlü ki hiçbir vahşi onu yok edemez. Ayrıca bu medeniyet, sağlık, bilim ve teknik bakımdan o kadar gelişmiş durumdadır ki hiçbir hastalık ve hiçbir doğal hastalık onu tamamen yıkamaz. Bilakis onu bir şey yıkacaktır. O da iç düşmandır. Her gün üretim araçları vasıtasıyla yüzlerce sahte, yalancı ve aldatıcı istek meydana geliyor ve bize yükleniyor. Her gün bu tüketimler için katlandığımız işimizin ızdırap ve çabalarımızın hedefine ulaşamadığını görüyoruz. Hayatımızın bütün anlarını insani imkânlarımızın tamamını bize yükledikleri tüketim kalemleri için vakfetsek yine az gelir elde ediyoruz!"

Bugün hepimiz geçmişte tükettiğimiz şeylerin parasını ödemek için çalışmıyor muyuz? Bu, insanın hayattan geri kalmasıdır; bu gerisin geriye ilerlemedir!

Bizim hayat felsefemiz o hale gelmektedir ki daha önceki, yani geçmişte yaptığımız tüketimlerimiz için gelir elde etmekteyiz. Geri kalmanın anlamı budur. Bir tüketim hayatının yalandan

ilerleyişi! Bu hayatta insanın âlem, varlık, kökeni, bütün asli ihtiyaçları hakkında düşünebileceği, bunlarla meşgul olabileceği, kendisinin insanlığını meydana getirebileceği anların tamamı, üretici, satıcı ve para yasasının bilime ve makineye yükledikleri bu divanelik ve mecnunluk yarışında unutulmuştur.

Bilim, bu gayesizliğini ve insanın bütün boyutlarının kendi bilgisi dâhilinde olduğu şeklindeki iddiasını ortadan kaldırırsa, Foudastie'nin ifadesiyle, mütevazı olursa, bir yandan tekniğin, üretim araçlarının yaptığı maddi tüketimleri karşılamak yolunda olan insanın ihtiyaçlarının bitmeyeceğini, sadece güçlü olmanın insanı emin hale getirmeyeceğini anlayacaktır. Bilahare zahirî şeylerin ilişkileri çerçevesinde ve deneyin dar kalıpları içinde kalırsa, insanın her zaman tanımak için heyecan, ızdırap, neşe ve şevk duyduğu hakikatleri ona tanıtamayacağını itiraf eder. Öte yandan yeryüzünde insan türünün eğitimi ve gelişimi misyonunu yerine getirirse (ve bunu ona vasıta yaparsa) işte o zaman insanın kurtarıcısı ve olgunlaştırıcısı olabilir.

O vakit insan sadece tabiatı tanımakla kalmayacak, ayrıca kendisini de tanıyacaktır. Yani bu gözüyle kendisinden dünyaya doğru varlığa ve âleme bakarken, diğer gözünü daima kendisine açacaktır. Nitekim bizim irfanımız her iki gözünü kendisine açmış ve bir yere erişememiştir; büyük, ama yalnız, toplum bakımından zayıf ve alçak adamlar meydana getirmiştir. Her iki gözünü de kendisinden ve insanın ne olduğu meselesinden dışarıya açan bilim de bugün hayret verici güçler meydana getiriyor. Fakat bizzat insanın kendisi, bilimin, haberin, ilerlemenin, faydalanmanın, tüketimin büyük güçleri altında meçhul kalıyor, bozuluyor, deli ve aline oluyor. Öyle ise insan, bir gözüyle, yani bilimle tabiata egemen olmak için evrene bakarken diğer gözüyle de kendisini tanımak, kendisine hâkim olmak ve kendisini mükemmelleştirmek için kendisine bakmalıydı. Bir eliyle, yani bilim ve teknikle tabiatın bağından çıkmalı ve tabiattan, tarihi geleneklerden ve sonra da sosyal yasalardan kurtuluşunu sağlamalı, diğer eliyle de kendisini kendisinden kurtar-

malıydı. İnsan, tabiatı tanımakla hayatı meydana getirme tekniğini, kendisini (Heidegger'in deyişiyle kendisinin hakiki kendisini) tanımakla kendisinin yapıp üretme tekniğini meydana getirmeliydi.

Ancak bilimsel düşünce tarafından bozulan felsefeler dahi insana, insanın kendisini tanıması için yardım etmiyorlar. Nasıl? Şöyle ki geçmişte Kaderiye ve Cebriye mezhepleri insanı aline ediyorlardı. Yani güçlü, başkaldırabilen, hatta tabiatın belirleyiciliği ve Tanrı'nın iradesi karşısındaki isyan edebilen insanı belirlenmişlik zincirine vuruyorlardı. Yine yeni felsefeler içinde o kadar görkemli olan insan, tarihin belirleyiciliğine inanan insan haline geliyor.

Bu manada insan, bilinçsizce, iradesizce, kendi yazgısına müdahale edemeyen, kendisini istediği yere sürükleyen coşkun sel dalgalarının esiri durumundaki bir taş parçası oluyor.

Demek ki ben kendimi yenileyemediğim zaman, kendim bizzat alınyazımı elimde tutamadığım zaman, sonra kendimi bulamadığım ve bağımsız olamadığım zaman, her şey iradem dışında cereyan ediyorsa, Katoliklerin ve eski din ve görüşlerin etkisi altında kalan bazı İslami ekollerin dedikleri gibi ilahi takdirin oyuncağı olmam arasında ne fark vardır?

İnsan, belirleyicilik tarafından yok edildiği zaman yok eden her ne olursa olsun fark etmez. Çünkü artık insan yok olmuştur. Aşkı, iradesi, bilgisi ve gücü olan, yapabilen, inşa edebilen ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insandan bu unvanlar kaldırıldığında, her halükârda insan ölmüş demektir.

Historizmin gözüyle insan, Hegel'in ve egzistansiyalistlerin söylediği gibi geçmişten birbirine eklenerek gelen akımların zoraki bileşkesidir. İnsanı bugünkü konumuna bu akımlar getirmiştir. Bundan dolayı ben, geçmişten beri devam edip gelen akımlar aracılığıyla meydana gelmiş ve "ben" olmuşum; bundan başka da bir şey olamam. Çünkü ben, kendisine müdahale edemeyeceğim bir tarihin eseriyim. Bu nedenle kendime de karışamam.

Dolayısıyla ben hiçbir şey değilim!

Sosyolojizme göre insanı yaratan, meydana getiren şey, toplumsal bağlar, kolektif ilişkilerdir. İnsan, yeryüzünde toplum adıyla bitip yeşeren bir bitkidir! Nasıl? Tıpkı hava, su ve toprağın bir "toplum" gerektirdiği gibi... Ama kendisinin istediği gibi değil; zira onun "kendisi" ve "istiyor" olması, toplumun oluşturduğu bir meyvedir. Bundan dolayı kendisi yazgıya karışamaz; çünkü kendisi toplumun yansımasından başka bir şey değildir.

Bir başka belirleyicilik olan Natürizmde ise tabiat insanı meydana getiriyor, yeşertiyor, geliştiriyor ve öldürüyor. Tıpkı kavun ve ekşi karadutu yarattığı gibi! İnsanın kendi yapısına en küçük bir müdahalesi yoktur. Çünkü o, tabiatın su, hava ve coğrafyadan yeşerip gelen diğer olguları gibi bir şeydir. Tabiatın belirleyiciliği, yani insanın Natürizm aracılığıyla yok olması işte budur!

Materyalizm tarafından meydana getirilen alinasyona gelince; insan materyalizm vasıtasıyla kendisinden habersiz oluyor. Çünkü materyalizmde unsurlar topluluğu öyle bir birleşmiştir ki bu toplumun birleşme niteliği, insanın insani niteliğini meydana getiriyor. Kendisini maddi bir belirlenim olgusu olarak hisseden insan, kendisine yabancılaşmış demektir. Kendisini tanıyan, meydana getiren, yaratan ve seçen bir irade olarak bulmaz. Yani insan "bir şey" olur; maddi, doğal, tarihsel, sosyal ve katılımsal bir şey!

İnsanı aşağılık ve alçak kılan, bu bilim ve felsefeler mi yoksa yaratılış felsefesinde insanı eşref-i mahlûkat olarak bilen insanın, kâinatın tüm şereflilerinin ve yakın meleklerin ayağına kapanmaları gerektiğini savunan din ve inanç mıdır?

Acaba insanı tutsak kılan, esirleştiren bu bilim ve felsefeler mi, yoksa Allah'ın iradesine rağmen insanda başkaldırı gücünün olduğunu söyleyen, insanı bilen, bilinçli, yaratıcı, uyanık, bilgin ve ilahi bir ruhun taşıyıcısı, yani bilim ve ruhun çabasıyla mananın tarifi ve kendi gelişimiyle daha çok mutlak irade haline gelen veya mutlak iradeye yaklaşan bağımsız, güçlü ve yaratıcı

iradeye sahip olarak gören din ve inanç mıdır?

Bunlardan hangisi insanın büyük değerinin, kutsallığının ve yüceliğinin olduğunu kabul ediyor acaba?

Biz aydınız; öyleyse söz, bilimsel tahakküm, düşünsel buyruk vs. bize hüküm verme kaynak ve delilimiz olmamalıdır. Düşünmemiz ve ona göre yargıda bulunmamız gerekir. İnsan hangi hümanizmde bu yüceliğe sahiptir? Hangi felsefe orijinalinde hümanisttir? İnsanın "asaleti" nerededir?

İnsan mecbur ise o takdirde hiçbir değeri yoktur. Tıpkı sizin güzel kokulu bir gül veya bir diken için insani değerinin olduğunu söyleyemeyeceğiniz, gülden dolayı şükredemeyeceğiniz ve dikenden dolayı serzenişte bulunamayacağınız gibi. Çünkü her ikisi de takdirin, kendilerinden başkasının gerektirdiği şekilde olmuştur.

Beni Historizmde tarih yaratıyor, Sosyolojizmde toplum, Natürizmde tabiat ve Materyalizmde madde. Şu halde ben bir insan olarak, bilinçli olabilen, meydana getirebilen, yazgısını kendisi için kendi eliyle yapabilen bir insan olarak "ben" hangi felsefede vardır?

Sartre'ın övdüğü ve günümüz insanının kendisi uğruna medeniyete gözlerini kapadığı o özgürlük ve seçme nerededir?

Öte yandan hangi bilim, bana, cevabına adımdan daha çok muhtaç olduğum "İnsanın değeri nedir?" ve "İnsanın asaleti nedir?" sorularına, benim ızdırabıma cevap verebilir?

Hayatın somut, gözle görülür gerçekliklerinden habersiz olmanız için zihinlerinizi metafizik meselelere sürüklemek istediğimi zannetmeyin!

Frantz Fanon'un (1925-1961-Çev.) hikâyesi, Üçüncü Dünyaya ait siyasal savaşçı bir düşünürün hikâyesi değildir. Fanon metafizikçi bir filozof değil; kendisi Antil adalarından olan, fakat Fransız emperyalizmiyle savaşta Kuzey Afrika halkı ve Cezayir halkıyla işbirliği yapmak için milliyetini değiştiren, Cezayir'e giden, savaşan ve orada ölen bir kişidir.

Sözümüzün belge ve delili, böyle bir insandır, münzevi bir filozof değil.

Fanon şöyle diyor:

"Arkadaşlar! Üçüncü Dünyaya ait aydınlar! Ey lanetli toplumda (bir milyar beş yüz milyonu diğer beş yüz milyonunun gazabına uğramış bir toplum) yaşayanlar! Bizim hedefimiz, Afrika veya Asya'dan, Avrupa'nın Avrupaî çözüm yollarına, formlarına, bilim ve tekniğine dayalı bir toplum kurmak değildir. Bunu bir kez yaptılar, Amerika oldu! Avrupa tek idi, iki tane oldu! Bizim hedefimiz, düşmanı kovmaya, Afrika'da özgürlüğümüzü elde etmeye, Batı'nın kültürel, ekonomik ve siyasal sömürüsünü ülke ve milletlerimizin üzerinden kaldırmaya çalışmamız noktasında düğümlenmektedir; bu durumda bizim ideal ve hedefimiz, bilimsel, ekonomik ve düşünsel Avrupa modeline dayalı bir toplum yaratmaya yönelik değildir. Aksine biz, bir yandan bağımsızlık ve özgürlüğümüzü elde etmek için siyasal mücadele sahnesinde yerimizi alıp hedefimizi sadece özgür Afrika'ya veya mutlu bir topluma sahip olmak olarak belirlerken, böyle bir hedef için mücadele ederken -elbette ilk misyonumuz, ivedi, kesin ve önemli görevimiz de budur-, aynı zamanda hedefimiz, bilimsel hayat formlarında, maddi ve manevi hayat formlarında Avrupa'yı maymunca taklit etmekten kaçınmak, yaratmaya, düşünmeye ve üretmeye çalışmak, insandan yeni bir deri ve yeni bir düşünce yaratmaya, insandan kendi temeli üzerinde duran yeni bir insan ve yeni bir soy inşa etmeye gayret etmek olmalıdır. Batı bilimi ve felsefesi de yeni insan ve yeni soy iddiasında bulunmuştur; fakat Batı sadece onu yapma noktasında aciz kalmadı, ayrıca insanı kusurlu hale getirdi, bozdu, çirkinleştirdi, yabancılaştırdı, insanın varlığını lime lime yaptı."

Bu nasıl bir insan olacak?

Alexis Carrel (1873-1944-Çev.), "düşünür ve aydın olarak sadece fakülte ve okullarda geçerli olan şeylerin taklit ve tercümesiyle yetinmememizi, dünyada ne deniyor ve ne biliniyorsa öğ-

renip bilmemizi ve ondan sonra bunları unutup bizzat kendi kendimize düşünmemizi" istiyordu.

Bilim, ancak insanı meydana getirdiği ve Alexis Carrel'in deyişiyle hem âlemin güzelliğini hem de Tanrı'nın güzelliğini tanıyabildiği, Descartes'ın sözüne kulak verdiği gibi Pascal'ın sözüne de kulak verebildiği zaman insanın kurtarıcısı olur ve ideal öğreti de ideal bilim öğretisi olur. Böylece -şimdi bildiğimiz gibi- hem "nasıl" yaşamamız gerektiğini bilmemiz hem de "niçin" yaşamamız gerektiğini bilmemiz -ki bilmiyoruz- ve "güçlü" insana sahip olduğumuz gibi "iyi" insana da sahip olmaya çalışmamız (çünkü güçsüz iyi alçaktır ve Kafka'nın kahramanı gibi değişip bozulmuş, kendine yabancılaşmıştır. Kötü güç ise var olduğu gibi Eugene Ionesco'nun kahramanı gibi Gergedan'dır); hayatı statikte denildiği gibi üç temel olan hakikat, iyilik ve güzellik üzerine bina etmemiz ve ideal bir toplum kurmamız mümkün olacaktır.

Söz konusu ideal toplum, Kur'an'da belirtildiği gibi üç temel üzere inşa edilecek bir toplumdur:

Kitap, terazi ve demir.

Toplumun kültür ve ideolojisi: Kitap.

Eşitlik, yani ifrat ve tefritin, zulmün, ayrımcılığın, sınıfların, bireyciliğin, bencilliğin olmadığı toplum: Terazi.

Güç, askerî güç, ekonomik güç, üretim gücü, tabiata egemenlik gücü: Demir.

Sonra biz aydınlar olarak şimdi Sartre'ın sözüne olduğu gibi Radhakrishnan'ın sözüne de kulak verelim.

Böylece Avrupalı olmayan bir toplum olarak alinasyon hastalığından kurtulmamız ve kendimize gelmemiz durumunda "insan" olarak şimdiki facia dolu hayat alinasyonundan kurtulabilir ve "insan olarak var bulunmamızı" yeniden elde edebiliriz.

ALTINCI BÖLÜM

TAMAM İNSAN

Öncelikle şu hususu arz etmeliyim: Bugünkü konuşmamın konusu, tamamen ders yapmaya uygun, teknik ve bilimsel bir konu olarak "tamam insan"dır; çünkü burada birtakım sunumlar yapmam gereken bu gece ve sonraki gece genelin, yani ekseriyetin, bu tür konulara aşinalığı ve gönül bağlılığı bulunan ve bu konuların da kendileri için yorucu olmadığı kimselerden oluşacağını düşünüyordum.

Fark edilebileceği üzere "kâmil insan"/insan-ı kâmil değil, "tamam insan"/insan-ı tamam dedim; oysa kâmil insan terimi, İslam edebiyatında, irfanımızda, edebiyat ve felsefemizde çok tekrarlanmaktadır. "Tam insan"/insan-ı tam da demedim, çünkü böyle bir terim, Avrupa sosyolojisinde ve antropoloji biliminin farklı dallarında vardır. Evet, bunları söylemedim, "tamam insan" dedim; çünkü Avrupalı sosyologlar ile Batılı antropologların tamam insan ve tam insan hakkında söyledikleri şeyin tıpkısını Farsçaya çevirmek ve Ali'ye uyarlamak istemiyordum. Yine kâmil insan demedim; çünkü Ali hakkında burada ele almak istediğim şeyi, bu konuların ardından ariflerimiz, sufilerimiz ve filozoflarımızın tarih boyunca kâmil insan başlığı altında ele aldıklarını söylemek istemedim. Fakat aynı zamanda her ikisine de işaret edeceğim ve İslam düşünürlerinin ve aynı şekilde Avrupalı düşünürlerin, bilhassa da son yüzyıl düşünürlerinin nasıl ve niçin tamam insanın peşinde olduklarını anlatacağım.

Tamam insan gündeme geldiği vakit, ister istemez insanın aklına, bu konunun, bugün beşerin kusurlu insandan ve insanın ve insanlığın noksanından çektiği ızdırap tepkisi olduğu geliyor. Bu da vardır. Geçmişte düşünürlerin daima kamil insanın peşine düştüklerini (İslam medeniyetinde, hatta Yunan'da ve hümanistlerde, yani asıl olanın insan olduğunu savunan, insancılarda) ve mutlak bir insandan, (Bütün insani boyutları kâmil olan, mutlak olgunluk şeklinde olmayan, ama hep onu tanıma arayışında olan insanın eriştiği) misal âlemindeki misal insanından bahsettiklerini görüyoruz. Bu, insanın geçmişte de tamam insanı ve olgun insanı tanıma düşüncesine ve arzusuna sahip oldu-

ğunu ve geçmişte de şimdi de bu ihtiyaç ve arzunun her zaman var olduğunu göstermektedir.

Doğu dinlerinde ve böylece yeryüzünün Doğu felsefelerinde, Çin, Hint ve İran felsefelerinde kâmil insan önemli bir konudur; bu ülkelerin büyük din ve felsefelerinin temel konularından biri kâmil insandır. Öyle ki Doğu'da büyük bir din, insanın yeryüzünde yaratılış felsefesiyle başlıyor. Bütün bu dinlerin, Çin, Hint ve İran dinlerinin Âdem kıssası var, tabii ki kendi inanç esaslarına uygun olarak. Bu Âdem kıssasında, yani insanın yeryüzünde yaratılması öyküsünde bu dinler insan için anlamlar ve tanımlamalar ortaya koymak istemişlerdir. Dinlerini ilan etmeden, tebliğ etmeden, inandıkları kurtuluş ve hidayet yolunu insanlara tanıtmadan önce ilk olarak mecburen ve mantıken "insan nedir?" demeleri, insanın -var olan insanın- ne gibi noksanlık ve hastalıklarının olduğunu belirtmeleri gerekiyordu. Çünkü her din -ve her din mensubu- gerçek insanın -yani mevcut insanın- bu ihtiyaç, noksanlık ve hastalıkları temelinde kendi çözüm yolu, hidayet yolu ve eğitim-öğretim yolunu arz edebilir; ideal insanı, yani yeryüzünde olmayan, ama hep kâmil insana gitme ve sahip olma arzusunda olan, hastalıksız, tam ve kusursuz insanı, mutlak insanı tanımlayabildiği zaman, mevcut insanın hastalığını, zayıflığını ve eksikliğini gösterebilir. Bu yüzdendir ki Doğu'daki bütün dinlerde insanın yaratılış kıssası vardır. İnsanın bu yaratılış kıssasında o dinin akidesine uygun insan tanıma ve insan bilimi felsefesi ortaya konulmuştur. Bu felsefede çaresiz bütün dinler, kâmil insan ve mutlak insanı -kendi dinlerinde Âdem'in yaratılışı ve insanın hilkati kıssası olarak ortaya koydukları kıssa kapsamında- insanlara "Hepiniz şöyle olmalısınız.", "Hepiniz kendinizi, bu kâmil ve mutlak sıfatlara dayalı, eksiksiz, dertsiz ve hastalıksız farazi ve ideal insana dayalı olarak inşa edin!" diye gösterdikleri model olarak ortaya koyuyorlardı. En sonuncusu ve en mükemmeli İslam dini olan İbrahimî dinler bu cümledendir. Gördüğümüz gibi Tevrat'ta, daha olgun ve daha hassası İslam'da ve İslami hadislerde

Âdem'in kıssasına sahibiz ve Âdem ile Havva'nın yaratılışı, insan türünün, yaratılmış olan insan türünün sembolü olarak anlatılmış ve Kur'an'da Âdem'in bu yaratılış kıssasında insan cinsinin niteliği ortaya konulmuştur. Bana göre insanı tanımanın, bilmenin ve antropolojinin en olgun, en akıllı ve en inceliklisi Âdem'in yaratılış kıssası adlı kıssa ve öykü içinde saklıdır. Eğer özel bir metotla Âdem kıssasını Tevrat'ta, özellikle de Kur'an'da olduğu gibi ele alır ve dikkatlice çözümleme yapmaya çalışırsak, "İnsan nedir? Nasıldır? Zayıf ve güçlü noktaları nelerdir? Mevcut insan hangisidir? İnsan türünün çelişkileri nelerdir? Aynı şekilde kâmil insan nasıl bir insandır?" gibi sorular hakkında İslam'ın görüşünü anlayabilir ve hepsini Âdem kıssası içinden çıkarabiliriz.

Çok alışılmış ve sade bir düzlemde birkaç yıl önce Âdem kıssası hakkında düşünüyordum. Bu kıssadan, her biri beşer türüne özgü sıfatlardan birini gösteren elli yeni sıfattan çok sıfat çıkardım. Sonra onları, son yüz yüz elli yıldaki yeni insan bilimi bilimleriyle ve aynı şekilde antik Yunan'dan şu ana kadar muhtelif hümanist doktrinlerle (en sonuncuları Sartre, Kant ve Kierkegaard oluyor; bunlar insanın asaletine, asıl olanın insan olduğuna inanıyorlar) karşılaştırdım. Ondan sonra benim için bir hayli heyecanlı olan bir sonuca ulaştım ve bunu Egzistansiyalizmle ilgili Farsça ve Fransızca verdiğim bir iki konferansta anlattım: Batı'nın İslam öğretisi ve dinine yönelttiği en büyük itham, "İslami fatalizm"dir, yani insanın aşağılık olduğuna inanma; İslam'ın insanda irade ve sorumluluğu yok sayan ve doğal olarak alçak ve zelil bir insan yaratan bir kaza ve kader inancına sahip olması. Dolayısıyla son asırlarda İslam'a yapılan en büyük suçlama şudur: İslam, insanı kaza ve kaderci, güçsüz ve iradesiz köle yapıyor; sorumluluk ve iradeyi insandan aldığı için, insanı sorumsuz, teklifsiz ve iradesiz bir hayvan ve bitki düzeyine indirgiyor. Hâlbuki İslam'da insanın veya Âdem'in yaratılış kıssası, öylesine açık bir biçimde ortaya konulmuştur ki buna göre insan bağımsız, sorumluluğu ve iradesi olan bir varlık-

tır. İnsana özgü bu irade Tanrı'nın iradesi karşısında dahi tanımlanıp ortaya konuluyor. İnsanın cennette Tanrı'nın emrine rağmen yasak meyveyi yemesi, isyan etmesi ve sonra bu isyandan dolayı yeryüzüne sürülüp Tanrı tarafından mahkûm edilmesi, insanın İslam'da kendine özgü insani irade ve sorumluluğa sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre insan kâinat düzenine, hatta Tanrı'nın buyruğuna karşı dahi isyan edebilir, başkaldırabilir; nitekim isyan etti de; nitekim insan varlık, insanın yaratılış felsefesinde isyankâr bir varlık olarak tanıtılmıştır.

Bundan dolayı Âdem kıssasında açık bir biçimde görülebileceği üzere Tanrı'ya karşı başkaldırı, İslam'ın insanı hem sorumlu hem de irade sahibi bildiğini; bu sorumluluk ve irade ise Batılıların İslam'a karşı yöneltikleri İslam'da insanın iradesi yoktur şeklindeki ithamların boş ve anlamsız olduğunu göstermektedir. Bundan da öte, bu yaratılış felsefesinde İslam, insanın iki zıt unsurdan yaratılmış olduğunu göstermiştir. Kur'an'da Âdem'in yaratılış felsefesine göre insan iki zıddı bir arada toplayan bir varlıktır. Âdem bir yandan en pis, en alçak ve en kokuşmuş maddeden (hamein mesnûndan, kötü kokulu pis çamurdan, bir çökeltiden, bir topraktan[68]) yaratılıyor, bir yandan da Tanrı'nın ruhu en yüce, en pak, en ince, en latif, en mutlak mutlaklık merhalesine kadar gelişime yetenekli sembol olarak (bu anlamda Tanrı'nın ruhu) bu insanın ruhuna üfleniyor. Bu nedenle İslam'da Âdem ve insan, çamur artı Allah'ın ruhu; pis kokulu çamur artı Allah'ın ruhuna eşittir. Bunları elbette asıl ve gizli sır anlamlarıyla alın, nehrin dibindeki çamur değil. Çamurdan alınan manalar, fesat ve kokuşmuşluktur. Bizim lisanımızda fesat ve kokuşmuşluğu gösteren en aşağılık şey, çamurdur. İnsanlar arasındaki fasılayı da görüyoruz: Âlemde insan türünde en aşağı düzeyden en yüce düzeye kadar insan vardır. Çok üstün insanlar vardır; ama kâinatın en pis ve en aşağılık hayvanlarından daha pis ve daha aşağılık insanlar da çoktur. İnsan türünün di-

[68] Bu muhtelif tabirlerin hepsi, bu insan varlığın yapısında var olan birincil unsurun alçaklık, pislik ve tortusallığının göstergesidir.

ğer hayvan türlerinden üstün olan özelliklerinden biri, hayvanlar arasındaki farkın, mesafenin az olmasıdır (en kötü at türüne bakalım, kötü, ama yine de işe yarıyor, çok büyük bir fiyatı var, kıymetli. En kötü atla en iyi at arasında çok mesafe yoktur: Bin tümen, iki bin tümen, üç bin tümen fark vardır), ama insan türü böyle değildir: Mesela biz tarih ve coğrafyada, pislik, fesat, çöküntü ve yırtıcılığının ölçüsünü göstermek için beşer dilinde hiçbir tabirin var olmadığı insan bireylerini görüyoruz.

Bay General Argou Fransa'daki hanımına şöyle yazıyordu: Ben Afrika'da yaşıyorum ve günlerdir oğlumla ormanda Arap avına çıkıyorum. Başka bir mektubunda şunu yazıyordu. Bu günlerde çocuğumun başının ısınması için ormanda siyah derili avına gidiyor, siyah derili avlıyorum! Bir de Neron var: Roma'yı, kadın, çocuk, yani insan, günahsız insan dolu bir şehri ateşe veriyor; amacı, şehrin dışında bir tepenin üzerinde oturup ateşin alevleri arasındaki büyük bir şehir manzarasını temaşa etmek ve resim yapmak (resim modeli lazım olup resim modeli için böyle bir işe girişiyor!) Bir böyle şehrini ateşe veren adam var, bir de memleketini, milletini, dinini ateşten korumak için kendini ateşe atan yirmi, yirmi beş yaşında bir genç adam var. Bu genç, dört yol başına oturuyor ve hiç sarsılmaksızın, hiç hareket etmeksizin yüzüne benzin dökülüyor ve kibrit çalınıyor; kömür haline gelinceye kadar kılı kıpırdamıyor. Bu iki insan arasındaki fark, matematik, fizik ve diğer bilimlerin bugün sahip olduğu bütün hesap işlemleriyle nasıl ölçülebilir! İnsanlar arasında pis kokulu çamur örneklerinden de ilahi örneklerden de çokça vardır.

Kur'an'ın yaratılış felsefesinde insan telakkisinin bu tür ve niteliği şunu göstermektedir: İslam, sadece kâinatın kölesi ve zelili ve sadece sorumsuz ve iradesiz olarak isimlendirmemekle kalmıyor, dahası ilk kez insanın Tanrı'nın fermanına karşı isyanı meselesini gündeme getiriyor; insan "Sen böyle bir irade sahibisin." demek için böyle yapıyor. Aynı şekilde balçık ve Tanrı'nın ruhundan yaratılışı olayını gündeme getiriyor ve böylece ona "Sen balçık ile Tanrı'nın ruhu arasında bir yoldasın ve o yolu

kat etmelisin" diyor. Kur'an'ın yaratılış felsefesinde insan türünün bu telakki keyfiyeti, maalesef benim konuşma konum içinde bulunmadığından onu burada bırakmam gerekmektedir.

Ancak daha büyük, daha bütüncül ve daha genel bir konuyla meşgul olacağım. O da şudur: İnsan tarih boyunca bütün dinlerde, felsefelerde, düşüncelerde daima kâmil insanın peşinde olmuş olup hep beşerî istidatlardan birinin noksanlığına sebep olan etkenlerden ızdırap çekmektedir. Hatta ilkel insan, hatta tarihsel insan, insanın noksanlığından [her zaman muzdarip oluyor].

Tarihsel insan, özel bir terimdir, açıklayayım: Bilimsel açıdan üç tür insan ve üç tür toplum vardır: Eski toplum veya yarı vahşi toplum, modern toplum (günümüz dünyasının sanayi toplumu) ve tarihsel toplumdur. Tarihsel toplum, geçmişte medeniyet sahibi olmuş bir toplumdur (bizim gibi, Doğu toplumlarından birçoğu gibi, Yunan ve Roma toplumları gibi). Tarihsel insan, geçmiş toplumda, daima insani zafiyet ve noksanlıktan ızdırap çekmiş olup onun eğitim-öğretimi sürekli insanı olgunlaştırma ve ayıp ve noksanlardan uzaklaştırma üzerine olmuştur. Son iki asır içinde ortaya çıkan, çok açık, aydın ve müdrik düşünceleri şiddetle kendisine çekmiş bir mesele vardır ki o şudur: Son yüzyıllarda insan, geçmiş yüzyıllardan daha fazla muktedir, medeni, tabiatın verdiklerinden ve bilim, eğitim-öğretim ve beşeri düşüncenin gelişiminden istifade etmiş; günümüz insanı da her zamankinden, beşerî dönemlerin tamamından daha çok muktedirdir, erk sahibidir, güç sahibidir; genel düzlemde eğitim ve öğretimde de her zamankinden daha ileri düzeydedir. Genel okuma yazma her zamankinden çoktur. Bugünkü insanın maddi nimetlerden ve aynı şekilde manevi nimetlerden (okuma yazma, eğitim, başkalarının eserlerini inceleme, kitap, sanat eserleri gibi) yararlanması ve müreffeh olması, geçmişe oranla daha ileri düzeydedir.[69] Fakat aynı insan, rüşt,

[69] Bugün film, tercüme, iletişim sistemleri, yol, cadde, ulaşım araçları, bütün bunlar, geçmişte bir ülkenin özel bir seçkinler veya eşraf grubuna ait olan imtiyazlardan birçoğunun kolayca halk kitlesinin veya umumun eline geçmesine neden olmuştur.

olgunluk, sosyal ve bireysel gelişim bakımından bütün düşünürlerin ümitlenmesine ve iyimserliklerine sebep olurken başka bir bakımdan da insanın oluşum ve eserlerinde başka bir facia -Eugene Ionesco'nun tabirinin aynısı- hissedilmektedir. O facia da "insan türünün bozulması/yabancılaşması faciası"dır. Böyle bir tehlike, yani insanın bozulması tehlikesi insanı nasıl tehdit ediyor? Bu, "insanın kendinden, özünden çıkması", başka bir şeye sürüklenmek, başka bir şeyde mahvolmak" ve "kendini hissetmemek" denilen meseledir. Bu "kendine yabancılaşma" hastalığı, ruhsal hastalıklar hastanesindeki hastalarda şiddetli haliyle mevcuttur: Örneğin hasta kendisinin bir jete dönüştüğünü hissediyor; kendisini filan ağa, filan bey, filan baba ile filan annenin çocuğu olarak hissetmiyor; kendisini gerçekten bir jet, bir taksi, bir ağaç, bir ev, bir alet ve bir motosiklet olarak görüyor ve gerçekten de kendisini böyle hissediyor. Mesela koridorun bir yanında veya caddenin kenarında bir insan gördüğünde: "Niçin gitmiyorsun?" diyor. Cevap veriyor: Delinmişim, patlamışım! Gerçekten de kendisini böyle hissediyor. Hastabakıcısı veya onunla ilgilenen kimseler, onun ayakkabısının patlağını veya deliğini yapar gibi edalarla ona yaklaşmalılar ki o kendisini tamir edilmiş hissetsin! Sonra ona yola düş diyorlar, o da yola düşüyor. Ondan sonra kusurunun gerçekten kalkmış olduğunu algılıyor ve şimdi hareket edebiliyor. Tıpkı viteste tutulup gaz verilen ve hareket ettirilen bir otomobil gibi bu işi yapıyor; çünkü kendisini gerçekten bir otomobil gibi hissediyor. Bu ruhsal hastalık, bu pataloji, bugün Avrupa'daki sayısı en kabarık hastalık türlerinden biridir. Avrupa'da genel sağlık tıbbı, tifo, çiçek, verem gibi birçok hastalığı ortadan kaldırmış, bir kısmını parmak sayısı kadar az bir düzeye indirmiştir. Fakat Avrupa hastanelerindeki hastalıklarda en büyük rakamı biri alkolizm, diğeri ruhsal hastalıklar olmak üzere iki tür hastalık teşkil etmektedir. Alkolizm meselesinin nasıl ve neden var olduğu açıktır; ama Avrupa'da çok sayıda olduğunu ve diğer hastalık türlerinden daha fazla bulunduğunu gördüğümüz ikinci tür hastalık şiddetli bir biçimde akıl hastanelerinde görülmektedir; fakat hastanenin dışında, sokaklarda, caddelerde, evlerde, fab-

rikalarda, dairelerde daha müzmini hissedilmektedir. Bu, insanın kendisine yabancılaşmasıdır.

Bugün insanın bu umumi hastalık türünün sahip olduğu ad, kelimenin bizzat kendisi, bu hastalığın manasının ve niteliğinin ne olduğunu göstermektedir. Bu hastalık, benim derslerimde çok tekrar ettiğim alinasyon hastalığıdır. İnsanın aline olması, insanın alinasyonu, eski bir terimdir. Biz de bu terimin aynısına sahip idik ve şimdi de sahibiz: Biz, divane olan kimselere mecnun, yani cin çarpmış diyorduk; Nitekim bu kelime de Farsçada divane (div'e veya dev'e mensup) anlamındadır. Bizim inancımız geçmişte şöyle idi: Divane olan kimse, cin veya devin, insan vicdanına, düşünce ve aklına yerleştiği, girdiği ve ondan sonra artık kendisini, özünü hissetmediği, bilakis kendi yerine cin veya devi hissettiği insandır. O halde kendisini insani bir ben olarak bulan akıl sahibi bir insan, cin veya dev ile temastan ve cin veya devin kendisine girmesinden ve cin çarpmasından sonra hastalanıyor. Nasıl? Artık kendi düşünme, hissetme ve algılamasını, kendi niteliklerini bulmuyor, yaşamıyor, görmüyor; bilakis kendi yerine cin ve devi hissediyor. Divanede gördüğümüz böyle söz ve hareketler, kendi sessizlik, hareket ve sözleri değildir. Çünkü kendisi değildir, kendisini kaybetmiştir, kendi yerinde başkası veya başka bir şey vardır, dolayısıyla o söz ve hareketler, aslında cinin söz ve hareketleridir. Bu öyle bir konudur ki sosyolojik ve antropolojik ekoller, maddeci ve maneviyatçı, dine inanan ve din karşıtı, solcu ve sağcı, her bakımdan birbiriyle çelişki içinde oldukları, birbirine zıt oldukları halde bu işte birbiriyle uyum halindedirler: "İnsan farklı vesile ve sebeplerle aline olur." Yani bir çalışma sisteminin, özel bir hayat şeklinin ve özel bir araç ile temasın etkisiyle, işine özgü araç veya aletin ve o hayat şeklinin, onun insani vicdanına, insani özüne, benine girmesine, sonra kendisini kendisi hissetmemesine ve kendi yerine o alet veya aracı hissetmesine veya o çalışma şeklini hissetmesine ya da o düşünceyi hissetmesine sebep olur.

İnsanın Çeşitli Araçlarla Bozulma Türleri

Avrupalı sosyologlar ve sosyoloji, 19. yüzyıldan şu ana kadar bu mesele üzerinde çok durmuşlardır. Zaman ve medeniyet ne kadar ilerlerse, bu mesele o kadar daha tehlikeli bir biçimde gündeme gelmekte ve iyi anlayan ve öngörüde bulunan kimselere tehlike hissi daha çok oluyor. Söz konusu sosyologlar şu sonuca varıyorlar: "İnsan, çeşitli vesile veya araçlarla aline olur." (Yani cin çarpmış veya mecnun olur, yani kendine yabancılaşır): Bu vesilelerden biri, sosyal hayat vesilesidir. Bu vesile, insanın sosyal hayatını, insanı tabiat olan gerçek yatağından çıkarır, uzaklaştırır. Dolayısıyla yapay toplum, başka bir ifadeyle sebepler mecmuası ve yapay insan topluluğunu meydana getirip insanın tabiattan kopmasına neden olan şartlar bütünü, insanı doğal olmayan yapay şartların kulu yapıyor ve aline kılıyor. Yani insan türünü kendinde olmayan, özsüz, yabancı yapıyor. Bu durumda insan artık kendini var olan gerçek bir doğal tür olarak algılamıyor. Bu tehlike, insanı tabiattan uzaklaştırma ve sonra yapay bir varlığa dönüştürme anlamında, 2600 yıl öncesinden şu ana kadar algılanmıştır. Ben bu meseleye dayanmak, hatta kendi inancım adına bu meseleyi ele almak istemiyorum; ben bu meseledeki şu keyfiyete dayanmak istiyorum: İnsan, tabiattan, kendi iç tabiatından, tabiatla uyumlu bünye ve güdülerinden ayrılıp uzaklaştıkça kendinden, kendi insani keyfiyetinden uzaklaşır. Bizim bilip tanıdığımız bu ayrılıp uzaklaşmayı, 2600 yıldan beri bazı düşünürler hissediyorlardı; yani biz bilirken onlar yaşıyorlardı. Bunu tarihte ilan eden ve feryat eden ilk büyük düşünür Lao-Tsu idi. O şöyle diyordu: "Toplum, hayatın yapay şartlarını hazırlıyor; insanın kendi yapay ürünlerinde boğulması, onu tabiattan uzaklaştırıyor; insan tabiatın bir parçası olduğu için, tabiattan ayrılıp uzaklaştığı ölçüde kendisinden uzaklaşmaktadır." Lao-Tsu, bu sözleri Mesih'in doğumundan altı yüzyıl önce veya yedinci yüzyılın başlarında haykıran ilk mütefekkirdi. Ben Lao-Tsu'nun insanları çağırdığı şeye katılmıyorum. O şöyle diyordu: "Ey insanlar! Yapay ve sahte olan

her şeyden uzak durun; bir araya gelip kendiniz için sözleşmeler, yasalar ve bağlar oluşturduğunuz ve kendinizi sosyal yasa ve geleneklerle sınırlandırdığınız zaman, insani özgürlük olan doğal özgürlüğünüzü ve özünüzün ve tabiatınızın asli kaynakları olan tabiattan faydalanmayı kaybedersiniz; sonra bu kayıt ve sınırlar içinde tabiattan kopan insan, hastalanır, gelenek, yasa, sınır ve duvarın kölesi olur. Bu insan, tıpkı bir yerde duran su gibi kokar ve bozulur. Bu yüzden insan türünün bütün rezillik, fesat, alçaklık ve adiliklerinin kaynağı, onun toplumsal ve yapay hayatıdır." Tao (yaratılış) yasasına gelin; gelin, tıpkı bir bitki gibi, tıpkı özgürce gelişen, sağlam yetişen, ızdırapsız, dertsiz, kaygısız yaşayan ve hayatının muhtelif devrelerini tabiatın değişmez yasaları temelinde geçiren ve sonra da huzur bulan bir bitki gibi yaşayın. Niçin? Çünkü tabiat kanununu takip ediyor. İnsan neden intihar eder? Izdırap duyar? Fesada duçar olur ve bozulur? Niçin daima hastadır? Neden hep muzdariptir? Tabiat kanununu izlememesi, ona uymaması sebebiyle; kendisi için tabiat yasalarının zıddına birtakım yasalar yapması nedeniyle; tabiatın kendisine bıraktığı ve bütün hayvanlar gibi sağlıklı kalmak ve gelişmek için yemesi gereken sağlam gıdayı alıp pişirmesi ve sonra onu yakması, karıştırması ve sonra yemesi, ondan sonra doktorun önüne gelmesi sebebiyle. Bu yolu neden kat ettik ve neden hasta oluyoruz? Gıdayı tabiatın bize verdiği şekilde yemediğimiz için. Yapaylaştırdığımız için, yapaylaştırarak yediğimiz için; bu yapaylaştırma Tao yasasına (tabiat namusu) aykırı olduğu için. Dolayısıyla insan daima tabiattan ve kendisinden sapıyor ve özgürlüğünü kaybediyor.

Lao-Tsu'nun söylediği bu sözü bir yönüyle kabul ediyorum, bu söz doğrudur, hatta bugün için daha da doğrudur; fakat başka bir yönden de kabul etmiyorum. Ben Konfüçyüs'ün sözünü kabul ediyorum. O, Lao-Tsu'nun sözlerini reddederken şöyle diyor: "Doğru söylüyorsun; söylediklerin doğru. İnsan toplumda hasta oluyor, muzdariptir, kederlidir, toplumda her yeri fesat kaplıyor; insanın özgürlüğünü toplumsal yasa ve geleneklerin

bağlarına esir ediyor. Ama bu, toplumun gereği bu olduğundan değil, tersine toplum sağlam olmadığı içindir. Eğer doğal ve sağlam topluma sahip olursak, bu sağlam toplum tabiat yasası temelinde yaşar, inşa edilir; dolayısıyla insan da tabiata ve yaratılış kanununa aykırı yapay kanun ve kuralların tahmil edilmediği sağlam toplumda, böyle özgür ve sağlıklı toplumda kesinlikle özgür, sağlıklı ve doğal bir biçimde gelişir. Fakat böyle bir toplum yok ki hâlâ da olmamış; o halde Lao-Tsu'nun sözü gerçekten doğrudur, her ne kadar ideal açıdan ve hakikatte doğru değilse de.

Milattan önce 600 yılında yaklaşık olarak birbiriyle çağdaş olan, arka arkaya iki nesil olup öğrenci ve üstat ilişkisi bulunan Lao-Tsu ve Konfüçyüs arasındaki savaşın aynısı, 18. yüzyılda dünyada ikinci kez canlanıyor; o da Jean Jacque Rousseau ile Volter arasında. Ben inanıyorum ki Avrupa'da bu iki kişi arasındaki savaş, Lao-Tsu ile Konfüçyüs arasındaki savaş namıyla bilinen Doğu'nun kadim savaşının, toplum savunucuları ile toplum muhalifleri arasındaki savaşın taklididir. Volter de toplumsal hayat taraftarıdır, sosyal düzen ve sistem taraftarıdır, sanayi ve çalışma taraftarıdır. Rousseau ise tabiata inanır. Ona göre sosyal yasa, kayıt ve sınırlamalar insan fıtratını bozup çirkinleştiriyor, öldürüyor. Sadece Jean Jacque Rousseau ve Lao-Tsu değil, aynı zamanda 19. yüzyılın maddeci filozofları ve sosyal düşünürleri arasında mücadele var olmuştur, [bunlar alinasyon çerçevesinde de tartışmışlardır]. Bu mücadele eden ve tartışanların en seçkini ise 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ve ondan sonra bütün Avrupa'ya yayılan ahlakçı sosyalistler hareketi idi.

Hegel'in öğrencilerinden oluşan ahlakçı sosyalistler hareketi, resmi sosyalizm ve Marks'tan[70] önce ilk kez ahlak ve insanlığa dayalı bir tür sosyalizm taraftarı idi. Ahlakçı sosyalistlere göre insanı birkaç şey kendisine yabancılaştırıyor (19. yüzyıl ahlakçı sosyalistlerinin sahip olduğu ilke ve esaslar, bugünkü sosyolo-

[70] Bu adamın kendisi de ahlakçı sosyalistlerin azalarından biriydi, sonra onlardan ayrıldı.

jide de var olan ilke ve esaslardır. Sosyologlar da bunları kabul ederler. Ama çözüm yolları farklı ekol ve öğretilerde farklıdır). Hegel'in öğrencileri olan 19. asır sosyalistleri, bugünün insanının birkaç şey vasıtasıyla aline olduğuna, kendine yabancılaştığına inanmaktaydılar. Düşünürler hep insanı kendine yabancılaştıran, kusurlu hale getiren, aşağılayan, bozan, çirkinleştiren, kendine yabancılaşmasına sebep olan yol ve etkenleri ortaya çıkarmak ve insanı iyileştirmek arzusunda olmuşlardır. Çünkü insanın hasta ve kusurlu olması, aynı şekilde gün geçtikçe daha kusurlu olması, herkesin, hatta 19. yüzyıl materyalistlerinin dahi hissettiği bir hakikat ve gerçeklikti. 19. asır ahlakçı sosyalistleri -ki onlar genellikle Hegelci idiler ve ekserisi maddeci ve ateist idiler- tasvir edilemez ve çok hoş -günümüz sosyolojisinde de ele alınan- bir meseleye inanıyorlardı; dinimizin ahlakının temeli de ona dayanıyordu. Fakat ne yazık ki biz savunmamız gereken dinimizin ahlaki temelini anlamıyoruz, onu savunmaya layık değiliz. Bu sözlerin manasını asla hissetmiyoruz. Ayrıca onu bugünün insanı için asla kabul edilemeyecek hurafe dolu, uyduruk vehme dayalı sübjektif bir mesele olarak ele alıyoruz; Hâlbuki insanın ihtiyaç duyduğu en modern ve en yeni meseledir. Bu mesele, insanın iki iş veya durum aracılığıyla alinasyonudur: Birincisi para, ikincisi ise zühttür.

Her iki konu, İslam Peygamberi'nin (s) başından beri mücadele ettiği, Hz. Emir'in şiddetle savaşım verdiği konulardır. İslam tarihinde İslam'ın doğal ahlakının temeli, -Hıristiyanlıkta, Vedacı ve Budacı dinlerde var olan- aşırı inziva ve zühde yönelmeyle mücadeleye ve aynı şekilde insani ruhları maddiyata boğulmaktan kaçındırmaya dayalıdır. Sonra İslam maddi kanaati de övüyor, destekliyor; ama bugün biz kanaat meselesinin, dünya düşkünlüğünün mahkûmiyeti ve insan bireyinin paraya yönelmesinin mahkûmiyeti meselesinin dünyadan bir tür bıkma ve bir tür Hıristiyan, Vedacı, Budist ve Hindu kulların aşırı zahitliği olduğunu zannediyoruz. Hâlbuki İslam'da maddiyat telakkisinin niteliği, 19. asır sosyologlarının insanın parayla ali-

ne edilmesi hakkında yaptıkları bir tür tefsir veya yorum olduğunu göstermektedir; çünkü Hıristiyan zahitlerle sufi meşrepli Hint zahitleri, mutlak anlamda tabiattan bıkkındırlar, mutlak anlamda maddeden nefret ederler, mutlak anlamda bütün doğal insani güdülerin ezilmesi gerektiğine inanırlar; ayrıca bütün içgüdülerin öldürülmesi gerektiğine, insanın, onu kendisine çeken her şeyle bağlarının kesilmesi gerektiğine inanırlar.

Buda şöyle feryat ediyor: "Kadın ve evlatla bağı değil, pekiyi nasıl bir bağı? Dostla bağı mı? [hayır]; bütün bağlarını kes! Bütün anlaşmalarını iptal et, düşündüğün her ne varsa artık düşünme. Gergedan gibi tek başına sefer yap; hırs gitmiş, arzu gitmiş, aşk gitmiş, kadın ve evlat düşüncesi gitmiş, dostla bağ gitmiş, ülkeyle bağı kaybetmiş... Gergedan gibi yalnız başına sefere çık, her türlü bağdan kurtul, özgürleş! Her türlü bağdan kurtuluş, bu dünyadaki her şeyden ve herkesten her türlü bağdan kurtuluş... Gergedan gibi tek başına sefere çık!" Budur mistik Hint zahitliğinin mesajı. Mesihçi zahitlik ve dünyadan kaçma şöyle diyor: "Tanrı, bir erkeğin veya kadının evlendiğini gördüğü zaman ondan ümidi kesiyor; zira insanların Tanrı'yla evlenmesi gerek." Bu ne anlama geliyor? Tanrı neden kadınla erkeğin görüşmesi ve evlenmesinden korkuyor? "Çünkü kadın ve erkek arasındaki ilk bağın anısı onun zihninde çağrışım yapıyor, o da Âdem ile Havva'nın bağıdır. Sonra bu iki kişinin evlilik ve bağının ilk başkaldırıyı meydana getirdiğini ve şeytanın oyuncağı olan Havva'nın Âdem'i isyana teşvik ettiğini hatırlıyor. Dolayısıyla Tanrı daima, insanlardan, erkek ve kadınlardan parmaklarında Tanrı ile izdivaç yüzüğünü taşımalarını bekliyor." Hıristiyan kız kardeşlerin, bacıların parmaklarında yüzük görürüz. Bu şu demektir: "Biz artık erkekle evlenmekten vazgeçtik." Onlar erkek yerine daha büyük bir aşkla evlendiler. Hıristiyanlıkta Tanrı, bir insanın başka bir insanla bağını, bir nimete olan ilgisini kesmesini görmekten mutluluk duyuyor; zira yeryüzünde her bağ kesme, gökyüzünde bir bağ kurmadır. Bu, Saint Augustinus'un sözüdür.

Bu tür zahitlik, kanaate ve İslam Peygamberi, Ali ve Ebuzer'in altınla yaptığı mücadeleye dayanmaktan başka bir şeydir. Çünkü başka bir makamda, Kur'an'ın bütün teveccühünün tabiata olduğunu, maddi nimetlere olduğunu, bütün ilanının, "Bunca güzelliği, bunca nimeti size bıraktım." şeklinde olduğunu görüyoruz. Bunları kim haram kılmış? Kur'an şöyle diyor: "Gidin, yeryüzünü, gökyüzünü ve denizi irdeleyin." Kur'an maddiyatı maruf ve hayır olarak isimlendiriyor. Fakat başka bir yerde de ahlakımızın temelinin kanaat üzere, para ve altın biriktirmekten kaçınma üzerine olduğunu görmekteyiz. Bu, insanın ayni ve maddi hayata ilgisi meselesi değil, para düşkünlüğü meselesidir, yani 19. yüzyıl ahlakçı sosyalistlerinin bahsettiği hastalık meselesi. Sosyalist kime denir? Sosyalist, ekonomiyi toplumda asil ve asıl bilen kimseye denir. (Sosyalist), insanlığın bütün alt yapısını, dinin, mezhebin, maneviyatın, ahlakın, sanatın ve edebiyatın, yani her şeyin alt yapısını ekonomi olarak görüyor. Ne var ki yine de bugün insanın en büyük hastalığının paracılık olduğunu söylüyor. Bunu dünyadan ve tabiattan bıkmayla, yani zühtle karıştırmamak gerekir. Çünkü İslam ve İslam Peygamberi, yeryüzünün doğusunun tarihinde ve İslam tarihinde zahitlikle şiddetli bir savaşım vermiş kimsedir. Abdullah b. Amr b. Âs -Amr b. Âs'ın oğlu- başka iki kişi ile birlikte Hıristiyan propagandasının tesiri altında Peygamber'in huzuruna gelerek: "Biz bütün yaşamımızı, geçimimizi, paramızı, yani her şeyimizi Allah yolunda bağışlamak istiyoruz." dediler. Peygamber, şöyle dedi: Nereden yiyecek, geçineceksin? Dediler ki bizim yememiz bir şey değildir; bir günde bir lokma ekmek veya badem yeriz. Doğal olarak Peygamber bunu reddetti ve şöyle dedi: "Ben Peygamberim, yatıp uyuyorum, çalışıyorum, zevk alıyorum, evleniyorum, yemek yiyorum, mücadelemi yapıyorum, ibadetimi de yapıyorum. O halde sizin bu işe dalmaya hakkınız yoktur. Abdullah b. Amr bin Âs yine bir gün Arabistan'da nüfuzu olan Hıristiyan rehberlerin propagandasının etkisi altında, Hıristiyanlığın her zaman tebliğ ettiği gibi kendisini şeytanın ümit kaynağından koparmaya, fikrinin rahatlaması ve Allah fikrinin de bu

durumdan rahatlaması için kendisini hadım etmeye karar verdi. Fakat İslam Peygamberi onu şiddetle bundan men etti. Bu, İslam Peygamberi'nin başından beri sahip olduğu korkulardan biri, büyük dünya dinlerini çöküşe ve insanlığı zillet ve adiliğe sürükleyen zahitlik, ruhbanlık ve inziva ile dünyadan el etek çekmenin dirilmesi olmuştur. İslam Peygamberi, İslam'ın tarihinde, dininde, toplumunda, ümmetinde, bu hastalığın tekrar mantar gibi çıkıp gelişmesini istemiyordu. Ali de defalarca züht düşkünlüğünü aşırı bir biçimde tebliğ eden subaylarıyla sürekli mücadele ediyor, hatta onları iyi yemeye, iyi giyinmeye ve iyi yaşamaya teşvik ediyor. Fakat Ali, Osman'dan sonra işbaşına gelince bakıyor ki toplum paracı olmuş. Hakikat âşıklarının ve Peygamber'in pâk ashabının bir kılıçtan, iman ve paklık dolu gönülden başka hiçbir şeyleri yokken, şimdi artık o Medine yok; şimdi bütün dünya malı, savaş ganimetleri, zekat, çok miktarda Medine'ye dökülüyor; maddi kazanımlar getiren makam ve mevkiler onlara bol miktarda arz ediliyor. Gönüllerinde paraya, para biriktirmeye, altın biriktirmeye, servet biriktirmeye heves etmek yeşermiş. Peygamberin bir sahabisi Abdurrahman bin Avf yayla köşkü yapıyor! Bu, sıra dışı bir olaydır.".

Peygamber zamanında Halit b. Velit, Hıristiyan kabile reislerinden birini esir almıştı. Onu Medine'ye getirmek istiyordu; çok aristokratik bir elbisesi (cübbe veya entari) olduğunu gördü. Bu elbise, Peygamberin ashabı için o kadar ilginçti ki önce elbiseyi adamın üzerinden çıkarttı ve bakması için Peygambere gönderdi, sonra kendisini getirdi. Bütün Araplar ve Peygamber ashabı hayretle bu kumaşa ne kumaşıdır diye dokunuyorlardı! Hz. Peygamber, Sad b. Muaz'ın cennetteki pamuklu elbisesinin veya şalının bundan daha güzel olduğunu söyledi.

Böyle bir kumaş parçasını kendileri için seyre değer bulan bu insanlar, yirmi veya otuz yıl sonra şimdi yeni ortaya çıkmış paraya erişmiş yeni bir sınıf -bugünün deyişiyle amburjuvaze- meydana getirmişlerdir. İslam toplumunun bir rehber zümresinde soylu, aristokratik yaşam izleri, aşırı tüketim izleri ve pa-

racılık izleri meydana gelmiş olup artık İslam rehberliği, İslam'ın hakikati, bu öğretinin ruhu ve manası tamamen paranın altında sönmektedir. Ali bununla mücadele ediyor; İslam rehberleri İslam toplumundaki bu taze olayla sert bir şekilde mücadele ediyorlar; dünyaya yönelme ve tabiata yönelme, yani yeryüzündeki maddi hayatla değil. Bu ikisinin birbiriyle hiçbir ilgisi yoktur.

Ahlakçı sosyalistler, yani ekonominin asıl olduğuna inananlar şöyle diyorlar: "Günümüz insanı, ürettikçe ve servet biriktirdikçe para karşısında bozuluyorlar." Para karşısında nasıl bozuluyorlar? Şu şekilde: Tıpkı divane gibi, tıpkı kendini makine hisseden hasta gibi insan paraya çarpılmış, paracı oluyor ve kendisini "insani ben" yerine "para beni", "altın beni", "çek beni", "poliçe beni" olarak algılıyor. Ne şekilde? Ben sağlam ve doğal bir biçimde insan olduğum zaman, kendimi, irade sahibi, istidat sahibi, özsel güçler, manevi kuvvetler, büyük maddi ve manevi yetenekler sahibi olarak hissediyor, algılıyorum, insani sorumluluğumu hissediyorum, imkânlarımı hissediyorum. Ama ben paracı olduğum için artık kendimde insani duygu, kudret, imkânlar ve güçlülük hissetmiyor, güçlülük, imkânlar, duygu, değer, erdem, saygı ve hürmeti -her şeyi- kendi insanlığıma mensup yapamıyorum; bilakis paraya mensup kılıyorum.

Para tarafından aline olunan insan, yani para çarpmış olan kişi, kendisi yerine parayı hisseder. Onun varlığı, mevcuduyla eşittir; kendi yerine mevcutluğunu hissediyor; banka hesap numarasına baktığı zaman, kendisini aynada gördüğü zamankinden daha çok kendine dönüyor; aynanın önünde durduğu zaman, ne ve kim olduğu bilinmeyen, hiçbir zaman düşünmediği ve tanımadığı, hiçbir zaman meşgul olmadığı anlamsız meçhul bir gölgeyi hissediyor; fakat mevcut banka hesabına baktığı zaman, bütün varlığını, bütün şahsiyetini bir yerin dünyasında hissediyor. Niçin? Çünkü aynadaki o tasvir, resim veya görüntünün içeriği boşalmış ve onun içine para ve bankasal bir varlık dökülmüş. Bu yüzden insan altına dönüşüyor; insan çeke dönüşüyor;

kredi, para, bono, poliçe, hisse senedi gibi şeylere dönüşüyor. Bunlar, insanın fıtri hususiyetlerinin yerini alıyor; öyle ki kişi artık bütün insani erdemleri ona nispet ediyor. 19. yüzyılda ve o yüzyıldan şu ana kadar -yüz yıl geçiyor- insanın para düşkünlüğünün anlamı budur. Fakat bu teknik süratle bin yıl geçmesi gerekir. Günümüz insanı 19. yüzyıl insanından bin kat daha fazla paracı olmuş, para tarafından çarpılmıştır. 19. yüzyılda kapitalizmin izleri, paracılığın, parayla aline olmanın ve burjuvazinin eserleri, henüz yeni meydana gelmişti; ama şimdi kapitalizm zirve noktasını da aşmış durumdadır.

İkincisi zahitliktir: Zühde yönelme, zahitlik, insanı kendisine yabancılaştırır. Neden? Alinasyon ve kendine yabancılaşma hastalığına şöyle mana vermiştik:

"İnsanın kendisini tam anlamıyla hissedip algılamamasına, kendi yerine başka bir şeyi hissedip algılamasına sebep olan her etken ve her durum."

İnsan para düşkünlüğü meselesinde kendini algılamıyor, kendi yerine parayı hissedip algılıyor; kendi varlığını bulmuyor, kendi yerinde paranın varlığını bulup idrak ediyor. Ancak zahitlik, yani Katolikliğin tebliğ ettiği ve eski dinlerin tebliğ ettiği züht, insanın alinasyonunu icat ediyordu; doğrudur da. Tasavvuf bir tür alinasyondur. Vahdet-i vücut, beşerin en büyük alinasyon hastalığıdır. Niçin? Diyor ki: Zahitliğin hedefi, insandaki (cinsel içgüdüler, şöhret içgüdüleri, servet arzusu, saadet arzusu, çeşitli zevklere meyil gibi) insani içgüdüleri öldürmek ve bütün bu muhtelif istidatları, bütün bu çeşitli içgüdü ve dürtüleri tek bir meyil ve arzuya dönüştürmektir; bütün bu eğilim, arzu, bağ, yetenek ve ihtiyaçlar zahitlikle tıraşlanıyor, yontuluyor, bütün dal ve yapraklar zahitlik makasıyla kesiliyor ve bir eğilime, bir bağa dönüşüyor; o bağ da insanın imanı ve inancıyla bağıdır. Diğer bütün kuvvelerini tatil eden bu insan aline oluyor, isterse kutsal bir iş vasıtasıyla olsun. Artık doğal insan, Allah'ın yarattığı gerçek insan değildir.

Biz, ne mutlu ki kendi tarihimizde bu meseleyi Avrupa'da gündeme getiren kimselerden daha iyi örneklere sahibiz. Bizim Hallaç gibi vahdet-i vücutçularımız bir insanın zahitlik veya irfani bir aşk vasıtasıyla nasıl tam olarak aline olabileceğini göstermektedir. Hallaç, "Enel Hak" diyor. Kabul ediyorum ve onun zamanının hâkim ve fakihlerine hak vermek istemiyorum. Hallaç "Enel Hak" dediği zaman doğru söylüyor ve ilahlık iddiasında bulunmak istemiyor. Demek istiyor ki "Ben yokum, sadece Hak vardır." "Benim bu elbisemin içinde Allah'tan başka kimse yoktur." dediği zaman gerçekten bunu hissediyormuş; Tanrı olduğunu hissediyormuş ve "ben"i hissetmiyormuş. Kendisini Mansur Hallaç'ın oğlu Hüseyin olarak hissetmiyormuş; kendisini "Allah" olarak hissediyormuş. Bu göstermektedir ki irfani ve sufiyane zahitlik, gerçekten de kendine özgü ruhsal bir hastalıktır. Bu hastalık, insanı özel bir duruma dönüştürüyor, bir fikri insanın insan olmasına dâhil ediyor, bütün beşerî özelliklerini öldürüyor; insanı olmadığı bir şeye dönüştürüyor; öyle ki artık o kendisini tanımıyor, hissetmiyor, algılamıyor, kendisine yabancılaşıyor, kendisinin, özünün yerine "O"nu hissediyor. "O" her kim olursa olsun, bu birey onun vasıtasıyla aline olmuştur, bu düşünce vasıtasıyla aline olmuştur. Bu yolla vahdet-i vücut ruhsal açıdan, insanın bir düşüncede, insani fıtratla uyumlu olmayan gayr-i tabii, cinnet getirici bir aşk veya zühtte boğulması vesilesiyle yabancılaşmasıdır, alinasyonudur. O vakit o kişi faraza mutlak nur da olsa, her halükârda artık insan değildir, her halde aline olmuş olup kendi vücudunu, endamını, mahiyetini, şahsiyetini idrak etmez, algılamaz; Tanrı'nın, tabiatın, fıtratının gerektirdiği bütün içgüdüleri, özellikleri, ilgi ve yetenekleri kaybeder.

Bu yüzden insan bazen içgüdüleri ezen ve öldüren zahitlik vesilesiyle, bazen de irfani ve sufiyane aşklar vesilesiyle aline olur, yani "kendi dışında", kendisi olmayan bir şeye dönüşür.

Üçüncü alinasyon, Sartre'ın dediği alinasyondur (bunu arz ediyor ve sözlerin geri kalanını yarın geceye bırakıyorum): Bir in-

san, tükenmez kalemi veya şu kâğıdı masanın üzerine bırakıp okumak veya yazmak için elini uzattığı zaman zihninde bir tasavvur oluşmuş demektir: Bu kâğıdı okuma ihtiyacı; sonra kâğıdı kaldırmaya karar veriyor, kaldırıyor ve okuyor. Bu insan kâğıdı kaldırıp okumak için elini götürdüğünde (bu Sartre'a aittir), bütün duyguları hedefine dönüşüyor, yani sadece hedefini algılıyor; yani yalnızca kâğıt okumayı hissediyor. Hâlbuki bunun kendisi sadece kâğıt okumak değildir. Bu insanın kendisi, el uzatmak, parmakları düzenlemek ve kâğıt üzerinde tertip etmek, kâğıdı almak, kaldırmak ve gözün önüne koymak gibi şeyleri hissetmiyor; yani insan, özellikle günümüz insanı, bu hayat ritmiyle ilerledikçe, hedefleri tarafından aline ediliyor (yani eylemini, işini hissetmiyor; çünkü insan yaptığı işler toplamından ibarettir). Zira hedefler, olmayan şeylerden ibarettir. Bunun anlamı nedir? Bu, Egzistansiyalizmin müstakil olarak araştırılması gereken temel meselelerinden biridir; fakat ben sadece misal veriyorum. Diyor ki İbn Sina'nın mesela on cilt kitabı var veya büyük şairlerden Hafız'ın bir şiir divanı var. Şiraz'da Hafız'ın bir komşusu varmış, aslında şiirden de anlamayan, şiiri tanımayan bir adammış; okuyamayan, kulağına okunduğunda anlayamayan bir kişi. Fakat Hafız, söylemediği bir şiir açısından esasında şiirden, nesirden, hiçbir şeyden anlamayan komşusuyla eşittir. Yani Hafız, söylediği şiirler sebebiyle şairdir.

Ancak biz böyle hissetmiyoruz; biz Hafız'ı mutlak surette söyleyen şairler cümlesinden bir şair olarak biliyoruz. Lakin Sartre diyor ki eğer Hafız bu şiirleri söylemeseydi, şair olmazdı, isterse çok ince ve iyi bir şiir yeteneği olsun. Nitekim söylemediği, ama söyleyebileceği şiirler noktasında şiir söyleyemeyen ve söylememiş olan kimselerle eşittir. Yani insan sadece ve sadece yaptığıyla, işiyle, yaptığı seçimle, attığı adımla, konuştuğu sözle eşittir. Bilkuvve olan bir şey, olmayan bir şeydir. Ben bilgin olmak için ders gördüğüm zaman, ders gördüğüm kadar varım; bilgin olmak benim hedefimdir, ama yoktur: Lakin ben ders aldığımda, kendimi o "bilgin olmak" hissediyorum, "ders almak

veya okumak" değil. Yani var olan o şeyi hissetmiyorum; bilakis olmayan (yani o hedef olan, istidat halinde bulunan; yani henüz bilkuvve olan, bilfiil olmayan) o şeyi kendim hissediyorum. Bu kâğıdı şimdi kaldırmak veya cam bardağı kaldırıp bu suyu içmek istediğim zaman, bardağı alıp suyu içmek için elimi uzattığım bir durumda kendimi hissetmiyorum; el uzatmak, almak, çekmek, geri getirmek ve dudağa bırakmayı hissetmiyorum, sadece su içmeyi hissediyorum. Hâlbuki bu durumda henüz su içmek mevcut değildir; ne varlık, ne de nesnellik/görünürlük vardır. El uzatmak ve bardağı almak... Fakat ben el uzatmayı ve bardağı almayı hissetmiyorum. Olmayan su içmeyi hissediyorum. Bu nedenle eylem ve işinden başka bir şey olmayan insan, işini, yaptığını hissetmiyor; ama kendisinin ve işinin yerine olmayan hedefleri hissediyor. Bundan dolayı insan yaptıklarının toplamı olan kendisine yabancılaşıyor; hedefler, olmayan hedefler ona hulul ediyor, giriyor.

Sartre'ın doktrin ve ekolünde praksis adıyla söz konusu olan bu mesele, varlığın asaleti ve Egzistansiyalizm ekolünde var olan ve eylemin asaletiyle ilgili ahlakımızda çokça tekrarlanan esaslardan birçoğuyla uyumlu olan bir temeli gündeme getiriyor: "Eyleme geçirilmeksizin salt niyet ve iman bahis konusu değildir; makbul görülmez ve hiçbir şey değildir."; "Her şeyin eylem ölçüsünde, uygulandığı kadar anlamı vardır.". Bu, Sartre'ın sözünün aynısıdır: "Herkes, yaptığı şey kadar vardır, yapma istidadına sahip olduğu veya yapmaya inandığı şey kadar değil." Hıyanet edemeyen bir hain, hizmet etmeyen bir hizmetçi ile eşittir, aynı durumdadır; çünkü her ikisi de bir iş yapmamıştır ve her ikisi de yoktur; iki yok ise eşittir; eyleme geçtiği, uygulandığı zaman değeri vardır ve ona itibar edilir, ona bir değer atfedilir. Bu öyle bir sözdür ki ben Sartre'ın deyişiyle Egzistansiyalizm hakkında konuşurken aynı zamanda diyebilirim ki Şii ahlakıyla ilgili de konuşuyorum (Maalesef bu başka ve müstakil bir konudur). O bu sözle şunu demek istiyor: İnsanın aline olması, akaidi vesilesiyledir; insanın aline olması niyeti vesilesiy-

ledir; insanın aline olması fikirleri vesilesiyle ve bağlı olduğu, ama eylem etmediği esaslar vesilesiyledir. Oysa o fikirler, o niyetler hiç yoktur. Eyleme geçirildiğinde değeri vardır; fakat eylemi hissetmiyor da o düşünce ve inançları hissediyor; inançları, bağlılıkları, fikirleri ve taassupları ile ilgili olarak kendi şahsiyetini, gururunu ve değerini ölçüyor; onlar da hiç yoklar. Hâlbuki eylemiyle ölçmelidir, fakat eylemini hissetmiyor. İnsan hedefleri, imanı aracılığıyla alinedir. Oysa insan, fıtri, sağlam ve sağlıklı olsa, eylemini, yaptığını hissetmesi gerekir.

İnsanın diğer aline olma ve kendine yabancılaşma etkenleri makine ve bürokrasidir. Bürokrasi karmaşık idari teşkilatlar demektir. Makinizm, insanın, bir insan tekinin, çalıştığı köşesinde o makinenin bütünlüğünü asla hissetmediği bir sistem demektir. Ortaya çıkan bu durumda makinizm gerçekleşmiş demektir. Ortaya çıkan o durumda da bürokrasi gerçekleşmiş olur. Bu ikisi, bugünün insanını divane veya deli yapan devdir!

Sayın Max Weber şöyle diyor: Bu insan filan gişede oturuyor; masasının veya gişesinin numarası mesela falandır. Binlerce işçiye sahip bu idari sistemde işçiler sabah kalkıp falan numaralı gişeye geliyor, öğleyin tekrar aynı numaraya dönüyor, gece öyle, sabah yine öyle. Bu numara işi otuz yıl devam ediyor, tekrarlanıyor. Sonra bunun kendisinin yegâne hissettiği bu numara veya sayıdır. Yani kendisini falan sayın numara veya sayı olarak hissediyor, bir insan olarak değil. Yani kendinden çok sorumlu olduğu gişenin numarasını hissediyor. Bu, çalışma sistemi tarafından aline olmaktır, bütün ömrünün, bütün varlık yetenek ve tecellilerinin giriftar olduğu şebekelerden biri vesilesiyle aline olmaktır.

Makinizm alinasyonu çok açıktır: Makinenin aletlerinden biriyle içli dışlı olan kimseler, yavaş yavaş bu makine aleti şekline dönüşürler; yani onların çeşitli temayülleri, özgürlükleri, beğenileri, durum değişiklikleri hep insanın iradesinde olmayan kör bir maddi düzene tabi olur. İnsanın muhtelif halleri vardır, çeşitli aşkları vardır, farklı kinleri vardır, nefretleri vardır, değişik

temayülleri vardır ve farklı değişimleri vardır; ama bütün bunlar, ömrün tamamını birbirine benzeyen ağlara taksim eden tekdüze bir düzeneğe kurban olurlar. Bundan dolayıdır ki insan -çelişki, hareketlilik ve değişim dolu bu derya bütünü-, bir anahtara dönüşüyor, bir vidaya, vida bandına dönüşüyor, birkaç camın kontrolüne dönüşüyor, özel bir şerit veya bandın kontrolüne dönüşüyor, özel bir vidanın kontrolüne dönüşüyor; evet bütün bir ömür buna dönüşüyor. Bu yüzden makine yayıldığı ve bütün insani istidat ve yetenekleri kuşattığı ölçüde insan makineyle mahvoluyor ve makineye dönüşüyor, kendisini yabancı, makineyi ise kendisi olarak görüyor.

Makinizmi tanıdığımız birinci aşamada makine, insan bedeninin organlarından birinin kuyruğu olmuş: Ben elimle bel küreği tutuyordum, sonra bu bel küreği traktör oluyor. Dolayısıyla traktör, benim parmaklarımın gelişimsel kuyruğudur. Daktilo parmağımın gelişimsel bakiyesi ve kuyruğudur. Bu hoparlör, hançeremin gelişimsel kuyruğudur, arkasıdır. Fakat ben bir insan olarak düşünüyorum, yeteneğim var, eğilimlerim var; hiçbir zaman makinenin bunlara müdahalesi yoktur. Makine insanın araçsal yarısını tamamlayan bir alettir: Yani insanın insani yarısından biri, yeteneği, iradesi, fikri, eğilimleri, arzuları, hevesleri, ülküleri ve imanlarıdır (O diyor ki "ben"). Diğer yarısı ise göz, kulak, parmak, el, ayak, tırnak vb. gibi bedeninin organlarıdır. Makine şimdiye kadar insanın aletsel yarısının üstlendiği işleri üstleniyor, elden daha iyi, gözden daha iyi, kulaktan daha iyi yapıyor. Fakat elektroniğin meydana getirdiği en büyük facialardan biri ikinci aşamadaki makine sorunudur: Bugün makine; IBM, elektronik hesap makineleri, dürbün, fotoğraf, çeviri vs. makineleri, insanın insani yarısına müdahale etmektedirler; yani düşünen, hesap yapan, tasarım yapan, plan ve proje yapan, iddia eden "ben" makine düzeneğine dönüşüyor ve artık makine düşünüyor, makine hesap yapıyor, makine plan ve proje yapıyor, makine çeviri yapıyor. Artık makinenin içerik ve niteliği, form ve kategorisi değişmiştir: Makine, insanın gerçek ve hakiki insanlığının başladığı yere müdahale ediyor.

Bu nedenle mesela otomobil gelip ayak ve dizin işinin yapmaya başladığı andan itibaren ayak ve diz zayıfladı; çünkü otomobil, insanın işini üstlendi. İnsan bedeninin uzuvlarından birinin işini yapan makine, o uzvun zayıflamasına sebep oluyor. Bugün Marcuse ve benzerlerinin bilerek ya da bilmeyerek hissettikleri bir tehlike vardır: Makinenin yavaş yavaş insana özgü yetenekleri alması ve insanın özel yeteneklerinin kullanılmamasından dolayı ölmesi, sonra da insandan kalan şeyin, elektronik makineleri kontrol eden maddi bir düzenekten ibaret olması, başka bir şey olmamasıdır. Bu durumda insan, artık başkaldırmayan, girişimde, üretimde bulunmayan, yaratıcılık gücü olmayan, özgür iradesi bulunmayan kimse oluyor. "Ne yapmalı?", "Nasıl yaşamalı?" ve "Nasıl olmalı?" sorularını sorma hakkı olmayan kimse haline geliyor; çünkü bu soruları makine cevaplandırıyor, kendisi değil. İnsan, makinenin insana yüklediği belirlenmiş yolda hareket etmelidir. Bu nedenledir ki insan hakiki insan suretinden çıkıp makinenin alinesi oluyor; yani sadece kendisinin yerine makineyi hissetmekle kalmıyor, daha da ötesi makine kendisinin yerine oturuyor. İnsanın insani yarısına müdahale eden makinenin bu yeni yönünün sersemletici gidişatı, tehlikeli bir gidişattır.

Şimdi 19. yüzyıldan itibaren Batılı sosyologlar, hatta materyalistler, insan hayatında maddenin birincil konumda olduğunu savunanlar ve din sosyologları (şurası çok nefistir, ortaya koyduğum bu konuda maddeci sosyologlar daha çok korktular!) daima tamam insanın arzusundadırlar ve sürekli olarak onların ızdırapları ve insanın bugünü ve geleceği için ilan ettikleri tehlike şudur: İnsan, bir süreç içinde şiddetle güçleniyor, müreffehleşiyor, mutlu oluyor; ama diğer boyutlar, diğer yetenek ve istidatlar ve diğer beşerî hususiyetleri bitiyor ve o (makinenin-Çev.) istidat ve ilerlemesinin kurbanı oluyor. Bu yüzden insanın gelecek türü, Eugene Ionesco'nun deyişiyle bir gergedandan ibaret olacak; yani insan sadece güçlüdür, ama insan değildir. "L'homme total" (tamam insan), sosyoloji ve antropoloji düşü-

nürleri ile dünyanın en büyük sosyoloji kurucularının 19. asırdan beri arzusudur. Yarın gece sizin için tamam insanın kim olduğu hakkında konuşacağım.

***

"Ali: Tamam İnsan" başlığı altında ne gibi etkenlerin insanı kusurlu ve bazen hasta yaptığını ele aldım, tartıştım: Öncelikle de beşerin başından, yani düşündüğü, bir fikrî güç aşamasında bulunduğu -insan ve insan türüyle ilgili düşünebiliyor- andan itibaren daima tamam insan ve tam insan arayışında olmuş olup onun daimi ızdırabının, daimi arayışının hep mevcut insanın eksiklikleri ve sapmaları olduğunu arz ettim. Dedim ki büyük dinler, kendi hidayet ekollerini ilan etmeden önce daima insanın yaratılış felsefesiyle başlıyorlar. Çünkü her eğitim ekol veya doktrini ister istemez tam, tamam ve olgun insanı tanımakla görevli olmalıdır; zira eğitim, eksik insanı, hasta, kusurlu ve sapkın insanı bir dizi hüküm ve eğitim değerleri vasıtasıyla tanıdığımız olgun, mutlak ve ideal insan türüne dönüştürmemiz, yani "var olan" insanı "olması gereken", ama olmayan insana dönüştürmemiz demektir. Bu, dünyanın bütün dinlerinin insan eğitimi için belirledikleri ortak ilkedir. Şimdi ne kadar başarılı oldular, ne kadar olamadılar, o ayrı bir konudur. Ayrıca dedim ki insan, ilk bakışta görülen şeyin tersine medeniyet ve kültürünün tekâmülü boyunca, başından günümüze kadar, bilimde, teknikte, tabiata egemenlikte ve bugünkü anlamıyla medeniyette ilerlediği ölçüde beşerî öz ve cevherinin bir parçası olan kendi insani asil boyutlarını ve yeteneklerini kaybetmiş veya fetrete, durgunluğa duçar kılmış, başka bir ifadeyle çeşitli boyut, haslet ve ilgilere sahip olan insanı aynı yön ve aynı hedefe sahip insana dönüştürmüştür. Yine insanın muktedir olduğu ölçüde -Fransız bir yazarın ifadesiyle- nasıl ipek böceğine dönüştüğünü gösterdim; ipek böceği ipeğini örmede başarılı oldukça, ilerledikçe onun içinde daha boğuluyor, daha sınırlanıyor ve daha bir tutsak oluyor. Öyle ki bu tehlikeyi 2600 yıl öncesindeki Lao-Tsu'nun zamanından Rousseau ve Volter'in zamanına kadar

alenen ve resmen ilan ediyorlardı. Bu tehlike Rousseau ve Volter'den günümüze kadar daha şiddetli ve daha korkunç hale gelmiştir.

Marcuse'un *"Tek Boyutlu İnsan"* adıyla bir araştırması var. Maalesef ben bu araştırmayı, bu kitabı ne kadar aradıysam bulamadım. Onun istidlal keyfiyetini duyduklarıma dayanarak öz olarak biliyorum. Bir yıl önce bu vakitler ben tesadüfen yeni medeniyet ve insan hakkında, başka bir ifadeyle yeni medeniyette insan konusunda çalışıyordum ve medeniyet tarihinde dersim vardı. Ben insanın, insanlığın mevcut medeniyetinin temel felsefesi olan şu anki medeniyet, makine ve tüketim ile -bugünün ahlakının temeli, tüketimcilik felsefesidir, tüketimin asıl olduğu felsefedir- ilişkisinin çeşitli yönleri ve muhtelif meseleleri üzerine incelemede bulunurken şu sonuca vardım: İnsan bugün tek yönlü olma ve tek taraflı, tek boyutlu olma cihetine gidiyor; bir cihette güçlü oluyor ve bugün diğer her dönemden daha çok güçlü hale gelmiştir; fakat diğer insani cihetlerde tükenmiştir. Bunun, Marcuse'un "tek boyutlu insan" dediği fikrin aynısı olduğunu fark ettim. Bu bir ifadedir; yoksa dünyanın birçok yazarı ve aydını bu sonuca varmış ve korkuyla bu konuyu gündeme getirmiştir. İnsan yürüdüğü bu yolda ve sersemletici süratle ve elde ettiği parlak başarılarla içinde bulunduğu bu süreçte büyük bir eksiklik ve zafiyet elde ediyor, bunca büyük başarılarına rağmen evet, böyle noksanlıklara bürünüyor veya eksikliklerinin arttığı görülüyor. Bu, insanın tek boyutlu olmasıdır. Öyle ki tüketimin asaletinin, tüketimciliğin kölesi oluyor. Günümüz hayatının esası, tüketimcilik felsefesine, tüketimin asaleti felsefesine dayalıdır. Tüketimin asaleti felsefesi, yaşamamız, düşünmemiz, keşfetmemiz, kendi asayiş ve huzur araçlarımızı yapmak için çalışmamız demektir; aynı zamanda şunu da görüyoruz: Bugünkü insanın mevcut medeniyetinin temel hedefi olan kendi huzur araçlarını meydana getirmek için, sosyolojide "loisir" (boş zaman) adıyla nihayetsiz kendisine dayandıkları feragat, asudelik zamanları, rahat zamanlar ve asayiş de kurban edilmiştir.

"Loisir", bir insanın bir gün, bir hafta, bir ay veya bir yıl içindeki boş zamanları demektir; yani bir bireyin iradesinde bulunan, iş ve üretimden uzaklaştığı zaman dilimi, başka bir ifadeyle kendisinin özgürce geçirme veya harcama tarzını seçtiği vakitler anlamına gelir. Zira insan, çalışma saatlerini kendisi seçmez, bilakis idari teşkilatı, sosyal sistemi ve çalışma şekli, çalışma saatlerini nasıl geçireceğini insana empoze eder. Her bireyin hakiki hayatı, daha doğru bir tabirle gerçek ömrü, sadece ve sadece özgür saatlerinden; özgür olabildiği, özgür düşünebildiği, dinlenebildiği, özgürce mütalaada bulunabildiği, kısaca istediği biçimde geçirebildiği saatlerden ibarettir. Bu, insanın kendini aradığı, kendini yarattığı, kendisi ve yaratılışı üzerinde düşünmekle meşgul olduğu boş vakitleridir. Sanayi, makine ve modern medeniyet, bu boş zamanları daha da arttırıyor; çünkü on beş saatlik işi bir saate indiriyor. Dolayısıyla insanın vaktinden on dört saati çalışma kaydından kurtarıyor ve insanın eline veriyor. Ama bu belirleyiciliği makineye yüklemiş olan sistem, yani makine sahibi, makinenin bize verdiği o on dört saati bizden geri alıyor. Nasıl? İnsanın tüketimi beş kalem iken, bu beş kalemlik tüketim için insan geçmişte on saat çalışıyordu; fakat şimdi o beş kalemlik tüketim için makine sadece bir saat çalışıyor ve dolayısıyla geriye kalan dokuz saati insana bırakıyor, insanın iradesine veriyor. Ancak benim elimde olan bu dokuz saati, makine sahibi (makinenin yazgısı, üretimin kaderi ve tüketim felsefesi elinde olan kimse; günümüz dünyasında sermaye ve makine sahibi ve tüketim felsefesinin yapıcısı grup ve sınıf) tekrar öyle alıyor ki insana her gün gittikçe yükselen yeni tüketimler dayatıyor. Bundan dolayı bizim gerçek tüketimlerimiz öyle idi ki bugünün makinesi, bize çok zaman bırakıyor; ama kâr ve rekabet için daha çok tüketim ve daha fazla mal üreten yeni tüketim yaratıcıları, insan için yeni masraflar, tüketimler, yapay ihtiyaçlar, yeni yapay eğlenceler, yapay sofistikasyonlar meydana getiriyorlar. Bu da elde edilen zamanın kaybedilmesi demektir. Öyle ki makinenin insanın boş zamanlarını arttırdığı ölçüde tüketim artışı o artan vakitleri geri alıyor. Makine ilerledikçe ve is-

ter istemez insanın özgürlük fırsatı arttıkça, bugünün insanının özgürlük fırsatı, yılın ekmeğini elde etmek için altı ayı çalışmak zorunda olan geçmiş insanınkinden daha da azalmaktadır. Fakat bugün insan, kendisine her gün yüklenen harcama ve tüketimleri temin için durmadan çalışmak, sürekli daha çok çalışmak zorunda kalıyor. Öyle ki dünkü insan makinesiz on saat çalışıyordu ve tüketim ihtiyacını karşılıyordu. Bugünün insanı ise geçmişin insanının on katı üreten makineye sahip olduğu halde geçmiş insandan daha çok çalışmak ve boş zamanlarından da vazgeçmek zorundadır. Bu tüketimde boğulmanın, içinde insanın özgür olmadığı belirleyici bir sisteme gark olmanın boş zamanları yoktur, seçme gücü yoktur, belirleme gücü yoktur, şahsiyet verme kudreti yoktur, şöyle veya böyle bir özgürlüğü yoktur. Bu, insanı kendisine yabancılaştırıyor; zira insan seçebildiği ölçüde insandır. Bu, belki Egzistansiyalizm taraftarlarının bugünün dünyasına söyledikleri en büyük ve en değerli sözdür. Fakat bu sözün bir yeniliği yoktur. Zira bizim kendi kültürümüzde bu vardır, bizim kendi kültürümüzün ve dinimizin açık ilke ve esaslarından biri aynen budur. "İnsan seçebilen varlık demektir; bu gücün ondan alındığı durum ve saatlerde onun insan olarak varlık bulması bitmiş demektir." Gördüğümüz üzere, bu yeni medeniyet geliştiği ölçüde insandan seçme gücü çekilip alınmakta; onun seçim gücünü kurban eden belirleyiciliğe her geçen gün daha şiddetle ve daha çok tâbi olmaktadır. Bu, bugünün insanının kendisine yabancılaşma etkenlerinden biridir.

Dün gece şunu söyledim: 19. ve 20. yüzyıl sosyologlarının, insanın kendisine yabancılaşma etkenlerinden birinin (yani tüketim meselesinde, tabiata egemen oluşunda, bilimlerde ilerleyişinde güçlendikçe -bu boyutta-, kendi diğer insani hakiki boyutları açısından yabancılaşıyor, fakirleşiyor) ve günümüz insanının eksilmesi, kırılması[71] ve kusurlu hale gelmesine yol açan

[71] Bu ifade, dünyanın bugünkü siyah derili büyük düşünürlerinden biri olan Aime Sezar'e aittir: Kırılmış/kesrolmuş insan, eksilmiş insan, tamam olmayan

sebeplerden birinin para ve paracılık olduğunu zikretmişlerdir. Bütün yaşamlarını faizcilikle geçiren tiplerin davranış, söz, konuşma, hayat, düşünce tarzı, sinir sistemi ve hassasiyetleri üzerine tahkikte bulunabiliriz.[72]

Paracılık hastalığı, -19. asır ahlakçı sosyalistlerinin dediği gibi- insanda öyle bir şekilde meydana geliyor ki insan kendisinin yerine parayı hissediyor ve insani değerleri kendisine nispet etmiyor, tersine paraya nispet ediyor; büyük ve şerefli insani özellikler, hasletler, irade, ihtiyar, güç, seçim ve yaratıcılığı ve aynı zamanda insana ait ve özgü olup evrende insan türünün mümtaz sıfatlarından olan ve Tanrı'dan başka hiç kimsede bulunmayan imkânları kendisine ve insan türüne değil, paraya nispet ediyor. Başka bir tabirle bütün insana özgü değer, fazilet ve imtiyazlar paraya ait kılınıyor. Yani para insanın vekili oluyor, insanın yerine geçiyor. İnsanın para düşkünlüğünün, paracılığının, paraya çarpılmışlığının anlamı budur; dün gece tanımladığım tabirle insan türünün para tarafından aline olma hastalığıdır.

Arz ettiğim bu tiplerde paracı bir bireyi tam olarak tanıyabiliriz, görebiliriz ve paracılık hastasının, yani para vesilesiyle aline olmuş kimsenin duygusunun, bilgisinin, tanımasının, ideolojisinin ve başkalarıyla sosyal ilişkilerinin niteliğini inceleyebiliriz. Bu, ariflerin, ahlakçıların ve zahitlerin söyleyecekleri bir mesele değil; ilk kez 19. asır ahlakçı sosyalistlerinin sosyolojide ilan ettikleri bir konudur. Ahlakçı sosyalistler, toplumda ekonominin asaletine birincil konumda olduğuna inanan kimselerdir.

Bir diğeri, hem Hıristiyanlığın hem de Buda diniyle vedacı dinlerin duçar olduğu aşırı menfi sapkın hurafeci züht düşkünlü-

insan, insanın beşte biridir, dörtte birlik insandır. Sayı doğru değildir; azalmış, eksilmiş insandır, muhtasar olmuş insandır, bozulmuş, çirkinleşmiş insandır.

[72] Maalesef faiz meselesinde sadece ve sadece onun ekonomik yönü ile ekonomik bakımdan toplumda sahip olduğu uğursuz ve yıkıcı etkisi araştırılmış; oysa bu ekonomik ve sosyal hastalığın diğer boyutlarından biri, insanın insanlığı ve cevheri üzerinde bıraktığı bozup çirkinleştirici etkidir.

ğüdür. İnsana negatif, zayıflatıcı ve kendine yabancılaştırıcı etkilerini bu dinî ve manevi ilgiler türünde görebiliriz. Örnek verdiğim üzere kendi kültürümüzde İslam Peygamberinin bütün gayretlerine rağmen zahitlik ve ifratçı sufilik, hepimizde çökeldiği, tortulaştığı zamandan beri insan bireyinin bu düşünce, bu iş türü, bu yol ve bu aşk vesilesiyle nasıl aline olduğunu görebiliriz. Zühdün insandaki insani asil ve fıtri özelliklerden birçoğunu öldürmesi sebebiyle nasıl tek boyutlu insan yarattığını söyledim. Tek boyutlu insan, her halükârda noksan insan demektir. Eğer bir insan tekinin başı nihayetsiz gelişir (doğal başın on bin katı gelişir), ama kalbi, göğsü, diğer uzuvları zayıf, hasta ve kötü kalırsa, bu insan, başı gelişmiş olduğu halde her halükârda eksilmiş bir insan, parçalı bir insan ve ayıplı, kusurlu bir insandır.

Dedim ki vahdet-i vücut, insanı aline eden; tek boyutlu bir inanç karşısında bireyin aline olması durumu olan ahlaki eğilimlerden biridir.

Aşırı zahitlik ve para düşkünlüğünün dışında insan-ı kâmili bozan, çirkinleştiren, eksilten, ayıplı kılan ve kıran etkenlerden biri, bilhassa ikinci aşaması itibariyle makinedir. Dün gece bunun nasıl olduğunu anlattım ve açıkladım. Nitekim çağdaş Fransız yazar Eugene Ionescu şöyle diyor: "Bugünün insanı ya bozulmalı, zelil, zebun, köle ve iradesiz olmalı, belirleme, seçme ve yaratma gücünden yoksun olmalı ve basit bir tüketim aracı olmalı ya da gergedan olmalıdır." Bunu da zikretmiştim. Kafka'nın, Sadık Hidayet tarafından *"Mesh"/Bozulma* adıyla tercüme edilen bir kitabı vardır; belki çoğunuz okumuşsunuzdur. Kafka'nın, mesholmuş, bozulmuş bir insan olarak ortaya koyduğu bu kahraman kimdir? Bu, Kafka'ya göre, bozulmuş olan bugünün insanıdır. Eugene Ionescu'nun "*Gergedan*" adında bir kitabı var. Bu kitapta Kafka'ya cevaben şöyle deniyor: "İnsan ya insanlığın şu anki şartları içinde Kafka'nın kahramanı gibi bozulmalı ya da boynuzun kellesinin önünde olup vuran, yakan, öldüren ve ilerleyen bir gergedan gibi olmalıdır." Bu iki duru-

mun dışında Batı'da bugünün insanının gelişimi için doğal bir sağlam durum mevcut değildir. Sartre'ın deyişiyle "ya elini günaha bulaştırıp cellât olmalısın ya da köleliğe düşmelisin". Niçin? Çünkü bugün üretim ve tüketime tahmil edilen cebir, daha iyi bir tabirle makinenin insana yüklediği üretim ve tüketim cebri, çaresiz insanı muvaffak olmak için gergedan gibi omuz sahibi olmaya; ya Sartre'ın ifadesiyle elini günaha bulayıp cellât olmaya ya da mesh, zelil ve zebun olmaya, yazgısını gergedanın eline vermeye itiyor.

Bir kez daha burada sanki söylediğimi ve misal verdiğimi düşünüyorum. Bugün ressamların, sanatkârların, sosyologların, psikologların, antropologların ve medeniyet bilimcilerin insana ilişkin sembolleri, insanın günümüzde bozulduğunu anlatmakta, sembolize etmektedir. Kuzey Afrikalı olduğu için Doğu'yu da tanıyan meşhur sosyologlardan Albert Memmi, *Şemâyil-i İnsan-i İsti'marger ve Şemâyil-i İnsan-i İsti'mâr Şode*'de[73] bugünün insanının iki tasvirini resmediyor. Biz öyle zannediyoruz ki sadece istismara uğramış ve sömürülmüş, emperyalizme uğramış milletler, insan olmaktan, insan olarak var bulunmaktan çıktılar, bozulup çirkinleştiler, asıllarını kaybettiler, alçak ve aşağılık oldular. Hâlbuki Albert Memmi, sömüren insanın hakiki simasının tasvirinin de artık insanın tasviri olmadığını; zira insanın bir insanı öldürdüğünde, maktul olmuş olduğunu, insani hayat ve hususiyetlerini kaybetmiş, bir cenazeye dönüşmüş bulunduğunu ve bu durumda kendisinin de insan olarak bulunmaktan çıktığını, bir kurt ve gergedana dönüştüğünü ve artık insan değil, bir katil ve bir cellât olduğunu ispat etmektedir. Bunun için Sartre, Üçüncü Dünyanın büyük yazarlarından Fanon'un kitabından bahsederken Fransa halkına şöyle hitap ediyor: "Ey Fransız halkı! Ey Paris! Avrupalı olmayan insan (Asya insanı, Afrika insanı) her zaman bizim borazanımız idi, bizim su sarnıcımız, su depomuz idi; biz bağırdığımız, slogan attığımız, bir söz söylediğimiz zaman aynen bizim bağırmamız, fer-

[73] Portrait du Colonisé précédé de Portrait du Colonisateur.

yadımız, sözümüz, Afrika'nın ve Asya'nın en uzak köşesinde bizim kendimizin Londra, Paris, Amsterdam ve Belçika'da yaratmış bulunduğumuz aydınlarımızın ağzından yüksek sesle tekrarlanıyor ve kendimize doğru geri dönüyordu. Bir vakit biz sustuk, onlar da sustular; fakat iş o dereceye ulaştı ki biz konuşma hakkının olmadığını zannettiğimiz ikinci sınıf insan -Avrupalı olmayan insan- ve Üçüncü Dünya insanı bizden izin almadan konuşuyor. Bu insan bu kitap[74] adıyla bir bomba yapmış ve ben bu bombayı yeni medeniyetin kirli kalbinde patlatıyorum."[75] Niçin? Çünkü Fanon ve Asya, Afrika ve geri kalmış ülkelerin diğer aydınları kendilerini meşgul ederler, bizimle mücadele eder ve elimizi kendilerine hükmetmekten uzaklaştırırken ve aynı zamanda kendilerini dürüst, sağlıklı ve bağımsız insan yapmaya çalışırken, aslında bu çaba, başka bir boyutta Avrupalıyı sağlıklı ve insan yapma çabasıdır. Zira Avrupalı, Avrupalı olmayan insanları sömürmeye başladığı zaman o Avrupalı olmayan insanlardaki insani erdemlerle ahlaki, kültürel ve dinî değerlerin tamamını öldürdüğü ölçüde kendisini özgür, sağlam ve sağlıklı insan olmaktan uzaklaştırdı, kendisinde ayrıca cinayet, kan içicilik ve adam öldürme hastalığı gelişti. Dolayısıyla sömürülmek hastalık olduğu gibi sömürmek de hastalıktır; çünkü insan, yırtıcılık, vahşilik, barbarlık, kan içicilik, adam öldürme, yağmalama, soygunculuk, başkalarına zulüm aşamasında değildir ve bozulup çirkinleşmiştir. Muktedir olmuş, müreffeh olmuştur, ama bu yolla iktidar, erk ve refah elde eden insan, insan değildir. Fanon, Avrupalı ve Batılı olmayan bütün dünya halklarına hitap ediyor: "Gelin, yeni bir insan yaratmak için Avrupa'nın kültürel, manevi, fikrî ve maddi hegemonyasını defedelim ve böylece hem kendimizi insan yapalım hem de Avrupalının vahşilik hastalığından şifa verelim". Bu yüzden Avrupalı

[74] Kitaptan maksat, *Yeryüzü Lanetlileri*'dir (Les damnés de la terré). Yeryüzü Lanetlileri, Avrupalı olmayan, zillet, yoksulluk, cehalet ve açlık içinde debelenen milletler demektir.

[75] Çünkü bu kitabı Sartre Fransa'da bastırdı ve onun için mukaddime yazdı, onu tanıttı.

insanın güç ve refahı, bir kısmı doğrudan doğruya bu refah ve güçlerden kaynaklanan iç zafiyet ve hastalıklarını görmemizi engelleyen bir örtü olmamalıdır.

Şimdi bugünün insanı, günümüz dünyasının edebiyat, sanat, sosyoloji ve resminin ortaya koyduğu bütün tezahür ve sembollerde bozulup yabancılaşmış insandır; muktedir ama içi boş, içten hasta, içten gergedan, içten bozulmuş insandır.

"Theresa", Eliot'un kahramanıdır. Eliot'un bu kahramanı eski Yunan tanrılarından biri olup hem erkek hem de kadındır, yani hünsa. Bu günümüz Batı insanının sembolüdür. Bugünün en büyük yazar ve tiyatro yazarı Eliot, bu insanın her ne kadar geçmiş insanın iki katı kadar güçlü ve muktedir olsa da hünsa bir insan olduğuna inanır. Hünsa bir insan bilinen sıradan ve sağlam bir insanın iki katıdır, ama bu, hasta, kusurlu ve kısırdır.

Dolayısıyla maddeci ve maddeci olmayan, materyalist ve idealist aydınların, modern medeniyet taraftarlarıyla karşıtlarının, dine inananlarla din karşıtlarının, sosyalistlerle sosyalist olmayanların, 19. asır sosyologlarıyla bugün 19. yüzyıl sosyolojisine inanan ve inanmayan sosyologların tamamının çektiği ızdırap, günümüz insanının parlak başarılarının altında ve tabiattan bol bol yararlanma serüveninde sürekli iç dünyasının eksildiğine, zayıfladığına, kolunun kanadının kırıldığına, tek boyutlu bir harekete dönüştüğüne, tek gözlü, tek boyutlu insana evrildiğine inanmalarıdır.

Picasso'nun çalışmalarından birinde bir insan çehresi görüyoruz: Bu insan çehresinin alnının ortasında bir gözü vardır. Bu göz, öyle çekilmiştir ki otomobil lambası gibidir. Bu göz, şu anki insan gözünün tersine dönmüyor ve dolayısıyla çevresini göremiyor ve fark edemiyor; tıpkı bir otomobil lambası gibi bir hattı, bir güzergâhı -elbette on kilometrelik, yirmi kilometrelik bir şua ile- her gün daha çok görüyor; ama bir yol üzerinde, bir caddede; yalnız ve etrafı ve yanları görmekten acizdir. İki gözle görmekten acizdir. Bu yine günümüz insanının tek boyutlu olması demektir. Çünkü bu tek boyutluluk, makinenin ve tüke-

tim hayatının özelliklerindendir. Bu tüketim hayatı sadece tek yöndedir, tek boyuttadır, makinenin bütün hareketleri bir mal veya eşyanın üretimine yöneliktir, bütün düzenekler bir sonuca varmak için birlikte çalışıyor. Bu cebir, bu zaman, bu sistem ve düzen insana yüklemede bulunuyor, baskı uyguluyor ve insan da tek boyutlu hale geliyor. Bu nedenledir ki Paul Simon[76] çok güzel, çok anlamlı bir tabirle (Ben bu cümleyi yorumlamıyorum; çünkü hem zaman yok hem bu meclis için tefsir ve izaha lüzum olmadığını düşünüyorum, hem de yorum yapmak lütfunu azaltır. Bu, insanın dinlemesi ve sonra bir müddet hakkında düşünmesi, mana ve derinliğini, hatta çeşitli anlamlarını kendisinin keşfetmesi gereken ifadelerdendir) şöyle diyor: "Bu aşamaları kat eden insan, yeni medeniyette bu hususiyetlere sahiptir; çeşitli aşamalara erişti ve sonra, sonra, sonra öyle bir yere ulaştı ki artık bugün hiçbir şeyin beklentisi içinde değil; hiçbir olayı, hiçbir ideali arzulamıyor; otobüsün gelmesinden başka hiçbir şeyin yolunu gözlemiyor."

Buraya kadar yeni medeniyet, makine, Katolik Ortaçağ zahitliği, 19. ve 20. yüzyıl Avrupa paracılığı ve makinizm konusunda ve bürokrasinin insanın bozulması, aline olması ve kendine yabancılaşması yönündeki etkisi hakkında çeşitli konulardan bahsettim. Ancak bunların hepsinden daha önemli bir konu kalıyor, o da biz kendimiziz. Kendimiz, bu Avrupalı olmayan gökler altında yaşayan somut, nesnel ve gerçek insanlar olarak Asyalı ve Afrikalıyız, Müslüman insanlarız; kendine özgü şartlara, kendine özgü aline olmaya, kendine özgü hastalıklara sahibiz. Şimdiye kadar Batılı insan hakkında söylediğimiz hususiyetler, bizim hakiki gerçeklik ve ayniyetimizi yeterince açıklayamıyor. Bu benim defalarca tekrar ettiğim bir meseledir; her yerde de her münasebetle daima tekrar edeceğim. Çünkü bu öyle bir sorundur ki her türlü öğretim ve her türlü reform ona dayalıdır.

[76] Çağdaş bir Fransız yazar. İsviçre'de ders veriyordu. Ömrünün sonlarında emekli olduktan sonra Paris'e geldi. Orada yaşıyor. Avrupa'da meşhur bir aydın değildir; ama nihayetsiz derecede derin bir kişidir.

O da makineden başka, zühtçülükten başka, para düşkünlüğünden başka, insan üzerindeki karmaşık ve belirleyici bürokrasi ve idari sistemden başka ve günümüz insanını kendisine yabancılaştıran ve eksik insan yapan bütün bu etkenlerden başka farklı bir şekil daha var, insan aline oluyor; bu bizim aline olduğumuz, kendimize yabancılaştığımız, kendimizi hissetmediğimiz türdür. Bazen bir sınıf, bir birey veya bir millet, başka bir sınıf, birey veya millet tarafından aline ediliyor. Nasıl? Önce hakiki bir insanın neden yapıldığı, neyin eseri olduğu meselesini ele almam gerekir. Bir insan bireyi, zihinsel, felsefi bir birey değil; bir vücudu, boyu posu, bir ömrü, çevresinin kendine özgü ailevi, ekonomik ve sosyal şartları olan gözle görülür dışsal bir insandır. Bu görsel insan (görsel, dışsal, nesnel birey; mutlak, zihinsel, sübjektif insan ve tümel insan türünden bahsetmiyorum; gerçek insan ferdinden bahsediyorum), bu birey, bu İranlı, Müslüman, Hintli, Doğulu, Afrikalı, Asyalı, Sami, Aryai -her ne ise- ne şekilde meydana gelmiştir? Biz bir insanın şahsiyetinden (özelliklerinden, maneviyatından, insani değerlerinden, erdemlerinden, erdemsizliklerinden, rezilliklerinden, zayıf ve kuvvetli noktalarından) bahsettiğimiz, daha genel bir tabirle bu insanın muhtevasını incelediğimiz zaman, bu muhtevanın, bu ruhun ve bu özelliklerin nasıl meydana geldiğini bilmemiz gerekir. Her insan bireyi, daha genel bir tabirle -Egzistansiyalizm filozoflarının inandıkları gibi- tarihinin ürünüdür. Ben mutlaka tarihle sınırlamıyorum, ama herkesin tarihinin ve kültür çevresinin ürünü olduğuna inanıyorum. Beni geçmişim ve kültürüm meydana getiriyor. Geçmişim ne demektir? Ben eğer otuz, kırk veya elli yaşındaysam, benim hakiki ömrüm bu otuz, kırk veya elli yıl değildir; ben bu otuz kırk yıllık ömrümde millet ve toplum tarihimin bütün geçmişini kendimde tezahür ettiriyorum. Yani bu otuz ya da kırk yıllık ömrümde meydana getirilmedim. Benim inşa etkenlerim, ruh, görüş ve inancımın biçimlenme faktörleri, iki, üç veya dört bin yıllık tarihim boyunca mevcuttur. Bütün bu tarih hadiseleri, geçmiş tarihimizin bütün olguları (örneğin biz Müslümanların, İranlıların bütün tarih

olguları), bireysel benin yapısında etkilidirler. Bu ülkeye yapılan büyük saldırılar, büyük savaş ve olaylar, düşünsel ideoloji ve doktrinler, çeşitli dinler, manevi dalgalar, geçmiş çağlar boyunca sürekli benim toplumum ve milletimin yazgısı ve serüveni üzerinde etkili olan iyi ve kötü olaylar, benim insani, ahlaki ve manevi yapımda müessirdirler. Dolayısıyla her birey, otuz, kırk veya elli yılda yazılan, bedensel ömürde yazılan bir kitaptır. Pekiyi ama onun içinde ne yazılıdır? Bu kitap, onun toplumunun tarih kitabıdır. Bundan dolayı her birey, toplumunun geçmiş tarihinin yansıması, ürünü, daha sade bir ifadeyle sonucudur ve aynı zamanda her bireyin insani muhtevası, kültürünün yansımasından başka bir şey değildir (insan ekseriyetle böyledir).

Kültür nedir? İnsanın zamanı, geçmişi ve toplumunun hazırladığı ahlakiyat, maneviyat, inançlar, edebiyat ve dinin toplamıdır. Bu kültür bireyin ruhuna çocukluğundan itibaren tedricen girer ve bir insan bireyini örneğin İran toplumunda, İslam toplumunda ya da Afrika toplumunda meydana getirir (eğer bu mesele aydınlanırsa benim konum bu gece tam olarak aydınlanmış demektir). Dolayısıyla her bireyin insani şahsiyeti ve aynı şekilde her toplumun sosyal şahsiyeti, o toplumun kültürel, manevi ve dinî değerinden ibarettir. Benim dinimin övünç kaynakları, benim dinî şahsiyetlerim, dinimin kutsal sözleri, dinimin öncüleri, din tarihimde meydana gelmiş olan olaylar ve aynı şekilde tarihimizin dehalarının meydana getirdiği bütün manevi ürünler, evet, bütün bunlar bireyin benine girer ve benim insani değerimi inşa eder, ruhumu boyar, görüş, ilgi, inanç ve insani gücümü şekillendirir. O halde bu anlamda herkes, toplumunun, tarihinin ve dininin maneviyatının ve kültürel değerlerinin ürünüdür. Sartre şöyle diyor: "İnsan, her türlü nitelikten yoksun bir varlık değildir; ancak tarih boyunca anlam kazanmaktadır, biçimlenmektedir, manevi açıdan nitelik kazanmaktadır." Bundan dolayı insanın mahiyetini tarih yapıyor. Oysa Tanrı -bu ekol ve doktrinde Tanrı'ya inananlar açısından- veya

tabiat -inanmayanlar açısından- insanın mahiyetsiz ve sıfatsız varlığını yaratmış olup bu boş varlık ve biçimsiz maya, tarih boyunca böyle bir insan şeklini almıştır. Dolayısıyla bizim niteliğimiz, tarih boyunca bizde meydana gelen din, kültür ve maneviyat vesilesiyle şekillenip oluşmuş sıfattan ibarettir. Pekâlâ, bu kültür nedir? Toplumlarımızdaki kültürün esası ve ruhu dinimizdir. Öyle ki Hint kültürünü anlatmak istediğimiz zaman ister istemez Hint dinlerinden başlarız; İran kültüründen bahsetmek istediğimizde, muhakkak ki Fars edebiyatı bizim kültürümüzün parçasıdır. Fakat görüyoruz ki Fars edebiyatının ruhu, dinin ruhu ve İslam'ın ruhudur; İslam bilinip tanınmazsa Fars edebiyatı bilinip tanınamaz, buna imkân olmaz. Dinî ruh ve görüşü Fars edebiyatından alıp çıkarırsak, geriye birkaç gazel ve teşbihten başka bir şey kalmaz; bütün mesnevi dağılıp tuz buz olur; Sâdî'nin bütün sanatsal yapısı çözülür, yıkılır; çünkü onun ahlaki görüşü, İslam dininin esaslarına dayalıdır. Dolayısıyla bizim toplumlarımızda, geçmişten günümüze bütün insan toplumlarımızda kültürün canı, temel ruhu din olmuştur.

Her kavmin kültüründe iz bırakan, etkide bulunan ve yaratıcı etkenlerden biri, o kültürün manevi ve ruhsal, hatta sosyal ve maddi ihtiyaçlarıdır, aynı şekilde dert, ızdırap ve sıkıntılarıdır. Her kültür, bir milletin ne gibi şeyler arzu ettiğini ve ne tür şeylerden ızdırap duyduğunu gösterir. Dolayısıyla kendi toplumumun üyesi olan ben, sağlam, sağlıklı olduğum, aline olmadığım, kendime yabancılaşmadığım zaman kendimi hissederim. Kendimin kimini hissederim? Toplumumu ve kültürümü hissederim; zira ben kendi toplum, kültür ve dinimin ürünüyüm. Ben, kendi gerçekliğim bakımından bu dine, bu topluma, bu kültüre bağlıyım, aidim ve dolayısıyla bu toplumun dertlerini hissetmeliyim, bu toplumun arzularına benzer arzulara sahip olmalıyım, kendi kültür ve dinimin genel ilgi, eğilim ve duyarlılığına sahip bulunmalıyım -ben buranın bir üyesiyim ve bu vücudun bir hücresiyim-. Fakat çeşitli sebep ve vesileler, kendi ideal, duyarlılık, ihtiyaç ve dertlerimin, yani kendimin yerine başka bir

kültür, din ve toplumun ideal, duyarlılık ve arzularını kendimde, kendi dertlerim adına hissetmeme yol açar. Nasıl? Varsayalım ki ben diş hastalığından ızdırap duyuyor, sıkıntı çekiyorum, yani diş ağrım var. Ama benim kendisine meftun olduğum, şahsiyetinde eridiğim, kendisi aracılığıyla aline olduğum başka bir kişi, benim bu derdimden acı ve ızdırap çekmiyor; onun ızdırabı akrabalarının ızdırabıdır, şehrinin ızdırabıdır ya da onun örneğin yeni şiirin icadı ve eski şiirin ortadan kalkmasıyla ilgili hassasiyeti vardır ve bu benim toplumum hakkında söz konusu değildir, böyle bir olgu asla yoktur. Benim sahip olduğum ızdırap ve dert, bu benim kendime özgü uzvuma aittir; ama ben çeşitli sebep ve etkenlerle kendi şahsiyetimi yitirdiğim ve o bireyin şahsiyetini özümsediğim için artık ben onun derdini kendi derdim olarak hissediyorum, ondan gerçekten ızdırap duyuyorum. Nitekim dün gece anlattığım o insan, benzinsizlik ve penceresizlikten ızdırap çekiyor. Çünkü kendi yerine otomobili hissediyor.

Dert, ihtiyaç ve ideal nedir? Bir tür kültürü, kültürümüzün boyutlarından birini veya toplumumuzun ruhunu meydana getiren şeylerin toplamı, -sosyoloğun inandığı gibi- toplumumuzun kendine özgü sosyal ve ekonomik şartlarının bir yansımasından ibarettir. Yani tarihimiz, ekonomik bakımdan içinde bulunduğumuz aşama, bize hükmeden sınıfsal ve sosyal ilişkiler, sahip olduğumuz ailevi ve sosyal yaşam şartları, sahip olduğumuz geçmiş, din, eksiklikler, evet, bütün bunların hepsi, bizde bu dertleri, arzuları, aşkları, hevesleri, hassasiyetleri ve emelleri oluşturan şartları meydana getirirler. Dolayısıyla her toplumun emel, arzu ve dertleri, onun kendine özgü şartlarından kaynaklanır. Fakat bu toplum veya bu toplumun bir bireyi, başka bir toplum aracılığıyla kendisine yabancılaşır. Yani o, kendi yerine başka toplumu hisseder. Başka bir toplum, onun şahsiyetine, onun kendi şahsiyeti yerine hulul eder. O vakit bu insan, artık kendi derdini hissetmez; çünkü kendisini hissetmez (aline insan olur, yani kendisini hissetmez, kendisini tanımaz ve kendi-

sine yabancılaşır) ve kendisi, kendi dertleri, ızdırapları, emelleri, arzuları ve ideallerinin yerine, kendisine hulul eden/yerleşen başka bir millet veya toplumun dert, ızdırap ve arzularını hisseder. Bu yüzden gülünç ve aynı zamanda gözyaşı döktürücü dramatik dert, ızdırap ve kederler meydana geliyor: İnsan, karnının açlığından uzaktır. Karın derisi sırtına yapışmış; beslenme eksikliğinin izleri gözlerinde tam olarak görülmektedir. Çocuklarının eğitim aracına sahip değil; içinde yaşadığı şehir ve toplumda ilk maddi mevhibelerden birçoğundan yoksundur. Fakat sahip olduğu ızdıraplar, hassasiyetler ve tefekkür, içinde düşündüğü atmosfer ve dünya; bir başkasının da sahip olduğu şeylerdir. O başkası kimdir ve onun ızdırapları nedir? Pisboğazlık veya oburluktan hasta olmuş kimsenin dert ve ızdıraplarıdır! Bundan doğan öyle bir birey görüyoruz ki aç, ama tok insanın havsalaları, gönül çarpmaları, kendine özgü dünya görüşü ve tabiatına sahip; sadece tok değil, buna ek olarak tokluktan hastalanmış, bolluktan, her şeyden yararlanmaktan azgınlığa düşmüş insan! Bunlar, Avrupalı olmayan toplumların somut, nesnel ve gündelik dertleridir. Avrupa ve özellikle Amerika'nın yeni ve genç nesli, her şeylerinin doğumdan ölüme kadar tayin edilmesi, belirlenmiş olması ve öngörülmüş olmasından ızdırap duymaktadır. İnsanın ruhu, başından sonuna kadar kendisine egemen olan bir düzene, isterse kendi menfaatine olsun, hatta onu garanti altına alsın, tahammül edemeyen bir ruhtur. Bu ruh, daima özgürlük peşinde olmaktadır, her zaman kendi mevcut sınırlamalarından kurtulmak istemektedir. Bir genç, bir burjuva ailesine veya müreffeh bir aileye bağlı örneğin Amerikalı bir genç, birkaç yaşına kadar kreşe gönderildiğini, sonra anaokuluna gönderildiğini ve daha sonra ilköğretime, liseye ve sonra üniversiteye gittiğini, orada ona burs verdiklerini görüyor. Sonra eğitimini tamamladığını anlıyor; ayrıca eğitimini tamamladıktan sonra nerede istihdam edileceğini biliyor, evet, kendisine ne kadar hak verileceğini kesinlikle biliyor, burada kaç yıl çalışması gerektiğini, bu birkaç yılda kendisine ne kadar zam yapılacağını biliyor; ailevi ve sosyal hayatta, çarpışma ve

kazalarda, hastalıkta, felçte, kalp krizinde -her şeyde- bütün çeşitli olaylardan kendisini teminat altına alan, garantileyen, hatta geleceğini garanti altına alan, ölüm, kefen, defin, gasil ve defin yerini de garantileyen, ölüm sonrası yapılacak tüm işlemlerin belli olduğu sosyal sigortalara[77] sahip olduğunu da biliyor; bunları biliyor, zira özel teşkilatlar bütün bunları üstlenmiştir; gelecekte her şeyi, ölüm anına kadar onun için muayyendir, belirlenmiştir. Fakat bütün bunların varlığına rağmen müreffeh sınıfa ait bu genç, azgınlık ediyor. Niçin? Çünkü onun güçlükleri sadece bunlar değildir. İnsan bu güçlüklere -ki biz onların yokluğundan ızdırap duyarız- sahip olduğu zaman, diğer güçlükler ve ızdıraplar başka bir şey oluyor.[78]

Müreffeh sınıfa özgü ızdıraplar, her şeyin önceden belirlenmesine, her şeyin tertip ve tanzim edilmesine karşı başkaldırıdan doğan ızdıraplardır; çünkü başından sonuna kadar, yani ölünceye kadar onun ömrü, bir hiyerarşi içinde değişmesi mümkün olmayan belirlenmiş bir düzene duçar oluyor, ona isyan ediyor. Başka toplumda başka bir genç nesil, ne olacağı belli olmayan tahsilinden, yaptığı tahsil işinin yazgısının malum olmamasından, iş geleceğinin belli olmamasından, yaşamının belirli olmamasından, yaşam araçlarının ve maddi ve normal yaşamdan yararlanmanın tam olarak sigorta edilmemesinden ızdırap duymak yerine sahip olmamaların birçoğundan ızdırap duyuyor; o Avrupalı ve Amerikalı genç, sahip olmasını hissetmiyor; çünkü

[77] Sécurité Sociale.

[78] Bu, genel olarak Sâdî'nin öyküsüne benzemektedir. O şöyle diyor: Bir vakit ayakkabısızlıktan muzdarip idim, ayağı olmayan bir kişiyi gördüm, [ayakkabısızlığı unuttuk]. Ayakkabısızlıktan ızdırap duyan kişinin ızdırabı ayakkabısızlıktır, [ama] ayakkabı meselesi aslında hallolduktan sonra, [artık ondan ızdırap duymuyor]. Nitekim birçoğumuz için ayakkabı sahibi olmak artık hallolmuştur. Kötü veya iyi ayakkabı olsun bizim için çıplak ayaklı olma meselesi daimi bir ızdırap değildir. Bu meseleden ve bu sahip olmamaktan artık uzaklaşmış olmamızdan ve artık bu meselenin hallolmuş olmasından dolayı hiçbir zaman riyazet hissetmiyoruz; bilakis bu açık mesele unutuluyor ve diğer ızdırap ve idealler bizi daima muzdarip ediyor.

asırlardır sahip ve artık asla onun için bunun eksikliği söz konusu değildir. O vakit kendi toplumunda susuzluk, asfaltsızlık, okuma-yazma bilmezlik ve hatta yoksulluk ızdırabını nesnel olarak hissetmeyen bu genç bu şeylerden ızdırap duymuyor; bilakis tok Avrupalının ve sigortalı Avrupalının çektiği ızdırapları çekiyor, hissettiği dert ve ızdırapları hissediyor; öyle bir açtır ki kendinde oburluk hastalıklarını hissediyor!

Bizim şehrimizdeki bu tahsilli aydınlardan birinin, maddi yoksulluk durumu vardı ve vardır; çok geri kalmış bir mahallede yaşıyor; henüz o cadde veya yola asfalt gelmemiş; henüz onun mutat sağlık koruması durumu hazır değil; henüz aile durumu, piyasadaki nimetlerin birçoğundan mahrum olduğu ve belki henüz beslenme eksikliğine sahip olduğu bir aşamadadır; [o zaman] o özel bir alevlenme ile bana soruyor: Acaba gerçekten insanın varlığı mı mahiyetinden öncedir -Sartre ve egzistansiyalistlerin dediği gibi- yoksa mahiyeti mi varlığından öncedir? Ve şöyle diyordu: Bu mesele bana oldukça ızdırap vermiştir, uzun süredir de beni uykumdan ve işimden etmiştir, gerçekten de bu sorun benim için çözülmüş değildir! Şöyle dedim: Sizin evinizin o caddesini asfaltlamaları hem varlıktan hem de mahiyetten öncedir! Bunun seninle ne alakası var? Sen Sartre değilsin ki böyle bir sarsıntın olsun; sen Sartre'dan üç yüz yıl önce yaşayan bir insansın. Sen kendi derdine sahip ol, kendi ızdırap ve noksanlığını hisset; Fransız bir çocuğun veya Amerikalı bir eğitimlinin böyle bir sarsıntıya sahip olması gerekir. Bizim sosyal şartlarımızın, eğitim şartlarımızın, aile şartlarımızın ve -sosyolojinin deyişiyle- bizim "biz"imizin (yani benim ait olduğum "biz"in) Avrupalı "biz"le hiçbir benzerliği yoktur. Dolayısıyla ben bu topluluğa ait ve böyle dert, ihtiyaç ve ızdıraplara sahip iken nasıl oluyor da bunları hissetmiyor; fakat kendimi İkinci Dünya savaşından sonra Fransa ve Amerika gibi bir sanayi ülkesinin müreffeh bir aydınının yerinde hissediyorum, üstelik benimle onun arasında hiçbir benzerlik yokken? Bu insanın, başka şartlarda, başka bir toplum, tarih, din ve kültüre ait baş-

ka durumlarda aline olması, bozulup çirkinleşmesidir. Bu insan, başka bir kültüre, sosyal ve ekonomik şartlara ait insanın duyarlılıklarını, özelliklerini, kültürünü, ruhsal ve ahlaki niteliğini kendisinde kendi yerine hissediyor.

Fakat Doğulu insanın, yeryüzünün doğusundaki Müslüman insanın aline olması, çok hassas ve öngörülü bilimsel bir program temelinde gerçekleşti. Doğu'da -İslam ülkelerinde- bu meseleyi bilmeyen aydın hiçbir şey bilmeyen, tam mürekkep bir cahil demektir; ne konuşursa konuşsun, dünyanın bütün sosyal öğretilerini dahi ezberlese faydasızdır, beyhude konuşmuş demektir; bir aydın adına, kendi milleti adına ve insan adına konuşma hakkı yoktur. Çünkü şimdi diyorum ki böyle bir insan, insani içeriklerden yoksundur. Dediğim gibi her birey, bir "biz"e, bir topluma, bir kültüre, bir tarihe, bir kültürel muhtevaya ve bir dine bağlı ve aittir. Onun bütün insani şahsiyeti, onun tarihi ve toplumundaki din ve ahlak adına hazırladığı manevi birikimleri toplamından ibarettir. Bu, böyle bir insanın şahsiyetini oluşturur. Avrupalı, bu topluma nüfuz etmek istediğinde, bu zengin ülkelerde yaşayan bu insanı, [tarihsel ve kültürel içeriğinden boşaltması] gerekiyor; ama Afrika ve Asya'daki İslam toplumlarının insanıyla karşılaştığı zaman nüfuz kabul edilemez büyük bir duvarla karşı karşıya kalıyor: O duvar, Müslüman bireylerin, Müslüman Doğu toplumuna ait bireylerin güveninden ibarettir; bu bireyler kendilerinde çok sağlam, onurlu, bağımsız ve zengin bir şahsiyet olduğuna inanmaktadırlar; zira onların kendi toplumlarına ait manevi kapitallerle, din ve dinsel kültürle, ahlakla ve azametli geçmişle aşina olmaları, onları insani şahsiyet sahibi yapmıştı ve onlar bu muhkem ve büyük insani şahsiyeti hissediyorlardı. Kendisi ve manevi ve insani birikimleri hakkında bilgi ve bilinci olan böyle bir insan, asla başkası karşısında alçalmaz, başkasının maskarası olmaz, isterse açlıktan ölsün, velev ki ekonomik açıdan başkasına muhtaç olsun. Bireylerde şunu görüyoruz: Asil bir aileye, asil, şerefli -gerçek insani anlamında söylüyorum-, iftihar dolu ve in-

sani bir geçmişe bağlı olan ve bu bağlılığı hisseden, kendisini böyle bir hanedanın, böyle bir ailenin ve böyle bir makamın temsilcisi gören, kendisini mübarek bir soy ve şerefli insani bir zat sahibi olarak hisseden bir birey; eğer kötü bir dönemde sadece ve sadece maddi imkânlara ve paraya sahip olan zengin bir insana muhtaç olursa (yoksul olduğu için o zengine muhtaç olmuş), bu birey böyle zengin bir şahsa ihtiyaç hissettiği halde, kendi şahsiyetini korur, onun ihtiyacını gidermek için her makama oturması, her kılığa bürünmesi mümkün değildir, onun her işi yapacak bir oyuncağı olmasına imkân yoktur, ona itaat eden bir kul olması mümkün değildir. Daima kendisini bir erdem sahibi ve mümtaz şahsiyet olarak hisseder, yoksulluk onu insan olarak bulunmaktan çıkarmaz, insanlığından uzaklaştırmaz. Her zaman onun elinde bile olsa zati erdem ve onuruna dair bilinç sahibi olduğu için her zaman kurtuluş arzusunda olup daima bağımsız ve özgür olma fırsatını kollar. Ama kim başka kimseye tâbi olur, itaat eder? Kendisi için ve aynı şekilde bu bireyin de ait olduğu o "biz" için bir onur, asalet ve insani değere inanmayan kimse. Bu kimse, aslında kendisi ve ecdadının hep uşak ve köle, zelil, hor, başı eğik, aciz, güçsüz olduğuna inanır. Bu düşünceyi kabul etmek, onda temelden yerleşmiş, kök salmış olup artık şahsiyetsiz insan olduğuna, esasen aciz ve el altı olması gerektiğine ve iyi bir hizmetçi, uşak olduğuna inanmıştır Öyle ki öbür birey artık daima bu kölelikten, bu hayattan, bu ihtiyaçtan ızdırap duymakta ve sürekli bağımsız olma fırsat ve imkânını kollamaktadır. Bu bireyse aksine patronlara karşı daha fazla zillet, kölelik ve itaatini sergileme fırsatı kollamakta, patron ve ağalarının kendisine daha çok emir buyurmaları ve kendisini daha fazla itaatkâr addetmelerinden zevk almaktadır. Bir birey insani muhteviyatından ve şahsi asaletinden uzaklaşmadıkça, insanın kölesi, uşağı olmaz; eğer buna mecbur kalmışsa, zorla itilmişse de her zaman isyan, başkaldırı ve özgürlük fırsatı kollar, bunun için çalışır; itaate mecbur bırakılmış ise de iyi bir itaatkâr olmaz. Şahsiyet sahibi insan, zayıf ve muhtaç bile olsa, şahsiyetini başkalarına karşı daima ko-

rur. Böyle bir kimse muktedir olan bir binicinin merkebi veya atı olma imkânına sahip değildir. Bu işi için bu toplumun ve bu topluma ait bireylerin insani muhtevalarından yoksun olması lazım, boş ve anlamsız olması lazım. Bu ne demek? Yani kendisini hissetmemesi, yani geçmişini, iftiharlarını ve maneviyatını hissetmemesi; kendisinin -tarihinin, soyunun, milletinin, toplumunun meydana getirdiği manevi birikim ve servetlerini tanımaması ve hissetmemesi, yani kendine yabancılaşması, başka bir ifadeyle kendi yerine başkasını hissetmesi demektir.

Özellikle 19. asırdan itibaren bütün İslam toplumlarında gözü keskin ve akıllı sosyologlar tarafından maalesef tek tek sayma ve açıklama fırsatımızın olmadığı geniş programlar, ortaya konuldu: Bu halkı geçmişinden koparmak gerektiğine, Müslüman Doğulu bireylere şahsiyet, güç, cesaret, ihtişam ve istiklal veren güçlü ruhu öldürmek gerektiğine, geçmişten şimdiki nesle hitap eden, mevcut nesli meydana getiren bütün söz ve düşünceleri söndürmek gerektiğine ve Doğu'da, İslam ülkelerinde kendini tanımayan, kendini bilmeyen, hissetmeyen bir nesil yaratmak gerektiğine dair programlar, planlar. Pekiyi, bir nesil nasıl olur da kendisini hissetmez? Kendisinin, özünün, şahsiyetinden, yani geçmişi ve kültüründen ibaret olduğunu söylemedik mi? Dolayısıyla eğer bir toplumda bir bireyi, onun içini istediğimiz biçimde dolduracak ve çevresi, tarihi, kültürü ve dininde olan şeylerden boşaltacak şekilde meydana getirmişsek, o takdirde bu birey artık kendi hareketi ve seçimi olan bağımsız, özgür bir birey değil bilakis içini bizim istediğimiz şeyle doldurduğumuz ve istediğimiz şekilde yaptığımız boş zarf, kap demektir. Eğer bir nesli geçmişinden koparırsak (geçmişten maksadım toplumun sahip olduğu maneviyatın tamamıdır) sadece varlık sahibi bir insan olur; zira onun mahiyetini istediğimiz şekilde yaparız. Onun bizde bir mahiyete nasıl muhtaç olduğu bellidir: Alçak olmak, ona hayretle bakmak, onun kölesi olmak, kendini hakir hissetmek, bütün tezahürlerinde onu bizden daha üstün görmek. Neticede özünün sahip olduğu güzellik ve fa-

ziletleri çirkin ve menfur hisseden ve yabancısı olduğu çirkinlik ve nefretleri de güzel ve taklit edilebilir gören bir nesil meydana gelir; kendisiyle irtibatı kopan, yabancı ile, yabancı kültür vesilesiyle aline olmuş bir nesil ortaya çıkar; yeni, ayakkabısı boyanmış, oldukça modaya uygun, tıpkı Avrupalı gibi bir nesil meydana gelir. Avrupalı gibi dediğim, bizzat Avrupalıların biz aydınlar için koyduğu bir kavram: Biz kendimizi aydın, tahsil görmüş ve modern olarak isimlendiriyoruz; ama o böyle isimlendirmiyor; o bize asimile[79] diyor. Asimile şu demektir: Avrupalı olmayan; başka bir kültüre, başka bir dine, başka bir tarihe, başka bir ırka ait olan, ama bizim kendi şeklimize getirdiğimiz bir grup insanın bizi taklit eder, bizim gibi yürür, giyinir, konuşur, yaşar; bizim gibi tüketir, harcar; fakat bütün bunlar biçimdedir. Pekiyi, içerik neredendir? Onların muhtevası bir hiçtir, boş ve anlamsızdır; o istediğimiz kimselerin dışında hiç kimseyi tanımaz, kendisini tanımaz, bizim bilmesini istediğimizin dışında kendisinden, kendisi hakkında hiçbir şeyi bilmez.

Ancak keşke! Keşke sadece bu işi yapsalardı ve sadece ve sadece bu neslimizin geçmişiyle ve kendisiyle bağını koparsalardı, bütün güzellikleri, maneviyatları ve diniyle bağını koparsalardı; ama koparmadılar. Görüyoruz, Doğu bilimci çalışıyor, görüyoruz Avrupa'da İslam bilimci çalışıyor; görüyoruz ki geçmişimiz, kültürümüz ve dinimiz Avrupalılar tarafından ihya ediliyor. Öyleyse bizim geçmişimizle bağımızı gerçekten koparmamızı istemiyorlar. Nasıl istemiyorlar? Eğer biz geçmişimizle sadece ayrılırsak, geçmişimize karşı tarafsız, dinimize karşı şuursuz insanlar oluruz; fakat böyle olsun istemiyorlar. Biz kendimizden bıkmış olmalı, bize Avrupalıdan bağımsız insani şahsiyet veren şeye kinci düşman olmalıyız; dinimizi, geçmişimizi, tarihimizi, övüncümüzü, sanatımızı, kendimize özgü estetik ve zevkimizi hissettiğimiz zaman hakaret hissine kapılmalıyız. Niçin? Ben kendim, soyum, ırkım, milletim, dinim, toplumum ve tarihimden aşağılık kompleksine kapıldığım zaman, her halükârda

Assimilé.

kendimi bütün bu bağlardan koparmakla, onun iradesine teslim olmakla yüz yüze geliyorum, hatta üstün bir insan olan onun köleliğini daha düşük insana bağlı olarak kendi yaşamımda bağımsız olmaya tercih ediyorum; görüyoruz ki tercih ediyorlar. Aydın veya tahsilli insanların Avrupalı biriyle tanışmaktan ve kendisinde ona bağlılıktan övünç duyduklarını; kendi dilini unutmuş olmaktan, örneğin imamın adını doğru bilmemekten, asla Kur'an'ın, dua ve Peygamberin ne anlama geldiğini bilmemekten, elhamdülillah hiçbir şey bilmemekten ve anlamamaktan, yirmi yaşının altı ayını Avrupa'ya gidip Fars dilini unutmuş olmaktan övünç duyduklarını görüyoruz; görüyoruz ki bilmemekten, anlamamaktan, yirmi yıllık dili altı ay zarfında unutacak kadar kabiliyetsiz ve bilinçsiz olmaktan iftihar duyuyor.

Boş ve kendinden bıkmış insan o kadar şahsiyetsizleşir ki sadece bir dini kabul edememekle kalmıyor, sadece bir ideoloji ve doktrini kendisi teşhis etmemekle kalmıyor ve sadece hiçbir şeyi seçme cesaretine sahip olmamakla kalmıyor, ayrıca hiçbir yazara iyi veya kötü deme hakkına sahip değildir; hiçbir kitaba daha iyi veya daha kötü deme hakkına sahip değildir. Bütün bu fikrî ve itikadî yargılarımız da tüketim mallarımızın paket olarak dışarıdan gelmesi gibi dışarıdan paket gelmelidir ve biz maddi malları tükettiğimiz gibi tüketmeliyiz.

Sadece bizim düşüncemiz ayırdetme ve seçme cesaretine sahip olmamakla kalmıyor, sadece aramızda bir deha olsaydı ve aramızda bir deha konuşsaydı ayırdetme ve seçme şahsiyetine sahip olmamakla kalmıyor, buna ek olarak kendimizden olması nedeniyle ne derse mahkûm ediyoruz ve en müptezel sözü "o"ndan tercüme olması nedeniyle onu tekrar etme, nakletme ve bilmekle övünüyoruz.

Boş insan ve kendisinden uzak insanın sadece düşünce, beyin, gönül ve duygusu seçme gücüne sahip bulunmamakla kalmıyor, aynı zamanda tad, yani dil ve dudak da seçme cesaretine sahip değil. Bu insanların "Bu içeceği seviyorum ya da sevmiyo-

rum.", "Bu şerbeti beğeniyorum ya da beğenmiyorum." deme cesaretine sahip olmadıklarını görmüyor musunuz? Neden böyledir bu insanlar? Onun tadımı, ikinci sınıf bir insanın tadımı gibi olduğu için "Ben bu şerbetten hoşlanıyorum veya hoşlanmıyorum." deme hakkına sahip değildir. Acaba farklı içecekleri barındıran şişelerden ve şimdi bizim içecek diye içtiğimiz çeşitli sıvılardan hangisini bizim kendi tadımız seçti? Bunlardan hangisi bizim tadımızın ve zevkimizin bir seçimidir? Elbisemizden, evimizin mobilyasından, dekorundan, süsümüzden, sosyal ilişkilerimizden, sosyal etiketlerimizden, adabımızdan, adetlerimizden, merasimlerimizden, hatta yediğimiz gıdalardan, beğendiğimiz mezelerden hangisini kendimiz seçiyoruz, kendimiz tasarlıyoruz? Şu var ki geçmişte böyle bir şahsiyet ve yüceliğe sahip olan bir insan bugün günlük içecek ve yiyeceğini kendisi seçmeye cesaret edemez hale geliyor.

Avrupalı olmayan bir tahsilli ve aydının nasıl bir Avrupalı karşısında meczup, kul ve aciz olduğu meselesinden bahsediyor, o konuda konuşuyordum: Kendisini nasıl küçük görüyor? İranlı eğitimli, okur-yazar ve bilgin biri, ama küçük ve kendisinden daha aşağı konumda bir Batılı karşısında aşağılık kompleksine kapılıyor ve küçülüyor. Bütün hedefi, ona benzeyeceği, asla Avrupalı olmadığına veya o şekilde yemek yemekten anlamadığına, bu şekilde elbise giymeyi bilmediğine, böyle bir zevk ve tabiatı henüz hatırlamadığına dikkat etmeyeceği bir iş yapmaktır. Bütün hedefi, kendisini ona benzetmek ve böylece bunun başka bir ırka, başka bir duruma ve başka bir dine ait olduğunu hissetmemektir. Bu şahsiyetsizlik, o insanın bunu kendisinden uzaklaştırmasının sonucudur. Dolayısıyla bu kendisini onun karşısında bir hiç olarak hissedip algılıyor (bir "hiç" ki var, ağırlık ve bedeni var, ama hiçtir).

Öğrencilerimden biri bana bir hatırlatmada bulundu; bundan çok memnun oldum, o hatırlatmanın benim için ne kadar değerli olduğunu anlatamam! Ben kendi tahsilli ve diplomalılarımızın Batılı bir diplomalı, sıradan Batılı bir şahsiyet veya turist

karşısındaki şahsiyetsizliğini gördüğüm ve açıkladığım zaman şöyle diyordum: Bizim tahsilli kendisini hiç olarak algılıyor; zira kendisinin bir kapitale, bir servete sahip olduğuna inanmıyor, muhtevadan uzak, kendisini yoksul addediyor, kendisini çirkin bir geçmişe, köhne bir dine, adi bir topluma, hakir bir ırka mensup hissediyor. Çünkü kendisine böyle göstermişler; her zaman kendisinden korkuyor, kendisinden kaçıyor, kendisini ona bağlıyor, zira ona göre o daha üstün bir ırktır. Ben bunu söyleyince öğrencim bana şöyle dedi: "Evet, onun örneği de şudur: Sadece bizim modernistlerimiz (rica ediyorum, buna dikkat edin, bakın geçekten böyle mi? Ben bu hatırlatmayı kendim için çok önemli gördüm; çünkü yine bu sözü teyit eden bunun aksi bir örnektir), Avrupalı karşısında böyle boş, anlamsız, şahsiyetsiz ve aşağılık duygulara kapılan Batı hayranlarıdır. Ancak modernist olmayan, yerli olan, eski olan insanlar, kendi eski tip ve şahsiyetine bağlı insanlar, yabancı karşısında böyle aşağılık duygulara kapılmıyorlar, bilakis üstünlük duygusuna kapılıyorlar, yabancıyı küçük, basit, sıradan addediyor, kendilerini ise zeki ve akıllı görüyor; büyük bir kültüre, ihtişama, bol iftiharlı bir kültüre bağlı görüyorlar, kendilerini Batılıdan daha sağlam ve daha üstün addediyorlar." Niçin? Çünkü onlar, yerli muhtevadan, kendi asil ve orijinal muhtevalarından uzaklaşmamış, şahsiyet erozyonuna uğramamışlardır; fakat modernist diplomalının şahsiyeti yıpranmıştır. Ben yeryüzünün doğusundan ve İslam toplumlarının içinden Avrupa'ya gelen veya Avrupalının buraya kendi önlerine geldiği kimseler gördüm. Mesela Allame Tabatabaî benim hep fark ettiğim bu kimselerdendir. Tabatabaî büyük bir müderris, büyük bir İslam düşünürü ve filozofudur; Kum'dadır, tek başınadır, bir görkemi yoktur, hiçbir şeyi yoktur. Bu insan, Henri Corbin gibi büyük şahsiyetler karşısında veya Sorbon'un büyük oryantalist ve kürsü sahibi profesörleri karşısında bulunduğunda, onlara karşı, egemen ve başarılı ruhunu tam olarak gösteriyor. Niçin? Çünkü bu beyefendi, kendi muhtevasından boşalmamış, şahsiyeti yıpranmamıştır. Sayın Tabatabaî veya onun gibiler şahsiyet bozulmasına duçar olma-

mışlardır, boşalmamışlardır; tersine doludurlar. Ne ile? Bütün tarihiyle; bütün İslam kültürü onun içinde dalgalanıyor; bütün İslam felsefesi, irfanı, edebiyatı ve kelamının dehaları onun düşüncesinde bilinçli bir biçimde vardır; bu büyük İslam kültüründe var olan on dört asırlık düşünce, ilim, zevk, iman, fedakârlık, hamaset, duygu ve maneviyat deryası, onun içinde yankılanıyor. O vakit o bu ihtişam ve ululukla, bu vakar ve ağırlıkla kendisini buluyor. Dolayısıyla bir Batılı karşısında bulunduğunda, bu Batılının topu topuna üç yüz yıllık bir tarihe sahip olduğunu, topu topu dört yüz yıllık bir edebiyata sahip olduğunu görüyor. Bu nedenle de ona karşı üstünlük hissediyor. Fakat bizim kendisinden boşalmış modernist diplomalımız İslam denildiğinde, küçükken annesinin kendisine söylediği hurafeleri biliyor; sonra artık büyümüş, ama onun hakkında hiçbir şey bilmiyor; sonra doktor olmuş, ama İslam dinini kundakta iken, kendisini derleyip toparlayamadığı zamanlarda, kendisine söyledikleri kadar ya da İslam hakkında asla konuşma salahiyetine sahip olmayan kabiliyetsiz insanların kendisine birtakım meseleleri dinin talimatları adına öğrettikleri kadar bilip tanıyor; çocukken din hakkında o düzeyde bir şeyler öğrenmiş, sonra da unutmuş, bir şey de olmamış, bildiklerinin çoğu da yanlış imiş. Sonra büyümüş, yüksek ilimler tahsil etmiş, tabii ki bu yüksek tahsilini hep Avrupa'da görmüş, yüksek ilimlerini hep Avrupa'dan öğrenmiştir; kendisiyle ilgili de hiçbir şey bilmiyor; İslam hakkında bildiği ise genel bir dindir ve o da Avrupalıların yaptığı sövgüler bütünüdür. Kendi tarihinden, geçmişinden birkaç hoca, birkaç din adamı veya bilgin tanıyor (Hâce Nizamülmülk, Hâce Reşîdüddin Fazlullah vs.). Böyle olunca da dinden bıkıyor, sıkılıyor, tarihinden usanıyor. Kültüründen bıkıyor, edebiyatından sıkılıyor. Onun edebiyatı nedir? Bir Türk veya Moğol padişahı karşısında dilencilik için dalkavukluktan ibaret şiirler mecmuası! İslam'ı ona kim böyle tanıtıyor? Geçmişi ona kim böyle tanıtıyor? Kültür ve edebiyatımızı ona kim böyle tanıtıyor? Sadece onu kendisinden uzaklaştırmak, koparmak isteyen değil, aynı zamanda onun içini kendisinden nefret-

le doldurmaya çalışan kimse. Bir insanın kendisine karşı nefretle dolu olması için, ona ait olan şeyin, onun siması karşısında çirkin ve menfur resmedilmesi gerekir. Bundan dolayı tarihimizde var olan o kadar görkem ve güzellik yerine sadece nefret verici çirkinliklerini getirmişlerdir. İrfan ve edebiyatımızda var olan onca maneviyat, estetik ve güzellik içinden dilenci tarzı dalkavukluklar ve sufice sapkınlıklar önümüze konulmuştur. Bir milleti bugün ihya edebilecek ve insanı şahsiyetle dolduran, güçlü ve yaratıcı kılabilecek onca yeni, akılcı, mantıklı ve ilerici etkenler -ki bunlar İslam'da vardır- ona kuru ve donuk talimatlar bütünü olarak gösterilmiş, onun beynine sokulmuştur; tabii ki onları tanısın diye değil, onlardan bıkıp usansın, nefret etsin diye. Bundan dolayı o bütün birikimlerinden kaçıyor ve başka birinin eteğine yapışıyor. O başkası kimdir? Böyle bir kaçışı önceden kasten onun için hazır gören kimsedir.

Bugün bilinçli aydınlarımızın atması gereken ilk ve en büyük adım olarak, böylece her türlü manevi ve fikrî reform için ilk adım olarak ve birey ve toplumda her türlü kültürel, eğitimsel ve reformsal yapı için bir zemin ve öncül olarak telakki edilecek şey şudur: Onlar zekice, akıllıca ve bilimsel ve mantıklı programa göre bizi kendimize yabancılaştırdı; kendi maneviyat ve dinimize karşı sadece yabancı ve tanımaz yapmadı; ayrıca onlara meftun olalım, kendimizi onlar karşısında hakir, hor, zelil ve aşağı hissedelim, kendimize ait olan her şeyi mahkûm bilelim, ama ona ait olan her şeyi taklit edelim diye düşman yaptılar (bu motifler veya hususlar, bizim -onun istediği gibi- ikinci el bir insana dönüşmemize, sadece ızdırap çekmemize, onun ürettiği şeyleri -hem manevi hem de maddi şeyleri- tüketmeye duçar olmamıza ve bu hale gelmemize neden olmuştur). [Biz de], aynı şekilde onların planladıkları bütün bu etken ve yolları, bizi kendimize yabancılaştırmak, bizi kendimizden uzaklaştırmak ve nefret ettirmek amacıyla ortaya koydukları programları düşünelim, [tanıyalım] ve o yollardan dönelim. Nereye? Öze, özümüze. Hangi öze? Geçmişte, bağımsız ve özgür insanın kendi za-

manı açısından medeniyet, olgunluk, fazilet ve medeni toplum yaratıcısı yaptığını tecrübe ettiği öze ve insanların her zaman için diri olan, güzel olan aşkın ve yüksek sembollerinin yaptığını tecrübe ettiği öğretiye ve o öze dönelim. O öz örnek veya model ister. Nasıl? Ali gibi.

YEDİNCİ BÖLÜM

YENİ İRTİCA

"Alinasyon" meselesi, başlangıçta Hegel'in, kendi felsefe ve ideolojisine özgü sistem içinde bahsettiği bir konudur. Hegel'den sonra alinasyonu uzman olmayan aydınların genelinin ağzına düşen şeyin tersine, ilk olarak 19. yüzyılda Alman ahlakçı sosyalistleri sosyoloji ile sosyal ve sınıfsal psikoloji içinde ele aldılar. Hegel felsefesinde eskilerimizin deyişiyle "ilk felsefe"ye ait meselelerden biri ve "nazarî hikmet"te bir konu olan şeyi "amelî hikmet" düzeyine indirdiler, onu Sokrat'ın ifadesiyle "gökyüzünden yeryüzüne getirdiler". Ben, bunun, sonraları Marks'ı, kendi deyişiyle "Hegel felsefesinin konisini tersine çevirmek ve onu kaidesi üzerine yerleştirmek" olan en büyük teşebbüsünü hazırlamış olduğunu zannediyorum. Hegel'in öğrencilerinden bir grup olan ahlakçı sosyalistler, sosyal meselelerle yüz yüze geldiklerinde, toplum ve hayata üstadın felsefi görüşüyle bakıyor ve onun metoduyla tahlil ediyorlardı. O yüzden sosyalistler olarak adlandırılıyorlardı. Bunlar, özellikle 19. yüzyılda çok büyük iddia, heyecan ve ümit ile yürüyen ve kendi sosyal, ekonomik, düşünsel, hatta kültürel ve sanatsal açılımının zirvesine erişen burjuvaziyle şiddetli bir biçimde mücadele ettiler; bilimsel ve bilinçli bir analiz yöntemiyle Rönesans'ı aşıp Ortaçağ'a, özellikle de feodalizme kesin zaferle, altın değerinde tarihsel ve kahramanlık örneği Büyük Fransız Devrimini gerçekleştirmekle meydana getirilen ve bilimi hizmete almakla, modern teknik mucizelerle ve herkesi kendisine nispet eden hayret verici maddi ve kültürel ilerlemeleri ve dünyayı sömürmeyle, başarı, mutluluk ve refahla dolu bir durum ve ümit dolu bir gelecek meydana getirmiş olan ileri ve adı güzel burjuvaziyi ilk kez felsefi bir temelde, antropoloji ve psikolojinin yeni diliyle -zahitçe dinî öğütle değil- rezil etti; burjuvazinin insanın büyük hakiki şahsiyetini ve varoluşsal asaletini bozmak şeklindeki rolünü bilgece gösterdi. Hegelci insan telakkisinde (Hegel şöyle diyor: Tanrı insana muhtaçtır, insan Tanrı'ya değil; çünkü Tanrı, o bilinçsiz mutlak ide, tarihin gelişimsel hareketinde, yani insanda mutlak bilince erer. Bundan dolayı tümel akıl ve şuurun sembolü olan Tanrı, olgun insanda tahakkuk eder) insanın sır ve

ruh erdemi yerine paracılığa dayanan ve parayı kutsama inancına dayanan burjuvazi para ve görüş, insanı bozuyor, yabancılaştırıyor; başka bir ifadeyle insan para ile aline oluyor; yani para şahsiyeti insani "ben" şahsiyetine giriyor; cinin insana girmesi gibi. Alinasyon sözlükte cinin insana girmesi, yani cin çarpması demektir. Bizim atalarımız da divane veya mecnunun, bu sözcüklerin türevsel yapısından çıktıkları gibi, dev veya cinin kendisine girip aklını götürdüğü ve kendi birincil şahsiyet ve ruhunun ve insani ve özsel hakikatinin yerine geçtiği insan olduğuna inanırlardı; dolayısıyla mecnun artık insan değildir, bir yarı insandır veya kendisinin yerine cin geçip yerleşmiş olan bir "eski insan"dır. Bu insan da artık kendisini hissetmiyor, özünü algılayamıyor, tanımıyor; kendisinin yerine, bedenine yuva yapan cini hissediyor, algılıyor. Bundan dolayı bazıları alinasyonu son zamanlarda Farsçada "kendine yabancılaşma" olarak tercüme etmişlerdir. Her ne kadar bunun yanlış olduğu söylenemezse de bu sözcük asli kavramının yükünü kaldırmaz, onun yan anlamını taşır. Ben, Avrupa'da olduğu ve düşünürlerin onun halk arasındaki zihinsel ve sübjektif geçmişine ve kendine özgü inancına bakarak kavramsallaştırdıkları gibi, bizim de kendi geleneksel inançlarımıza ve avam arasındaki inanç geçmişiyle aynen bu sözlüğe sahip olduğumuza göre cin çarpması veya divaneliği tercih etmemizde hiçbir problem veya güçlük görmüyorum; nitekim özellikle de alinasyon terimine çok yakın bir kavramla muhtelif kullanım ve tabirler içinde halkımızın konuşma dilinde kullanılmaktadır: Para delisi olmak, para cinnetine yakalanmak ve bir kişinin veya bir şeyin divanesi olmak gibi.

Ancak eğer kültürel yoksulluk bizim tahsillilerimizin çoğunda yaygın olmasa ve imkân olsaydı ben, "habt" sözcüğünü seçerdim. Bu sözcük Kur'an'da faiz yiyenden bahsedilirken geçiyor: Burjuvazinin en açık çehrelerinden biri olup paranın insanı nasıl aline ettiğini, yani para vurgunu (cin çarpmış gibi) ettiğini göstermek isteyen ahlakçı sosyalistler için en iyi örnektir. Kur'an şöyle diyor: "Ve yetehabbetuhu'ş-şeytân" (Şeytan onu çarpıyor).

Alman ahlakçı sosyalistleri, filozofça insancıllık görüşü temelinde burjuvaziye saldırmakta ve paracılığı, insanın kendi özsel[80] ve gerçek hakikatiyle varoluşsal asaletini yıkan ve akli bilincini şair ve yüksek vicdanını kör eden olarak bildiği için onunla mücadele etmekteydiler; bu yüzden de ahlakçı adını almışlardır.[81]

Alinasyon her halükârda bir "hastalık"tır, "sağlam, sağlıklı ve tam insani fıtrattan sapma"dır. Dolayısıyla alinasyon kavramını ortaya atmanın gereği mecburen sağlıklı ve doğru insan tasavvuruna sahip olmamızdır. Bu sağlıklı veya sağlam insan şüphesiz çeşitli felsefi ve insan bilimsel öğretilerde farklı biçimlerde telakki edilir; fakat genel olarak söylenebilecek şey şudur: Sağlıklı insan, "kendisi" olan insandır. "İnsan-ı kâmil"den maksat, onun aydınlanmacı ve dinî anlamıyla değildir; çünkü din ve irfanda insan-ı kâmilden maksat "olması gereken insan"dır.

Oysa burada "var olan insan"dan söz edilmektedir, "gerçekliği olan", "kendisini kendisi olduğu gibi hisseden, tanıyan, bilen, kendisine dair doğru ve kesin bilgiye sahip olan insandan. Dolayısıyla insanı her ne kendinden boşaltıp uzaklaştırır, kendisi hakkında anlamsızlaştırır, özsüzleştirirse onu aline eder, yabancılaştırır.

80 Existence authentique.

81 Maalesef ahlakçı sosyalistler ekolü kendi seyrinde gelişmedi ve bu iki unsur, sosyalizm ve ahlak mecburen birbirinden ayrı düştü. Bu ekol ve doktrinin sosyalizmi, keskin ekonomik şartların, işçi sınıfının acımasızca istismar edilip sömürülmesinin, işçi sınıfının materyalizme başkaldırısının ve iktisadın üstünlüğünün (şiddetle inandığım iktisadın asaletinin değil) tesiri altına girdi; ahlakı ise tekrar patolojik Hıristiyan zühdünün ve soyut felsefî ütopyaların kucağına döndü ve sosyal değer ve çalışmadan uzaklaştı. Yukarıda mecburen dememin sebebi şudur: Sosyalizm, ahlak temelinde gerçekten tutulamayacağı gibi ahlak da ekonomik sosyalizm temelinde tutulamaz. İnsanî ekonomiden yoksun olan, filozofça asılsız, boş, yalancı ve hatta aldatıcı nasihatler ahlakıdır!

SEKİZİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İNSANININ İHTİYAÇLARI

Kıymetli öğrenciler!

Sizinle sohbet ettiğim bu ilk gecede, dostlarımla bu noktada fikir alışverişinde bulunma fırsatı yakaladığım ilk kez, diğer bütün meselelerin, diğer bütün inançların, sizin sahip olmanız veya daha sonra seçmeniz mümkün olan farklı ve zıt bütün ideolojilerin, düşünmek, iman etmek veya yaşamak için seçeceğiniz veya seçmiş olduğunuz her yol ve yöntemin kendisine dayandığı en temel meseleden bahsetmek istiyorum. Öyle bir mesele ki 20. asırda, bilhassa faşizmin şimdiki medeniyete galebe çalmasından ve modern bilim medeniyetinde bilimin yenilgisinden sonra bugün, en büyük bilmece haline gelmiş, en ciddi krizleri doğurmuştur; nitekim çağımızı kriz çağı olarak adlandırıyorlar. O kriz de insani krizden ibarettir. Bu bilmece ise insanın kendisinden ibarettir. Bilim son iki üç asırda, Ortaçağ'a, skolastik döneme ve Batı'da Ortaçağ'da hâkim dine karşı galibiyetinden ve siyantizmin özellikle 19. asırda muzaffer oluşundan ve bilimin büyük meçhulleri keşfetmede elde ettiği -ve her gün de hâlâ keşfetmekte olduğu- göz alıcı başarılardan sonra en büyük soruyu ve en büyük meçhulü meydana getirmiştir; o da "insanın kendi meçhulü"nden ibarettir. Esasen yeni felsefi kriz, insan bilimsel bir krizdir. 19. yüzyılda çeşitli ideolojilerin -19. asır ideolojiler yüzyılıdır- hep sosyal bilmece ve belirsizlikleri çözmenin, ekonomik uyumsuzlukları halletmenin, siyasal ve sınıfsal çözüm yolları bulmanın, genel anlamda nasıl yaşanacağı konusunda bir yol ve program ortaya koymanın peşinde idi ve ideolojilerin işi de budur. Fakat 20. yüzyılda ideoloji meselelerinin bir kenara konulduğunu ve bu yüzyılın felsefesini kendisine ilgi duyulan en büyük meselenin insanın nasıl yaşayacağı konusundan daha yüksek bir mesele olduğunu görüyoruz; o da "insanın kendisinin nasıl var bulunacağı" konusundan ibarettir. Bu nedenle 20. asır filozoflarının kimler olduğunu görüyoruz: Heidegger, Jaspers, Sartre, Marcuse ve Alexis Carrel. Bunlar, 20. yüzyılın büyük filozof simalarıdır. Onların felsefe ve felsefi öğretilerini üzerine kurdukları en temel meselenin, insan adındaki bilmecenin/bilinmezin keşfi meselesi olduğunu görüyoruz.

Niçin 20. yüzyılda geçmiş yüzyılın aksine, en önemli mesele, insan hakikatinin izah ve tasviridir? Niçin 20. yüzyılın en büyük simge ve bilmecesi, insanın kendisinin meçhul kalmasıdır? Niçin Heidegger ve Sartre'ın egzistansiyalizmi, esas olarak insanın hakiki manasının bir tasviri temelinde bina edilmiştir? Neden Alexis Carrel bütün çabasını, insanı tanımak ve "insan bilimi" adıyla bir bilim kurmaya adıyor? Öyle ki ne mutlu ki Farsçaya da çevrilmiş olan büyük eserinin adı *"İnsan Denen Meçhul"*dır, insan bu meçhul, insan bu bilinmez. Bu oldukça düşündürücüdür: Alexis Carrel, fizyoloji ve damar bağlama alanında iki Nobel ödülü almış olan bu insan, dünyada ilk kez Rockefeller İnsan Bilimi Müessesesi'ni kurmuş olan bu kişi, insan biliminin kurucusu olan bu kimse, bütün bilimsel ve felsefi araştırmalarının sonucunda şu noktaya ulaşıyor: "İnsan denen bu varlık, meçhul, bilinmeyen bir varlıktır."

Ben bu gece bu meseleyi ele almak istiyorum, elbette fırsat ve zemin olduğu ölçüde. Hem sizi imkânım ölçüsünde 20. yüzyılın en esaslı meselesi seyrine ve modern medeniyetin bugünkü zihnine egemen olan en hassas fikrî buhran sürecine sokmak, hem de nasıl ve niçin esasen kültürel, düşünsel ve sosyal dönüşümlerin tarihinin 20. asırda daha meçhul olduğunu ve insanın daha bir muamma olmakla karşı karşıya olduğunu açıklamak için bu meseleyi ele almak istiyorum. Niçin bugün felsefe ve bilim insandan meçhul, mevhum veya müphem, muamma olarak bahsediyor? Hâlbuki 19. asır felsefesi, insandan ne kadar açık ve kesin bahsediyor. 18. asırda da esasen insan meselesi, açık ve kesin bir konudur. 17. asır ise, din, felsefe ve diğer bütün ekol ve doktrinleri çürüten ve insanın asaletinin temeline hayat öğretisini koyan aydınlar çağıdır. Bu, insan meselesinin kendileri için nasıl açık seçik olduğunun göstergesidir. Şunu da görmekteyiz: Ortaçağ'da insan için efradını câmi, ağyarını mâni tanımı yapılıyor; Ortaçağ'dan önce Eski Yunan ve Roma'da da insanı öyle tarif ediyorlar, öyle sadelik ve rahatlık içinde ki bir tabiat bilimci veya fizikçi doğal bir varlık için, Aristo'nun, "İnsan dü-

şünen/konuşan bir hayvandır." şeklinde yaptığı tanımı kabul ediyor. O halde 2400-2300 yıl önce -Aristo'nun zamanından şimdiye kadar- insan bilimi bilimsel ve felsefi olarak söz konusudur; kural gereği de insanın bilinen olması gerekir. Hâlbuki insan, 20. yüzyıla yaklaştıkça daha fazla belirsizleşiyor, karmaşıklaşıyor ve bu öyle bir noktaya varıyor ki bugünün büyük insan bilimci düşünürleri esas itibariyle insanın hakikatini tanımaktan aciz olduklarını gösteriyor ve itiraf ediyorlar. Birtakım bireyler de insanın hakikatini bilip tanıma arayışında birçok yol, ekol ve öğretiye başvuruyor ve sonunda ümitsizce, insan hakkında bir tarif yapamadan ölüyorlar.

Niçin bugün yeni sanat -resimde, musikide, her şeyde- insanın meçhul iç dünyasını keşfetmenin peşine düşmüştür? Niçin onun bu arayışı, ilerledikçe daha da ümitsizleşiyor? Neden bugünün bilimi, esasen artık, "İnsan nasıl bir şeydir?" sorusu için bilimsel bir tanım getirmekten kaçınıyor?

Çağımızın bilgili insanları iki noktaya yönelmişlerdir -birbirine zıt iki nokta: Birincisi 20. asrın, insan hakikatinin muamma olduğunu ve karmaşık olduğunu itiraf etmesi; ikincisi ise 20. asrın bütün düşünürlerinin, eğitim-öğretimde, siyasette, sosyolojide, ideoloji, öğreti ve doktrin ortaya koymada hep insanın meçhul olması uğruna her türlü plan, tasarı ve ideolojinin faydasız ve beyhude olduğuna inanmalarıdır. Her iki görüş de doğrudur. Pekiyi, ne yapmak gerekir? Geçmişte din bilginleri, eğitim-öğretim âlimleri, topluluk bilginleri, halk rehberleri, siyasal liderler, grup ve sınıfların sorumluları insan hakkında bir tarife sahip değillerdi; sosyal hayat, medeniyet, aile, topluluk vs. için bir eğitim-öğretim sistemi, felsefesi, yolu ve planı ortaya koyuyorlardı; fakat bugün halk bilinçlidir, bilgilidir; bugünün insanı bilgi sahibidir, medeniyetin insanın bir yaşama şeklinden ibaret olduğunu, eğitim-öğretimin, eğitim-öğretimde uzman tarafından gelecek kuşağa aktarılması gereken değerler bütünü olduğunu bilmektedir. Dolayısıyla eğitim-öğretim meselesi ister anaokulu düzeyinde, ortaokul ve lise düzeyinde, isterse

üniversite düzeyinde insanın yapı ve eğitim durumunu tanımaya dayalıdır.

İdeoloji, mevcut durumu meşrulaştırmaktan ve insan hayatı için veya bir sınıfın kurtuluşu için ya da sosyal bir grubun hedef ve arzularına erişmek için istenen durumu planlamaktan ibarettir; din ise insanı kurtuluşa çağıran, insanı olması gerektiği gibi yapan hüküm ve inançlardan oluşmaktadır. Fakat din, ideoloji, medeniyet, eğitim-öğretim, yaptığım bu tariflerle, daha önce insanın anlamı aydınlandığı zaman var olabilir, gerçekleşebilir, aslında bir manaya sahip olabilir. İnsan hakkında konuşamadığımız ve nasıl bir hakikat olduğunu bilmediğimiz halde medeniyetten bahsetmek; bir mimarın, öncelikle içinde yaşamak isteyen aile ya da bireyin nasıl bir şey olduğunu bilmeden en iyi tekniğe dayanarak oturulan bir ev yapması gibidir. İnsanın kendisi meçhul olduğu halde insan için ideoloji ve çözüm yolu göstermek, kimler olduğunu ne tür eksiklik ve zaafları olduğunu, neyden ızdırap duyduklarını ve ne gibi gerçek ihtiyaçları olduğunu bilmediğimiz bireylerin kurtuluşu, hidayeti veya başarısı için çalışmamız gibidir.

Medeniyet ve sanayi yolunda nasıl bir şey ve nasıl bir hakikat olduğunu bilmediğimiz insan için -yaptığımız gibi- daima çalışmak, tıpkı kim olduğunu bilmediğimiz bir kimse için çözüm yolu ve deva belirlememiz gibidir.

Kısaca bu sebepledir ki bugün her şeyin çıkmaz sokağa girdiğini görüyoruz; çağımız, her şeyin çıkmaz çağıdır. Bu umutsuzluk, felsefi umutsuzluk, itikadî umutsuzluk, sosyal umutsuzluk; yeni edebiyat, yeni sanat, yeni felsefe ve hatta yeni hayat tarzına yansıyan şey, bu çıkmazla ilgilidir.

Geçmişte hiçbir zaman insanlık bu çıkmaza girmemiştir; setle karşılaşmış, engele takılmış, tehlikeli yere varmış; fakat kaçış yolunun ne olduğunu biliyor ve onun için çabalıyor, çalışıyordu; çünkü kendisinin kim olduğunu biliyor ve kendisiyle ilgili sahip olduğu bilgi temelinde uygulamaya geçiyordu. Ancak bugün insanın kendisi için insan meçhul olunca, -müspet veya

menfi- her türlü iş ve adımı boş ve beyhude görüyor. Bu yüzden görüyoruz ki felsefe boşluğa erişiyor, sanat boş ve anlamsız sanat haline geliyor ve esasen Sartre'ın ifadesiyle hayat "boş bir dünyada ve manadan yoksun bir insan için ahmak" olarak telakki ediliyor.

Absürditeyi Farsça konuşanlar boşluk ve saçmalık diye tercüme etmişlerdir. Hâlbuki onun teknik ıstılahı bu değil, yani boşluk ve anlamsızlık, saçmalık değil, abes ve ahmakçadır. Boş tiyatronun varlığı yoktur; bunu niçin Farsçaya böyle çevirdiklerini bilmiyorum. Tiyatro absürttür, felsefe absürttür. Absürdite, anlamsızlık, beyhudelik, abes demektir. Absürdite durumunda her şey beyhudelikle sonuçlanır. Böyle sonuçlanması doğaldır; çünkü her şey insan içindir. İnsanın ne için olduğunu bilmiyoruz; çünkü kim olduğunu bilmiyoruz. İnsanı şimdiki krize hangi etkenler sürüklemiştir? Şunu arz edeyim ki 20. yüzyılın faciası, felsefi umutsuzluk, insani kriz, beyhudelik, anlamsızlık ve abes trajedisi iken felsefe, sanat ve edebiyat absürdite ve abes temelinde biçimleniyor; 20. yüzyıl etiketine ait yeni düşünce ve moda düşüncenin sahip olduğu şey, abesliğidir. Regrie, edebiyatta şöyle diyor:

Hiçbir şeyin anlamı yok, hiçbir şeyin; bu yazardır, bu insandır, eşyayla ilgili bakış ve telakkisinde anlam veren bir insandır; o kendisinin sahip olduğu kelimedir. Dolayısıyla hiçbir şeyin manası yoktur. Hiçbir şeyin yönü yoktur. Niçin bu şekildedir? Bu faciadır, trajedidir; düşüncede, sanatta, hayatta, medeniyette, ilimde trajedidir. Fakat 20. yüzyılın en büyük ızdırabı olan bu facia, insanlığın geleceği için en büyük ümit kaynağıdır da; zira insandaki temiz ve derin bir öz bilincin göstergesidir.

Size şunu soruyorum: "Acaba bir ahmağın ümitli olması mı yoksa bir bilinçlinin umutsuzluğu mu makbuldür? Acaba şuursuzluğu doğuran bir talihin mi daha çok değeri vardır, yoksa şuurdan kaynaklanan bir talihin mi? Şunu arz edeyim: Esasen talih veya saadet, ahmaklığın gayrimeşru çocuğudur. Mutlu veya talihli olma arayışında olan kişiler, kendisinden dışarıda bey-

hude bir çabaya girişmesinler; eğer anlayamazlarsa, mutlu ve talihli olabilirler! Bir defa Abadan Petrol Fakültesi'nde Âdem'in, yani insanın düşüş felsefesinde dediğim gibi:

Âdem, cennette rahat ve mutludur, istediği şey eline gelmektedir; nimetten, huzur ve asayişten, yararlanmalardan vs. zevk almaktadır; ancak yasak meyveden yememesi gerekmektedir. Fakat maalesef yiyor ve cennetten kovuluyor ve ızdırap, telaş, mücadele ve umutsuzluk çölüne düşüyor. Bu düşüş, daha sonra insanın mahrumiyetten, çabadan, gurbetten ve hastalıktan elde ettiği ızdırap, bilme/bilinç ızdırabıdır. O yasak meyve, görme, basiret, uyanıklık meyvesidir. Bu hem Kur'an'dan böyle anlaşılabilir, hem de Tevrat'ta açıkça böyle geçer. Şu anlamda ki Âdem, bilgiye erişmeden önce kendisini cennette hissediyor, ama o yasak meyveyi yedikten sonra insanın bilgi ve basiretine erişiyor, sonra o cennetin ahmaklık olduğunu ve artık gönlüne hiçbir şeyin çengel atamayacağını görüyor.[82]

Şimdi talihli ve mutlu olmak için anlamamanın dışında hiçbir şeye ihtiyaç olmadığını görüyoruz. İnsanın ümitsizliği bugün kendisine dair bilgisinden kaynaklanmaktadır. Tarihte insanın iyimserliği kendisiyle ilgili cehaletinden doğmuştur. Geçmişte insanlar birkaç tariften -4 x 6- hoşnut idiler: Her filozof, insanı, Aristo'nun "İnsan düşünen/konuşan hayvandır." şeklinde yaptığı tanım üzerinden tanımakla övünüyordu. İnananlar, dindarlar, zahitler, şairler, edipler, siyasal insanlar, ekonomist insanlar, sosyal hayatta çalışan insanlar için mesele hallolmuştu; bunlar sadece ve sadece kendilerinin dışındakiler hakkında düşünüyorlardı. Onların kendileri için bilgisi, mesele değildi. Fakat bugün insan, dış hayatın yalancı veya aldatıcı cazibesinden kurtulduktan sonra ilk kez kendi içine dönüyor, sufice içine değil,

[82] Benim kavmimden olan kimselerden biri, henüz o yasak meyveyi yememiş ve dolayısıyla cennetten henüz çıkarılmamıştır: Yaşam durumu, geçimi vs. bizden de harap olduğu halde kendisini mutlak mutluluk ve talih içinde görüyor. Onun şimdi yiyecek bir şeyi yok; ama 25 sene önce bazı arkadaşlarla pikniğe gitmiş, ırmak kenarına oturmuş, mangalı yakıp kebap yapmış ve yemişler, onun sırtına da geğirmesi için vurmuşlar; şimdi zevkten ağzının suyu akıyor!

zati ve cevherî içine, insani hakikatine. İlk kez kendine dönünce, en büyük meçhulün kendisi olduğunu anlıyor; kendisinin kim olduğu belli olmadıkça da her türlü yaşam, çözüm yolu, her türlü form veya hidayet yolu anlamsızdır. Bu nedenledir ki insanın kim olduğu belli olmadan eğitim-öğretim anlamsızdır. İdeolojilerle felsefi öğretilerin ve bütün inançların durumu da böyledir. Günümüzde alt yapısı olmayan değerler bütünü haline gelmiş olan ahlakın da böyle olduğunu görmekteyiz. Çünkü her ahlak, insani hakikate dayalı değerler bütünüdür. İnsanın hakikati meçhul olunca, bütün ahlaki değerler de meçhul ve temelsiz olacaktır. Bundan dolayı bugünün büyük ahlaki krizi olan ve insani kriz cephelerinden biri olan ahlaki düşüş krizi, yine insanın meçhul olmasının sonucudur.

İnsan neden kendisiyle ilgili bu ümitsizliğe, bu inkâra, bu karanlığa, bu acıya ve bu imansızlığa düşüp her şeyi boş ve anlamsız görüyor?

Dediğim gibi bu büyük facia, bilginin sonucudur; tabii ki bilgi her ne kadar ızdırap, zorluk ve bedbahtlığa yol açsa da insanlığın yolu, aydınlığı ve kurtuluşunun başlangıcıdır; çünkü insanı bilgi bir yere ulaştırabilir; talih, saadet, huzur, yakîn ve kesinlik getiren cehaletten ise hiçbir şey üretilmez, yapılmaz.

Batılı görüşün Doğulu görüşten bir farkı da şudur: Batılı görüş mesut ve talihli olmanın peşine düşüyor, Doğulu görüş ise mükemmelliğin peşine. Doğulu kemali arıyor, kemalin peşine düşüyor; velev ki ızdırapla olsun, bin bir güçlük ve sıkıntıyla olsun. Ama Batılı talihli ve mutlu olmanın peşinden gidiyor. Talihli ve mutlu olmak bir durumdur, bir sübuttur; fakat olgunluk, bir hareket ve gelişimsel dinamiktir, gitmektir, yürümektir; olmak, imek değildir; "saadet" veya "talih" insanı olmakta, imekte iyi yapmak istiyor; "olgunluk" ise insanı "gitmek"te iyi yapmak istiyor; olgunluk "olmak"tır, "talih" ise "imek" Bu yüzden Doğu kültüründe var olan kemal/olgunluk teriminin yerine Batı kültüründe "bonheur" terimini görüyoruz. Bonheur talih veya saadet demektir.

İnsanın Düşmanları

İnsanın düşmanlarından maksat, insanı tarih boyunca olumsuzlayan, yadsıyan etkenlerdir; sürekli olarak çeşitli sistem, görüş ve düşünceler içinde insandan başka her şeyle meşgul olup insanı kendisi hakkında meçhul ve uzak tutan ve diğer her şeyle meşgul eden muhtelif etken, şart ve sebepler... İnsani hakikatin düşüş, bozuluş ve zayıflık sebebi olan faktörler, medeniyet için, ilerleme için, güç için olumlu etkenler olmuş da olabilirler. Çünkü Heidegger'in ifadesiyle bu büyük medeniyetlerin tamamı, insan hakikatinin feda edilmesi pahasına üst üste birikmişlerdir; zira insan, sistemler içinde bir esir gibi çaresiz ihtiyaç duyduğundan daha çok çalışıyordu. İnsan zorlamayla iş yaptığında kendisini insan olarak hissetmiyor, alet olarak hissediyor; işte medeniyet, insanların bu şartlarda mecburi çalışma anlarının sonucudur. Dolayısıyla bütün medeniyet eserleri, insanın yok olduğu anların yadigârıdır. Bu, insan bilimi ve hümanizm, Sartre'ın üstadı Heidegger'e aittir.

Pekâlâ, insanın düşmanı olan o etkenler, nelerdir?

Bugün farklı cephelerde, Batı'nın üç belli cephesi olan Marksizm cephesi, egzistansiyalizm cephesi ve din cephesinde düşünen kimselerin tamamı, hakikati, cevheri, özü, hedefi, ihtiyacı ve değerleri her ne olursa olsun insanın hakikatini üç temel boyutun, Heidegger'in deyişiyle bilgi, özgürlük ve yaratıcılığın teşkil ettiği konusunda müttefiktirler.

Demek ki insanın sahip olduğu her hakikat ve cevher, bilgi, özgürlük ve yaratıcılık olan varlıktan, varoluştan ibarettir. Yaratıcılığın tezahürü sanayi ve sanattır. Bilginin tezahürü, bilgi ve bilimdir; özgürlüğün tezahürü ise yaratıcılık ve gelişimdir, insan özgür olduğu için seçebilir.

O halde insanın düşmanları oldukça belli ve açıktırlar: İnsanı bu üç temel boyutuyla ilgilenmekten uzaklaştıran ve başka bir şeyle meşgul eden (o şey en mukaddes şey bile olsa) etkenler. Burada bunların hepsini açıklamak mümkün değildir; açıkla-

mak istenirse de bu bir oturumun işi değildir. Ben sadece onların isimlerini söylüyorum. Kısa bir açıklama yapıyorum. Siz burada bu etkenlerin birbirine zıt ve farklı olduklarını, hatta birbirini dışlayan etkenler olduklarını göreceksiniz. Fakat birbirine zıt iki etken, insanı inkâr etmede ortak oluyorlar.

Şunu yine açıklayayım ki bu terimlerden maksadım, bu terimlerin hakikati değil, gerçekliğidir; çünkü bir şeyin hakikati, gerçekliğinden farklıdır. Zira hakikat, olması gereken veya mantıken olan şeydir; gerçeklik ise dış âlemde nesnel varlığın elde ettiği şeydir. Örneğin İslam, bir hakikat olarak ilerici ve özgürlükçü bir dindir, ama bir gerçeklik olarak beşer kitlelerinin özgürlük dışı, insanlık dışı, ırk ve izzet dışı bir düzeni olmuştur. İslam, bir gerçeklik olarak tarihte İslam adına tahakkuk etmiş, gerçekleşmiş o güçtür; hakikat olarak ise Kitap'a, mesaja yansıyan değerlerdir. Araştırmacı bir insan, gidip araştırabilir ve İslam'ın hakikatini bulup anlayabilir.

Sosyalizm hakkında hakikat olması itibariyle bir tür yargı, gerçeklik itibariyle başka bir tür yargı ortaya konabiliyor; bunlar birbirine zıt da olabilir. Hakikat Hıristiyanlığı, sevmenin aşk ve kendinden geçmenin sembolü iken gerçeklik Hıristiyanlığı hiçbir Cengiz'in boyuna erişemeyeceği ve bir günde Barselona'da bizzat Hıristiyan olan 300 bin kişiyi katleden en büyük kan içici ejderhadır. Haçlı savaşlarına bakınız ve Filistin'de neler yaptıklarını ve şimdi de neler yapmakta olduklarını görünüz. Her halükârda o etkenleri tertipsiz anlatıyorum; kendiniz zihninizde onları düzenleyiniz.

Bilim, insanın inkâr edicisidir. Biri bilimin bizzat kendisidir. Yine tekrar ediyorum, bilim dediğim zaman, bilimin gerçekliğini kastediyorum. Bilim adına tarihte gerçeklik bulan şeyi. O bilim ki şimdi vardır ve yeni kölelik aletinden ibarettir. Elbette ben Afrika'nın bazı noktalarında hâlâ köleliğin var olduğunu, bazı insanların satıldığını biliyorum; ama her halükârda kölelik de olsa geri kalmış noktalarda kendi tuzaklarında hayli vahşi insanlara sahip olunur. Ancak ben gözlerimle gördüm, buraya

teşrif eden dostlarımdan bazıları da görmüşlerdir; köle satış pazarı, Afrika'da ve filan yerin güneyinde değil, bilakis Cambridge'tedir, Harvard Üniversitesi'ndedir, Sorbonne Üniversitesi'ndedir; o da ne amele ne cariyedir, aksine en büyük beşerî dehalardır.

Sermayedarlar sınıfın önüne gelip birinci öğrencileri, ikinci öğrencileri ve üçüncü öğrencileri alıyor ve mezat yapıyorlar. Birisi: "Ben on bin tümen veriyorum." diyor; diğeri: "Ben on bin tümen artı bir otomobil veriyorum." diyor; bir başkası "Ben sürücü de veriyorum." diyor; bir diğeri: "Ben bir de sekreter veriyorum." diyor. Sonra müzayedeye en fazla parayı veren kişi bu dahi beyi alıp fabrikasına götürüyor ve "Burada dur ve sana ne dersem yap!" diyor. O da "Baş üstüne!" diyor. O halde yeni kölenin eski köleden farkı şudur: Eski köle efendisini seçmiyor, fakat yeni köle, bizzat kendisi efendisini seçiyor! Ancak her halükârda efendiyi veya patronu seçmesi gerek, yoksa âlim değildir, dünyada bir sığınağı, bir üssü yoktur. Eğer bilim kapitalistçe satışa çıkmaz ve satılmazsa, sadece konuşma derdine yarar. Hakikat şudur: Bu yüzyıl, bilimle paranın evlilik çağıdır. Tarihte daima birbirine zıt olan bu iki şey, yani bilim ve para, şimdi birbiriyle evlenmiştir; onların gayrimeşru çocuğu ise makinedir. Bilim parayla evlenince de kesin olarak hangisinin bey veya reis, hangisinin hane halkı, bizim sahip olduğumuz nesnel tasavvurdaki iyal, yani çoluk çocuk olduğu ortaya çıkıyor! Burada da nihayette başarısının kapitalistlerin en galip ve kazanan aleti, oyuncağı şeklinde olduğunu; savaşlar için en büyük etkenin, hatta hepsinden de kötüsü en büyük meşrulaştırıcı aletin faşizm gibi pis sistemler olduğunu görüyoruz.

Hitler beş yüz Alman filozof ve bilgini kendisi için maaşa bağlıyor ve onlara "Ben ne söylersem siz bilimsel izahını yapmalısınız!" diye emir veriyor. Çünkü biz bilimin ne olduğundan anlamıyoruz, yani saçmalıyoruz; siz de bilimsel meşruluğu ve izahı ortaya koymalısınız! Mussolini yirmi İtalyan filozofu davet etti ve bir odaya yerleştirdi. Bir kere girdi ve şöyle dedi: Ben

önümüzdeki on beş gün içinde seçilmek istiyorum, sizin bir ideoloji hazırlamanız gerekiyor" Onlar da şöyle dediler: "Baş üstüne kurban! Bizim işimiz bu!"

Bu bilim bilahare faşizmle sonuçlanıyor. Faşizm sadece Mussolini veya Hitler'in hareket ve sisteminin çehresinde gördüğümüz şey değildir; buna ek olarak faşizm farklı sistemler ve farklı adlarla da varlık gösterir. Bugün büyük Doğu ve Batı medeniyetine hükmeden sistemin resmi, adı ne olursa olsun faşizmdir; nizamı her ne olursa olsun faşizmin egemen sınıfı teknokrattır, ister Doğu nizamında, isterse Batı nizamında olsun.

Zahirci insanlar ancak bilimle hükmederler. Hâlbuki bu bilim Brecht'in deyişiyle faşizmle sonuçlandığına yenildi ve sonuçta günümüz insanı, Ortaçağ'da kötü bir hatıraya sahip oldukları dinden ve faşizm döneminde kanlı bir hatıraya sahip bulundukları bilimden umutsuz bir biçimde neye ümit bağlayacağını bilmiyor.

Bu durumda bilim cehalet faktörü haline geliyor; böylece bilim paranın ve gücün ücretlisi olunca ona yönelik hedefler, kapitalizmin ve zorun kendisi için tayin ettiği noktalardan ibaret oluyor. İnsanın gözünün açılmasından, bilgili olmaktan, vakıf olmaktan ve keşiften ibaret olan bilim, cehaletin, eğitimsizlik ve bilgisizliğin böbreğine yüklediği bu memuriyeti ifa için insandan başkasına yöneliyor. Efendi ve patronlarının siparişlerini yerine getirmek için insandan başkasıyla meşgul oluyor; hatta bu insan dışı meşguliyette bazen insanın reddedicisi ve inkârcısı ve katili durumuna geliyor. Hatta bilimin faşizm halini almadığı ve sağlam bilim olduğu yerlerde de bilim dışı memuriyete sahip olduğu ve hedeflerini bilim dışı, âlim olmayan düzenler belirlediği için yine insan, bilimin arkasında meçhul kalıyor. Bundan dolayı Alexis Carrel'in deyişiyle bugün insan, atom zerresinde proton enerjisine ulaşmış ve göklerin derinliklerine yükselip çıkmış, ama kendisi için en küçük bir adım dahi atmamıştır. Günümüz insanının güneş sisteminin en uzak gezegenleriyle ilgili incelikli bir bilgisi var. Fakat beşerî yaşamın en ba-

sit problemleriyle ilgili zihnine en küçük bir çözüm yolu gelmiyor; çünkü o, bilimin bu büyük başarılarının ardında unutulmakta ve ortadan kalkmaktadır.

Bir hikâye yazılmıştır, gerçi fıkradır, ama bir hakikati göstermektedir, o şudur: Gagarin uzaya gidince, bir gazeteci onun evine gider ve çocuğuna sorar:

Baba nerede?

Uzaya gitti.

Ne zaman dönecek?

2 saat 35 dakika 7 saniyede.

Annen nerede?

Ekmek almaya gitti.

Ne zaman döner?

Belli değil.

O baba, burada bilimsel ilerlemenin sembolüdür, anne ise yeryüzünde kalan insan hakikatinin sembolü. Bu çocuk ise babasının başarısından bilimsel ilerlemenin (tabii ki bu anlamda bilim) dışında bir şeyi miras almayan, ama annesinin verdiği ızdırapla yaşayan yarının insanıdır. Hülasa insanı kurtarabilen en kutsal şey, bugün en dramatik, en facia getirici şey haline gelmiştir.

Din insanlara kurtuluş ümidi veriyordu, bugünse onun nidası sönmüş ve bilim 17. ve 18. yüzyıllarda büyük gürültülerle dinin yerine geçmiştir; insanın kurtuluşu sloganını da kendi mesleği haline getirmiş ve "dinin cennetini bu yeryüzünde sizin için yapacağım" diye de söz vermiştir; fakat cenneti yaptığında, gördük ki ne yapmış! Alman bir Hitler yarattı, Amerikan da onun gibi yaptı. Görüyoruz ki günümüz insanına hepsinden daha önde ve daha çok bu düzenler ızdırap veriyor. İnsan, medeni hayat faciasını ve pis burjuvazi medeniyetini unutmak için Heroin'e bile sığınıyor.

Bunlar bu düzenlerde mecburi olup hidayet ve nasihatle düzelmez. Çaresizleri görüyoruz, yerin doğusuna, o hidayet nurunu ulaştırmak üzere geliyorlar: "Yekşenbehâ Hergiz" (Pazar Günleri Hiçbir Zaman) filmini bilmiyorum, gördünüz mü? Doğuya dönüş vesvesesi, Yunan'a dönüş ve cennete dönüş vesvesesi onları da biçare ve duçar eylemiştir; dönüyor ve görüyorlar ki irfanın yerine esrar ve benzeri şeylere müptela olmuşlar! Bugünün bilim ve medeniyet vesvesesiyle felsefesinin bizi Batı'ya sürüklemesi ve bizim tünel kazmamız gibi: Bu geleneksel çerçevemizden ve kültür ve yaşam çerçevemizden dış dünyaya ve medeniyete tünel kazdık ve maalesef çirkefle karşılaştık!

Uzmanlık: İnsanın düşmanlarından bir diğeri uzmanlıktır.

Heidegger şöyle diyor: Uzmanlık bir anlamda insanın düşmanıdır; çünkü insan, çeşitli boyut, kabiliyet ve ihtiyaçları olan ve muhtelif işler yapabilen, örneğin hissedebilen, düşünebilen, konuşabilen, bir şey hakkında tefekkür edebilen, tahayyül edebilen bir varlıktır; oysa uzmanlık, insan yüklenen cebrî bir sistemdir. Bu, çok boyutlu insanı, tek boyutlu bir sistem ve sabit sürekli tekrara dayalı bir çalışma içinde esir ediyor, tutsak yapıyor ve ister istemez normal şartlarda kendini, çeşitli ihtiyaç, ilgi, arzu ve istidatları olan bir varlık olarak gören insan, bu uzmanlık sisteminde küçülüyor, ufalıyor, eksiliyor, kusurlu hale geliyor, tek boyutlulaşıyor. Sonuçta görüyoruz ki beyefendi, otuz yıl veya kırk yıl aynı işi yapıyor ama kendisi de o işi ne için yaptığını bilmiyor. Bürokraside öyle bir kimse görüyoruz ki onun işi sadece şudur: Önüne bir miktar kâğıt getirilir, o da her kâğıdın üzerine bir çizgi çeker ve reddeder; eğer ona kendisinin kendisiyle ilgili ne tanım yaptığı sorulursa, hem irfani hem de maddi boyutu, hem tahayyül hem de ahlak boyutu olan, hem bilinç hem de zihin boyutu olan insan yerine şöyle der: "Kâğıt üzerine bir çizgi çeken bir insanım!" gerisi boş; o maaş alır, sonra emekli olur ve mesele son bulur. O, ne için geldiğini, ne iş yaptığını, nasıl yaşadığını ve nasıl olduğunu asla anlamıyor.

Bürokrasi sistemi, idari meşguliyetleri ayırma sistemidir; o derece ki her birey, küçük bir işi tekrar tekrar yerine getirir; sonra da diyorlar ki makine icat edilmiştir, artık bu işi makine, insanın sabahtan akşama kadar on kez yaptığı bu işi bir saatte 700 kez tekrarlıyor, üstelik de bir şey yemeksizin; artık bana ve size ihtiyaç yoktur!

Özetle, biz bir durumla karşılaşıyoruz, makine, kolayca bizim yerimize geçebiliyor. Hâlbuki insan, hakiki manasıyla bütün tabiat ve varoluşun yerine geçemeyeceği bir varlıktır.

Bu sistemde insan o kadar küçülüyor ki onu görüyoruz, her gün gidiyor, gazete satın alıyor; baş makaleyle, alt yazıyla, haberlerle bir işi yok, bilakis sadece orta sütunlardan birine bakıyor ve sadece şu hususun yazılı olduğunu görüyor: Senato komisyonunda bir yasa onaylanabilir, bu yasaya göre aylık maaşına yüz tümen zam yapılması ihtimali var. O şimdiden mutluluktan dört köşe oluyor, etekleri zil çalıyor! Bu adam öyle bir şekle giriyor ki aynanın önünde durup kendisini gördüğü zaman değil de maaş bordrosunu gördüğü vakit varlık ve şahsiyet hissine kapılıyor.

Materyalizm: İnsanın bir diğer düşmanı materyalizmdir. Materyalizm, bazen insanın düşmanının bir tür sistemi, bazen de bir tür düşünce tarzıdır. Çünkü insana: "Sen, hiçbir özgül ve seçkin bir hususiyete sahip olmayan maddi ve bu tabiat cinsinden bir varlıksın." diyen materyalizm, gerçekte insani değerin yadsınmasıdır. İnsan, özünün düşüklüğüne, kökünün adiliğine, bayağılığına, doğallığına ve maddiliğine, kendisinin diğer bütün mevcudatla hemcins olduğuna inandığı zaman, o takdirde kendisinin bütün insani mümtaz değerlerine inanmıyor demektir; aslında insanın kendisini tabiatta bitkiler gibi yetişen maddi varlıklar cinsinden bilmesi ve aynı zamanda kendisi için ilahi, sıra dışı ve istisnai bir misyona inanması mümkün değildir. Evet, böyle bir şey mümkün değildir. Bunun içindir ki Sartre insan için bütün maddi olgulardan farklı bir tanım yapıyor, şöyle diyor: "İnsanın önce varlığı kurulur, sonra insan kendi mahi-

yetini oluşturur. Oysa diğer bütün maddi olguların önce mahiyeti Tanrı'nın zihninde veya tabiatta yapılır, ondan sonra varlık kazanırlar."

Pekiyi, öyleyse neden Tanrı'ya inanmayan ve metafiziğe inanmayan Sartre, insanı yaratılış noktasında diğer bütün mahlûkattan ayırıyor?

Çünkü eğer insan, zati üstünlüğe ve yaratılışa inancını yitirirse, insanlığa inancını da yitirir; zira insanlığa inanç, insanlığın esasen tabiatta istisnaî bir varlık olduğuna inançtır. Bunun için de istisnaî sorumluluğa sahiptir ve tabiatın yoksun olduğu yüce değerlerden yararlanır, payına düşeni alır. Aynı sebeple de insan, tabiatın karşılamaktan aciz kaldığı ihtiyaçları hisseder; biz görüyoruz ki insan tabiatın eksikliğinden dolayı ve doğaötesi ihtiyaçlarına cevap bulabilmek için sanata yöneliyor, şiir yaratmaya başvuruyor, edebiyat, irfan ve din ile meşgul oluyor.

Ancak materyalizm, insani özün maddiliğine ve şuursuzluğuna ve insanın kör, bilinçsiz, hedefsiz ve duygusuz tabiatı yaratan diğer bütün cinslerle hemcinsliğine inanmakla, insani değeri yadsıma amili olmaktadır. İlginçtir ki George Politzer, kendisine, "sen materyalist olduğun halde nasıl olur da insanın insanlığın hidayeti ve özgürlüğü için fedakârlık yapması gerektiğini söylersin?" diye sorduklarında çok hoş bir cevap veriyor: "Biz felsefede materyalistiz, ama ahlakta idealistiz!"

Bu cevap bana Paris'te yaşayan, elbisesi, sakalı ve asası olan bayı hatırlatıyor: Bu bay iki boyutlu idi: Cuma günleri ruhaniyet derdine düşüyordu, diğer günlerde ise meyhanelerin derdine! Bir kişinin ahlakta idealist, felsefi ve ideolojik inançta ise idealizm karşıtı olması nasıl olur? İnançtan ayrı eylem, ideolojiden ayrı davranış ve gerçeklikten ayrı ahlakın olması mümkün müdür?

Din: İnsanlığın düşmanlarından biri de dindir. Elbette tarihte mevcut gerçeklik itibariyle din; yoksa hakiki manasıyla din değil. Din bu anlamda tarih boyunca sosyal düzenlerde, çeşitli ül-

kelerde, daima insan karşıtı etkenlerin oyuncağı ve aleti olmuştur. Onlar, cehaletten, halkın bilgisizliğinden beslenmek için dini insanlık dışı ve karşıtı bir faktör olarak kullanmışlardır.

İnsanlık düşmanlarının yaptıkları en büyük iş şu idi: İnsanı aşan bir duygu, beşerî bir ilerleme, bilgi, bilinç, övünç ve olgunluk faktörü olan; insanı gündelik hayatın sınırlarından kurtarabilen bir amil olan dini, uyuşturucu bir etken haline getirdiler ve mevcut durumu, statükoyu açıklama ve meşrulaştırma aracı yaptılar.

Böylece dini ahiretle sınırladılar. Öyle ki sadece şu işe yarıyor: Başını mezara koydun mu senin için din faydalı olur. Pekâlâ, biz başımızı kabre koymadan önce kim derdimize derman olmalı, bizim dünya hayatında yolumuzu ne düzene koyacak? Öyle ise bu işin ne faydası var? Ben mezara gittikten sonra din ne işe yarar? Bu gelenek, bu anlayış ve bu inanç nasıl bir sonuç doğurabilir?

Her halükârda bu taraf hayatı dinden ayırınca, onu bir bilinç etkeni olarak insanın elinden alıyor ve böylece insanın tabiat ötesiyle (Tanrı ile) bağını öyle bir şekle sokuyor ki insan, Tanrı'nın dikkatini çekmek için, dünya hayatında ve güç sistemlerinde birey ve kitlelerin kulluk, zillet ve dalkavuklukla güçlerin bakışını çekmeleri gerektiği ve güç karşısında kendi şahsiyetlerine dayanmak istediklerinde de gazaba uğradıkları gibi yapmalıdır ve böylece de onlar insanın Tanrı karşısında küçülmesi adına halk üzerinde galebe çalabilmeli; insanı Tanrı karşısındaki insan adına zillete düşürmeli, dalkavukluğu âdet haline getirmeli; insanın özgürlük, değer, bilgi, şahsiyet, dileme ve iradesinin inkârına götürmelidirler. Tanrı adına zillete düşmüş olan böyle bir insan ister istemez, yer tanrıları için en iyi binme aracı olurlar. Birkaç kez söylediğim gibi, din, insanların fıtratında daima en büyük güç olduğu için, insanın düşmanları için bir araç olduğu zaman, insani değerin ret ve inkârı için en büyük bela, fitne ve facia haline geliyor. "Dine Karşı Din" başlıklı bir konferansta şöyle demiştim: İnsanlar dinin ve dinî meşrulaştırmanın

kurbanı oluyorlar; daima güce tapma, paraya tapma ve hilekârlık din adına meşrulaştırılıyor ve kitleler din adına alçaklığa çağırılıyorlar; sürekli olarak insanları bilgiye, özgürlüğe, bu insanlık dışı düzenlere başkaldırmaya çağıran etken yine din olmuştur. Hülasa, tarih boyunca fikrî savaşlar her zaman dine karşı din savaşı olmuştur. Bu itibarla kitle arasından gönderilen çobanlar olan İbrahimî peygamberlerin daima isyan ettiklerinde ve halkı insan düşmanı düzenlere karşı isyana çağırdıklarında, karşılarında yine din adıyla bir düşman gördüklerini; onların hareketiyle mücadeleye tutuşan en büyük etkenin yine din olduğunu görüyoruz.

Bu peygamberler hareketi başlattıkları zaman, onlara karşı egemen dinler harekete geçiyordu; eğer egemen dinler galip gelirse, o zaman onlar iş başında kalıyorlardı; yok eğer Peygamberler onlara galip gelirse, o zaman da onlar yenilmiş oluyor ve iş başından uzaklaştırılıyorlardı ve dine tabi oluyorlardı; fakat sonra onun yerine geçiyor, ona vekalet ediyor, sonra peygamberin ruhani veya siyasi halifesi sıfatıyla o peygamberin hareketini, iş değerlerini ve mesajını bozuyor ve kendi hizmetlerine alıyorlardı.

Nitekim İslam Peygamberi başını yere koyduğunda Huneyn, Uhut, Bedir ve Hendek'te onunla savaşan düşmanlar, bütün cephelerde onun yerine geçtiler, onun halifesi, vekili oldular; Resulullahın halifesi adıyla, cihat adına, zekât ve mescit adına yine kitleleri yağmalamaya devam ettiler; yine insanların rehberlerini, hakikatin sembollerini, insanın izzet ve özgürlüğünü kurban etmeye giriştiler; herkesten daha çok o dinin kendi hakiki rehber ve sembollerini ve o ilk inkılabın kendisini ortadan kaldırdılar, katliam yaptılar. Tarihin bu gerçekliği herkese egemendir. Nitekim Musa geliyor, Firavun ile mücadeleye girişiyor, savaşıyor ve sonuçta ona galip geliyor; fakat Musa ölünce onun yerine Yahudi hahamları geçiyor, onun halifesi oluyorlar; sonra İsa Mesih geliyor ve Kalder ve Kayserlerle mücadele ediyor, zafer kazanıyor ve insanlar kurtuluşa eriyor; fakat yine bir-

takım kimselerin onun halifesi iddiasına sahip olduklarını, ama onların aslında onun düşmanları olduklarını görüyoruz.

Tüketim: İnsanın bir diğer düşmanı da eğlenme ve lüks yaşam için tüketim veya harcamalardır. Bu, bugün bilimcilik yerine, din yerine, irfan yerine, insani değerlerin yerine, hümanizm yerine geçip oturmuş olan bir şeydir. Herkes ona inanmaktadır. Hepimiz tüketim düşkünüyüz ve tüketim mabedinin kurbanıyız. Tüketimi, sadece evrensel üretim sistemleri önümüze koyuyorlar; Budist, Müslüman, maddeci, maneviyatçı, Zerdüşt ve zenci veya beyaz olsun tüketime yönlendiren üretim düzenleri için fark etmiyor. Özetle, bütün hayat felsefemiz, aslında hayatın ne olduğunu, insanın hedefinin ne olduğunu, beşerî misyonun temelde ne olduğunu, hayatın hakikatinin ne olduğunu oturup halletmeden tüketim olmuştur. Üretim sistemleri bizi o kadar tüketime itmişlerdir ki bizim için artık asla bir fırsat söz konusu değildir. Gelecek 10-20 yılda, daha önce satın aldığımız, ama şimdi bir eser kalmayan alet edevat ve eşyanın taksitini vermek gerektiğini gören kimse, hayatı tersine çevirmeye mahkûmdur! Hayatı tersine çevirmek ne anlama gelir? Geçmiş için geleceği yaşamak; zamanı geçmiş olup şimdi mevcut olmayan masraf ve ihtiyaçlar için çalışmak anlamına gelir.[83]

Mesele bu hale gelince, ortadan kalkmış ve geçmişe ait olan şeyler için çalışmalıyız; beşerî sermaye olan zaman, gelecek, bütün ömür ve imkânlarımızı önceden satışa çıkarmalıyız. Bir yandan

83 Bir dostum vardı, bir zaman öğrenci idi; Dehatlı bir eşi vardı. Bu arada yeni gece eğitimi de yapıyordu. Diplomasını alınca, artık bu kadın benim derdime derman olmuyor dedi ve ikinci bir hanımla evlendi. Sonra hanımını boşayan kimsenin maaşının dörtte birini vermesi gerektiğine dair bir yasa çıktı. Arkadaşım birinci hanımını boşadığı için her ay maaşının dörtte biri alınıyordu. Sonra fakülteye gidince başka bir kadınla evlendi. Dolayısıyla mecburen maaşının yarısı gitti. Lisans mezunu, öğretmen, sekreter, müdür, bir merkezin reisi veya başkanı derken başka bir hanımla daha evlendi ve böylece maaşının dörtte üçünü, sahip olmadığı o kadınlara veriyordu! Ona dedim ki eğer doktora yaparsan ömrünün sonuna kadar sahip olmadığın kadınlar için çalışman gerek; öyleyse sen bu işi yapma ki en azından maaşının dörtte biri kalsın!

da tüketim bizde ihtiyaç doğuruyor ve üretim ve gelir meydana gelmediği için zamanı onun karşılığında harcamak zorunda kalıyoruz. Biz genellikle beş televizyon programı izleyince evimize üç yeni masraf veya tüketim giriyor ve bu yükselme trendiyle aileye tüketim giriyor. Pekiyi, ama gelir ne? Her üç veya dört yılda gerçekten bir lütufta bulunur ve bir rütbe veya derece verirlerse, maaşımıza 100 tümen zam geliyor ve bir de bakıyorsunuz ki bu arada insan tamamen felç oluyor ve yadsınıyor. Beşerî hayatta en büyük nimet ve en büyük imkân, insan olan her insan için en büyük fırsat, yani dâhilerin, içinde açtığı, insanın içinde yeni billurlaşmaya eriştiği ve büyük bilgiler elde ettiği istirahat, dinlenme, zaman, düşünme, oturup tefekkür etme ve değerlendirme yapma insandan alınıyor. Makine gelip on saatlik işi iki saatte bizim için bitiriyor; dolayısıyla makine bize sekiz saatlik özgürlük bırakıyor. Ama kapitalizm, tüketim baskısı ve asaleti, bu sekiz saati üzerine koyduğu diğer sekiz saatin ilavesiyle bizden alıyor. Bunun sebebi, tüketim asaletinin, günümüz insanının pratik ibadeti olan bir din halini almış olmasıdır. Üretim düzeni, hem bilimi hem insanı hem üretimi hem özgürlüğü hem işi ve hem de insanın boş zamanını, yani her şeyimizi kurban etmiştir. Ne kadar çok üretim varsa o kadar çok feda ediyor, kurban ediyor; insan, tüketim asaleti içinde, kendi asaletini kaybediyor, hatta kendisini düşünmek, kendisine bir bakmak için en ufak bir fırsat dahi vermiyor. Bu, ölünceye kadar böyle devam eder.

Söylendiğine göre, tembel bir şahıs için bir hanım adayı bulmak ve onu bu adayla evlendirmek istiyorlardı; tesadüfen bu iş için zeki bir kadın seçtiler. Bu kadın, düğünden sonra tembel kocası için sürekli bir bahaneyle bir iş çıkardı ve kafasını o işle meşgul etti. Bir müddet sonra adam çeşitli işlerle öyle meşgul olmuştu ki bir an bile dinlenme fırsatı bulamıyordu. Bir gün, karısının başına açtığı sınırsız meşguliyetlerden bir kişiye dert yanıyor ve o kişi de ona: "Eğer böyle ise niçin onu boşamıyorsun?" diyor. O da cevaben: "Eğer işin hakikatini öğrenmek istersen, boşanma fırsatına dahi sahip değilim!" diyor.

Kitap tutkunluğu: İnsanın bir başka düşmanı kitap tutkunluğudur. Bu hastalık daha çok aydınlara aittir. Kitap tutkunluğu, ideolojik bir zihin meydana getiriyor, felsefe meydana getiriyor, çözüm yolu getiriyor, açıklama yapıyor, tahlil yapıyor; fakat hepsi de boş ve asla gerçeklikle teması yok. Aydın, eğitim yaptığı, sosyolojik, felsefi, ekonomik, siyasal ve tarihsel kitapları mütalaa ettiği için, yavaş yavaş bu zihinsel mütalaa ve hususlar onu, başka zihinsel konu ve tahlillere, sonra bilim adına çözüm yolu göstermeye, sonra çare göstermeye, sonra ideoloji yapmaya, sonra iman meydana getirmeye ve sonra inançlar elde etmeye götürüyor; sonra da topluma gelince bir de ne görsün, onun zihinsel birikimlerinin olayla, toplumun derdiyle hiçbir ilgisi yok. O zaman onun kitap tutkunluğuna duçar olduğu anlaşılıyor. Bir miktar zihinsel konu, onun inançlarını meydana getirmiş olup onun sosyal gerçeklikleriyle ilgili yargılarının birbiriyle hiçbir alakası yoktur. Özellikle Doğulu aydının Batı'ya göre biraz sübjektif bir durumu vardır; çünkü nesnel meselelerin, başka bir yerde öznel meseleler olması mümkündür; konu bir yerde doğrudur, ama başka bir yerde doğru değildir. Batılı aydınlar, kendi gerçek tarihsel görüş ve birikimlerine dayanarak birtakım ideoloji ve yargılara ulaşmışlardır. Batılı olmayan aydınlar, onları örnek olarak gördükleri için, onların yargılarını, düşünsel ve ideolojik birikim ve ürünlerini tekrar ve tahlil ediyorlar; kendi toplum, tarih ve dinleri hakkında o temelde hüküm veriyor, değerlendirme yapıyorlar. Hâlbuki o yargılar doğrudur, ama bu yargılar yanlıştır. Sonra görüyoruz ki Batılı kendi tarihinin Ortaçağ'dan önce medeni ve ileri Roma ve Yunan'a sahip olduğunu ve Hıristiyanlık Avrupa'ya gelince, oraların karanlık hale geldiğini, sonra dinin bir kenara bırakıldığını, Rönesans'ın meydana geldiğini ve medeniyetin tekrar geldiğini görüyor ve şöyle diyor: Dolayısıyla tarihimizin gösterdiği üzere dinimiz yokken ileri idik, sonra din sahibi olunca çöküşe maruz kaldık; din gidince tekrar medeni olduk. Doğulu aydın da gelip aynı yargıyı Batılı aydın gibi, kendi dinine uyarlıyor, kendi diniyle ilgili olarak tekrar ediyor. Sonra o şekle giriyor ki bakıyor-

sunuz, kendi dini ve tarihini veya Batı'nın ilişkisinin tersi olan dininin medeniyetiyle ilişkisini, çöküş faktörü olarak görüyor ve sonra da gördüğü gibi oluyor. Hâlbuki din bu bölgede var iken kütüphaneler, medeniyetler, sosyal sistemler, hatta hukuksal sistemler öyle ileri düzeyde idi ki bugün hâlâ o düzeye erişilmiş değildir. Dördüncü yüzyılda var olan bir kütüphane, bugün dünyada mevcut değil; kütüphanenin adı, Dâru'l-Mekteb idi; ama orada 50-60 bilgin çalışıyordu; dünyanın dört bir yanından öğrenciler geliyor, orada yaşıyorlardı, hatta burs alıyorlardı; orada araştırma yapmak için kaldıkları sürece güvendeydiler, ihtiyaçları karşılanıyordu ve kütüphanede oturan üstatların gözetimi altında çalışıyorlardı; fakat şimdi Batı malı tüketmekten başka bir işimiz yok; ne zihinsel üretimimiz var, ne nesnel üretimimiz. Böylece görüyoruz ki Batı'nın nesnel meselelerini tekrar etmek, bizim için zihinsel ve öznel mesele olmuştur.

Bu itibarla mutlak tefekkür ehli ve mütalaa ehli kimseler, daima toplumsal hayatın diri gerçekliğiyle bağlarını korumalıdırlar, ta ki bilimin yardımıyla sosyal gerçekliği aydınlatsınlar, sosyal gerçekliğin yardımıyla da bilimi sübjektiviteye sapmaktan korusunlar. Yoksa zihinleri sübjektif sapmaya maruz kalır. Bilim adına, felsefe adına, ideoloji adına, sanat adına bir tür zihniyet/öznellik, mevcut gerçekliğin yadsınmasıdır. Bu, 19. yüzyıl bilgi sosyolojisinde de kültürel alinasyon ve entelektüel alinasyon adıyla gündeme gelen ve şimdi de bizzat yoğun bir şekilde gündemde olan konudur.

Sınıfsal düzen: İnsanın düşmanlarından bir diğeri ise sınıfsal sistemdir. Sınıfsal sistem, en son, en büyük ve en güçlü insan karşıtı etkendir. Bu öyle bir alt yapı haline geliyor ki kültür, düşünce, din, bireyler ve kısaca hepsini ifsat ediyor; çünkü insanı, bütün boyutlarında insan olma halinden çıkarıp bozuyor, yabancılaştırıyor. Tarihe baktığımızda, sabit bir özsel hakikat olan beşeriyetin ilk kez, iki düşman kutba ayrıldığını ve sonuçta efendi ve köle, zengin ve yoksul, müreffeh ve mahrumun meydana geldiğini ve ister istemez iki tür insanın ortaya çıktığını

görüyoruz. Bu iki tür insandan biri şeref ve asalet sahibi insan -ki bu yoktur (eşraf)- diğeri ise, şeref ve asaletten yoksun insandır -ki bu vardır (halk kitlesi)-. Halk kitlesi, öyle bir hale geliyor ki her insanın sahip olduğu insani değerlerden mahrum oluyor. Aristokratlık öyle bir hale geliyor ki asla insani bir değer olmayan değerlerin sahibi oluyor. İşte bu noktada insan tamamen inkâr ediliyor. Hangi insan? Ben, Dostoyevski'nin şu sözünü burada tekrar edeceğim: "Bir kişi, bir insanı öldürdüğü zaman, herkes o yaşasaydı, ama şimdi maktul diye maktule üzülür; oysa öldüren kişiye, yani katile de üzülmek gerekir; zira o insan idi, ama şimdi katil." Albert Memmi, dünyada bilim-emperyalizm ilişkisi üzerine yazılmış kitaplardan biri olan *"Şemâyil-i Keşverhâ-yi İsti'mârger ve İsti'mârzede"* adlı küçük hacimli, ama çok özlü kitabında şöyle diyor: Batı ile Doğu'nun ilişkisi, gayr-i insani bir ilişki değil, sömürüye dayalı bir ilişkidir. Batı'da herkes, sömürgeleştirilmiş Afrika, Asya ve Latin Amerika insanının ne gibi zaaf, kusur ve sapkınlıklarının olduğunu araştırmaya çalıştı; ama hiç kimse şu iki kişinin sömürü düzeninin kurbanı olduğunu söyleyemedi: Biri özgür insan iken sömürgeleştirilen Asya ve Afrika insanı, diğeri ise sömürünün emperyalist yaptığı Avrupa insanıdır.

Eugene Ionesco'nun *Gergedan* isimli meşhur eserinde -şimdi Tahran'da tiyatroda sahneleniyor; tabii ki tiyatrosu başka ayrıdır, ama eserin kendisi çok güzel bir eserdir- de şöyle demek istiyor: İnsanı öyle bir şekilde görüyoruz ki yaşamak için gergedan gibi alnının ortasında boynuzunun olması gerekir; boynuzuyla vurur, öldürür ve koşup gider, aksi halde kendisi ortadan kalkar. Bu işi yapmazsa ne olur? Kafka'nın kahramanı gibi Sadık Hidayet'in tercüme ettiği haliyle "mesh" olur, yani kötü değişir, bozulup bambaşka bir yaratık olur.

Hülasa bu sistemde insan yok oluyor, yani insan dışı iki olaya dönüşüyor: Biri katil, diğeri maktul; biri sömürücü, diğeri sömürülen. Biri istismarcıdır, sülüktür; diğeri istismara uğramıştır, hastadır. Bu sınıfsal sistem, tarih boyunca farklı formlar,

farklı rejimler, farklı tarihsel aşamalar kazanıyor; ama bu ne sadece Eugene Ionesco'nun dediği gibi insanı gergedana dönüştürmesi şeklinde ne de Kafka'nın dediği gibi bozulmaya dönüştürmesi şeklinde değildir. Bilakis ben bunun tam listesini şöyle arz ediyorum:

Sınıfsal sistem, tek bir hakikat olan ve bütün bireyleri aynı cins olan insanı, insan karşıtı dört tipe, dört hayvana dönüştürür:

Kurt, Tilki, Fare ve Koyun. Bu nedenle insanın, materyalizme yöneldiğinde maddi bir olgu haline geldiğini görmekteyiz; dine yöneldiğinde ise tarihte çoğunlukla var olduğu gibi, metafizik karşısında mutlak bir yokluk şekline girmektedir. İlme yöneldiğinde ise ilim onu bilimsel olmayan kavramların, bilimsel olmayan yönlerin ve bilimsel olmayan hedeflerin kurbanı yapmaktadır. İnsan sanayiye yönelince de sanayi, insanın hizmetinde ve ihtiyaçları olan şeyleri üretme işinde olacak yerde insanı kendisine cezp etmekte ve ondan iş çekmektedir. Uzmanlığa yöneldiğinde ve üretimle ilerlemeyi arttırdığında, bu daha fazla üretim ve daha fazla ilerlemenin en büyük kurbanı oluyor. Özetle din, sistem ve ideolojiye yöneldiğinde o sınıfsal çelişkinin esiri oluyor; çünkü sınıfsal sistem, insanı iki gayr-i insani kutba dönüştürmüştür. Bu bakımdan da insan, insanın kendisine gelme çağı olan bu çağda, çağımızın alnında büyük bir bilmece olarak ve günümüzün düşünce perdeleri üzerinde büyük bir soru olarak resmedilmiştir: İnsan nedir? Kimdir? Bütün felsefeler, ilimler ve aydınlar, insanın nasıl olması gerektiğine dair bir tür somut iman ve ince bilgiye sahip olmalıdırlar; çünkü her ideoloji, her tarihsel medeniyet ve felsefe, her eğitim-öğretim sistemi ve her yaşam biçimi kurtuluş için olmak zorundadır, insanı kurban veya yok eden ya da görmezlikten gelen geçmişin aksine. İnsanın kurtuluşu ne anlama gelir? İnsanın kurtuluşu, insanın, mümkün olan kemalinin nihai noktasında özgür, bilgili ve yaratıcı olabileceği bir konuma yerleşmesi demektir. Elbette şimdi de yaratıcıdır, ama özgür değildir; bundan dolayı da başka birinin üretiminin oyuncağı olmuştur. Bilgilidir, ama özgür

değildir; bunun için âlimi, efendi için köle olarak satışa çıkıyor. Bilgili, özgür ve yaratıcı, Tanrı'nın kendi hitabıyla onu kendisinin tabiattaki halifesi olarak tanımlamasıyla doğrudan bağlantılıdır. Tanrı kimdir? Özgür, bilgili ve yaratıcıdır. Bu yüzdendir ki 20. yüzyılda -19. yüzyılda her şey hallolmuştu- insan bir buhran ve muamma haline geliyor; bütün aydınlar, insan için bir iman bulma ve kurtuluş yolu ortaya koymanın peşindedirler. Bu kurtuluş yolu, insanın özgürlük, bilgi ve yaratıcılığını, bütün kirli sistemlerden, bilim, güç ve çelişki ve çatışmadan kurtaracak ve özellikle tabiattan daha üstün asaleti -ki maddilik, hayat ve özgürlüğü ondan alınmıştır- ona geri verecek bir yol olmalıdır. Nitekim bugün yeni neslin vicdanı, tarihe egemen olan dinden daha üstün bir dinin peşinden gidiyor, onu arıyor; varlık hakkında ruhani bir tasvirin arayışı içinde bulunuyor. Yaşamak için insani, mantıkî bir aşkı, bize yüklenmiş, çökmüş, teknik, sınaî, akli sistemlerin çerçevesinden daha idealini arıyor. Bu gayret içindedir ki biz de İslam'ın, İslam dini ve kültürünün, kendi Doğulu kültürümüzün arayışı içinde, beşerî vicdanın bugünkü ihtiyacına cevap verecek değerlerin peşindeyiz.

DOKUZUNCU BÖLÜM

KİTAP HAKKINDA BİR SÖZ

Kitap hakkında konuşmak, güneş için delil getirmeye benzer; özellikle kitap topluluğu olan böyle bir toplulukta, sözün fuzuli olacağını düşünüyorum. Öyle bir topluluk ki esas işi kitap üzerine ve bir kitap medeniyetine bağlı; öyle bir topluluk ki iki büyük dünya medeniyetine, İslam medeniyeti ve eski İran medeniyetine sahip tarihî temsilci. Bildiğimiz üzere medeniyet ve kültür kitaba dayanır. Öyle dine dayalı bir toplum ki dini kitaba dayalı. Bu din, mucizesi "Kitap" olan ve kitabının adı da "okunacak, okunması gereken, okunmaya değer" anlamında Kur'an olan, ilk mesajı "oku" olup Tanrı'sının en büyük övgüsü, "kalemle yazmayı öğreten" kişinin sıfatına olan tek dindir. Ne güzel uygunluk ki konferans başlamadan önce İkra/Alak Suresi okundu; iki münasebetle güzel: Biri, İkra suresinin, İslam Peygamberinin aldığı ilk mesaj olması, Kitabının ilk ayeti olması ve dininin başlangıcı olmasıdır. Dolayısıyla kitap topluluğunun işinin başlangıcıyla da uyumludur. İkinci uygunluk noktası, daha güzeldir ki o da şudur: Bu mesaj her ne kadar bedevi ve ilkel bir topluma gelmiş ve başlangıçta bu mesajın gerçek muhatabı, kılıç ve deveden başka bir şey tanımayan insanlar idiyse de onun (bu mesajın) ilk kelimesi "oku"dur. Ondan sonra bu dinin ilahı hakkında ilk övgü geliyor: *"Rabbuke'l-ekram"* (En değerli Rabbin). Niçin en değerli? *"Ellezî alleme bi'l-kalem"*; zira Rab, kalemle öğretendir. Neyi öğretiyor? İnsanın bilmediğini. Dolayısıyla başlangıç, okuma iledir, kutsallık, kalem iledir. Aynı şekilde bu dinin Tanrı'sının en büyük sıfatı insana kalemle öğretmektir. Bu toplulukla ne kadar güzel bir tevafuk ve uygunluk...

Bundan dolayı ben, kitabın değeri ve faydaları hakkında konuşmanın lüzumlu olduğunu düşünmüyorum. Gerekli olsaydı da benim yapabileceğimden çok daha güzel bir beyanla Sayın Harsend yazmıştı zaten. Hakikatte doğru da söylemiş: "Kitap, duçar olduğumuz bu nüfuz edilemez çok kara ve sağlam dört duvarlar içinde çöle açılan bir penceredir", duvarın olmadığı yere. Biz belki de medeniyet yönünden çoklarından ileride olan mil-

letlerden daha fazla kitaba muhtacız. Eğer onlar için kitap, geçmişin bilimsel ve kültürel mirasının geleceğe intikal aracı veya zihin ve fikir eğitimi ya da bilimin toplumun bütününde yayılması ise, bizim için bu misyondan daha fazlasına sahiptir ve bugün "olmak", eğitilmek, "özgür teneffüs" ve düşünce için elimizde bulunan tek bir vesileden ibarettir.

Kitap bizim için büyük bir mürebbi, belki de bizim tek mürebbimizdir; ama benim burada size arz etmeyi düşündüğüm şey, çaresiz tekrar edeceğim bir meseledir. Bu mesele, gerçekten de benim her zeminde ve her fırsatta tekrar ettiğim bir konudur. Benim tekrardan bizar olma ve zorunlu durumlarda dahi ele alınmış bir meseleyi ikinci kez ele almak istememe -nakil ve tekrarı sevmiyorum- gibi her zamanki temayülüme rağmen, bu konuyu her zaman ve her yerde tekrar ediyorum; bunun sebebi şudur: Ben, insan, topluluk, toplum, gelecek, insanlık, kültür, siyaset vs. hakkında sahip olduğumuz her türlü değişim, her türlü kılavuzluk ve rehberlik, her türlü görüş ve telakkinin; bireyimiz, toplumumuz ve yaşamımız için sahip olabileceğimiz bütün bu çeşitli, muhtelif ve zıt vecih, inanç, ekol ve ideolojilerin, bu gece hatırlatacağım şeyin, bu memleketin bütün aydınlarının genel düşüncesinin alt-yapısı olmasına bağlı olduğuna inanıyorum. İnanıyorum ki onsuz ter türlü çaba akim kalmaya mahkûmdur; onsuz her türlü ekol, doktrin, din, ideoloji ve düşünsel ve sosyal hidayet beyhudedir, anlamsızdır. Öncelikle arz etmem gerekir ki ben burayı bir söylev veya nutuk meclisi olarak değil, aksine büyük bir sınıf olarak tasavvur ediyorum; öğretmen olmam hasebiyle değil, bilakis benden söylev ve konferans beklentisi içine girmemeniz bakımından böyle diyorum. Tarzımın, öğretimsel ve öğrenimsel olmasından dolayı özür diliyorum; şahsen ben, bizim şimdiki ilmî ve fikrî şartlarımızda hitabeden daha çok analiz ve öğretime ihtiyacımızın olduğunu düşünüyorum.

Konumun zemini olarak başlangıçta söylemek istediğim şey şudur: Büyük bir sosyal ilke vardır, hem toplumumuz, hem de

her Asya, Afrika ve Avrupa toplumu için geçerli olan bir ilke. Özel bir topluma has değildir. Ben inanıyorum ki insanın yaşaması için arz edilen bütün muhtelif formların, bütün sosyal, siyasal ve eğitimsel biçimlerin bütün sosyal ve ahlaki ekollerin ve bütün felsefi ekol ve öğretilerin eksik, mühmel ve müphem kalması ve sonuca ulaşmamasının temel nedeni, bu noktada aranmalıdır

Öncelikle hatırlatmalıyım ki bugün aydınlarımız, bâhusus 20. yüzyılda bütün bu ekol ve doktrinlerin noksanlığını hissediyorlar. Bana göre 20. yüzyılın 19. yüzyıla göre ayırıcı özellik ve boyutlarından biri, şudur: 19. yüzyılda sosyal ve felsefi ekoller, aydınlar için esir edici ve heyecan verici idi. Beşer ve topluluğun daha iyi olması ve insanlığın kurtuluşu için düşünüp taşınan bireylerin arzu ve emellerini kendi içinde kabul ediyor ve onlara cevap veriyordu. Her grup bu ekollerden birine yüzlerce ümit bağlamıştı. Fakat 18. ve 19. yüzyılın özelliklerinden birinin, dinî yapıların ve metafiziksel ahlakın çökmesi olması gibi, 20. yüzyılın özelliklerinden biri de aydınların bu büyük ekol ve öğretilere olan imanının zayıflamasıdır. Elbette grupların sosyal üslerine ve milletlerin tarihsel ve siyasal şartlarına karşı bu zayıflama, muhteliftir. Bazı ekol ve doktrinler, tamamen mevhum ve metruk olmuşlardır. Hala hayatlarını idame ettiren bazılarını ise hiçbir aydın görüş yenilemeden (revizyonizm) kabul edemez.[84]

Bağların Kopması

İmdi içinde yaşadığımız çağımızın özelliklerinden biri, bilim uğruna din ile bağını koparmasıdır. Dinden kopardığı bu eski bağı, bilime dayalı ekol ve öğretilerle birleştirdi. Fakat bu bağlar da 20. yüzyılda Brecht'in deyişiyle bilhassa faşizmin zuhu-

[84] Latin Amerika'nın büyük devrimcisi Castro, Marksizm'i kendi fikrî ve devrimci temeli olarak ilan etmekle birlikte resmen şöyle dedi: "Ben onu görüş yenileme (revizyon) olmadan anlayamam. Revizyonizm, sosyalist devletler katında resmî bir sövgü olduğu oranda sosyalist aydınların düşüncesinde gerçek bir zorunluluktur.

letlerden daha fazla kitaba muhtacız. Eğer onlar için kitap, geçmişin bilimsel ve kültürel mirasının geleceğe intikal aracı veya zihin ve fikir eğitimi ya da bilimin toplumun bütününde yayılması ise, bizim için bu misyondan daha fazlasına sahiptir ve bugün "olmak", eğitilmek, "özgür teneffüs" ve düşünce için elimizde bulunan tek bir vesileden ibarettir.

Kitap bizim için büyük bir mürebbi, belki de bizim tek mürebbimizdir; ama benim burada size arz etmeyi düşündüğüm şey, çaresiz tekrar edeceğim bir meseledir. Bu mesele, gerçekten de benim her zeminde ve her fırsatta tekrar ettiğim bir konudur. Benim tekrardan bizar olma ve zorunlu durumlarda dahi ele alınmış bir meseleyi ikinci kez ele almak istememe -nakil ve tekrarı sevmiyorum- gibi her zamanki temayülüme rağmen, bu konuyu her zaman ve her yerde tekrar ediyorum; bunun sebebi şudur: Ben, insan, topluluk, toplum, gelecek, insanlık, kültür, siyaset vs. hakkında sahip olduğumuz her türlü değişim, her türlü kılavuzluk ve rehberlik, her türlü görüş ve telakkinin; bireyimiz, toplumumuz ve yaşamımız için sahip olabileceğimiz bütün bu çeşitli, muhtelif ve zıt vecih, inanç, ekol ve ideolojilerin, bu gece hatırlatacağım şeyin, bu memleketin bütün aydınlarının genel düşüncesinin alt-yapısı olmasına bağlı olduğuna inanıyorum. İnanıyorum ki onsuz ter türlü çaba akim kalmaya mahkûmdur; onsuz her türlü ekol, doktrin, din, ideoloji ve düşünsel ve sosyal hidayet beyhudedir, anlamsızdır. Öncelikle arz etmem gerekir ki ben burayı bir söylev veya nutuk meclisi olarak değil, aksine büyük bir sınıf olarak tasavvur ediyorum; öğretmen olmam hasebiyle değil, bilakis benden söylev ve konferans beklentisi içine girmemeniz bakımından böyle diyorum. Tarzımın, öğretimsel ve öğrenimsel olmasından dolayı özür diliyorum; şahsen ben, bizim şimdiki ilmî ve fikrî şartlarımızda hitabeden daha çok analiz ve öğretime ihtiyacımızın olduğunu düşünüyorum.

Konumun zemini olarak başlangıçta söylemek istediğim şey şudur: Büyük bir sosyal ilke vardır, hem toplumumuz, hem de

her Asya, Afrika ve Avrupa toplumu için geçerli olan bir ilke. Özel bir topluma has değildir. Ben inanıyorum ki insanın yaşaması için arz edilen bütün muhtelif formların, bütün sosyal, siyasal ve eğitimsel biçimlerin bütün sosyal ve ahlaki ekollerin ve bütün felsefi ekol ve öğretilerin eksik, mühmel ve müphem kalması ve sonuca ulaşmamasının temel nedeni, bu noktada aranmalıdır

Öncelikle hatırlatmalıyım ki bugün aydınlarımız, bâhusus 20. yüzyılda bütün bu ekol ve doktrinlerin noksanlığını hissediyorlar. Bana göre 20. yüzyılın 19. yüzyıla göre ayırıcı özellik ve boyutlarından biri, şudur: 19. yüzyılda sosyal ve felsefi ekoller, aydınlar için esir edici ve heyecan verici idi. Beşer ve topluluğun daha iyi olması ve insanlığın kurtuluşu için düşünüp taşınan bireylerin arzu ve emellerini kendi içinde kabul ediyor ve onlara cevap veriyordu. Her grup bu ekollerden birine yüzlerce ümit bağlamıştı. Fakat 18. ve 19. yüzyılın özelliklerinden birinin, dinî yapıların ve metafiziksel ahlakın çökmesi olması gibi, 20. yüzyılın özelliklerinden biri de aydınların bu büyük ekol ve öğretilere olan imanının zayıflamasıdır. Elbette grupların sosyal üslerine ve milletlerin tarihsel ve siyasal şartlarına karşı bu zayıflama, muhteliftir. Bazı ekol ve doktrinler, tamamen mevhum ve metruk olmuşlardır. Hala hayatlarını idame ettiren bazılarını ise hiçbir aydın görüş yenilemeden (revizyonizm) kabul edemez.[84]

Bağların Kopması

İmdi içinde yaşadığımız çağımızın özelliklerinden biri, bilim uğruna din ile bağını koparmasıdır. Dinden kopardığı bu eski bağı, bilime dayalı ekol ve öğretilerle birleştirdi. Fakat bu bağlar da 20. yüzyılda Brecht'in deyişiyle bilhassa faşizmin zuhu-

[84] Latin Amerika'nın büyük devrimcisi Castro, Marksizm'i kendi fikrî ve devrimci temeli olarak ilan etmekle birlikte resmen şöyle dedi: "Ben onu görüş yenileme (revizyon) olmadan anlayamam. Revizyonizm, sosyalist devletler katında resmî bir sövgü olduğu oranda sosyalist aydınların düşüncesinde gerçek bir zorunluluktur.

ruyla kesildi, koptu ve belki bu dünyanın genç ve aydın neslinin, özellikle de günümüzün medeni dünya neslinin çehresinde hissedilen kriz ve ızdırap, bu sebebin sonucu ve bu durumun cebrî ürünüdür; artık 19. asırda felsefi ekol ve doktrinlere olduğu gibi bir umut yoktur ve sadece felsefenin değil, ayrıca bilimin de şahsiyet ve cazibesi gönüllerde sönmüş, ölmüştür; (bugün-Çev.) ne Orta Çağ'da dinine olan ümit vardır ne de modern çağda ekol ve öğretisine olan arzu vardır.

Eski ruhaniler feodalizm ve istibdadın bağlıları idiler, bugünün bilginleri ise kapitalizmin, sömürünün, kilisenin, egemen sınıfın iç ve dış sarayının bağlılarıdırlar. Bugün üniversite ve fabrika böyledir. Ruhaniyet, papalığı meydana getirdi, bilim de faşizmi. O (eski ruhaniler) günah alıyor, cennet satıyordu. Bu (bugünün bilginleri) ise günah satıyor, cennet alıyor. O Afrikalının boynuna zünnar bağlıyordu, bu da zincir... Bu bilimsel facia, mütefekkirlerden birçoğunu, bu ikisinden hangisinin daha az kötü olduğu konusunda şüpheli hale getirdi. Dinden, boğma ve inançları teftiş işkencesini (engizisyon) gördü, özgürlüğe sığındı; demokrasi ve liberalizmden, kapitalizm ve makinizm faciasını gördü; nasyonalizmden faşizmin darbesini, sosyalizmden Stalinizmi ve gerçek demokratik rejim yerine Kayserle ve Mesih'in düşmanıyla birlikte olan teknokratların diktatörlüğünü ("Kafirlere karşı şefkatli, kendi aralarında ise şiddetlidirler") gördü.

Budur, her türlü imanın -ister dinî, isterse ilmî olsun- umutsuzluğu ve zayıflığı ve budur, insanın şimdiki ızdırabını izah eden: İnsan kime yönelsin? Ne yöne gitsin? Nereye varsın? Muhtelif sebep ve güdüler, dünyanın bugünkü aydınının, hem zorlukların çözüm yolları, günümüz insanının dertlerinin devası ve kurtuluşu adına sunulan bütün ideoloji ve ekollere, hem de dünyayı, hayatı ve insanın manasını yorumlayan bütün inanç esaslarına itiraz etmesine neden olmuştur. Ben inanıyorum ki bu ideoloji ve ekollerin yenilgisi, çeşitli etkenlerin, muhtelif sosyal ve tarihsel şart ve sebeplerin sonucudur. Onların hepsi, bu ekol ve

ideolojilerin başarısızlığında bir etki sahibi olmuşlardır ve olmaktadırlar. Bir yandan da medeni dünyanın aydın neslinin bu itirazı, hem şimdiki medeniyet şekline, hem de bugün toplum, medeniyet ve kültürün, içinde hareket halinde olduğu tarihsel süreç ve şimdiki hayat şeklinedir. Aydın nesli, bütün biçimlere itiraz etmektedir; kendi yaptığı şeye karşı da başkaldırmaktadır.

Bugün eğer yeni medeniyette aydınlar ve genç düşünür nesil için, genel ruh ve ilginin mütemayil olduğu üzere ortak bir ekol veya dine kail olursak, bu bir tür Protestanlık olur, mutlak Protestanlık. Camus'nun eseri *Başkaldıran İnsan*, yeni insanın bugünkü ruhunun bir tezahürüdür. Camus'nun kendi isyanı da böyledir. Tanrı'nın varoluştaki varlığını yadsıyor, O'na inanmıyor, ama isyan ediyor, itiraz ediyor; insanı da O'na karşı feryat ve itiraza davet ediyor. Olmayan Tanrı'nın beşerî hayatın genel taunundan nasıl sorumlu olabileceğini ve olmayan kimseye nasıl itiraz edilebileceğini söylediklerinde, şöyle cevap veriyor: Bu itiraz asildir, benim misyonumdur, bilen insanın misyonudur, bilinçli kişinin misyonudur; itiraz etmeden yapamam; zira "itiraz ediyorum, öyleyse varım!" Demek istiyorum ki bugün itiraz, başkaldırı, o noktaya kadar kuvvetlenmiştir ki asalet kazanmıştır. O noktaya kadar mutlaklaşmıştır ki mütemmimi dahi yoktur: İtiraz için itiraz. Belki bu medeniyeti kabul eden ve ona itiraz etmeyen Batı'da olduğu şekliyle yeni medeniyete aşina ve bilinçli çok az sıradan aydın bulabilirsiniz; ama tam tersine büyük aydın ve düşünürler sadece itiraz etmiyor, ayrıca onu büyük bir facia olarak görüyorlar.

Schandel, dikkat, çalışma, ilerleme ve şaşkınlık/karışıklığın, dört asli boyutu olduğu modern medeniyeti ipek böceğine benzetiyor: İnsan onu ne kadar karmaşık, zarif ve çok elde ederse, onun içinde daha çok tutsak oluyor; işi ve dehası atkı-çözgüsü olan güzel, dakik ve zeki kozanın içinde boğuluyor. İnsan, yükselen ve çeşitlenen üretim ve tüketim üssüne dayalı şimdiki medeniyetin bu ipek böceği dokuması içinde, ne kadar bilgili oluyorsa o kadar kendine yabancılaşıyor. Bugünün beşerine, bili-

mine, insanının duygu ve kaderine, hatta günümüz insanının eğitim-öğretimi, kültürü ve sanatına egemen olan özel mülkiyet ve kapitalizm biçimi sebebiyle ve de insanın hayat felsefesi, düşüncesi ve duygusuna galebe çalan, hayatı yaşam araçlarına, insanlığı da asayişe feda eden tüketim düşkünlüğü dininden dolayı, bu insan, bu medeniyet binasını inşa etmede başarı elde ettiği oranda, kendi insani özünün yapısının imkânlarını kaybediyor ve bu tüketimsel hayat kozası içinde çarpılıp boğuluyor; özgürlüğünü, bağımsızlığını, seçme gücünü, hayat şekli ve ruhunun gelişim ve yansımasında, insanların düşünce, kültür ve sanatında hep var olan çeşitli imkânları kaybediyor; öyle ki insanlar, toplumlar, milletler, bütün bireysel ve toplumsal dâhiler, monotonluk, tekdüzelik ve kalıpsallığa doğru ilerliyor, manevi değerler, muayyen hayat formları herkese tahmil ediliyor. Bir taraftan da insanın ürettiği şeyi, kendi cebrini, yapıcısı, yani insan üzerindeki nazım ve cebrini hâkim kılıyor. Bu yüzden insan, meydana getirdiği şey eliyle meydana getiriliyor, sadece kul değil, aynı zamanda yapıtının veya ürününün yakını, benzeri veya aynısı oluyor.[85]

İnsanın Anlamı ve Misyonu

Bu sebep ve tenakuzun izahı, benim bu geceki konum değildir; fakat inanıyorum ki insanın kurtuluşu için, bir medeniyet ve ideal toplum sahibi olmak için ve maddi ve manevi doğru hayat şekli ortaya koymak için muhtelif ekol ve öğretilerde takdim edilen çeşitli çözüm yollarının yenilgisinin en büyük sebebi aşağı yukarı şudur: Onları ortaya koymadan önce insanın kendi hakiki anlam ve misyonu tanınmamıştır. Medeniyet, toplum, rejim,

[85] Alinasyon ve dezalinasyon meselesini, ilk ders verme yılımda (1345) "Doğu'nun İrfanî Alinasyon ve Dinî Diyalektiği" adıyla; sonraki yılda "Felsefî, Sosyolojik Alinasyon (Hegel ve Marks)" başlığı altında, ertesi yılda "Sermaye-İş-Makine Toplumunda İnsanın Alinasyonu" ismiyle ve bilahare bu yıl da tarihte, Doğu-Batı ilişkisinde, bilhassa günümüz İslam toplumunda "Kültürel Alinasyon" ve "Kendine Dönüş" ve de kültürel-tarihsel öz bilincimiz adı altında sadece kendi dezalinasyonumuz, şifamız ve kurtuluşumuzun yolu olarak ele aldım. Onu incelemek, bu konunun bilimsel ve ince tamamlayıcısıdır.

biçim, sosyal ilişkiler, insanın, içinde yaşaması gereken evden oluşur. Ama bu medeniyet yapıcısını; insanın, içinde yaşaması gereken bu evin yapıcısının, bu resmi böyle bir bina için tasarımlayan ve yapan kişinin bütün hedefi, bu evin güzel olması, bu evin çeşitli şart, oda ve yapıları arasındaki ilişkilerin teknik ve mantıklı olması[86] ve de bu evin doğru bilimsel esaslara dayanmasıdır; Bütün hedefi, daha mükemmel, daha karmaşık ve daha sağlam bir ev yapmaktır. Görüyoruz ki bu isteğinde muvaffak olmuş olup her geçen gün de daha çok muvaffak oluyor. Onun yenilgisinin sebebi de bu başarılarının içinde aranmalıdır. Nasıl? Şöyle ki bu binanın, insanın, içinde yaşaması gereken binanın yapıcısının, mimari esaslar açısından, malzemelerin direnci açısından, dekor sanatı açısından, temel, sütun, kapılar, pencereler, duvarlar ve mobilya arasındaki ilişkiler bakımından bu yapının projesini çözmeden önce -bu meselelerle ilgilenmeden önce-, bundan daha hızlı ve önce düşünmesi gereken bir mesele vardır; o da kimin o evde yaşamak istediğini, ne tür bir ev istediğini, ne gibi ihtiyaçları olduğunu, neyden zevk ve neyden ızdırap duyduğunu görmesidir. Bu evde yaşamak isteyen kimseyi tanıdıktan ve onun ruhsal keyfiyetini, ihtiyaçlarını, problemlerini, arzularını inceledikten sonra evi yapmalıdır. Yani insan için ev yapan, inşa eden yapıcı, öncelikle bu evde ikamet edecek insanı tanımalıdır; dikkatli, ince, doğru ve bilimsel olarak ihtiyaçlarını, tipini ve cinsini incelemelidir; sonra bu yapıyı böyle bir bireyin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde nasıl inşa edeceği üzerinde düşünmelidir. Binanın yapımcısının bütün hedef, niyet ve kastı, binanın çok ileri ve modern esaslar üzere yapılması olmak yerine, onun içinde oturacak kişiyle uyumlu olması olmalıdır.

86 Bu noktada Nietzsche'nin (1844-1900-Çev.) yeni siyantizme yönelttiği eleştirilere ve Spengler'in (1880-1936-Çev.) günümüz rasyonalizmine saldırılarına bakınız: Tabiat, millet, tarih ve toplum bünyesinde mevcut olan aynî, nesnel ve doğal gerçekliklerle, bilimciliğin esaslarına, zihinsel, sübjektif ve akılcı esaslara ve de tam mantıklı akıl yürütmelere göre oluşturulan ekol, öğreti ve programların nasıl yabancı düştüğünü, nasıl fahiş facia ve yıkımlar getirdiğini bu eleştirilerde görebilirsiniz (Spengler ve siyantizm ile ilgili olarak benim Medeniyet Tarihi ve Dünya Tarihi hakkındaki derslerime bakınız).

Fakat gördüğümüz üzere ideoloji ve ekollerin, beşeri toplum için, sosyal ve bireysel hayat şekli için, bu medeniyet ve toplumda var olması gereken sosyal, ekonomik, insani ve ahlaki ilişkiler, medeniyet ve kültürün niteliği için ortaya koyması gereken plan ve çözüm yollarında, bütün bu plan ve proje yapımcılarının hedefi, bu planın, en son mimari tahkikata, matematiksel, fiziksel ve inşaatsal hesaplamalara dayalı olmasıdır. Elbette bu iş de doğru ve zorunludur; ama yeterli değildir. Başka bir konunun da düşünülmesi gerekir: Eğer bu düşünülmezse, bu inşaat, en son ve en iyi mimari esaslara uygun da olsa, sadece orada oturacak olanın derdine çare olmamakla kalmaz, ayrıca onun için zarar verici de olabilir. Bina sadece, mimari esaslara uygun olmamalı, ayrıca onda yaşayacak olan bireyin ihtiyaçlarını giderebilecek nitelikte olmalıdır.

İnsanın İhtiyacı ve Ekoller

Şunu söylemek istiyorum: Toplumsal ekol ve öğretiler, 19. yüzyıldan itibaren çıkmaya başlayan, 19. yüzyılda birbirine zıt çeşitli ekoller kazanan bilime dayalı bütün ekol ve öğretilerin hepsi veya en azından biri, en önemli bilimsel esaslara uygundur. Bununla beraber bunun, insanın ihtiyacıyla uyumlu olmadığı eleştirisini de yöneltmek gerek. Niçin? Çünkü bir ekolü tanzim eden ve birey ile toplumun kurtuluş ve kemal yolunu gösteren her düşünür, her şeyden önce insan türüne dair bilimsel ve doğru bir tanıma, aynı şekilde mevcut insanı dakik bir tanımaya, olması gereken insanla ilgili derin ve doğru bir öngörüye sahip olmalıdır. Hâlbuki evvela bu muammayı (İnsan kimdir? Ne istiyor ve ne olmalı?) doğru ve bilimsel olarak çözecek, açık ve kabul edilebilir esaslara ulaşacak ve sonra insanın kendini inşa ederken ölçü alacağı modele göre ve bu insanı tanımaya göre bir çözüm bulacak bir ekolümüz yok. Dolayısıyla bana göre bir medeniyet, ideal bir toplum ve doğru bir hayat tarzı inşa etmek için plan ve program yapacak herkesin, her görüş, kuram, çözüm yolu ve ekolün, önce insan türüyle ilgili kendi tanıyışı ve bilişini takdim etmesi; sonra belirlediği ekolünü sadece bilimsel

esaslar bakımından savunmaması, ayrıca bu ekolün, inşa ettiği topluma -ki bu toplum ve bu hayat şekli, bu türün ihtiyaçlarıyla, idealleriyle ve usulen zat ve cevherinin gereğiyle gelişimsel silsilesi içinde uyumludur- nasıl uygun olduğunu bizim için açıklaması gerek.

Benim inancım odur ki bir teori geliştiren, çözüm yolu belirleyen, öngörüsü ve planı olan veya bir ekolü kabul eden ya da kendisi ortaya koyan bir kişinin, bundan önce şunları sorması gerekir: Sen insanı nasıl tanıyorsun? İnsan nasıl bir varlıktır? İnsan nasıl olmalıdır? İnsan için inandığın gelişim seyri hangisidir? Olması gereken insan, olmuş olan insan ve şimdi var olan insan hangisidir?

Daha genel tabirle her ekol ve doktrin, mukaddimesinde doğru bir insan-bilimine, bir insan tanımaya sahip olmalıdır. Yoksa bugün bütün aydınlar yeni medeniyete, böyle bir hayat tarzına itirazda ve başkaldırıda bulunurlar. Her ekolün, her toplum ve medeniyetin gerçekleşmesinden sonra yine böyle bir itiraz söz konusudur; zira bu medeniyet, bu toplum şekli ve bu keyfiyet planında insan türü, göz önüne alınmamıştır. Bilakis yapının bütün hedefi, insani esaslara değil, mimarî esaslara dayalı olmuştur. Gördüğümüz gibi, binalardan birçoğu öyle bir grup için yapılmış ki o bina, mimari açıdan en iyi stile sahiptir, malzemeler açısından o binada en iyi malzemeler kullanılmıştır, estetik açıdan en iyi inşaat dekor ve tezyininden istifade edilmiştir. Fakat o binanın, kendisi için yapıldığı kişi ondan kaçıyor. Eğer çekinerek, baskıyla veya zaruretten ötürü o binada geçici olarak birkaç gece, birkaç hafta veya birkaç ay kalırsa da kendisini, sanatsal mimari esaslar üzerine kurulu bir bina veya evde değil, bilakis kendini bir zindanda hissediyor ve sonra kaçıyor. Bu bilimsel ve çok teknik binadan kendi harabesi veya küçük kulübesine gidiyor. Çünkü bu binada sadece ve sadece en iyi mimari ve inşaat esasları dikkate alınmıştır; burada oturacak kişiyi ise mimar tanımıyor. Bundan dolayı inandığımız her bakış -ister din, ister felsefe, ister... olsun- eğer insan için ise önce in-

san tanınmalıdır; eğer insanın ihtiyacını gidermek için ise, insanın ihtiyacı veya insan türü ya da insana özgü toplumun ihtiyacıyla uyumlu inşa edilmelidir.

Söylemem gereken konuya gelince o şudur: Ben insanı tanıdığımı iddia etmek istemiyorum; buna ne fırsatım var, ne de liyakatim; ama burada beyan etmek istediğim ve hakkında konuşulabilecek şey şudur: İnsan nasıl meydana gelir? Var olan bu insan (ideal insan değil, yeryüzünde yaşayan gerçek insan) nasıl yapılıyor, yaratılıyor? Şüphesiz bu soruya ekol ve felsefelerin bakışı noktasından farklı cevaplar veriliyor; fakat benim inandığım şey şu ki yeni bir bakışla ve bir "ama" ile, bu zeminde inancımın temeline Sartre'ın sözünü, özellikle tarih felsefesini yerleştirmişim.

Egzistansiyalizmde İnsanın Sorumluluğu

[Sartre şöyle diyor:] İnsan, bütün diğer varlıkların aksine her sıfattan halidir, hiçbir şekle girmeyen bir mayadır; İnsanı yaratan Tanrı -eğer muvahhit isek- ve tabiat -eğer tabiata tapıyorsak- diğer varlıkların tersine, insanla ilgili, yapmak istedikleri şeye dair önceden bir tasavvura sahip olmadılar. Diğer varlıklara gelince, tabiat veya Tanrı bir varlığı yaratmak veya meydana getirmek istediği zaman, yaratmadan önce bu varlığın ve mahlûkun niteliği tabiat veya Tanrı'nın zihninde ve iradesinde var olmuştur". Nitekim bir sobacı, önce zihninde, özel bir renkte, özel cins ve şekilde bir soba resmeder, tasarlar. Dolayısıyla öncelikle zihninde soba için belli nitelikler meydana gelir; ama soba yoktur; sonra daha önce zihninde niteliği var olan o sobaya vücut vermeye başlar. Demek ki önce nitelikleriyle birlikte soba olmak meydana geliyor, sonra sobanın varlığı. Onun sözüyle önce şeyin keyfiyeti meydana gelir, sonra ondan varlığı gerçekleşir. Bir şey yapan ve kendisine ne yaptığını sorduğumuzda ne çıkacağını bilmediğini söyleyecek hiç kimse yoktur; herkes bir şeyin önce niteliğine zihninde sahiptir, sonra o niteliğe vücut, yani varlık verir. Önce mahiyet, sonra varlık konusunun manası işte budur.

Ancak insan için durum tersinedir: İnsanın yaratıcısı/yapıcısı olan Tanrı veya tabiat, önce insana varlık veriyor; bir varlık ki eğer ona önce "ne yaptın?" diye sorsaydık, hiç cevabı olmazdı; mutlak bir istidat ve bir miktar şekilsiz demir yapmıştır ve sonra varlık olan bu şekilsiz hamurun kendisi, tarihle işbirliği yaparak bu hamuru yapıyor. Nasıl? Kendisinin istediği gibi. Dolayısıyla soba parçasını yapan, sadece onun demirini meydana getirdi. Bu demir parçasının bizzat kendisi zaman içinde kendine renk verip kendisini biçimlendiriyor, kendisine nitelik ve mahiyet kazandırıyor; kendi düşüncesi temelinde, kendisinin iyi ya da kötü, güzel ya da çirkin plan ve projelerinden hiçbiri söz konusu değildir. Çünkü hiçbir delil yok. Bundan dolayı kendimizi sorumlu yapmak, ne Tanrı'yı, ne de tabiatı. Tam tersine sorumlu olan kendimiziz. Egzistansiyalizmdeki büyük sorumluluk, buradadır. Tanrı'nın bütün kâinatta, eşyaya karşı sahip olduğu sorumluluk, burada kendisi hakkında insanın uhdesindedir.

İnsan Yaratmanın Ömrü

Benim bu konuyla değil, bu konudan doğan tarih felsefesiyle işim var. Yani ya da elli yıllık kimlik kartı ömrü olan ben, bu özelliklere, bu sıfatlara sahip olan ben... Sizin beni bu sıfatlarla tanıdığınız bu niteliğim... İlk bakışta zannederim, ruhum, görüşüm ve inançlarımda sahip olduğum bu keyfiyet ve niteliklerim, bu kırk, elli veya altmış yıllık kimlik kartı ömrüm zarfında yapılmış, meydana getirilmiştir. Oysa böyle değildir. Ben bu elli yılda yapılmış değilim; "ben", yani beni yapan, meydana getiren ve sizin benim adıma tanıdığınız tüm sıfatlar, benim tarihim boyunca yapılmış, meydana getirilmiştir. Pekiyi, o zaman bu kırk yıl ne iş? Kırk yıl, tarihin, kendini, bende yazdığı fırsattan ibarettir. O halde her ben, her birey, ömür boyu sahip olduğu anılardan, yaşının yılları boyunca şekillenmiş olan sıfat ve özelliklerden ibaret değil; aksine kavminin, toplumunun, milletinin, bölge, coğrafya ve ikliminin tarih kitabından ibarettir. Demek ki bir birey, bir bireyin bütün insani hususiyetleri, yani beni di-

ğerlerinden, diğer şeylerden ayıran her şey demektir; zira burada oturan hepimiz, bu tahta ile, bu sopa ile, bu mikrofonla varlık noktasında benzeriz; bu hoparlör ile varlık açısından hiçbir farkımız yok ve tam olarak eşitiz. Benimle bu hoparlörün farkı, benimle tabiatın diğer eşyasının farkı, benimle hayvanların farkı, benimle diğer insan bireylerin farkı, benim mahiyetim noktasındadır. Fakat bu mahiyet, benim ömrüm boyunca yapılmış, meydana getirilmiş değildir. Tarihimin tamamı ve geçmişin tümü, benim mahiyetimin yapısına müdâhil peş peşe gelen asırlardır. On yıl önce, yirmi yıl önce ailemde, sosyal muhitimde meydana gelen bir olay, bir hareket ve bir değişimin, toplumum, niteliğim ve eğitimim üzerinde etki bıraktığı gibi, bin dört yüz yıl önceki Sâd b. Ebivakkas'ın Rüstem ile savaşı, yedi yüz yıl önceki Cengiz'in Harzemşah ile savaşı, iki bin üç yüz yıl önceki İskender-Dara savaşı, benim mahiyetimin keyfiyeti, benim özelliğim ve şahsiyetim üzerinde etkide bulunmuştur. Yine örneğin ben öyle yıllarda doğmuşum ki Sartre gibi bir düşünür o yıllarda vücuda gelmiştir, Hegel gibi büyük bir düşünür bu dönemde vücuda gelmiştir; öyle ki ben filan üstadın huzuruna gitmiş ve ondan eğitim almışım; hem ortak ömürlü hem de çağdaşı olduğum o üstadın düşüncesi benim üzerimde etkide bulunmuştur. Bu, benim özelliklerimden birini meydana getirip bana şekil vermiştir. Aynı şekilde benim tarihimde 2600 yıl önce zuhur etmiş olan Zerdüşt de benim yapıma doğrudan tesir etmiştir. O halde hakikatte ben öyle mahiyetsiz varlık olmuşum ki benim mahiyetim tarih boyunca biçimlenmiş, oluşmuştur. Daha sade tabirle, "her bireyin hakiki ömrü, tarihinin hakiki ömründen ibarettir." Herkes geçmişi kadar yaşar.

Emerson şöyle diyor: "Tarihçi bütün yüzyıllarda yaşayan kimsedir". Fakat Emerson'un sözünü tarihçi olmayanlar da dâhil her birey için doğru kabul etmek gerek; zira her birey, sonuçta, kendi tarihi boyunca toplumunda meydana gelmiş olan maddi ve manevi olay ve olgular bütünüdür. Öyleyse her insan tekinin insan olması, onun sıfatsız varlığına arız olmuş hasletler mec-

muası demektir; onun insan olmasını meydana getiren sıfatlar mecmuası, onun tarihinin bir ürünüdür, mahsulüdür. Her tarihin mahsulü, benim bağlı olduğum birbiri ardınca gelen kuşakların, toplumumda biriktirdiği ve toplumumun ruhunu yaratan ürün ve birikimlerdir. Benim tarihimin uzun ve peş peşe gelen asırlarının tamamının yapıtı olan o ruh, tasvirsiz bir ayna olan bende yansımıştır. O halde herkes, insan olmasını, yani kendisini insan adıyla ayrıştıran, belli eden özelliklerinin tamamını tarihinden alıyor. Bir toplumun tarihi -bu anlamda tarih- otuz ya da kırk yılla yapılmaz. Bir millet bir nesille yapılmaz; bir toplum, bir millet, geçmişi mitolojiye bağlanan uzun zamanlar içinde üst üste toplumunun insani servetini ve manevi sermayesini meydana getiren bütün maddi ve manevi birikim ve ürünlerin toplamıdır. Birey, tarihin derinliklerinden coşup gelen bu kaynaktan, bu birikimden su içen, beslenen ve insan olan bir varlıktır.

İnsanın İçeriğini Boşaltmak

Ne yazık ki zamanım yok, fırsatım yok; bu konuyla ilintili en temel konulardan birini burada tamamen kesmek ve en son aşamaya geçmek zorundayım.

İmdi bana göre zihnimizde iki çözüm yolu beliriyor; bunlardan biri, zengin, şahsiyetli, donanımlı ve asil insanın -birey ve toplum bakımından- nasıl meydana gelebildiği hususuyla; diğeri ise insanın insanlığından hangi yolla boşaltılabileceği hususuyla ilgilidir. İkincisinden başlayacağım.

Son asır ve dönem, Doğu toplumumuz, İslam toplumumuz ve millî toplumumuz ile son hayat formundaki Avrupa toplumu arasındaki ilişkide, bu suale doğru ve aydın cevap vermiş, onu pratiğe aktarmış, tecrübe etmiş ve muvaffak da olmuştur.

"İnsan, insani içeriğinden nasıl boşaltılıp uzaklaştırılabilir?" ne anlama gelmektedir? İnsan adıyla bu insani bireyin mahiyetine ve sıfatsız boş varlığına nakşolunan bütün özellikleri ayırmak ve Tanrı veya tabiatın ilk yarattığı gibi mahiyetsiz bir varlık yapmak

nasıl mümkün olur? Bu varlığın nasıl bir mahiyet aldığını görüp bildiğimiz zaman, mahiyetin ondan nasıl çekilip alınabileceğini de anlayabiliriz. Bireyin, kendi tarihini kendinde yazmış olan bir kitaba sahip olduğunu söylediğimiz zaman, bir fizikçi şöyle diyor: Çelik, hatıralarını kendinde muhafaza eder. Yani bir çelik parçası, yeryüzünde muhtelif bireylerin elinde bulunduğu iki bin yıl boyunca şu köyde, şu şehirde, bir kez bel olmuş, bir kere kürek olmuş, başka bir kez şeker çekici, bir defa nal, bir defa dizgin ve örneğin mıh veya çivi olmuştur. Bu çeşitli şekiller için her seferinde ocağa gitmiştir. Şimdi bu çelik parçası, bu iki bin yıl boyunca başına yediği bütün çekiçlerin ve yine iki bin yıl boyunca farklı ateş ocaklarından gördüğü ateşlerin tamamının izi ve tesiri, bu çeliğin sırrında, belleğinde mahfuzdur. Yani eğer fizik ilerlerse, biri iki bin, üç bin veya beş bin yıl içinde 900 kez, diğeri 901 kez ocağa gitmiş olan iki çelik parçası arasındaki farkı, bu iki çelik parçasını inceleyerek bilip tanıyabilir.

İnsan, söylediğim anlamda, ilk haliyle çelikten daha hassastır. İnsan, tarihini kendinde yansıtan bir ayna; tarihin şekil, sıfat ve renk verdiği şekilsiz, sıfatsız ve renksiz hamur ve de tarihin doldurduğu boş bir kaptır. İnsan, insani mahiyet kaynağından gelen bir ağaçtır; bu ağaç tarihin derinliklerinde akan, su içen; tarih adındaki yerden beslenen bir ağaçtır. Bu insanı, koparmakla, bağını koparmak, ilişkisini kesmekle, köklerini kesmekle, mahiyetini aldığı kaynaktan, insanlığını, ilmî tabirle insani şahsiyet, milli şahsiyet ve bireysel şahsiyetini alma kaynağından koparıp ayırmakla (eğer bu bireyi gıda ve beslenme kaynağından, yani mahiyet kaynağından keser de onunla ilişkisini, bağını bitirir ve ona yabancılaştırırsak), o takdirde onu kendisinden boş bir kap ve mahiyetsiz yapılmış bir varlık haline getirmiş oluruz. Mahiyetsiz varlık mümkün mü? Mevhumdur, yalandır; ama mahiyetsiz varlık olan insanları görmüyor muyuz? Akli açıdan mümkün değil, fakat hissediyoruz, tanıyoruz, görüyoruz; hem de ne kadar çok! Mahiyetten yoksun olup varlığı olan ne kadar çok insan görüyor ve biliyoruz!

Avrupalı, Doğuluyu niçin ve nasıl mahiyetinden yoksun bırakmak ve içeriğini boşaltmak istedi? Niçin istediği malum. Avrupalı kendi Ortaçağının dört duvarından, Genova'dan ve ...*, bu kaba adım attığında, iki toplum türüyle iş peyda etti: Biri kendi deyişiyle yarı vahşi[87] toplumlar, [diğeri ise tarihsel toplumlar].

Toplum Türleri

Bu ıstılah, kavram veya terimlere önce mana verelim; üç tür toplum vardır: Henüz elbise, ev, sosyal ilişkiler, yazı ve eğitim-öğretim aşamasına erişmemiş ilkel-yarı vahşî toplum; tarihsel toplum, yani tarihte medeniyete -kendi çağında mümtaz olan medeniyete sahip iken şimdi medeniyet açısından geri kalmış-sahip olup çok da ilerleme kaydetmiş toplum ve de modern toplum, yani sanayi ve sermayesi olan, ekonomi, hatta kültür yazgısı, dünyanın geniş bir bölümünü ve belki de bütün dünyayı eline almış toplum; her halükârda şimdi medeniyetin gelişim dizgini bu modern toplumun elindedir.

İmdi Avrupalı, kendi kabuğundan çıkmak istediği zaman iki tür toplumla karşılaştı: İlk toplum, yarı vahşi toplum, yani henüz tarihe girmemiş, tarihsel aşamaya erişmemiş bir toplum. Bu toplum bir kültüre sahip idiyse de, Avrupalı kolayca o kültürü inkâr edebildi ve var olan bu insanların olması gereken insanlar olmadığını söyleyebildi, yani olma halindeki insanlar. Olma halindeki insan toplumu. Bu toplum, henüz medeni, belli kültür sahibi, insani şahsiyet sahibi ve bilinçli bir toplum değildir. Ancak Polinezya'da, bazı Afrika bölgelerinde ve Avustralya'da mevcut bu ilkel bedevi toplumu sosyolog, ilkel toplum diye tanıyor. İkinci türe gelince; Avrupalılar, tarihsel toplumlarla karşılaştılar.

[87] Bu kavramı, kesinlikle hiçbir insan kabul etmez. Kültür, medeniyet ve dinden yoksun olup henüz yazı aşamasına geçmemiş, yani henüz tarihe girmemiş toplumlara yarı vahşî diyebiliriz. Fakat bu toplumların kültürden yoksun oldukları hususu, düşünülmesi gereken bir meseledir; ama her halükarda kültürü de olsa, geçmişte maneviyatı da olsa, zayıf olmuş; tarihsel toplumlara nispetle çok ilkel bir merhalede bulunmuşlardır.

Bu tarihsel toplumlar, geride büyük bir kültür ve servet bıraktılar. Bu toplumlarda yaşayan insanlar, mahiyet yaratıcı bu güçlü, coşkun kaynaktan, yani tarih ve kültürlerinden ve şu ana kadar devam etmiş olan geçmişlerinin manevi birikim ve ürünlerinin toplamından beslenmişlerdir. Psikolojik tecrübe (bu tecrübe toplum için de geçerlidir) gösteriyor ki bir birey, kendisini hakir, hor, övünçten yoksun, asaletten uzak, köklü insani değerlerden mahrum bulduğu ölçüde başkasına ram olur, sadece başkasına ram olmaz, ayrıca başkasına ram olmayı başarmak için de çalışır. Ubudiyetlerini, kulluk ve köleliklerini, zilletlerini, boyun eğişlerini, uşaklık ve zafiyetlerini efendi ve patronlarına karşı göstermek için o kadar çok çabalayan, efendilerine ne kadar itaatkar köle ve uşak olduklarını, kölelik için yapılmış iyi bir kul olduklarını izhar etmeye çalışan aciz ve hakir bireyleri görmüyor muyuz? Niçin böyledir bu? Çünkü kendisini insani şahsiyetten ve servetten yoksun bilen, kendisini aşağı soydan gören, aşağı türden zanneden insan, ister istemez onu kendisinden daha yaraşır, üstün ve asil gören bir diğer zata ittisalle, insani boşluk, o zillet ve hiçliğini telafi eden bir zatın doğal ve hatta bilinçsiz tepkisidir. Dolayısıyla insani şahsiyetten[88] yoksun birey, kendini bu birikimlerden, bu ruh güzelliğinden, soy üstünlüğünden ve insani fazilete sahip olmaktan yoksun hissettiği ölçüde, aşağılık kompleksine kapılmak, aşağı olmak, insani içeriğinden yoksunlaşmak gibi bir duruma düşer ve bunlar da onu zelil bir biçimde, kendisini sahip olmadığı şeylere sahip hisseden kişinin yanına sürükler. Mecburen bu iki insan arasında böyle bir bağ oluşur. Bir şeye sahip olmadığına ve bir şey olmadığına inanan insan ile, var olduğuna, bir şey olduğuna, bu soydan, aileden olduğuna, fazilet ve niteliklerinin daha üstün olduğuna inanan insan arasında, doğal olarak, taklit eden ile taklit edilen, köle ile

88 Şahsiyet, meselenin bilimsel anlamıyla, bir insanı sermayedar yapan özelliklerin toplamı demektir; bir geçmişinin, bir şimdisinin, çok birikim, sıfat, erdem ve güzelliklerinin olduğuna -yalan da olsa, bunlardan hiçbirine sahip olmasa da- inanan kimsenin kendini tanıması, insanî mahiyet açısından belgedir.

efendi arasındaki bağ vardır; mecburen böyle bir bağ meydana gelir bu ikisi arasında. Efendinin köleyi avlaması gerekmez; belki köle gider, patronu avlar ve her durumda, her şartta, ona köleliğini ortaya koyar, ona bağlığını sergiler. Niçin? Çünkü kendinden yoksun olan kimse, asil insani öze sahip kimseye intisap ederek, her surette bir itibari öz elde eder ve her halde hiç olma ızdırabı birazcık hafifler.

Aksine kendi insani faziletlerine karşı açık ve uyanık öz bilince sahip insan, haklı ya da haksız (ruhsal bir meseledir) insani değer ve liyakatlere sahip olduğuna inanır. Ona mensup olan diğerleri ise onun meydana getirebileceğine, seçebileceğine, başkasına kölelik ve bağlılıktan uzak kendi ayakları üstünde durabileceğine, her halükarda kendi asaletine inandığına ve zengin olduğunu hissettiğine inanırlar. Fakat kendini insan kabul eden kişi, cebren bir kimseye itaat etmesi, onun oyuncağı, uşağı olması gerektiğine inandırılmaya çalışıldığı veya ona itildiği özel şartlarda dahi, evvela asla ram bir köle olmaz, bunu bırakın, daima kendisi için utanç addettiği ve ızdırap duyduğu bu bağı, her ne pahasına olursa olsun boynundan atma çabası ve arayışı içindedir; her ne pahasına olursa olsun bu bağı boynuna atmak isteyenin tam tersine.

İnsan Kendisinden Nasıl Boşaltılabilir?

Doğuluyu kendinden boşaltmak, uzaklaştırmak, topluma bağlı insanı kendisinden uzaklaştırmak, yani onu kendisinden koparmak, onu kendisine yabancılaştırmak demektir. Batı böyle bir imtiyazı nasıl elde etti? Bizi kötü tanıtmak, tanımlamak ve kendini bize iyi tanıtmakla, aynı şekilde bizi bize kötü göstermekle. Batı, kendini, bir küllî olarak, kusursuz bir mutlak olarak, ayıpsız, üstün ırktan, bütün insani erdemlere sahip olarak, üstün ve seçkin insanın sahip olabileceği bütün imkânlara sahip bir biçimde tanıttı; öyle ki Batı'nın düşündüğü her şey, en iyisidir, yaptığı her işi en iyi iştir, eksiklik veya kusuru yoktur, zafiyeti söz konusu değildir, bir şeyden ızdırap duymaz. Batılı bilginin ortaya koyduğu bir teori inkâr edilemez, dolayısıyla bü-

tün gayretin onun teorisini anlamaya ve kabul etmeye odaklanması gerekir. O, işlerin ölçüsüdür. O insanın sahip bulunduğu bütün değerlerin toplamıdır. Onun medeniyeti, olması gereken medeniyettir. Onun kültürü dünyada hayat hakkı olan kültürdür; onun kültürüyle hangi kültür uyuşmazsa, onu hurafeler bütünü olarak adlandırır, tanımlar, damgalar; onun medeniyetiyle uyuşmayan her medeniyet, köhne ve pörsümüştür; onun diniyle uyuşmayan her din, uzak durulması gereken kuruntulardan ibarettir.

Ancak ne yaptı da biz bu çehreye inandık? Kendi çehremizi çirkinleştirdi. İlk işi, bizim kendimizle bağımızı koparmak oldu. Keşke biz[89] kendimizi, yani manevi, sosyal ve kültürel servet ve imkânlarımızın toplamını tanımasaydık; keşke kendinden boşalmış kaplar olup içeriksiz kalsaydık; keşke başlangıçta hiçbir şey resmedilmemiş olan ve sonraları tarihin, insani mahiyet olarak kendisine nakşettiği bu varlık defterini, üzerine istediğini yazacak şekilde beyaz bir defter haline getirseydi, ama böyle yapmadı.

Keşke bizi meydana getiren, bize şahsiyet, servet, güç ve iman veren bütün insani kazanım ve birikimleri bizden alsa da kendinden boş kaplar yapsaydı; fakat yapmadı. Lakin sadece kendimizle bağımızı koparmadı ve bizim beslendiğimiz insani sermaye, zenginlik ve serveti ya da mahiyeti elimizden almadı; bunlara ek olarak tarihi, kültürü; şahsiyetimizi, gücümüzü, insani yeteneğimizi meydana getiren bütün özellikleri, nefret verici, çirkin, bozulmuş, yabancılaşmış, donuk ve tahammül edilemez yaptı ve bize de öyle tanımladı, tanıttı. Öyle ki açıkça böyle olduğumuzu hissediyoruz; yani o şekilde ki gözümüz kendimize ilişince korkuyoruz, gözümüz bizimle ilgili veya bi-

[89] "Biz" dediğimiz vakit, bu bir sosyoloji terimidir. "Biz", aramızda, bireyler topluluğu arasında ortak olan özellikler, bağlar, ilişkiler, birikimler, maneviyat, fazilet ve hasletler bütünüdür. Toplum, "biz"i meydana getiriyor. Toplum nasıl bir şeydir ki bizi -biz Müslümanları, biz Doğuluları, biz İranlıları- meydana getiriyor? Beni yapan bütün insanî özelliklerin toplamı.

ze ait bir şeye ilişince bıkıyoruz ve kaçıyoruz. Kim tarafına? Ben ki sadece sufi yapan bir soya ait oldum, sadece vergiyle vücuda gelmiş bir dine bağlandım, kılıca bağlandım, kendi milli dinini cizye vermemek için değiştiren bir millete bağlandım; meddahlıktan başka bir şey olmayan bir edebiyata bağlandım, övünçlerimizi meydana getiren tarihsel şahsiyetlere (bunlar birkaç efendiden ibarettirler...) bağlandım...[90] ister istemez ebedi, kusursuz mutlak simaya sahip olanın tarafına [sürükleniyorum].

Daima zillet ve zebunluğu gözümüzde ezilen, anlatılan faziletleri inanılması mümkün olmayan faziletler olan ve geçmişte dinimizden, edebiyatımızdan ve sahip olduğumuz ve bizi meydana getiren her şeyden olan övgü ve senaları da bizim bozulmamızdan, daha kötü övgü ve senalar olan bir soya sahip bizim için hikâye budur.

Din, büyük insanların tarihte meydana getirdikleri bütün güzellikler ve duru kaynaklar, insanlığın -söylediğim manada- tarih boyunca beslendiği esas kaynaklar, tarihimizin övündüğü bütün yazı ve hatlar, bizim azametli medeniyet tarihimiz boyunca, insanın bugünkü estetiğinin kaynağı da olan çok seçkin bireylerin meydana getirdiği harekete geçirici insani dinimiz ve bunca zenginliğe, insani, manevi ve kültürel servete sahip bir geçmiş ve bütün bunlar, gözümüzde öyle çirkin, öyle donuk, öyle hurafeli ve öyle alçaltıcı bir biçimde canlanmıştır ki bizde meydana gelen tepki, kendinden bizar idi, hastalığı az veya kusurlu görmek idi; hissettiğimiz bir hastalık: Tek suçu, o menfur ve mahkûm bize mensup olmak olan ve tepkisi "o"na mensup her şeyi kabul etmek olan bir kimsenin ağzından, her fikri, her güzelliği, her estetiği, her teoriyi ve her inancı olabildiğince çok mahkûm etmek.

O kimdir? O kimdir ki bizi kandırdı? O kim ki onun soyu bizim soyumuzdan, ırkımızdan daha üstün? Edebiyatı bizim ede-

[90] Bizim için böyle bir geçmiş, böyle bir maneviyat, böyle bir edebiyat ve böyle bir kültür ortaya koydular.

biyatımızdan daha iyi? Kültürü insana yaraşır tek kültür? Medeniyeti, beşeri medeniyet için yegâne mümkün şekil? Keşke bizi sadece kendimizden boş ve kendi kültürümüze yabancı yapsaydı; ama kültürümüzü düzledi, bozdu ve o haliyle bize gösterdi; kültürümüzü güzelce nakşetti ve o haliyle de bize gösterdi. İki yalancı biçimi üreten bu iki fotoğraf arasından bizim hangisini seçeceğimiz malum. Bu nedenle öyle bir hale geldik ki içecek mezeyi dahi ne içecek ahlaki cesarete sahibiz, ne de seçecek fikrî cesarete.

Avrupa'da on kişiyle bir senfoni icra edildiğinde, altı-yedi kişi "kesin şunu" diye itiraz edebilirler; on kişiyle bir caz icra edildiğinde, yedi veya sekiz kişi, "bu gürültü de neyin nesi? Kesin şunu" diye itiraz edebilirler. Bunlar caza ve orkestraya aşina oldukları, onlar, kendilerinin müziği olduğu halde böyle yapabiliyorlar. Fakat hangi Doğulu böyle bir itiraza cüret edebilir? Burada onların hepsini severler! Niçin? Çünkü bizim için caz müzik türlerinden biri değil, bizden daha iyi bir kültürü, daha birleşik ve birleştirici bir tabiatı, daha üstün bir aşina sanat güzelliği anlatan bir semboldür; Bundan dolayı sadece ona tahammül etmiyoruz, buna ek olarak onu kabul etmeye çalışıyoruz. Çünkü kabul etmezsek, bu aşağı ırka ait olduğumuzu, daha vahşi bir tadıma ait olduğumuzu, yerli bir kültüre mensup olduğumuzu itiraf etmişiz demektir. Bu yüzden aydın ve Avrupalı uzmanı olduğumuzu, Avrupalıyı tanıdığımızı zannettik. Hâlbuki o bizi aydın ve Avrupalıyı tanıyan olarak görmüyor. Bizi asimile olarak adlandırıyorlar, yani bizi maskaraya, alaya alan insanlar, kendilerini bizim gibi yapan, bize benzeten insanlar, yani ne kendileri olan, ne de biz olan insanlar, yani hiç. Mahiyetsiz varlığın seçme gücü olmaz, düşünce özgürlüğü olmaz, hiçbir işte teşhis, seçme ve ayırt etme cesareti olmaz. Böyle bir kimse nasıl medeniyet meydana getirebilir? Nasıl kail olduğu değerlerden bağımsız değerler yaratabilir? Nasıl insan olabilir? Zira insan, seçen, bilinçli, iftihar eden varlıktır.

İnsanlığı Yaratmaya Dönelim

Her işten önce, her bir şeye iman etmeden önce, her ekol ve doktrini kabul etmeden önce, kendimize dönmemiz gerekir.

Kendimize dönelim dedim, bu, geçmişçi olalım, geçmişe dönelim demek değildir; eskici olalım, hurafeci olalım, mürteci olalım ya da ileriye dönelim demek de değildir; ayrıca ırkçı olalım, ırkımızın üstünlüğüyle beyhude övünçlere girelim demek de değildir. Kendimize dönelim demek, kendimizi keşfedelim demektir. Kendimize dönelim demek, insanlıktan, bu beşerî bünyeden yerli kalıbımızın içine sıkışmış kabilesel irticaî duruma dönmek istiyoruz demek değildir; hayır! Sartre'ın deyişiyle, dünyada beş yüz milyon insan, bir milyar beş yüz milyon yerli vardır.[91] Kim insanlığı gerçekleştirebilir? İnsanlık, o beş yüz milyonun borazanları ve ram kapları olan bu bir milyar beş yüz milyon kişi, kendini insan gören o beş yüz milyon kişinin aşamasına eriştiği ve insan olduklarında gerçekleşebilir. Ne tür bir insan olur? Beşerî bilinç kazandığı zaman; insanın yaptığı, iyi insanın yarattığı tecrübe görmüş geçmiş kaynaklarla irtibat kurduğu zaman. Tarih dediğimiz zaman, ölülerin cesetlerini tekrar eşelememiz değildir; tarih dediğimizde, gözlerimizi, insanlığımızın mahiyetinin, kültürümüzün, ahlaki ve beşerî temelimizin kaynaklanıp geldiği asıl kaynaklara dikmemiz demektir. Geçmişe dönelim demiyoruz; bilakis geçmişi şimdiki zamana getirelim, onunla bitişik olalım diyoruz. Eğer hem hurafeci bir gelenek, hem hastalık ve kusurlardan birçoğu tarihimiz, toplumumuz ve ruhumuzda var ise, o kusuru, o noksanlığı kim ortadan kaldırabilir. Tekrar kendimizi tanıdığımız ve kendimize döndüğümüz zaman, yani mahiyet ve asil sıfatımızı meydana getiren şeyleri hissettiğimiz, beşerî ruha hulûl eden ve bizi maddi ve manevi üretici ve girişimci yaratıcı yapan şeylere kendimizde sahip olduğumuz ve böylece o beş yüz milyon karşısında boş

[91] Dünya nüfusu, böyle taksim ediliyor: Beş yüz milyon düşünüyor, seçiyor; bir milyar beş yüz milyon ise sadece ve sadece, o beş yüz milyonun istediği şekilde dolduracağı boş kaplar olmalıdır.

bir el ve oyuncak olmadığımız zaman. Çünkü eli boş olan kişi, eli dolu olan kişiyle birleştiği zaman, bu birlik, o eli boş olan kimsenin zararına meşum olur. Kendimize döndüğümüz, kendimizi terk etmediğimiz, asalet kazandığımız, güçlü insani şahsiyetimizi hissettiğimiz ve kendimize inancımız olduğu zaman, bilgiye, yani seçme hakkına ve yaratma istidadına sahip olduğumuz ve ondan sonra döndüğümüz zaman... o beş yüz milyon kişiyle insanlığı meydana getirebiliriz, onlarla beşeriyeti meydana getirebiliriz. Vesselâm.

ONUNCU BÖLÜM

ARZULAR

... Arzularıma gelince: Herkesin arzusunun, kendi tabiatı, ruhu, asalet, köklülük, eğitim,ve çevresiyle, fıtratının cinsiyle, aile ve çevresinin eğitim, tarih ve kültürüyle, ilhamıyla, düşünce tarzıyla, ideoloji ve ekolüyle bağının olması doğaldır.

Esasen arzular, harekete geçen kaynaklardandır. Ben bir taraftan Doğuluyum, bir taraftan Şii ruh, bakış ve görüşüyle bir Müslümanım, diğer yandan ise bu çağda doğup yaşayan bir insanım. Bu çağ, kendine özgü hususiyetleri olan bir çağdır: Varlığın pis yükselişinin zirvesine vardığı ve diğer taraftan özgürlük ve adaletin de zirvesine eriştiği bir çağdır. Tarih boyunca dünyada asla hiçbir Cengiz, hiçbir kral, bunların yaptığı kadar çok Cengizlik yapmamıştır, yapamamıştır da. Ne ve nasıl yapacağını da bilmemiştir: Dün Cengiz'in silahı kılıç idi, bineği at, maske ve savunması siper idi, o kadar! Fakat bugünün Cengiz'inin biniti "sanayi"; sermaye ve kılıcı "ilim"; maskesi özgürlük, hümanizm, medeniyet, ilerleme, barış, sosyalizm, insan hakları ve liberalizmdir. Dünün Cengiz'i bir vücudun azalarının eklemlerini kesiyordu, bugünse kutsal ve derin ruh bağlarını. Dünün Cengiz'i vücuttan başı koparıp ayırıyordu, bugünün Cengiz'i ise vücuttan insani fıtratı koparıp ayırıyor. Dünün Cengiz'i evleri halkın başına yıkıyordu, bugünün Cengiz'i ise dünyayı, göğü, aşkı, imanı, insanın içinde kalabildiği her sığınağı halkın başına geçiriyor, tarumar ediyor. Dünün Cengiz'i elbiseyi insan bedeninden çıkarırken bugünün Cengiz'i insani mahiyeti ve insani hüviyeti çıkarıyor.

Her halükârda, zulüm, yağma, insana düşmanlık, tarih boyu, kabilelerle başlamış olup dünyanın diğer bütün olguları gibi kendi gelişim ve yükseliş süreci içinde olan tarih boyunca, şimdi göğe erişmiş, zirve noktasına çıkmıştır. Hükümet ve yönetim alanı, artık bir sınırdan öbür sınıra, bir kavimden öbür kavme değil, dünya sathıdır, insan ülkesidir.

Ancak diğer taraftan özgürlük, adalet, zulüm ve pisliğe düşmanlık, asla bugünkü gibi vefalı dostlar, başkasını kendisine tercih eden askerler ve yiğitlik ve samimiyet dolu fedakârlara

sahip olmamıştır. Bu, Şii bekleyiş felsefesinde, ahir zamanın devrimci silahlı kıyamı felsefesinde dikkat ve incelikle açıklanmış olan ekol ve doktrini izah etmektedir. Tüm dünyayı fesat ve zulmün doldurduğu zamanlar... İmam Sadık'ın deyişiyle diğer insanların zulüm ve fesada tahammül edemedikleri ve tahammül etmedikleri ve de başkaldırdıkları zamanlar... Bu iki zıt eğri, kendi yükseliş zirvesinde, patlamayı izleyecekler.

Her halde ben öyle bir zamanın çocuğuyum ki o zamanda, dinimizde birincisi tevhidin hedefi, ikincisi ise Şia'nın hedefi olan felah ve adalet, artık ağızdan ağza dolaşan, öğüt gibi, arzu gibi ya da ahlak veya edepte tebliğ edilen mazmunlar gibi değil, sineden sineye giden ateş gibi, gırtlaktan gırtlağa uçan ve tüm yeryüzünde yayılan feryat gibi dünyayı umut dolu heyecana ve kurtuluş bahşeden cümbüşe götürmüştür. Bu öyle bir zaman ki o zamanda, karanlık, zulüm, kulluk ve istibdada karşı, artık filozoflar, arifler, aydınlar, beşeriyetin seçkinleri, peygamberler ve sayılı yaranı değil, genel kitleler, sürekli cehalet ve zulmün kurbanları, onların öncüleridirler. Her halükârda büyük Fransız devrimini geride bırakmış, Rönesansı, Hıristiyanlık adına Latin emperyalizmi ve dinsel istibdattan akıl ve bilime dönüşü, geçmiş dinin alt yapısı olan feodalizm ve köleciliği geride bırakmış, sanayi devrimini geride bırakmış, istismarı, sömürüyü keşfetmiş; fakirlik, açlık, zulüm, kayırma, torpil ve çelişkinin sebebini anlamış, tarihin her zamanki bütün hastalıklarını reddetmenin doğru yolunu bulmuş bir çağ... Ağızdan ağıza, kitaptan kitaba, odalarda, hücrelerde, medreselerde, okullarda, üniversitelerde ve akademilerde dolaşan, seçkinleri doyuran, eşrafın ve müreffeh insanların eğlenmesi için yiyecek üreten kavramların değil, bilimin ışığında insanlar, köklere erişiyor, sebepleri buluyor; ruh, mana, felsefe, estetik, hikmet ve dinin perde gerisindeki pis ve kara küfür, nifak, yağma, zulüm, cebir ve aldatma çehrelerini tanıyorlar; sadece adaleti değil, onu yerleştirme yolunu da biliyorlar; sadece ayrımcılık, istismar ve sömürüyü tanımak ve ona düşmanlık yapmakla kalmıyor, ayrıca onu kova-

bileceklerine de inanıyorlar. O gün o şeyi tarih boyunca peygamberler ve iyi kullar, slogan şeklinde, kültürel tarzda, ahlaki tarzda, insanlığın her zamanki arzuları şeklinde, insani fıtratın tecellisi şeklinde ihya ediyor, bildiriyorlardı, az takipçi buluyorlardı; feryatları derhal zorbaların kavgaları arasında kayboluyor, yok oluyordu ya da o bozulmadan daha da kötüsü bugün bütün dünyada, en pis kapitalizm, emperyalizm, sömürü, istismar ve yağma bataklıklarında, en samimi dostlarını, toprak genişliğinde, en ileri toplumlardan en geri avare göçmen kabilelere kadar tekrar elde ediyordu. Şüphesiz benim arzularım bu sınırların dışında değildir.

Bir taraftan daima insanı iç kurtuluşuna, insani varoluşsal mana ve gelişimin kemaline götüren, aşk ve ruhtan bahseden ve insanların içinde Tanrı'nın kutsal ışığını parlak tutmaya çalışan büyük Doğu kültürü ve de varlığa tevhidin hoş ahenkli ve anlamlı bağlılık bahşeden, nübüvvete adalet için insanların kıyam misyonunu veren İslam... Muhammed (a), felsefeyi gökten yere getiren Sokrat gibi "din"i gökten yere getirdi; ne insanın irade ve bilgisinin el ve ayağının üzerine, bir başından insan vücudunun boynuna bağlı olan, diğer başı ise gökyüzünün meçhul ve müphem derinliklerinde kaybolan zillet bağı olsun diye; ne de bilinmeyen virtlerin insanları uyutan gafil kılıcı ve uyuşturucu laylayı olsun diye; bilakis insani kurtuluşa, insanın giriş, yükseliş ve kemal beklentisi içindeki menzil başına doğru bir yol olsun diye. Onun yolu da yeryüzünden, topraktan, kitlenin kalbinden, ümmet ve ümmilerden geçiyor, seçkinler ve eşraftan değil. Bütün dinlerin uğursuz yazgısından, o meşum yazgıdan haberdar olan İslam, Şia... Öyle meşum bir yazgı ki Tanrı'nın dini ve kitabı bir süre sonra halkın evi olan mescitten ve Allah'ın eşiği olan mihraptan çıkarılıyordu.... Tanrı'nın eşiği olan mihrap, sarayların, köşklerin yolu, kayserlerin hizmetçisi, büyücülerin oyuncağı oluyordu... Şia, İslam ki Muaviye'nin yeşil sarayına yol olmaya, Şam'dan Bağdat'a, Bağdat'tan Gazneyn'e, Gazneyn'den Bab-ı Âlî'ye, bir saraydan diğer saraya, iktidardan

iktidara intikal etmeye gidiyordu... O ise yolunu Fatıma'nın sade toprak evinden geçirmeye, tarih boyunca nesilden nesle intikal eden kızıl şehadet hattı üzerinden götürmeye ve nihayette ezilmişlerin kurtuluşuna, yeryüzünde zayıflık ve biçareliğe mahkûm olan gerçek doğru kulların yeryüzüne mirasçı olmalarıyla, rehberlik, hükümet ve imametleriyle sonuçlandırmaya çalıştı.

Diğer yandan günümüz insanının adalet arayan ruhu şunun farkında olmuştur: Kapitalizm Tanrı'nın yerine parayı, tevhidin yerine üretimi, aşkın yerine ekonomiyi, hakikatin yerine gücü, olgunluğun yerine lezzeti ve kendine egemenliğin yerine tabiata egemenliği; kültür, medeniyet, yasa ve hukukun binlerce yıllık varisi olan orman kanununu geçirmiştir... İlişkiler, leşe saldıran, birbirine gırtlak geçiren kurtlarla köpeklerin ilişkisi oluyor; tüketim için yaşamak, rahatlık araçları yapmak ve satın almak için rahatlığı feda etmek... Nihayette tapan insan tapan olarak kalıyor; ama artık geçmişteki gibi kemale, değere, güzelliklere, mutlaka, hayra, iyiliğe, basirete, yaratıcılığa, cömertliğe perestiş eden değil, aksine iki şeye perestiş eden: Kapital ve seks. İnsanın şimdi paraya divane, zevki sefaya meftun, tüketimin kulu olduğundan haberdar: Fıtratın meshi, kulluk, cinnet, divanelik, en zelil ve en çirkin şekliyle...

Eğer bu kültüre bağlı olmasaydım, eğer Doğu'nun sırrı ve ruhu gönlümde, içimde bir hareket oluşturmasa, bir heyecan meydana getirmeseydi, eğer İslam'ı tanımasaydım, eğer Şia benim kanımda aşk ateşi akıtmasaydı ve ben bütün bu kaynaklara yabancı olsaydım, Batı'daki, Latin Amerika'daki diğerleri gibi bir kimse olsaydım, hiç şüphesiz arzularım şöyle olurdu: Sosyalizm, egzistansiyalizm ve aşk; adalet, eşitlik ve perestiş. Bunlardan hiçbirini de seçmezdim; zira bu üçünden hiçbirine gözümü kapayamazdım; arzu ederdim ki her üçüne birden sahip olayım. Fakat bugün dünyada bunların her üçünü bana bahşedebilecek kim var? Her gün toplumun hareket seyrinin böyle olduğunu, her gün zenginlerin, kapitalistlerin sayısının azaldığını, ama ser-

vet ve sermayelerinin arttığını, aksine her gün mahrumların ve sömürülenlerin sayısının çoğaldığını, ama imkân, refah ve servetlerinin azaldığını görünce, insanların bir kısmını vahşi kurtlara ve para delisi farelere, çoğunluğunu da sağılan, yünü kesilen -ne diyeyim- kurban edilip derisi yüzülen koyunlara dönüştüren böyle bir ilişki içinde; erk sahipleri ve altın biriktiricilerinin hileyle, halkı aldatma pahasına beslediği düzenbaz bir tilkiler grubunun, adları düşünür, filozof, rengarenk ideoloji sahipleri, hilekar parti cambazları ve fikir-yapıcılar olan bu insanların etkili olduğu böyle bir sistemde hiç şüphesiz sosyalizm, insanın, hep bana zihniyetinin, rekabet, doyumsuzluk, tüketimcilik, yağma, varlık ve hayatı feda etmek ve de mümkün olduğunca çok toplama ve çalma yolunda bütün insani duyguları ve ilahi istidatları atıl bırakma bağından kurtulması ve özgür kalmasına çağrı; insanı bireysel ekonomi, mülkiyetin dört duvarı arasında sıkışma ve mümkün olduğunca çok sermaye biriktirme köleliğinden kurtarma; bütün insani boyutların gelişimine fırsat verme; insanı insandan ayıran, eşitliği eşitsizlik okuyla parçalayan, dostluk ve akrabalık bağlarını düşmanlığa, öne geçmek ve daha çok kapıp almak için çılgınca bir yarışa dönüştüren kalın duvarları kaldırmaya davet... Toplumu, hayvanların hepsinin birbirlerinin komününde oldukları orman şeklinden ve sadece hızlı süvarilerin önde olduğu, yayaların ise geride kaldığı oyun meydanı biçiminden farklı bir hale getiren sosyalizm, benim için heyecan ve coşku verici bir davettir: Güç, erk, servet, fesat ve yağmacılığa karşı "halka dayanma", direnme, herkesin yaşama, eğitim görme, yararlanma, çalışma, gelişme ve konuşma hakkı, eşitliği ve adaletini savunma, hiç şüphesiz insani misyondur, kuşkusuz benim misyonumdur; ama asla böyle bir davetin eşiğinde, böyle bir cepheyi seçerken insanın büsbütün bu olmadığını unutamam. Gerçi insan olmanın yolu sadece buradan geçer, ama bu endişeyi kendimden uzaklaştıramıyorum. Servetlerin adaletle bölüştürüldüğü, herkesin çalışma ücretini aldığı, parazitlerin yok edildiği, çalışmayan kimselerin yemediği, bütün insanların tezgâh ve sistem sahibi bir grubun elinde bulu-

nan üretim sistemlerinin kulu-kölesi olmak yerine özgürce, kaliteli bir biçimde ve insanca kendileri için çalıştığı bir toplumda, kuşkusuz adalet gerçekleşmiş demektir. Adilane hayat böyledir. Fakat bunun yolun sonu olduğuna asla inanamam, insanın yolunun, bu başlangıç menzilinin dışında olabileceğine inanamadığım gibi.

İnsanlar, toplumsal hayatında ilişkilerini adalet temelinde tanzim ettikleri zaman, yazgısının suali olan ilk soru gündeme gelmektedir, her zamandan daha çok, her toplum ve her sistemden daha derin ve daha ciddi bir biçimde: "Adilce, evet, ama ne için yaşamak?" Çünkü adalet, eşitlik, herkesin bu dünyanın yaşam bereketlerinden yararlanması, hep yaşamanın mayalarıdır; fakat hayatın mayası ve kaynağı olan şeyi hayat felsefesi olarak telakki etmemiz, safçadır ve insanın tahkir edilmesidir. "Nasıl" yaşamak? Evet, sosyalizm bize cevap veriyor; ama "niçin" yaşamak? Bu, insanın onunla başladığı bir sorudur. Eğer sosyalizm olmazsa, insani rüşt ve olgunlaşma mümkün değildir. Ancak hangi yöne rüşt? Hangi yolda gelişim? Hangi ideal ve ülküye yönelme? Aç insana maneviyattan söz etmek ve ahlaki değerlerin mükemmelliğinden dem vurmak, hile, aldatma ve trajedidir. İlahî hikmet, bilgi, basiret, maneviyat, ahlak, din, sınıfsal çelişkiden, açlıktan ızdırap duyan bir toplumda, onu, açlık, istismar, sömürü ve çelişki hakkında "bilgili" kılmaktır; Dinin ilk daveti de onun herkesin hakkı ölçüsünde eşitliğe, doymaya, en büyük ve en kutsal ilme davettir; ona gözlerini açlık, çelişki, çatışma ve sömürünün kökleriyle ilgili basiretli kılmayı öğretmektir. Fakat ondan sonra söz konusu olan, adaletten daha üstündür; zira insan söz konusudur. Ekonomik hayattan tam ve doğru yararlanmada insanı özetlemek söz konusudur. Söz konusu olan, insanın bir tür manevi ezilmişliğidir. Boş, beyhudelik, donukluk, yabancılık, serinlik, hedefsizlik ve imansızlık içindeki sosyalizmden sonra insanı kurtarmak. İyi yaşamak, ama ne için yaşayacağını bilmeden?

Bugün refaha da erişmiş olan bilgili insanların ızdırap duyduğu şey, insanın fıtratında hayret verici ve derin krizler meydana ge-

tirmiş ve çağımızı insani kriz ve ızdırap çağı yapmış olan eziyet, insanın varlıksal çıkmazıdır; insanın varlıksal ızdırabına başlamak, onunla meşgul olmaktır; insanın en büyük mesele, en büyük muamma ve en büyük meçhul olarak ortaya konmasıdır. Günümüz insanının korkusu, iki korkunç kaynaktan gelir: Kapitalizmde bozuluyor, yabancılaşıyordu; kurt, tilki ve fare oluyordu; büyük üretim düzenlerinde ve baş döndürücü idari hiyerarşide tayin edilen tüketim, vida ve bilyelerin kulu oluyordu; dolayısıyla bozuluyor ve dolayısıyla insani özüne yabancılaşıyordu.

Diğer yandan ve diğer kutupta, koni gibi bir başa varan bir toplumda insanların, bir sistem, bir irade ve bir topluluğun herkesi programlama, kalıba dökme, seçme; ama hiçbir insanın, seçme hakkı ve iradesine, zevkini ortaya koyma hakkına, farklı düşünme hakkına, yaşama şekli ve yolunu anlama ve düşünme hakkı ve iradesine sahip olmama korkusu: Bütün insan bireylerinin, içinde toplandığı ve önceden yapılmış bir tarzda yerleştirildiği, bir grubun yaşam şekli ve yolunu, öğretim kalıplarını, eğitim standartlarını herkese dikte ettiği, bir düzeneğin üretim mallarını önceden dikkatli bir biçimde kalıba döktükleri ve nitelik, özellik, hedef, cins ve kısmını önceden seçtiği gibi, nesiller, nesiller ve nesilleri önceden meydana getirip yetiştireceği; bütün iradelerin, herkese vekaletle hükmeden güçlü ellerin fermanına yumuşak huylu itaatkarlar haline geleceği bir sistem... İnsanın tekrar kul olacağı, özgürlüğünü kaybedeceği, seçme hürriyetinin olmayacağı, meşru ya da gayrimeşru her şekilde, bütün insani, maddi, manevi, ruhî, zevksel ve düşünsel boyutlara hükmeden bir grubun görüşlerine tâbi' olacağı korkusu; adaleti, hakkı, üretim ilişkisini, dağıtım ve tüketimi düzenlediği varsayımıyla, insanı kendisine feda eden düzenden korku ve kaçış. Çünkü insan, özgürlük, rüşt, olgunlaşma, gelişim demektir, çeşitlilik ve çatışma demektir. Eğer özgürlük, farklılık, çeşitlilik ve kavga/tutuşmayı hayattan kaldırıp atarsak, ne gelişime, ne de insana özgü olan mana ve yaşamaya sahip oluruz.

"Kaçış", adaletten daha aziz olan şeyi ve tokluktan daha üstün olan şeyi yeniden bulabilmek için. "Özgür" olmak. İnsan açlık durumunda eksiktir, insan istismar edilme, sömürülme durumunda eksiktir. İnsan eğitimden mahrum olma durumunda eksiktir. İnsan Allah'ın tabiat sofrasının başına koyduğu nimetlerden mahrum kalma durumunda eksiktir, nakıstır. Fakat "insan"dır. Ancak özgürlükten mahrum olan insan, insan değildir. Zira insan özgür "hayvan"dır; yani ihtiyar ve irade sahibidir. Bu ihtiyar ve irade, insanı tabiata yabancılaştırıyor, hayvanlardan ayırıyor, Tanrı'ya, mutlak yaratılış iradesine benziyor. Özgürlüğü benden alanın, bana özgürlükten daha aziz bir armağan olarak verebileceği hiçbir şeye sahip değildir.

İnsandan "şey" yapan makinizmin, kuru ve vahşi kapitalizmin ve insandan bir memur, toplum bütününden de bir idare, büro yapan, birincisinde ekonomik yabancılaşmaya, ikincisinde ise siyasal yabancılaşmaya varan bürokratizmin pisliği ve çirkinleştiriciliğinden, aynı şekilde sosyalizmden insanın kaçışında, egzistansiyalizm, insan fıtratını meydana getiren en gizli hazinelere ve insana İlahî huy ve ahlak bağışlayan değerlere erişmek, bu değerlere dayanmak, bu zahirelerden beslenmek, bu sırları keşfetmek, insan varlığının içine kazı yapmak, insan vicdanının derinliklerinde gizlenen ızdırapları, dertleri, aşkları, ihtiyaçları ve endişeleri ortaya koymak ve de insan varlığına -öyle bir varlık ki kapitalizmde sahte, sosyalizmde ise kalıpsal oluyor- kol kanat vermek için insanın kendi insani özüne dönüşüne, kendi özgür, kutsal, yüce fıtratına aşinalığı yenilemeye, ruhani, derin ve yüce arayış, keşif ve şuhuda bir çağrıdır. Çünkü Sartre'ın ifadesiyle egzistansiyalizm; insani varlığa dönüş ve ekonomiye, adalete, eşitliğe, yararlanmaya, bilimsel güce, tabiata hükmetmeye, ekonomik ilerlemeye, medeniyete, kültür yayılmasına vs. değil, bilakis insana ve insanı insan yapan -ve her iki düzende de unutulan- şeyin bütününe asalet verme, insanı birincil konuma oturtmadır... Ya mesh, bozulma, yabancılaşma, çirkinleşme... Bu yüzden egzistansiyalizm karşısında, "ben"e anlam ve-

ren, bütün düzenlerde, bütün hayatlarda, hayat için yapılan, üretilen veya düşünülen, çağrılan bütün farazî veya gaybi biçimlerde tehlike içinde olan, eksik olma, kusurlu olma, mahvolma, değişme ve yadsınma tehlikesi içinde olan insani bene sahip olduğum endişesinden kendimi asla kurtaramam.

EKLER

Jung'un Hayatının Hazin Sonu

Birkaç yıl önce ölen ünlü İsviçreli psikolog, ruh araştırmacısı Jung'u (1871-1961-Çev.) tanırsınız. Jung, Sigmund Freud ekolünün en seçkin öğrencisi ve devam ettiricisiydi; mukallit değil, tersine çok güzel sözlere ve değerli düşüncelere sahip üretken, mucit, yenilikçi, girişken bir öğrenci.

Jung, aynı zamanda usta, mucizeler yaratan bir psikiyatr, bir ruh hekimi idi; gizemli, karmaşık ve zor hastalıklara yakalananları, mahirane yöntemler ve dakik bilgisiyle tedavi ediyor, onlara şifa veriyordu. Onun tedavilerinin serüveni oldukça okunmaya değer ve cezp edicidir.

Ben onu Freud'dan daha çok beğeniyor, eserlerini dikkat ve zevkle çok okuyordum. Ayrıca insanın esrarengiz ruhu ve hastalıkları konusunda Jung'tan çok temel ve öz bilgiler almışımdır. Bundan dolayı ona, hayatına, kişisel hayatının özelliklerine de çok gönül bağlılığım olmuştur. Düşünce ve inançlarından başka onun şahsını da iyi tanıyordum. İki buçuk yıl önce ölünce, onun ölümünden, büyük bir bilginin ölümünden daha çok üzüldüm; sanki benimle dostluk bağı olan bir bilgin ölmüştü.

Bugün onu hatırladım; onun hayatının kederli, acı verici yazgısı, üzüntü ve ızdırap verici bir trajedi olarak kalan bereketli ve meyveli hayatının sonu hatırıma düştü. Onu hatırlamakla beynimde meydana gelen çoğu düşüncelerden az bir kısmını burada dile getirmekle, hem onu düşünmeye çok muhtaç olan kendimi hoşnut etmeyi, hem de İranlı okuru, uçsuz bucaksız bir ormana açılan bir adamın ruhundan bir köşeyle tanıştırmayı amaçladım. Şu noktayı zikretmem gerekir ki şimdi ne ruh ve ruhiyat, bugünün terminolojisiyle psikoloji ve psikanaliz alanında sahip olduğu bilimsel görüş ve düşünceleriyle zengin değerli eserlerinden söz etmek istiyorum, ne de elde onu muhakkikçe tanıtacak gerekli kaynaklar var. Bu gerekli iş, uygun bir durum ve fırsat ortaya çıkaracak zamana kalsın. Sadece burada, bu dünyada yaşadığı yaklaşık 22800 gün arasından bir günü se-

çiyorum, o da onun son günüdür. Nasıl doğduğunu, nasıl yetişip büyüdüğünü, nasıl okuyup yazdığını, evlendiğini, ders verdiğini, çalıştığını, ne dediğini, ne yaptığını ve nereye gittiğini ve nasıl yaşadığını anlatmayacağım; sadece nasıl öldüğünü anlatacağım.

Benim *"Fenn-i Morden*/Ölme Tekniği" adında bir yazım var. O yazıda tarihin hikâye ettiği ölme türlerini, güzel ve çirkin ölüm türlerini ele aldım, onları anlattım; özellikle de nasıl ölmeleri gerektiğini bilen, ölme dersini iyi öğrenmiş ve iyi de ölmüş olan insanların ölümünden bahsettim.

Şimdi söz Jung'un ölümü hakkındadır; Bu ölüm güzel değildir. Ama ilginçtir, hayret vericidir, düşünmeye değerdir. Okuru saatlerce tek bir köşeye odaklandırıyor, ağır, derin ve biraz da korkunç düşünme, hayal etme ve irdelemelere itiyor.

Kıymetli okurlar, eğer İran'da *"Dünyâ-yi Târîk-i Derûn"* filmini görmüşlerse, söylemek istediğim şeyin derin anlamını kavramak için bir zemin bulacaklardır. Bu filmde Montgomery Clift (1920-1966-Çev.) oynuyordu; Amerikalı oyuncu, öyle usta ve derin bir oyuncudur ki oyunlarında, jest ve mimiklerinde, bakışında, çehresinde açık ifadesini bulan davranışındaki letafet, hareketlerindeki olgunluk, ruhî ve fikrî vakar, derinlik ve bazen zarafet, beni daima sitayişe götürmüştür; benim ciddiye aldığım, hatta saygı duyduğum birkaç sayılı oyuncu arasındadır. Montgomery Clift, zor bir ruh hastası rolünü üstlendiği bu filmde oynadıktan sonra kendisi ruhsal bozukluklara duçar oldu ve bir müddet istirahat ve tedaviye çekildi. Şimdi bilmiyorum, acaba onun tesirleri, hala ruhunda kalmış mıdır yoksa tamamen ortadan kalkmış olup ilk sağlık ve afiyetini tekrar bulmuş mudur? Fakat bundan sonra uzun kalmadığını ve öldüğünü biliyorum! Jung, yumuşak, gayretkeş, çevik ve hareketli ruhuyla dakik ve insancıl bir psikolog idi. Ruhunun elastiki durumu ve yumuşaklığı şaşırtıcı görünüyordu. Bazı ruhlar, taş gibidir, bazıları gül gibi, bazıları sopa gibi, bazıları alçı gibi, bazıları testere tozu, bazıları buz gibi (buna çok dikkat ediniz, maksat sade-

ce buzun soğukluğu değildir, başka benzerlerinin sahip olduğu yöne de sahiptir...), bazıları tahin helvası gibi (daha fazla dikkat ediniz), bazıları kömür gibi, bazıları bulut gibi, bazıları nesim gibi, bazıları rüzgâr gibi, bazıları fırtına gibi, bazıları tufan gibi, bazıları sarnıç gibi, bazıları kanalizasyon pisliği gibi, bazıları yağmur suyu kuyusu gibi, bazıları süzgeç kuyusu, bazıları mutfak suyu, bazıları deniz gibi, bazıları okyanus gibi, bazıları hava gibi, bazıları arzu gibi, bazıları ıtır kokusu gibi, bazıları mesaj gibi, bazıları gam gibi, bir şey için gam değil, hayır, asıl olarak gam gibi, gamın, kederin bizzat kendisi gibi, hiçbir şey için keder, "için keder", bazıları sevmek gibi, bazıları şevk gibi, bazıları intizar gibi, beklenti gibi, bazıları ümitsizlik gibi, ümitvar ümitsizlik! Evet, bunu anlamamışsanız, başka bir ifadeyle meyusun umudu gibi! Diğer bir ifadeyle: umutsuzun arzusu gibi, umutsuz arzu gibi; başka bir ifadeyle gelecekten yoksun ümitvar isteklilik. Geçelim... Bazı ruhlar da bunlardan birçoğu gibidirler, bir ruhturlar; ama aynı zamanda da hava, hem nesim, hem tufan, hem ıtır kokusu, hem mesaj, hem elastiki, gizemli, mülayim, neşe verici, mütevazı, kutsal, isimsiz ve eziyet verici keder tınlaması gibi, hem şevk heyecanı, deniz dalgalanması, intizar ızdırabı, okyanusun enginliği gibidirler! Evet, bu öyle sade bir yüzey ki o kadar sade, ama her mahir yüzücüyü kendinde kaybediyor, perişan ediyor, yoruyor, eziyor, aciz bırakıyor ve sonra boğuyor; nasıl boğduğunu biliyor musunuz? Yüzücü önce sahilde durunca kendini güçlü biliyor, kendine güveniyor, mağrurdur; yüzücü, karşısında duran, tevazu, yumuşaklık, şefkat ve samimiyet ile kendini yüzücünün ayağına atan, yüzücünün karşısında toprağa düşen ve kucak açan şeffaf ve sakin suyun, sakin okyanusun sadeliğinden hoşlanıyor, onu tanıyor: Peki okyanus nedir? Sudur. Suyu tanıdığı için içmiştir, onda yıkanmıştır. Her gün ellerini ve yüzünü onunla yıkıyor. Suyun ne olduğunu biliyor. Su, ne zaman susarsan, bir damla içmen, ne zaman toz toprak olsan başına yüzüne serpip dökmen içindir. Su, sudur. Onu her zaman görüyor, onunla her zaman içli dışlı olup dokunuyor, ona alışık, aşina olup onu çok iyi tanıyor; bu

okyanus da sudur, aynı su, ancak el değmemiş, geniş, pak ve dingin, aynı su. Fakat onun bu ihtişamı, cezbesi ve yüzücülüğü daha çok; bu yüzücüyü aldatıyor. Onu toprağı bırakmaya, ayaklarını kesmeye, elbiselerini parçalamaya, elinde ne varsa atmaya, sahip olduğu her şeyden vazgeçmeye, yüzmeye, öne geçmeye, sahilden uzaklaşmaya, o kadar ki artık sahil, insanlar, ağaçlar, şehir ve evleri görmeme noktasına kadar uzaklaşmaya itiyor. Okyanusun açık ve geniş sinesinde vesveseli ve hayalci bir yüzücü... Öyle ki dünya sudur, gökyüzü sudur... Gerisi boş... Gerisi hiç... Yavaş yavaş onu korku alıyor, ama yüzüne yansıtmıyor, gururu kırılıyor, sanatı zayi oluyor. Eğer korkarsa, dönerse, sahile kaçarsa ne derler? Kendi kendine ne diyecek? Artık yüzücü değil. Şunlar da üstelik şamata: Ben yüzme bilirim, ben iyi yüzerim; ben ünlü bir yüzücüyüm, dalgadan, tufandan, boğulmaktan vs. korkmam; ben boğulmam, boğulsam da gam yemem, korkmam; ben aslında boğulmaktan hoşlanırım; ben zaten buraya boğulmaya geldim; ben denizin derinliklerinde ölmek istiyorum; ben karga değilim, kedi değilim ki çer çöpün, çöplüğün içinde öleyim; ben evcil kuş değilim ki kuş kafesinde veya ağılında öleyim, bahçenin kenarında başımı kessinler, tartsınlar ve yesinler, bu aç pisboğazlar beni karınlarına götürsünler, hazmetsinler ve sonra kaderim o olsun! Ben taş değilim ki şehrin duvarlarının arkasındaki harabelerde ve gettolarda, şehrin sokaklarında öleyim; ben öyle adamlardan değilim ki ishal beni tutup ölüme tanıtsın ve "buyurun" diye takdim etsin! Hacı Ağa! Sonra yataktan kalkayım, yanımdaki amca, hala, dayı, aile, mahalle doktoru, enjektör, iğne, sülfat dosut, müshil, sürecek yağ, kaynamış su, leğen ve kusma kabını alsınlar, beni nazlasınlar, ben de son mesaj ve son vasiyetlerim, kusmaktan, yatağa gitmekten ve oracıkta anbean hikâye üretmekten ibaret olduğu bir halde canımı Yaratıcıya teslim edeyim! Hayır, ben bu şekilde ölmek istemiyorum. Ben, temiz, masum ve sevgili deniz yatağının üzerinde, okyanusun büyük, ulu kucağında, gökyüzünün melekuti tavanı altında ölmeye geldim. Ben dar ve karanlık kabir sandukasına defnediliş olmayacağım. Ben denizin

büyük, derin ve yıkanmış kalbinde dinleneceğim. Benim ebedi istirahatgâhım orasıdır. Benim istirahatgâhımın taşı okyanusun alanıdır. İstirahatgâhımın üzerine yaptıkları firuze kubbe gökyüzüdür. Mezarımın tavanına asacakları lamba mehtaptır. Mezarıma koyacakları mumlar, yıldızlardır. Her gün sabah kapısını açacak ve her gece kapatacak olan istirahatgâh hadimim güneştir.

Kur'an okuyanlar, ravzahanlar/mersiye okuyanlar, dilenciler, sırtlanlar, kefen hırsızları, bu istirahatgâhın içine yol bulmazlar; benim mezarımın başına gelemezler, onlar... Geride kalanlar anlamsız ve beyhude mezarıma su serpmeyecekler; hurma, helva, kaynamış yağ, kavut, kahve, gül suyu, lale, incir, çerez ve toprak dizmeyecekler ve... Sadaka olarak yiyecek parası vermeyecekler, er-Rahman okumayacaklar; hu hu, heyhey, ov ov, ûû diye ağlamayacak, ciğ ciğ etmeyecek, çığlık atmayacak, bayılmayacak, ağıt yakmayacak ve konuşup durmayacaklar...

Benim aşırı sıcak dağ ateşime çok üzülen matemci siyah giyinmiş bulutlar gelecek, bana ağlayacak, mezarımın üzerine gözyaşı dökecek, rüzgârlar her sabah, her gece ve geniş deniz gecelerinin kalbinde, rahmet ayetlerini ve bağışlama ilahilerini içten dertli dertli okuyacaklar. Nesim her an arş-ı kibriyanın dergâhından, Tanrı'nın mesajını ve meleklerinin yumuşak ve şefkatli ilahisini bana getirecek; buhurum, en hoş miatların ve en güzel kokulu sevmelerin hatıralarının ıtrı ve de tek ve garip iki yakının en halis tatlı görüşmelerinin hoş ve ebedi tadı olacaktır.

Riya ile mezarımda oturup nezir, niyaz, hamt, sure, ihlassız fatiha okuyan karışık ve beyhude insanların yüzlerce kez geliş gidişleri benim ruhumu incitmez; benimle bir gün bir resmiyet, yakınlık ve ilişkisi olmayan, şimdi de hafızalarının ardiyesinde kırık dökük tozlarla kaplanmış fotoğrafımdan başka ne benden bir yadigarı ne de benimle bir bağı bulunmayan kimseler, benim peşime düşmez, beni arayıp sormazlar. Sadece ve sadece her gün her gece, her zaman, gözlerimin, mezarımın ağır ve sessiz derinliğinden gelmesi beklentisiyle açıldığı kişi gelir; topra-

ğıma bir sevgi eli bırakmaya ve temiz şefkatli parmaklarıyla kabrimin çehresini okşamaya gelir. O, o yakın, o dost, daima dünyada en güzel semavî vahiy mesajlarının ayetlerini benim ümmi kalbime okuyan o temiz ve dindar rahip, şimdi gelecek ve iman ışığıyla dopdolu bir gönülle burada dinlenen bu temiz inanç havarisi ve vefalı dostunun mezarı başında, en ilahi ve en ateşli merhamet dualarının gücüyle, beni unutulmuş ve ağır ölümün derinliklerinden alıp semavî sefere çıkaracak ve tuba ağacının güzel dallarının başına, Kevser havuzunun yanına, Allah'ın görkemli huzuruna, en aziz perestişlerin esrarengiz ve okşayıcı şaşaasının karşısına oturtacak. O, o benim tek yakınım, beni her zaman arayıp soracak; odur ki benim hayatım ya da ölümüm onun sağlam kalbinde bir eser bırakmaz; o beni, ölümün benden bir şey eksiltmesinden daha üstün görür; o ki benim hayatımın, benim yaşamamın bana bir şey katmasından daha öte bir aşka sahiptir; o ki benim ölümümle bir şey kaybetmiş olmaktan daha şaibesizdir; ne diyeyim? Henüz onu anlamıyorum; o ölümümden sonra beni daha iyi anlayacak, beni daha güzel bulacak, beni daha asude sevecek. Bak şu işe, ölüm ne yapıyor? Ölüm beni sadece onun yapacak; ölüm ne yapıyor? Ne yapacak? Ölüm mabedin vakıf gelirlerini yok ediyor; peki vakıf gelirleri olmayan mabet...

Ah ey rahip! Ey sıcak yakarış niyazı canına, ruhuna ateş vurmuş ve namaz hasreti ihlasla kalbine pençe atmış olan!

Ey "Derbend!" şehrinin yaşlı ayakkabıcısı! Ey otuz yıldır Derbend şehrinin Cami mescidinin sessiz minaresine gözlerini dikmiş temiz kalpli Müslüman! Biliyorum, gözlerin bu büyük dilsiz minarenin başında ağarmıştır. Biliyorum, kulakların onun sessizliğinden ağırlaşmıştır. Biliyorum, umutsuzluk seni yaşlandırmıştır. Bunların hepsini biliyorum, hem de iyi biliyorum; ama şehrin bugünkü bu gizemli, açık ve mırıldanan gurup vaktinde bu garip sesi duymuyor musun? Bu koca dilsiz minare seni namaza çağırıyordu. Ey ki Derbend şehrinin yalnız Müslümanı! Ey otuz yıldır şehrin mescidi devlet memurunun pençe-

sinden kurtulur ümidiyle, onun ince ve yüksek minaresinin gölgesinde oturmuş, her zamanki yaşlı gözlerini minarenin firuze kapısına dikmişsin.[92]

Geçelim, söz rahipten açılmıştı: Mezarımdan geçecek tek kişi artık kendi yalnızlık mağarasına dönmeyecek olan rahip, kendi acı ve sessiz inziva dağını bırakacak ve her gün her gece benim istirahatgâhımın başında itikaf yapacak, artık orayı bırakmayacak. O, her gün eritici ve yakıcı güneş gibi o büyük ateşten dönüşen kalbini benim istirahatgâhımın taşan, okyanus sahasına yansıtacak; beni, ölüm öncesi gibi ve ölüm öncesinden daha açık bir biçimde, ilginç aydınlığında okşayacak, beni içecek; ruhum, denizin dibinden, ateşli ve susuz dudakların altında, yakıcı Temmuz güneşi altında deniz yüzeyinden yükselen buharlar gibi ona doğru yükselecek; güneşin dokunmuş parlak çehresine oturan mavi bulut perdesi, onun yakıcı ve ateşli kalbini soğuk ve nemli kucağına alacak; her gece bu vefalı rahip; et, deri, damar ve sinirin samimiyetle karıştırıp yoğurduğu benim bu çok yakınım, yüzünü, istirahatgâhımın kümbetinin firuze tavanından deniz göğüne çıkan ay gibi benim üzerime açacak. Öyle bir yüz ki hala vakar ve dinginliğini kaybetmemiş, yıldızların meraklı ve dar bakışlı gözleri, artık gururunun kırıldığını bilmesinler, geceye kadar onun artık dingin ve huzurlu olmadığını, sert, güçlü ve pek olmadığını, artık demir gibi haşin gururunu kaybettiğini, ruhunda, canında dert ve ızdırapların yuvalandığını, muzdarip ve zayıf olduğunu bilmesinler diye gururunu da göstermeye çalışıyor; dizlerinin titrediğini, her zamanki gibi naz ve eda ile yürüyemediğini, kendisi için yürümenin çok zor olduğunu, düşmekte olduğunu, perişan, muhtaç ve hasta oldu-

[92] Bkz. *Ezân der Derbend*, Saîd Nefîsî'nin romanı. Otuz yıl önce komünistler Derbend şehrine musallat olup şehrin Cami mescidini devlet memurunun eline bırakmış ve daire yapmışlardır; yaşlı ayakkabıcı mescidin minaresinin gölgesinde otuz yıldır ezan sesini duymayı, minarenin dilsizleşmiş dilinden tekrar dinlemeyi beklemektedir. Guruplardan, güneş batışlarından birinde, yaşlı adam, kendi hayalinde mescidin ezan sesini duyuyor ve ölüyor!

ğunu bilmesinler diye... Evet, her gece, gökyüzünün yüksek damına gelen ay gibi bir çehreyle, öyle sert, soğuk, huzurlu, rahat, vakur, necip, utangaç, müstağni, egemen ve muktedir, her zamanki ihtişam ve sükûnetiyle, benim istirahatgâhım olan mezarımın kubbesinin damında görünüyor; fakat çehresi her zamankinden daha sarıdır, daha mattır, daha solgun ve uçuk renktedir. Niçin olduğunu bilmiyorum. Kendini daima gizlediği o örtülerin altında, ne gizledi diye sesleniyorum. Şimdi de sert, soğuk, sessiz, mağrur ve vakarlı dinlenişinin altında kendini gizlemiş, gizli neyi var diye çağırıyorum; niçin böyle mat diye sesleniyorum, bu sarılık hangi ızdırabı hikâye ediyor, anlatıyor diye soruyorum: Bu renk solgunluğu hangi korkudandır diye konuşuyorum. Her gece böyle istirahatgâhıma, mezarıma gelen o, her zamanki gibi, gizemli kelimelerle, iyi tanıdığım, bildiğim latif ve manalı kinayelerle benimle, ahenkle konuşuyor, her zamanki gibi vesvese, korku, ızdırap, perişanlık ve acizlik öyle aheste yapıyor, öyle yoruyor ve yavaşlatıyor ki güçlükle kulağıma eğilip konuşuyor, ruhumla terennüm ediyor, mırıldanıyor, kabrime en göksel virtleri okuyor; yüzünün mehtabının pak, masum ve büyük ışığı, denizin açık sinesine gizemli bir yansımada bulunuyor, büyüleyici ve hayallere daldıran bir parlaklık gönderiyor ve denizin çehresi, benim altında ebedi uykuya daldığım bu büyük ve temiz levhayı, taşı dostluk boyasıyla boyuyor; mezarım, deniz, derya, okyanus, bu mehtabın okşayışı ve mırıldanışları altında, üryan uykuya dalmış meleklerin ruhları gibidir. O, sabaha kadar benim istirahatgâhımın üzerine şefkatli halis gümüş renkli toprak serpiyor, ihlas ışığı gönderiyor, intizar ve ihtiyaç ateşini aldığı halis aşk yağmuru yağdırıyor; Tanrı'nın aşkı gibi yakıcı ve alevli değil. Benim tutkun ve bekleyen ruhum, bu mehtabın cazibesi karşısında öyle bitap düşüyor ki mezarın tavanına başını vuruyor ve onu yakınımın karargâhına doğru gücümün yettiği yere kadar yükseltiyor. Öyle ki sahilin izleyenleri, geceleri, deniz sathının, beni kendine çağıran hilalin şefkatli okşayışları altında yükseliyor.

Ve ben biliyorum ki benim bu gerçek yakınım, her gece ay yüzünde ve her gün güneş yüzünde, istirahatgâhımın kubbesinin göğüne, bu denize gelecek olan o, artık bir yüzü kuzeye, bir yüzü güneye, bir diğer yüzü doğuya ve bir diğeri de batıya dönen dört yüzlü olmayacak; dört yön üzere bina ettikleri o alemde yaşamak, onu gerektirmişti; o artık Yunan mitolojilerinin tanrısı Janus gibi olmayacak; o artık üçte görünen, tecelli eden Hıristiyanlık tanrısı olmayacak; o artık hayır ve şer, iyi ve kötü, aydınlık ve karanlık diye iki zıt çehresi olan Zerdüşt ve Mani tanrısı olmayacak; o artık ne teslistir/üçleme ne de düalite/ikileme. O tek Tanrı olacak, şeriksiz, benzersiz, eşsiz, rakipsiz, Allah çehresinde, evet Allah, Muhammed'in İlahı, Rabbi, teslis ve ikilemenin gereklerini çehresinden temizlemiş olan yegâne İlah... Öyle tek İlah ki kendini evrenin tek galip gücü, eşsiz, benzersiz, ortaksız ve rakipsiz tek gücü olarak görüp idrak eden, var olan her şeyi ceberrut ve melekutu karşısında hakir, zebun ve kirli gören, ama bütün bunlara rağmen kendi yüksek müstağni bargahından, eşiğinden, ulu saltanat arşının zirvesinden, ruhunun muhtaçlığının ilginç ve güzel nâlesini aziz yakınının kulağına okuyor:

"Gizli bir hazine idim; bilinmek istedim."[93]

İslam'ın Tanrısı, Rabbi, tek Allah, dünyanın mütekebbir ve ceberrut İlahı ve de muhtaçlık! Hayret: Bu nasıl bir sözdür? Bu ne ihtiyacıdır, ne muhtaçlığıdır? Fakat bu vardır, böyle bir şey vardır; bunu büyük muvahhit, Allah'ı tanıyan bilginler söylemişlerdir. Allah'ın diliyle gelen bu cümle, Hz. Peygamber'in çok meşhur bir hadisidir. Herkes, Allah'ın insanı yaratmaya ihtiyaç duyduğu üzerinde hemfikirdir; öyle bir ihtiyaç ki Allah, kendisinin yarattığı büyük ve hayranlık uyandırıcı varlıkta kendini garip hissetti, sınırsız ve sessiz gök çöllerinde, sonsuz fezaların

[93] "Kuntu kenzen mahfiyyen ve ahbebtu en u'raf." Gizli ve meçhul bir hazineydim ve tanınmayı, bilinmeyi istedim (Allah'ın dilinden Peygamber hadisi/kutsî hadis). Bu fikrin aynısını Vedalarda ve Upanişatlarda görmekteyiz. Bkz. Fişler.

yalnızlık ve sessizlik çölünde, kör semavi cisimler üzerinde, toprak yüzeyde, her yerde yalnız hissetti; herkese yabancı, herkesle uyumsuz, kiminle konuşabilir, kimi dinleyebilir? Gökler onu tanımıyordu, hepsi O'nun en yakını olan, en özel varlıkları olan, O'na tapan ve O'na itaatten asla yüz çevirmeyen melekler O'nu hissetmiyordu; O'na kulluk ediyorlardı, ama O'nu tanımıyorlardı; aşk meleği de bilmiyor, sadece tapmayı biliyor. Bu, Allah için kafi değildir. Melek asla günah işlemez, isyan etmez, başkaldırmaz, Allah'ın iradesi karşısında tam bir teslimiyet içindedir. Tabiatı gereği Allah'a itaat ediyor, O'nun rızasını gözetiyor ve O'na teslim oluyor; fakat Allah, bu alemde onun yerine, Allah'ı ve Allah'ın onca tanrısal güzelliklerini tanıyan, anlayan kimsenin olmasını tercih etti; her ne kadar günah işlese, isyan etse, bazen Allah'ın rızası için çalışmasa, tamamen Allah'ın iradesine teslim olmasa da dünya da ondan bir yarıyı kendi temellükünde tutsa da ... ve bu yüzden Âdem'i seçti, insanı seçti, bu ikili varlığı, cismi, bedeni toprağa, yere ait olan, "hamein mesnûn" (çamur, balçık, toprak), diğer yarısı, ruhu ise Allah'ın ruhunun nefhasından olan, ruhu Allah'ın bizzat kendi ruhu olan varlığı seçti, tercih etti: *"Ve ona kendi ruhumdan üfledim."* (15/Hicr Suresi 29) Âdem'i, bu ikiliksel varlığı, bu iki zıddı kendisinde bir araya getireni yaratınca, sevinçten, artık yalnız olmamasının, artık meçhul olmamasının sevincinden meleklerin ona secde etmelerini, karşısında eğilmelerini emretti. Buradadır ki Allah kendi aşina olduğu boy posa, endama bakıyor ve şevkten feryat ediyor: *"Yaratıcıların en güzeli Allah ne yücedir!"* (23/Müminûn suresi 14)

Âdem'in yaratılışı ne güzel bir felsefedir!

Allah Âdem'i yarattıktan sonra, ruhu kendi ruhunun nefhasından ve bedeni ise kötü kokulu çamurdan veya kurumuş çökelti balçıktan olan bu varlığa isimleri öğretiyor, ondan sonra o emaneti yere ve göklere arz ediyor, herkes onu üstlenmekten çekiniyor, ama Âdem üstleniyor! Melekler, "bu yarattığın da kimdir?" diye itiraz ettiler, "biz sana karşı her zaman rüku ve

secdedeyiz, senin iradenin dışına çıkmayız; tabiatımız dumansız ateştendir; Âdem ise yeryüzünde fesat çıkarır, her lahza isyan eder, başkaldırır, her gün sana öfke ateşi yükseltir; onun yarısı yerdendir; niçin onu seçtin? Niçin bizden onun karşısında toprağa yüz sürmemizi istiyorsun?

O emanet nedir ki Allah onu sadece Âdem'e verdi? O isimler ne idi ki Allah Âdem'e öğretti? O nefha (dem) ne idi ki Allah onu Âdem'e üfledi ve onu canlandırdı?

Bu sorulara cevaben müfessirlerin her biri bir şey söylemiştir; ama kendini, bu öykünün en iyi müfessiri olarak gören ve insanın yaratılış felsefesinin güzellikleri karşısında yıllardır başı dönen ve onu derinlemesine bilen biri olarak ben şu kanaatteyim: Allah'ın Âdem'e verdiği o emanet, Âdem'in Allah'ta bulduğu, keşfettiği gizemli bir tılsımdır; Allah, bu akıllılık ve aşinalık hatırına kendi gizli sır tılsımını Âdem'e emanet etti; zira Allah, bütün mevcudat, melekler ve kâinatta Âdem'den başka onu okuyabilecek kimse olmadığını biliyordu. Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimler, Âdem'in Allah'a özgü dile aşina olması için o tılsımı okuma sırrının anahtarlarıdır; ondan sonra Âdem, kendisinden başkasının bilmediği o dille Allah ile konuşacaktır; Allah'ın Âdem'e yaklaşmayı yasakladığı o yasak ağaç, buğday değildi, öyle gizemli bir afyon ve esrarengiz ve zehirli bir karışımdı ki Âdem, yiyince, gözü önündeki "cennet" "yeryüzü" oldu. Yani cennetin bütün o sevinç, tatlılık, lezzet, zevk u sefa, mutluluk ve keyifleri, Âdem'in nazarında anlamsız, zevksiz, renksiz, kokusuz, tatsız ve soğuk hale geldi. Âdem'in cennetten kovulması ve yere inmesinin anlamı budur. O yasak meyvenin tadından tadan için cennet çirkin bir yer oluyor.... Süt ve bal ırmağı, bataklık suyunun pis kokusu ve... (haline geliyor-Çev.)

Bu felsefede çok güzel olan ve kimsenin vakıf olmadığı şey, Tevrat'ın İslam'da da teyit edilen şu ayetidir: "Tanrı, Âdem'i kendisi gibi yarattı!"[94] Bu, bütün kâinata meçhul olan ve meleklerin

[94] Şu hadis-i nebevi de bu içeriktedir: Halekallâhu'l-insâne alâ sûretih/Allah insanı kendi suretinde yarattı.

de henüz hayrette kaldıkları Allah ile insanın bağını aydınlatıyor. Allah, kendi yüksek müstağnilik arşına dayanan ve varlığı küçük oyuncağı addeden bu tek ve biricik Allah, bu dünyanın, kendini o kadar büyük iktidarına rağmen garip ve yalnız hissettiği bu büyük ülkenin bir köşesinde, yarısı su ve çamurdan, yarısı ise can, ruh ve gönülden; yarısı yere, toprağa, bataklığa, diğer yarısı ise Allah'ın ruhunun cevherine, pak demine, nefhasına ait bir varlığı bütün herkese, her şeye tercih etmiştir. Niçin? Çünkü bütün bu kâinat ve mevcudatın içinde, bütün varoluş içinde sadece onun çehresini kendisiyle aşina, dost görüyor, onu kendisine yakın görüyor. Kendisiyle onun arasında acayip ve inanılmaz benzerlik hissettiği tek kişi odur. O'nun emanetçisi odur. İsimleri öğrettiği kişi odur. Odur ki yarısı yere ait olduğu halde, her zaman Allah'ın iradesinde olmadığı halde, daima isyan ettiği, günah işlediği, O'nu öfkelendirdiği, incittiği halde, yine de onu seviyor. Çünkü sadece ve sadece odur ki Allah'ı tanıyabiliyor, Allah'ın ilahlığını hissedebiliyor, Allah'ın diline aşina olabiliyor, O'nunla konuşabiliyor. Sonra odur ki Allah'ın yanında, korkunç, büyük ve sessiz yalnızlığı içinde, göklerin sonsuz halvetinde garip kalmış olan Allah ile diz dize oturabiliyor, O'nunla ünsiyet peyda edebiliyor ve Allah onunla ünsiyet kurabiliyor. Bu yüzdendir ki Âdem'i insan olarak adlandırmıştır ve herkes biliyor ki insan "üns"ten türemiştir.

Bütün bunların benim şahsi hayallerim olduğunu ve benim dışımda kimsenin bu konudan söz etmediğini zannetmeyin. Hafız aynı ayetleri tefsir ediyor:

"Güzelliğinin ışığı ezelde tecelli etti
Aşk meydana geldi ve bütün evrene ateş verdi
Bir cilve yaptı, yüzünü gördü, meleğin aşkı yoktu
Ateş bu gayretten oldu ve Âdem'in üzerine vurdu
Akıl, o şuleden lamba yakmasını istiyordu
Gayret şimşeği çaktı ve dünya karıştı...
Dün gece gördüm ki melekler meyhanede buluştular
Âdem'in toprağını yoğurup badeye vurdular

Gök "emanet" yükünü taşıyamadı
Adıma fal baktılar, divane çıktı.
Dün gece bana gamdan kurtuluş verdiler
O gece karanlığında bana âb-ı hayat verdiler
Zât ışığının parlaklığından beni kendimden geçirttiler
Sıfatların tecelli kadehinden bana şarap verdiler
Gerek seher-mübarekliği idi, gerekse gece-kutluluğu
O kadir gecesi ki bana bu taze beratı verdiler
Ondan sonra benim yüzüm ve vasf-ı cemal aynası
Ki orada bana zât cilvesinden haber verdiler

Hülasa eğer bu bağlamda ortaya koyduğum teorileri ispat için delil ve misallere bir başlasam, kitap olur veya hiçbiri fiilen nazarda olmayan birkaç konferans olur. Maksat bir konuşmadır. Ayrıca burada bu dünyayı bilen havas ile konuştuğumuz için teşrih, tafsil ve tavzihe ihtiyaç yoktur, bir işaret yeterlidir: "Evde kimse varsa bir söz kâfidir." Ben biliyorum ki evde bir kimse vardır.

Söz ne ile ilgiliydi? Konu neydi? Konudan çok uzaklaştık. Konuşmanın başlangıcı Jung ve onun kederli yazgısı hakkında idi, bilmiyorum, neden buralara geldik?

Söz Jung'un ruhu ile ilgiliydi: Jung'un ruhu deniz gibi yumuşak, heyecanlı, hareketli ve büyük idi; hava gibi pak, parlak vs. idi... Öyle bir ruh ki hastalarının muhtelif ve rengarenk şahsiyetlerinin kalıbına ustalıkla girebiliyor ve o yolla onlara nüfuz edebiliyordu; ruh hastalarının tedavisi ve psikanaliz olan mesleğiyle çok uyumlu idi, mesleğini seviyordu; başarıları daha çok ruhunun bu harikulade istidadına bağlıydı.

Fakat insanın ruhu, her ne kadar yumuşak ve güçlü olsa da eğer her gün bir şahsiyetin kalıbına, bedenine girer ve hiçbir zaman kendisi olmaz ve daima kendini başkalarında bulursa, hep kendi doğal boyutlarının dışına çıkarsa ve başka ruhların uyumsuz biçimlerini kendine alırsa, yorulur, incinir, zayıflar. Havsala, tahammül, sabır, güç ve hâkimiyetini kaybeder. İşte Jung işinin sonunda böyle oldu.

1962 yılında basılan *Vicdân-i Nâpeydâ-yi Âdemî*[95] (İnsanın Görünmeyen Vicdanı) adlı kitabında yayıncı, ondan kısa bir hal şerhi zımnında bu bilgin adama gönül bağlılığı olan benim gibiler için çok incelikli ve hassas olan bir mektubu yayınlamıştır.

Hikâye şöyledir: Ömrünün sonunda ona bir hasta başvuruyor ve kendisine yol göstermesini, duçar olduğu ruhsal dertlerini, sinirsel ve fikrî perişanlıklarını teskin etmede yardımcı olmasını istiyor.

Jung, önce kabul etmiyor, fakat genç hastasının peş peşe yaptığı ısrarlar karşısında tedaviyi reddetme kararında daha da netleşiyor; sanki bunun, ilmî ve tıbbî hayatındaki en son hastası olacağını biliyor gibiydi. Belki de o şundan dolayı çekinmişti: Ruhunun çok incindiğini ve kırıldığını, artık karmaşık, girift ve zor ruh hastalığı tedavisine girişme gücüne sahip olmadığını hissediyordu. Her halükârda uzun süre Jung'un ızdıraplarından biri, bu yaşlı ve yorgun bilginden çok ateşli bir biçimde kendisine yardım etmesini isteyen bu Suedli gencin ısrarlı müracaatları olmuştur.

Jung gence daha önce bir doktora başvurup başvurmadığını soruyor. Genç hemen şöyle cevap veriyor: "Evet, bundan birkaç yıl önce çok büyük ümit ve şevkle su tanrıçasının resminin karşısına diz çöküyor ve ondan bana yardım etmesini, bana teselli vermesini ve ömür törpüsü ızdıraplarımı sakinleştirmesini istiyordum. Ona çok itimat etmiştim, onun huzurunda çok virt çekiyordum, onun için en masumane ilahileri söylüyordum; ama bana yardım etmedi. Onun için çok nezir ve niyazlar yaptım, ne dese yapıyordum. Ona, binlerce ümitle kendi ellerimle yaptığım ve pişirdiğim paha biçilmez bağışlar takdim ediyordum, hediyeler sunuyordum; fakat hiç fayda etmedi. Hareketli dudaklarından hiçbir cevap işitmedim. Ağır sıkıntıları vardı, ama beni olduğum yerden bir adım ileri götürmedi. Her halde o dönem sona erdi, ama benim işim son bulmadı, daha da kötü ol-

[95] L'Inconscience Humaine

dum..." Jung, bu rapor karşısında çok hayretler içinde kaldı! Su tanrıçası mı? Bu genç ne diyor? Temiz divane. "Ben su tanrıçasına itimat etmiştim!!" Acaba su tanrıçası şifa dağıtan mıdır?

Jung hayrete düştü, bilmediği ilginç ve yeni bir hastalıkla karşı karşıya bulunduğunu hissetti. Bu hikâyeyi işittiğinde önce kendisini gülme tuttu; fakat birdenbire anladı ki hayır, bir psikologun, bir psikanaliz uzmanının, ruhla, hastalıklarla, acayip ve farklı ruh hastalıklarıyla ilgilenen bir kişinin asla gülmeye hakkı yoktur. Hasta bir ruh, her ne derse desin, söylediği şey, anlamsız, hezeyan ve perişan olsun yine de ciddidir, ciddiye alınmalıdır; psikolog, hastasının en manasız itiraflarından ve en saçma hezeyanlarından en derin anlamları ve en ciddi noktaları çıkarmalı ve algılamalıdır. Jung endişeye düştü, derin ve zor bir endişeye, düşünceye daldı sükût etti, öyle ağır bir sükût ki Jung'un güçlü endişesini, Manş'ın kin saçan tufanının acımasız ve öfke pençelerinin boğduğu masum batık gibi kendi içinde boğdu. Jung uzun süredir bu gencin kendisi için muamma olan bu karanlık içinde bir şimşek çakması ve bu hastanın ruhunun gizli ve hayret sırlarının onun (Jung) meraklı gözleri karşısında açığa çıkması için beynine çekiç vuruyor... Günler geldi geçti ve Jung kendisine hücum eden güç düşünce ve endişeler içinde boğulmuş gibi suskun kaldı; sükûtu uzun süre sonra sona erdi; genç hasta başlangıçta Jung'un, müracaatından hoşnut olmadığını, onu kabul etmekten gerçekten kaçındığını hissetti; Jung'un uzun sessizliğini başlangıçta çekince ve hoşnutsuzluklarının bir göstergesi olduğunu zannetti ve çok şaşırdı; birkaç kez Jung'un muayenehanesinin kapısını hışımla vurdu, aşındırdı, gitti ve tekrar geldi, ısrar ve... bitaplık, isyan ve hatta ihanet, kötü söz söyleme, sövme... Bunlar Jung'un ruhunda derin tesirler ve izler bıraktı ve Jung uzun süre ondan müteessir oldu. Genç şunları tekrarlıyordu: ... "Sayın Profesör! Herhalde siz bir şey bilmiyorsunuz, belki ne dediğinizi bilmiyorsunuz. Belki halkın, Jung bir hastayı tedavi etmede başarısız ve aciz olmuştur demesinden korkuyor olabilirsiniz. Siz, belki kendini Freud

olarak gören, kendini topluma ilmin dehası olarak tanıtmak isteyen kendiniz için, hastalığın tedavisini kabul etmek ve reçete yazmaktan kaçınıyorsunuz. Halkın, insanların Profesör Jung'a bak, Freud'un halefi, hasta bakıyor! Muayenehane açmış, reçete yazıyor?... Ve..."

Mütevazı, samimi, sadelik ve hulus dolu, riyasız bir adam olan ve asla düşmanlarının dahi acizlik, cahillik, korkaklık ve hodbinlikle suçlamadığı, bütün hayatını yüksek hayallerine ve bilimsel düşüncelerine vakfeden ve ruhu, insanlara, insanların hükümlerine önem vermeyecek derecede zirveye çıkmış olan Jung, onları görmüyor; aynı aşırı tevazu, sadelik ve alçakgönüllülüğüyle kendine dayanıyordu; kendi şahsiyetinin sağlamlığına güveni öyle tamdı ki asla hastalığı, insanlar kendisi hasta kabul ediyor, reçete yazıyor desinler demesinler derdi ve ızdırabına havale etmiyordu; onu bırakalım, Jung, o esnada o hastasının muammasından başka bir şeyi düşünmüyordu. Şu ilginç soru, onun yakasına yapışmış, sıkıyordu: "Benim hastam, neyden ızdırap duyuyor? Onun hastalığı nedir? Niçin doktorlardan çoğu bu ve benzeri sorulardan hiçbirini düşünmemişlerdir? Yoksa her hasta doktora başvurmalı değil mi? Her sinir hastası, ruh veya düşüncesinde gizemli bir dertten ızdırap duyan herkes ruh araştırmasından, psikiyatriden yardım almalı değil mi? Bu hastalar kriz hissettiklerinde bir doktora gitmiyorlar mı? Bir muayenehanesi olan, gazetelerde, kapı, duvar ve sinemada, bu tarafta, şu tarafta bir tablo, haberler, ilanları olan bu doktorlar arasında... Ben en iyi, doktor türüyüm, iyi, yeni, kıymetli doktorum; bu doktorlardan beri gelin! Topal eşeğin yükü bal idi. Başımda gül, hıyar, mamur üzüm bağı! Avrupa'dan, Amerika'dan yeni geldim, sudan geçtim! Daha yeni Amerika Birleşik Devletleri St. Goryas Dupitali medikmanı idim, bu geçen yaz tekrar gittim, yirmi gün oldu dışarıdan döneli; gelin, kutsal ziyaret yerlerinden geçerek İran'a geldim: "Misafirhane!"

Peki neden bu hasta baştan hiç doktor aramamış? Acaba onun derdi başka bir dert ve hastalık mıdır?! Bu genç, sahip olduğu

şiddetli ve tutucu dinsel duygular sebebiyle şifa bulmak için doktor yerine tanrıların peşine düşmüş olabilir mi? Her halükârda açık ve kesin olan, onun, tedavisi için hastaların mutat yaptığı gibi bir doktor aramamış ve doktorlardan hiçbirine itibar etmemiş olmasıdır. O sadece tanrılardan birine itimat edebilmiştir. Fakat yine şu nokta meçhul kalıyor: Niçin bütün peygamberleri arasından Georges (Cercis-Çev.), niçin bütün tanrılar arasından Anahita[96]? Niçin su tanrıçasının bozulmuş resmi?

En karmaşık bilimsel meseleleri, en müphem felsefi ve fikrî soruları çabucak çözen, cevaplandıran, çok süratli bir biçimde anlama, keşfetme ve çözme gücünde olmakla meşhur olan Jung, burada eli ayağına dolaştı, düşüncesi güçlükle çalışıyor, bir iş çıkaramıyordu. Haftalar gelip geçti, Jung, sükût, hayret ve tereddüt içinde çırpınıyordu. Bu hastanın muamması daha karmaşık ve daha karanlık hale geliyor.

Jung'un düşüncesinde ansızın bir şimşek çakıyor ve hastasının muammasını ortaya çıkarıyor: "Ha... Su tanrıçası! Anladım, bu Suedli hastamın niçin yıllardır su tanrıçasının çirkinleşmiş resmi karşısında diz çöktüğünü, saygıyla eğildiğini, ondan şifa dilediğini, ona güvendiğini, ondan beklenti içinde olduğunu, ona niyaz ettiğini anladım... Niçin su tanrıçası olduğunu, bu genç hastamın niçin gizemli susuzluktan ızdırap duyduğunu, bütün vücudunu ateşin kapladığı susuzluğun onu su tanrıçasına götürdüğünü anladım...

Jung, bu ani keşiften sonra söz konusu olan çok müphem soruları hemen çözdü ve bu cümleden olmak üzere bu susuzluğun ne olduğunu da bildi. Ayrıca hastasının hangi pınarın susuzluğundan muzdarip olduğunu bildi.

Hastasının hayatı yanmış bir çöl olarak gördüğünü, yüzleri kuru, bakışları, köhne yıkık kabirlerin köşe ve kenarından peyda

Anahita Roma'ya da gitmiş ve Afrodit (Aphrodite) adını almıştır. Bizim dilimizde de İfrit olmuştur; Müslümanların husumeti açısından, korkunç bir dev ile korkunç ve çirkin kadını adlandıran özel anlamıyla. (Anahita dişi tanrılardandır).

olan korkunç delikler gibi ruhsuz, bayat ve ölümcül... Buraya kadar gelince, yol hep susuz ülkelerden, topraklardan ve yakıcı korkunç çöllerden geçiyordu; hastanın gözüne orada hiç mamur yer, su, yeşil bir ağaç gölgesi gelmemiştir; bayındır bir yere doğru koştuğunda, karanlık bulutların gölgesini görmüştür; gecelerinin karanlık kalbinde şimşek çakıyordu, kurt gözü...! Şimdi susuzluk ve korku onu böyle dertli ve sersem yapmıştır.

Jung, hastayı tedavi etme ve onun sözlerine kulak verme, onunla tanışma, kendisini onun ruhuyla yakınlaştırma, Jung'un kendi sözüyle "onu hissetme" düşüncesinde oldu. Bu, bir psikologun işinin en zor aşamasıdır. Sadece Jung bu aşamaya erişmeyi biliyordu. En büyük psikologların bütün çabası, hastalarını tanımaya, onlarla dost ve içli dışlı olmaya odaklanmıştır. Hastayı tanımak, kendisiyle hastaları arasında tasavvur edebilecekleri en nihai düzeydir. Fakat Jung, bu sınırı da geçiyor, o noktaya erişiyordu, hastasını hissediyordu; ateşin sıcaklığını hissettiğimiz, sabahın yağmurlu, çiselenmiş havasının, otunun ve toprağının kokusunu hissettiğimiz gibi bir insanı da hissedebiliriz. Bu basit bir iş değil, tersine çok zor, çok heyecan verici, sersemletici ve acayip bir durumdur, anlatılamaz, nitelendirilemez bir iştir.

Jung, eserlerinde bir kimsenin nasıl hissedilebileceğini açıklamıştır. Onun bu konudaki beyanı öyle karmaşık ve derindir ki güçlükle anlaşılabilmektedir. Ben Farsça okurların özet bir aşinalığı için onu teknik ve bilimsel ıstılahlarından uzak bir biçimde buraya getirmeye çalışacağım:

Psikolog önce çalışmasının dakik bilimsel araştırma ve inceleme aşamasını, hastasının hayatı hakkında sahip olması gereken önemli bilgilerin hepsini elde edecek şekilde kat' etmelidir. Gerekli maddeleri derleyip topladıktan sonra tenkit, tertip, tahlil ve sonuçlandırmaya geçer ve burada hastasının hayatı, morali ve şahsiyeti konusunda açık ve kesin sonuçlara erişir.

Ondan sonra bu sonuçları psikolojide söz konusu olan çeşitli bilimsel esas, ilke, mesele, konu ve bakışlarla değerlendirir; on-

ları değerlendirmekle asli sebeplere, ince mantıksal ve bilimsel ilişkilere vakıf olur. Buradadır ki hastasının ruhundaki karanlık, müphem ve gizli noktalardan birçoğu, ona aydınlanır. Örneğin hastasının, niçin bulunduğu her şey ve karşılaştığı herkes, her şey ve her olay karşısında bilinçsiz ve irade dışı bir biçimde itiraz durumuna geçtiğini, ilk tepkilerinin bir tür öfke dolu eleştirel hoşnutsuzlukla iç içe olduğunu, herkes ve her şeyin çehresinde ilk bakışta bir muhalefet okuduğunu, ilk çatışmasının doğal durumunun, "dava", "saldırı" ve "sinirlilik" ile karışmış olduğunu[97] anlar... Bu durum şüphesiz onun bilinçli ve aydınlık vicdanının sonucu veya ürünü değildir. Bir karar almıyor, önceden düşünmemiştir. Eğer ön bir tefekkür ve kararla böyle yaparsa, bu doğal ve makul bir tepkidir ve herkeste vardır; ama mesele, karmaşık ruhsal bir muamma haline geldiği ve psikolog için incelenebilir olduğu -ki hastanın kendisi, kendi durumuyla ilgili hiçbir bilgi ve iradeye sahip değildir- zaman, bir taraftan o şekilde karşılaştığı bir kişi, şey veya olayın, itirazcı ve öfkeli karşılaşmasını icap ettiren hiçbir keyfiyet veya suça sahip değildir ve bunu kendisi aralıksız hissediyor ve durumu değiştiriyor, hatta kendini kınıyor, gerçi sahip olduğu özel bir gurur ve bencillik sebebiyle özür diliyle özür dilemiyor; ama yüzünde pişmanlık ve açık bir infial okunuyor; çabucak anlıyor ki bu durumu dahi hayatını da kendisine bağışladığı kimse, mesela babası karşısında edinmiştir. Bütün bunları anlar... Ayrıca hastası niçin özel bir fikrî ve ruhî duruma sahip olduğunu da anlar, Jung onu complication confuse olarak adlandırıyor. Bunun Farsçaya çevirisi zordur, ama kabaca "karışık girift durum" veya "karmakarışıklık" olarak çevrilebilir, yani geceleyin ateş oyunu manza-

Jung'un sözlerini okuduğum bu halde ansızın hafız'ın şu müphem ve ilginç şiiri benim için aydınlandı. Belki de ben onu ilk kez bunu onun maşukuna hitaben söylediğini anladım:

Ne diyeyim ki sana? Sen latif tabiatlı bir naziksin
Bir yerden sonra aheste dua edilemez!

Ama Hafız, psikanaliz bilmediği için bu durumu maşukunun, sevgilisinin latif tabiatının nazikliğine hamletmiştir.

rası gibi ruhsal durumlar: peyderpey patlamalar, karışık ve düzensiz renkler, patlamalar, saçılmalar, dağıtmalar, daralmalar, sıkışmalar, yayılmalar, cezpler, def'ler, sarsıntılar, feryatlar, korkutmalar, tehlikeler, aniden gelen ışık saçmanın ansızın gelen genel karanlığı... her halükârda her şey, her renk, her şekil, her tarz, öngörülemeyen, kestirilemeyen bütün her şey, beklenemeyen her şey, karmakarışık ve düzensiz her şey... tıpkı gece karanlığındaki, gökyüzünün siyah sinesindeki büyük, dikkat çekici ve tam ateş oyunu veya maytap ya da donanma merasimi gibi veya tıpkı peş peşe, düzensiz ve hızlı yanan ve sönen ve her defasında hızlı ve karmaşık parıldamaları bir renkte gerçekleşen ve gözü, olağanüstü bir iştiyakla ona şaşakalan, bütün bir varlığıyla ona bakan, onu seyretmeye dalan gözü inciten lamba gibi oluyor.

Jung, hastalarının ruhunun bu gizemli hallerinden bir çok çeşitli ve karmaşık misaller getiriyor ve ondan sonra psikoloji ve psikiyatrinin yardımıyla bu muamma hallerin örtük sırrının ortaya çıkarılabileceğini söylüyor. Burada psikolog, onun deyişiyle "hastasında bulduğu bütün düğümlerin kurşun oksidini açıyor".

Jung daha sonra bu önemli soruya cevap vermek için gayret gösteriyor: Bu yol nasıl kat edilebilir ve o menzile erişilebilir?"

Bu noktada Jung, bir takım işaretler öneriyor: Her ne kadar o araçlarla onu tanımaya, onun bilgisine erişilebilirse de bir psikolog için, onun imkânı muhaldir diyemesek de en azından çok zordur. Bu, muhale yakın bir zorluktur. Zira fizyoloji, kıyafet bilimi, renklerdeki duygu ve anlamların bilgisi, psikoloji, etnoloji, antropoloji, sosyal sınıfların antropolojisi, psikolojisi, şiir, irfani haller vs. bunların hepsinden yardım almalıdır. Bütün bu farklı alanlardan yardım istemelidir ki zor aşamaya, bir ruhu tanıma, onun mucizeleri, muammaları, boyutları, renkleri, durumları, özellikleri ve niteliklerini tanıma aşamasına erişilebilsin. Bu ilimlere tevessül, bu esasların psikolojiye kuru ve mekanik intibakı şeklinde değil, bilakis onun bakışında olgunluk ve ihtiyat oluşturuyor.

Örneğin psikolog, kıyafet biliminin yardımıyla, göz, kaş ve yüz yoluyla, dudakların yerleşme tarzı ve çene şekli yoluyla ve vücut biliminin yardımıyla, hastanın boyutları, durumları, hareketleri, ölçüleri ve portresi yoluyla, hastanın esrarengiz derununa nüfuz edebilir ve o geçilmesi çok zor ve kapalı ülkeye ayak basabilir.

Mesela bilmek gerekir ki bazı vücutlar, tepelenen, ayakaltında ezilen toprak veya hamurdan bir heykel gibidirler; bu heykel kendi üzerine öyle dövülür ki adeta yere yayılır, başka bir ifadeyle enlemesine gider.[98] Bunlar genellikle sevimli, şefkatli, kaba[99] sallanmaz, mülayim, ortanın iyisi ve galiz ruhlara; dostluk duygusu, dostluk, anne veya baba sevgisi, sıla-i rahim, komşulara hal hatır sorma, topluluklara uğrama, hastaları ziyaret, gelin, damat veya oğul ya da kız torunları sevme ve okşama, Cuma ikindileri, Berat geceleri vs. mezarlığa gitme gibi mutat hislere vs. sahiptirler.

Oldukça şişman ve uzun, tek kelimeyle hayli "hantal" kimseler de vardır. Bunlar öyle aşırı büyüktürler ki insan onlarla ilk karşılaştığı anda, neresine bakacağını bilmez, az bir tereddütten sonra bakışını somut bir yerine yönlendirir.

Bunların ne tür insanlar olduğunu havsalam almıyor. İyi de değil. Okurların ondan su-i istifade etme ihtimali ve onun böyle kimselerle intibakı bakımından mutsuz veya mutlu olma ihtimali var.

Bazı kimseler de vardır ki insan onları uzaktan gördüğünde, sırttan yere düştüklerini, omuzlarının arka tarafa meyilli olduğunu ve biraz sırttan birbirine yaklaştıklarını hissediyor; öyle ki böyle bir kimse ceketini sırtına çekiyor ve ceketinin yakası genellikle sürekli düşer, sarkar; ceketinin iki tarafı sürekli birbi-

98 Kısa boyluluk veya şişmanlık, bunun dışındadır. Örneğin Ali, kısa boylu ve şişman bir adammış, ama bu özellikler onun için geçerli değildir.

99 Kaba (doroşt), haşinden (héşen) farklıdır. Kaba burada latif ve rakîkin karşılığıdır.

rinden uzaklaşır; kemeri sırttan içeri gitmiştir; eğer yüzüne bakmaz da sadece vücuduna bakarsan, ön ve arkasını doğru göremezsin, ilk bakışta geliyor mu gidiyor mu anlamazsın; zannedersin başı, omzunun üzerine devrilmiş olarak konulmuş; tıpkı kedi şeklinde yapılıp bedenden ayrı olan ve çocuklar kedi heykelin başını omzunun üzerine tekrar yerleştirmek istediklerinde yanıldıkları gelinciklerin başı gibi.

Onların genellikle kendilerine has bir yürüme şekli var, tıpkı fıtığı olan kimseler veya yeni sünnet olmuş çocuklar gibi. Bunlar yürürken ayaklarına çok dikkat eder, ayaklarının birbirine yakın olmamasına ve uzun adım atmamaya özen gösterirler. Adım attıklarında, ayaklarını kaldırma noktasından tekrar koyma noktasına kadar kat ettikleri seyir hattının kavisi o kadar azdır ki düz çizgiye çok yakındır ve kavisli bir çizgi yerine bir dikdörtgenin üç kenarını kat ederler; yani ⌒ şeklinde değil ⊓ şeklinde adım atarlar. Bunlar, zayıf, hakir, değersiz, paracı, çok pis ve pespaye aşağılık, pinti, sıkı, kavgacı, iddiacı, gürültü patırtıcı insanlardır; örneğin onların çocukları çok ayakkabı parçalar, eşleri ve aileleri, eve giriş çıkışlarda dikkatli davranmazlar, eve zarar verirler, çocukları kapıyı neredeyse camlar kırılacak şekilde sert çarpıp kapatırlar...

Bazıları her zaman öne eğik hareket ederler; onların yürümelerinden önden yürüme, ileri atılma ve atağa geçme hissedilir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vücudu ve siması ile ilgili *Nehcu'l-Belâğa*'da yaptığı bir tasvirde şöyle diyor: "Uzaktan gelirken adeta yüksek bir dağdan kopup gelen bir kaya gibi iner; yürürken biraz öne mütemayil idi..." Söz konusu kişiler yürürken hücum, hamle, öne atılma, ilerleme, sahiplenme vs. açıkça görülür. Onlar ruhlarında da böyledirler. Bunlar istediklere şeye ulaşırlar, eğer ulaşamazlarsa tehlikeli olurlar; bir yere gütmek istediklerinde, oraya gitme ve ulaşmanın dışında bir şey düşünmezler. O durumda artık hiçbir işle veya fikirle meşgul olmazlar. Hiçbir olay onları hedeften alıkoyamaz. Yolunun başında bir engel görürse, her ne pahasına mal olursa olsun o engeli kaldırır, bü-

yük zararlar görse de bunu yapar, çok büyük tehlikeler getirse, sonuçlar çok uğursuz olsa da bu kötü durum ve ihtimalleri görmez, hissetmez, hedefe gitme esnasında hiçbir şey, hiçbir kimse ve hiçbir yere dikkat etmez; gözlerini en uzak noktadan, hareketi başlattığı noktadan hedefe diker, kilitler. Hedef, gözlerine görünmeyecek kadar uzak olsa dahi yine de bakışları aynı yöne aynı inatçı pozisyona olur. Buradan Paris'e gitmek isteyen ve gözlerini yola çıkma anından Paris'in farazi noktasına dikip yoluna devam eden kimseler gibidir. İslam Peygamberi'ne bakın: Hicri altıncı yıl: Henüz Medine havzasının dışında bir yeri elde etmemiş; bırakın Mekke'yi fethetmeyi, Medine'nin kendi içinde dahi münafıklar ve onların başı Abdullah bin Übey henüz itaat altına alınamamış. Bu durumda iken Hz. Muhammed, hedefi büyük ve güçlü dünya imparatorluklarına hâkimiyet olduğu için gözlerini oralara dikmiş, bu hâkimiyeti düşünüyor. Aynı günlerde Roma imparatorunu ve İran şehinşahını İslam'a davet ediyor ve tehdit ediyor!

Bazı insanlar uzun boyludur. Bunlar, üç türlüdür: Birinci gruba girenler, ilk bakışta açıkça uzun görünürler; gözlerimiz onları görür görmez, ilk yargımız uzun boylu oldukları şeklinde olur. Bakanın duygusunda bıraktığı ilk tesir, onların uzun boyluluğu olur.

Bunlar, sade, sade, sade insanlardır, ben Peygamber'in tersine, ahmaktırlar demiyorum. Çünkü insanın kötü söz söylemesi iyi değildir. Sadece sade, düz, sıradan; sadenin sadesinin sadesi olduklarını söylüyorum; o kadar ki onlarla konuşur, sohbet ederken, saatte birkaç kez onların söz, düşünce, yargı ve hareketlerinden dolayı insanı gülme tutar; iyi insanlardır. Bazı insanlar onlardan hoşlanmaz; menfur değillerdir, ama sade ve saftırlar, sevilecek sadelerdir veya insanın hoşlandığı ya da en azından bizar olmadığı sadelerdir...

İkinci grup uzunlar, dikkatli bakıldığında bir hayli uzun görünen insanlardır: O kadar uzundurlar ki onlara bakarken başını yukarı kaldırman ve şapkanın veya külahının düşmemesi için

özel bir çaba harcaman gerek. Bunların durumu, boy atıp havaya uzanan ve çok yükseklere çıkan, fakat o kadar çok yükseklere çıktıktan sonra sanki neden bu kadar uzadım ve buralara kadar geldim diye pişman olup eğilen ve aşağı doğru yol almaya çalışan biraz da muvaffak olan ağacın durumuna benzer: Bunlar da aynı şekilde yukarı doğru gider gider gider, çıktığı yerden iki omzunun arasından aşağıya, yere bakar ve bir anda pişman olur ve boşuna bunca yeri geldiğini düşünür, insan böyle uzamamalı der ve aşağı inmeye karar verir ki bu yüksekliğin fazlasını telafi etsin. Burada çok uzun boyluların boyun arkasından omuz bölgesinde göğse doğru biraz eğildiklerini görüyoruz. İnsan ilk bakışta onların kambur olduğunu zanneder; Hâlbuki hiç böyle değildir. Kambur değillerdir. Ünlü "fıskiye, yükselince baş aşağı olur" yasası gereği kötü işten pişmanlık duyup vazgeçmiştir.

Pekâlâ bunlar ne tür insanlardır?

Bilmiyorum, hayır, asil Meşhetlilerin deyişiyle biliyorum, ama söylemeyeceğim.

Üçüncü grup, tasvirleri, portreleri bakan kişilerin gözüne düştüğü ilk anda yüksek boylarına değil, vücutlarının inceliği ve zayıflığına dikkat ettikleri insanlardan oluşur. Bu ikisi aynı şey değildir. Bu kimseler, o kadar seyredilecek noktalara sahipler ki bakış, onları seyre dalıyor ve onların arasında kayboluyor, şaşıp kalıyor; tıpkı ansızın büyük, dikkat çekici ve çeşitli bir sergiye veya güzel ve büyük bir şehre giren saf köylü gibi; bu köylünün, bakışını bunca görülmeye değer ve çekici şeylerin, türlü çeşit ve rengârenk güzelliklerden kurtarması ve örneğin bu serginin sınıflarının birkaç tane olduğunu veya bu şehrin uzunluğunun ne kadar olduğunu anlaması için çok uzun sürecek.

Gözün, hatta en keskin, en zeki ve en hoş zevk gözlerin bile vakıf olduğu en son şey, onun çok yüksek olmasıdır; uzun boylu demiyor, kesinlikle boyu uzun da demeyecek, yüksek vücutlu, boylu poslu, uzamış endamlı, çok yüksek vs. diyecek. Bu nitelik ve tabirlerin farklılıkları manada değildir; çünkü bunların

hepsinin manası aynıdır; farklılık, -uzun boylu, boyu uzun, uzamış boy poslu, boyu yüksek ve yüksek boylunun metrajı bakımından birbirine tam olarak eşit olsalar da- bakan kişinin bu üç grup insandan her birinin uzun boyuna baktığında kendinde yaşadığı duygudadır. Bundan dolayı, kelimelerin mananın dışında ruhlarının da olduğunu söylerler; mefhumun dışında duygularının da olduğunu belirtirler, kelimeler de tıpkı insan gibidirler: İnsanın akıldan başka duygusu da vardır, beyinden farklı olarak gönlü de vardır... Bazılarının bütün vücutlarının ağzı açıktır, geniştir; bedenlerinin uzuvlarından her birinin ağzı ve kenarı, kullanım çokluğundan dolayı törpülenmesi gibi kalıyor. Gözlerinin köşesi yok. Kaşları hep birlikte başlıyor ve hep birlikte de tamam oluyor, üstelik genellikle insanın beklentisinin olmadığı bir noktada onların çenesi, soğuktan omuzlarının içine batan insanın başı veya zulüm gören çocuğun başı gibidir. Bunların burnunun başı, ucu kara tahtaya yazmaktan hep törpülenen alçıdan yapılmış tebeşir gibidir ya da mantar başı gibi saf, eğri ve yuvarlak olmuştur; tam olarak hangi noktada son bulacağı belli değildir.

Bunlar, tembel, bunak, yapışkan ve tutkal bir ruha sahipler; fikirlerinin hiçbir etkisi yok; eşyaya, şahıslara ve tabiat manzaralarına bakışları tıpkı mumlu kâğıda dökülen, gidip gelen, ama hiçbir yerde tutmayan su damlaları gibidir.

Hayatta, düşüncede, duyguda, dünyada, dinde, estetikte, sanatta, zevkte, her şeyde kanaat sahibidirler, azla yetinirler. Hülasa bunlar "azlık" insanlarıdırlar, çok kıt, sabırlı, yavaş, hareketsiz, heyecansız, meraksız, gamsız (aynı zamanda üzülmeleri de mümkündür), her şeye razı ve genellikle iyimser kimselerdir; ahmakça bir düzeyleri vardır, ama bütün bu faziletleri, kendi kıt duygusal ve kıt idrakli lütfuyla elde etmişlerdir. "Muhtasar", "faydalı", dertsiz tasasız, intizamlı, göründüğü gibi insanlardır! Bütün övünç ve hamasetleri, her zaman "vaktinde" gelmeleridir.

Aksine bazılarının vücudu, uçlu, gagalı ve keskindir; bedenlerinin azalarının kenarı, yeni kırılmış cam veya kristalin ağzına ve-

ya kenarına benzer. Burunları, yüzlerine konulan farksız ve donuk azaları, yalnızca gözlüğü dayamak için değil, koku çekmek ve nefes almak için de değildir, bunlara ilaveten bakan kişi, ilk bakışta bunun burun olmadığını, vahşi bir kuşun gagası olduğunu hisseder, şahinin gagası gibi, hayır, daha çok ağaçkakanın gagasına benziyor. Ağaçkakan gagasıyla ağaç gövdesini bir darbeyle delip parçalar. İnsan ilerlediği zaman ister istemez biraz geri gider, gagalamak isteyen dövüş horozunun öfkeli olması gibi. Onunla en yumuşak görüşme, en dostane karşılaşma, en hoş terennüm ve en güzel sohbetlerimizde de keskin gagasının ruhumuzun derinliklerini kazıdığını hissederiz; her zaman tehdit edicidir. Onun karşısında insanı hiçbir zaman huzur ve eminlik duygusu kuşatmaz... Bu dudaklar asla onların ağzının kenarı değildir. Gerçekte iki ayrı varlıktırlar. Dudak, çok yanlış ve kıt bir tanımdır. Eğer dudak olsalar, dudak gibi olmaları gerekir; ama dudak değiller. Dudak nedir? Dudak, insanın ağzının kenarıdır. İşi nedir? Dudağın işi:

1. Ağzı açmak ve kapamak.

2. Lokmayı almak, derlemek, parçalamak ve de yiyip içerken el ve ağza yardım etmek.

3. "B", "p", "f", "m", "v" gibi dudak harflerinin telaffuzunu temin etmek.

4. Taklit yapmak, alay etmek, ıslık çalmak, öpmek, şaşırmak, üflemek, şişirmek, inlemek (vay, vah gibi), işaret etmek, cart çekmek, bir dudağı diğeriyle ıslatmak, gülümsemek (tür ve kısımları), ısırmak, dişlemek, çiğnemek, yalamak, tatmak, emmek gibi bazı talî işleri yapmak.

Ancak bu tip bireylerin dudakları, bu işlerden hiçbirini yapmaya yaramaz. Elbette aklın delaletiyle bu görevleri yerine getirir; fakat bakan kişi, asla bunu hissetmez, bu dudakların başka bir şey için oraya geldiklerini zanneder. Aslında bu iki dudağı yüzün misafiri olarak algılar, onun ailesinin azalarından biri olarak değil. Ayrıca bu iki dudağın, sanki hiçbir şekilde işbirliği

yokmuş, birbiriyle irtibatı yokmuş, birbiriyle uyumluluğu ve tanışıklıkları yokmuş gibi, her biri kendisi içinmiş gibi hisseder. Yaygın mutat dudaklar, bir olayın, bir işin iki tarafıdır, iki ortak ve işbirlikçidir, birbirine uygundur, birbirine açık olurlar, birlikte kalkarlar, birlikte dinlenir, teselli bulurlar, birlikte bir şeyi alır veya tutarlar; görevlerini yerine getirip başka işleri olmadığında, burun ve bıyığın gölgesi altında, ağzın kıyısına uzanırlar. Bu durumda daimi ve birbiriyle uyumlu bir birim veya ünite oluştururlar. Her yer seçkin bir altlık ve dalmış, batmış bir üstlüktür; her yerin menfi kavis üstlüğü vardır, kavsinin altlığı müspettir. Birlikte bir köşeden başladıklarında naziktirler. Birbirinin ölçüsüyle, birbirleri gibi, birlikte gitgide büyürler, en alt vasata dalar ve bu üst noktada seçkinlik kazanır veya hisseder. Birbirinin üstüne geldikleri zaman, üst dudağın seçkinliği alt dudağın aşağıda olması dolayısıyla söz konusu olur, oldukça düzenli, uygun ve kalıpsal, onları tam birbiri için yapmışlar, tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş misali. Hayır, kesinlikle Allah bu iki dudağı birbiri için yaratmıştır. "Allah tahta yontan değildir, ama birbirine uygun olarak yerleştirir", dudaklar genellikle iki mutlu çifttirler, asla birbiriyle ihtilafları yoktur; akitlerini gökyüzünde Allah kıymıştır, tıpkı ortasından uzunlamasına bölünen acur gibidirler! Ancak şimdi sözünü ettiğimiz tipin dudakları birbirine zıttır, muhaliftir, birbiri için yapılmamışlar gibi. Bilmiyorum, belki de gönüldaş, ruhdaş, samimi dosttturlar; ama zahiren birbiriyle uyumlu değiller; birbirini seven yoğun ve yorgun iki güzel kız kardeş, asla birbirine yaslanmaz veya su kuyusunun yanında saatlerce sessiz bir biçimde oturmazlar; kimse bu iki dudağın, alt dudakla üst dudağın bir çehre olduğuna, birbiri üzerinde bulunduklarına inanmaz; hayır daima birbirlerinden ayrı olduklarından, aralarında mesafe olduğundan söz etmiyoruz; aksine genellikle birliktedirler, yan yanadırlar, birlikte çok vakit geçirirler, ağzı kapatacak şekilde üst üste dururlar; ama bu durumda onlara bakan kişi, birbirine denk düşmediklerini, uyumlu olmadıklarını, birbirine uygun olmayan bir kalıp olduğunu hissederler, ortaya çıkan zaruretten

dolayı birlikte olmaları ve aynı işi birlikte yapmaları gerektiği gibi, her biri, bir diğerinin yarısı değil, her biri kendisi için birdir, tamam, olgun ve bağımsızdır. Mutat dudaklar genellikle birbirinin tamamlayıcısıdırlar. Yani insan, önce bir olduklarını ve tıpkı ortadan dakik olarak ustura ile ikiye bölündüklerini, üst üste bulundukları zaman ilk durumlarının göründüğünü ve usturanın izinin, çini bir kâseyi yaparkenki veya bir duvar çatlarkenki iniltiye benzeyen ince bir çizgi şeklinde veya bilerek kesmekle meydana gelen zarif bir yarık veya çatlak şeklinde göründüğünü hisseder.[100] Fakat bu dudaklar hiçbir zaman böyle değildirler, tıpkı yuvalarının ağzına kepçe vuran veya göğüs ve karınları görünecek şekilde sırt üstü yatan hoş renkli ve şeffaf iki yılan yavrusu gibi, şeffaf, ince ve dalgalıdırlar, fakat sahip oldukları tehlikeli güzellik, onlara bakanı, ürkünç cazibeye duçar eder, başlarını kaldırıp onlara gözlerini odaklandıramaz; tıpkı bir taşın üzerinde uzanıp yatan hoş çizgili bir yılanı gördüğünüz an gibi: Ona nasıl bakarsınız? Bakışınız, bir gülün üzerinde uçan, ama ne giden ne de konan bir kelebek gibi olur... Bu noktada ne gibi bir halde olursunuz? Korkuyla karışık bir lezzet, lezzetle karışık bir korku; hem hoşlanırsınız, hem de korkarsınız, hırsızca bakarsınız, gözünüzün anlayacağı, gönlünüzün anlamayacağı şekilde; bakışınız, uyuyan bir kaplanın alnının üzerine konan ve göz kapakları üzerinde eğlenceyle pençe atan, ama kaplan uyanmasın veya hissetmesin diye korkuyla, ihtiyatla ve yavaşça hareket eden, sürekli, şevk ve heyecanla, aheste ve kaçacak vaziyette oynayan bir kuş gibidir ya da çayın soğumasına izin vermeyen, semaverin fincana dökülen kaynayan suyunu öyle sıcak sıcak içmek isteyen sabırsız bir çocuğun dudakları gibi... Evet, bakan kişinin bu bir çift yavru yılana bakışının böyle bir durumu vardır! Bu tip dudaklar öyle yan yana uzanırlar ki sanki birbirinden hoşlanmazlar, her zaman bir şeyden oldukça bizar olan bir insanın durumuna sahiptirler; bu durumda onların dudakları nasıl birbirinden bizar olurlar? Bu tür du-

[100] M. E. Chandel, Derriére les masques, s. 39.

daklara sahip olanlar, birbirine tam olarak uymazlar, uyumlu değildirler, birbirine denk düşmezler, birbirinden hoşlanmazlar, her biri kendisi içindir, her biri birdir, birbirinin yarısı değil. Bunların ruhu da böyledir; hayatla, dünya ile, her şeyle, herkesle, hatta kendileriyle ilgili olarak da ruhları böyledir. Bunların dudakları, ağzın girişi değildir; herkesin burnunun altında hazırlanan çukur/kuyunun[101] ucu değildir; onların yüzünün samimi, uyumlu, mutlu azalarından biri değildir; sanki ruhlarının kuyruğu, kendilerinden bir bölüm, kendilerinin ağızdan çıkmış gizli bir parçası, onun kenarlarında, dış alemle, hava ve soğukla temas neticesinde donmuşlar ve maddi bir şekle bürünmüşler. Biz gerçekten bedenlerinden parça, azalarından bir aza olduğunu zannediyoruz. Yanılgı. Bu dudaklar, yüzün dil, bakış ve renginden çok ilginç ve şaşırtıcı iç kavgaları anlatır. Bu tür dudakların çok da güzel olması mümkündür, en güzel dudaklar olması da mümkündür, ama yılan yavrusunun güzelliğine sahipler. Çok şeffaf ve saydam olmaları mümkündür, çok latif ve hoş olmaları da mümkündür; bu dudaklar güzel coşkulu, heyecanlı ve hoş gidişatlı da olabilirler; dalga vurdukları zaman bir meleğin güzel ruhunun hoş ve çekici cezbelerine sahip olabilirler; ama bir yavru yılanın güzel sinesi gibidirler!

Bu tip dudaklar, dünyanın en doğru sözlü dudaklarıdır. Bunlar asla maslahata binaen kendilerini gösterişe götüremezler, her zaman oldukları gibidir. O kadar masum, iyi niyetli, sadık, samimi, iyi ve açıktırlar ki gösteriş yapamazlar; yalan, hile, riya, maslahat ve topluluk rengi tanımazlar. Bu tip dudakların, öfke, bizarlık ve uyumsuzluk göstermede kendilerine özgü yetenekleri söz konusudur. Bu üç durumu, aynadan daha açık, konuşandan daha dakik, yazardan daha doğru, şairden daha ateşli ve ressamdan daha mahirce yansıtır, söyler, terennüm eder, okur, tasvir eder. Psikolog, bu tiplerle karşılaştığında, büyük bir şans yaka-

[101] Açıklama: Bu satırların yazarının "herkesin burnunun altında hazırlanan çukur/kuyu"dan (metinde geldiği gibi) maksadı, insanın ağzıdır.

lamış demektir. Çünkü hastasını tanımak için, tabii eğer akıllı ve zeki ise, en iyi, en mutmain ve en konuşkan şartları eline almış demektir; ama burada sadece psikoloji ilmi ve psikanaliz bilgisi yeterli olmaz, ayrıca psikolog bunların dışında anlayışlı, anlaması güçlü bir bakışa da sahip olmalıdır. Evet, anlayışlı bakış. Bakışlar da insanlar gibi çeşitli türlerdedir: Budala bakış, yüzeysel bakış, şair bakış, ressam bakış, zahit bakış, temiz bakış, pis bakış, ağır, tembel ve bunak bakış, yemek... için bakıp gören kimsenin bakışı, iyi görmek, iyi tanımak... için bakan kimsenin bakışı ve de başka ifadeyle: Hintli bakış, Çinli bakış, Sami bakış, Yunan bakışı, Batılı bakış ve de tek boyutlu bakış, iki boyutlu bakış, çok boyutlu bakış ve sayısız boyutları olan bakışlarla, mürekkep, karmaşık, yüz yönlü, hareketli ve gezgin bakışlar.[102]

Bu meyanda başka bir takım bakışlar da var; bu bakışlar, şeylere ve şahıslara öyle bir bakarlar ki tasavvuru mümkün değildir. Böyle bir bakışın, mesela bir mabedin kapısının üstünü veya kızıl rengi ya da siyah rengi veyahut yüksek bir minareyi veya bir grubunun sessiz hayretini nasıl gördüğünü tahmin edemiyoruz. Bunlar genellikle gördükleri şeyi az anlatırlar; zira böyle olunca başkaları o şey konusunda onlara erişemez, o şey başkaları için daima ilginç bir muamma olarak kalır ve onları ya şüpheyle, özürlülükle, ya şiirle veya mübalağa vs. ile suçlarlar. Örneğin bir mabedin kapısını mavi görürlerse, başkaları onu görme özürlü olmakla suçlarlar! Bunların insaf ölçüleri yoktur; bunlar, böyle bir gözün, tozlu bir ayna ve dökme cıvadan daha az gören veya daha kötü gören rayiç gözlerin ölçüsüyle, bir kapı çerçevesinin üstünün rengini seçemeyeceğini insaflıca değerlendirmezler!! Renklerin manası, durumu, ruhu, duyguları, akrabalığı, yabancılığı, dostluğu ve düşmanlığı onların bakışına böyle

[102] Bu ıstılahlar tamamen kıyafet ilminin teknik terimleridir. Biraz alışılmış olmadığını görürseniz, bu ilmin İran'da henüz bir zemininin olmaması ve onun diliyle aşina bir geçmişimiz olmaması nedeniyledir. Fakat gittikçe kendi yerini açmaktadır. Gezgin bakış, diğer bakışlardan farklıdır; diğer bakışlar, iki otomobil lambası gibi sadece donuk, somut ve kalıpsal bir çerçevede bakarlar, ama gezgin bakış...

görünür. Onlar, kelimeleri, insanları, dostları, düşmanları, tanıdıkları ve yabancıları ve de tabiatın maddi şeylerini öyle anlarlar. Onlar renkleri bizim gördüğümüz şekilde görmezler. Biz zannederiz ki onlar ya yanılmışlar ya da renkleri değiştirmişler. Mesela yeşili mor, moru mavi görürler; biz ise görmeyiz. Bizim için bunların renkleri birbirlerinin yerine nasıl aldıkları ve gördükleri aydınlanmış değildir. Hatta bazen onların gözünde mavi mordur, mor da mavi; mor ve mavi yeşil, yeşil ve mor da mavidir ve üçü de bir renktir. Belki de mor ve yeşile mesela mavi diyorlar, ama yine de mavi görmüyorlar. Onlar mavi diyorlar, ama o bizim gözümüze gelen mavi değil, onlar belki hem mavi, hem mor hem de yeşil olan bir rengi görüyorlar. Bu bakımdan da bu üç kelimeden her birini o renk için kullanıyorlar. Belki de mavi dedikleri zaman, mavi renk anlamında demiyorlar, belki maksatları, suyu olan bir renktir veya rengi olmayan su. Evet, belki de onlar rengi hiçbir zaman görmüyorlar, belki de ben bu mor rengi veya yeşil rengi görmüyorum demek istedikleri zaman, bu rengin mavi olduğunu, yani su renginden olduğunu söylemek istiyorlar. Belki de "mavi" sözcüğü, onların dilinde başka bir anlama geliyor. Belki de su, onların his ve algısında başka bir renge sahiptir. Belki onların gönlü mavi olmak istiyor da ondan mavi görüyorlar. Bu psikolojide bir hakikat değil midir? Belki de su onlar için bir hatıradır; belki de onlar mavi renkle veya su ile gizemli ve büyüsel bir bağa sahipler. Belki de geçmişlerinin, suyla söze ve anlatmaya gelmeyecek şekilde ilişkileri olmuştur. Mavi dediklerinde, hem mavi rengi, hem suyun renksizliğini, hem de onların özel hayatlarının su ve denizle olan esrarengiz hatırayı dile getirmiş oluyorlar; bütün bunları birlikte algılıyorlar, mavi dediklerinde, kim bilir; tıpkı "Floransa" kelimesi gibi: Picasso için ve özellikle Jean Paul Sartre için Floransa'nın değişik anlamları vardır; Sartre için Floransa şehirdir, güldür, kızdır ve aynı zamanda gül şehridir, şehrin kızı ve gül kızdır; aynı zamanda Floransa[103] sesinde Sartre büyük ne-

[103] Florence

hir[104] ve altını[105] duyuyor, Floransa'dan büyük nehrin güzel ahenkli Seylan ve cereyanını hissediyor, altının yumuşak ve okşayıcı parlaklık ve yakıcılığını ve de sonunda Floranca kelimesinin onunla (ence) tamamlandığı ve hoş tınılı tanıdık ahenk gibi tedricen yavaşlayıp sessizliğe doğru inen dilsiz "e" harfinin müphem ve sonsuz cazibesini duyumsuyor; o ahenk, o tını, somut ve belli bir anda ansızın kesilmeyince, ebediyen devam edecek, sonsuza kadar sürecek diye düşünüyor, öyle hissediyoruz. Pirinçten bir boş kaseye vurduğumuz bir darbenin ses tınlaması gibi... ne zaman susacağını bilmiyoruz, öyle zannediyoruz ki başka sesler ve başka olaylar, kendilerini göstermezlerse, onun elastiki sesini sürekli dinleriz. Böylece Sartre şunu hissediyor ki Floransa -zarafeti bir şairin hayaline benzeyen hoş edalı, nazlı ve tatlı hareketli bir kız gibi- ırmaktan (Fleuve nehri) ve altın (Or) süslerinin cilvesinden geçtikten sonra bu ahengin sürekli ve ebedi sesiyle eşzamanlı olarak, utanarak, güzel ve latif uyumlulukla kendisini teslim ediyor ve daima kendisi sanda bulunuyor. Ayrıca Sartre'ın gözünde Floransa, uzun ve ince raks (bale) eldiveni gibi güzel, cilveli, cazibeli, her zaman sessiz, genç, çekici, namuslu, evli, kıymeti meçhul, eşinin gözünde tanınmayan ve anlaşılmayan bir kadındır: O kadın, Sartre'ın çocukluk zamanının sessiz filmlerinde oynayan bir kadındı, Sartre onu seviyordu; o kadının adı da Floransa idi".[106]

Sözcüklerin bazıları için ne ve nasıl anlamlar ortaya koydukları, hangi manalara geldiklerini, nasıl zevk verici tatlı ve ızdırap verici duygu, boyut, hatıra ve keşmekeşlere sahip olduklarını görüyorsunuz. Belki bazılarının gözünde renkler de böyledir. Biz bilmiyor, görmüyoruz, biz bu noktada bu grupla aramıza mesafe koyuyoruz. Suhreverdi'nin küçük, girift, kıvrak ve özlü bir kitabı var, onun için seçtiği isim, oldukça ilginçtir: *Akl-ı Sorh/Kırmızı Akıl!* Acaba sorh, burada kırmızı anlamında mı-

104 Fleuve

105 Or

106 Bkz. Sarter, *Şiir Nedir?* Hirmend Dergisi, Sayı: 1, 1346, Meşhet.

dır? Yani öyleyse bir kırmızı manto veya bir kan gibi mi? Asla! Buradadır ki Fransız M. Chandel'in Farsçaya hoş, doğru ve açık çevirisi olan şiirini de Farsça konuşan okurların anlamadıklarını belirtelim. Hatta çok tanıdık şair dili olan çok akıllı bir şair okudu ve anlamadı, ben hayretler içinde kaldım. Orada M. Chandel şöyle diyor: "Ah! Yine başıma renkler, boyalar döktüler, ne kadar haşin, ne kadar acımasız! Bu renkler beni çok incitiyor... Onunla yeryüzünden ayrılıp elele birlikte yolculuk yaptığımız esnada gökyüzünün göğsünü yarıyor ve zirveye çıkıp renkleri yeryüzüne bırakıyoruz ve yer, gök ve çok geniş uzayların hep renksiz olduğu, her renk ve boyadan yıkanıp arındığı yere kadar erişiyoruz. Orada artık yer yok, her şey gök. Yaratılış hep mavi çalıyor, orada bütün renklerden kurtulduk. Orada Alfred Hitchcock'ın vahşi ve korkunç güvercinleri gibi, sadece bir ağacın, bahar dostlarının başparmağının okşamaları altında açtığı kış vurmuş bahçenin üzerinde renkler uçuyor ve başıma akın edip beni öteki dünyanın temiz ve renksiz göklerinin yüksek damından yeryüzüne, bu kötü kokulu boyacı dükkanına atıyorlar: Ne vahşi ve incitici kuşlar! Ah ki kızıl ve siyah gagalarıyla beni ne kadar acımasızca yaralıyorlar! Niçin âlemin en güzel hayalci şairinin hayalini kızıllaştırıyorlar?! Neden bir pirin arzusunu karartıyor?! Bu yaşlı şairin, bu dünyada hayalden başka, arzudan başka neyi var? Niçin böyle yapıyorlar?"[107]

Bunları geçelim, bu problemlerin hepsi, bizim eğitimimizden, doğru olmayan eğitim-öğretim tarzımızdan kaynaklanmaktadır. Öğrenciler bir şekilde buna maruzdurlar, öğretmenler de bir şekilde. Her ikisi de dili öğrenmeden, dil ilmiyle, dili tanımakla, dil eğitim öğretimi ile meşgul olmadan önce kendi şahsi hayat işleriyle, maddi meseleleriyle, şahsi maslahatlarıyla meşgul olu-

[107] Şiirin metni ve özellikle bu kıtanın seferde mi, konuşmalarda mı söylendiği hususu hatırımda değil. Ben hatırımda olan şeyi ezberden kısaltarak söyledim. Okuyucular eğer onun tam metnine başvurmak isterlerse, *"Mecmua-i Âsâr u 'Âşâr-i Monkur Şandel"*de orijinal diliyle bulabilirler: *L'oeuvre complet de M. E. Chandel*. Paris. 1959.

yorlar. Hiçbirini eleştirmek istemiyorum. Hepsi hayat ve toplumun boğucu ve şaşkın eğilip bükmeleri ile kıvrımları içinde tutulmuş, tıpkı karmakarışık bir örümcek ağına düşüp de çıkmak için çırpındıkça daha çok tutulan, duçar, esir ve bağlı hale gelen, yani batan sinek gibi. Bu çabalarının sonu da açıktır: Örümcek, avladığı ve ağına attığı avının kanını yavaş yavaş emer ve biçare av da her an örümcek ağlarının daha sert, daha sağlam, daha fazla ve daha acımasız bir biçimde el ve ayağını bağladığını, ruh, hayat bakiyesinin ve kanının da her an daha da azaldığını, her an daha zayıf, daha biçare, daha sessiz ve daha umutsuz hale geldiğini kendi gözleriyle görür... Ve sonunda kurumuş, buruşmuş, boş bir sinek parçası olur, olsa olsa sadece örümcek için yoldan geçenlere gösterip şöyle diyeceği bir yadigâr olur: Bu, gösterişli, heyecanlı, şen şakrak, mutlu, gür sesli bir sinekti; ben onu avladım ve onunla bir güzel karnımı doyurdum. Bu da onun tortusu, bir vakit var olmuş olan sineğin hatırası! Bu böyledir: Ne öğretmen kendi öğretim ve tarif işine erişiyor, ne de öğrenci kırk beş dakika içinde kuru, resmi ve kalabalık sınıflarda yüzeysel derslerin dışında bir şey öğreniyor; kuşkusuz böyle bir maarifte ve öyle bir fakültede tayin edilmiş tahmilî devlet programları kalıbında ne öğrenilebilir ve ne öğretilebilir? Bu fakülteler, tıpkı kadınlara mahsus mersiye okuma meclisleri gibidir; dinleyici bir köşede oturur ve siyah çarşafının altına gizlenir ve diğer bin yerde minberi olan ve dolayısıyla kendini mümkün olduğunca çabuk diğer yerlere ulaştırması gereken, çoluk çocuğu için bir lokma ekmek tedarik etmekten başka bir şey düşünmeyen ravzahan (mersiye okuyan) da acele ve yorgun bir biçimde minbere çıkar ve âhî der ve tamam! Bu onun yoluna gider, o işine. Bu arada tanınmadan kalan şey, dindir ve ondan bir yerde iz ve eser kalmayan şey, irfani ve dinî duyguyu uyandırmak, beslemek ve verimli kılmaktır. Söylenmeyen ve meçhul kalan şey ise, vahiy dilidir ve ayetlerde var olan, kimsenin tanımadığı ve tanışmadığı onca yüksek anlamların dilidir. Bu dil bilinmiyor ki binlerce mesajı olan ve Allah'ın yeryüzündeki bu yakınıyla konuştuğu ve o yakının da vakıf ol-

madığı bu kutsal Kur'an'ın içi açılsın. Kitap, Allah ile aynı ruhtan olan ve benzeri yakının evinde öyle kapalı, tozlu ve meçhul... Bu insan ki yarısı O'ndandır, diğer yarısı da yerden, tortulaşmış kuru topraktan, kötü kokulu, kör, sert, soğuk çamurdan, sonrası keder! Öyle garip, yabancı ve meçhul kalıyor. Her ne kadar insan onu aziz biliyor ve her gece başının üstüne koyuyorsa, onu ziyaret ediyor, öpüyor, saygı duyuyor, kutsallaştırıyor, yüceltiyor ve taziz ediyor; ona imanı var; uyurken, ezberlediği Kur'an ayetlerini okuyor, kendi yalnızlığında, zamanın rahatsız ettiği anlarda, hayatın gamları canına, ruhuna ağırlık yapıyor; muzdarip, hasta ve dertli oluyor. Umutsuz, çarpıntı tutmuş ve perişandır. Her ne zaman kendini muhtaç, umutsuz, yorgun, zayıf ve biçare hissediyorsa, her ne zaman gönlü, canı zamane çocuklarının elinden kanlanıyor, her kimden, hangi şeyden bizar oluyor, eziyet görüyor, inciniyorsa; ateş vücuduna hamle yapıyor, kalbi delice ızdıraba düşüyor: Her ne zaman dünya gözünde karanlık, ürkünç, taş kalpli ve yabancı oluyorsa, her ne zaman bir durumu varsa ve Allah'a tapma cezbesi ve o metafizik ve semavi dostuna (Refîk-i Âlâ) aşk, içini doldursa, ruhunun derinliklerinde aşk ve ihlastan gazel ve şarkı terennümü başlıyor, gönlü yıldız yağmuru oluyor, bir durum ortaya çıkıyor ve onun hatırına düşüyor, dünya, ondaki her şey ve yeryüzü... ilk yarısı, topraktan olan yarısını unutuyor ve baştan ayağa Allah'ın ruh nefhası oluyor; her şey o semavi yarı, o ilahi temiz nefes onun kalıbına üflenince, bütün bu durumlarda, bu en iyi ve en aziz durumlarda, Kur'an'ı, yanında, kendisiyle, karşısında, kendisinde, hayal, düşünce, göz, gönül ve sinesinde tutuyor, ona dokunuyor, onu öpüyor, üzerindeki tozu temizliyor; kâğıt olmuş, parçalanmış, fare yemiş, yanmış, rutubetlenmiş sayfalarını elden geçiriyor, sahaflık işleminden geçiriyor, ciltliyor... Bütün bu durumlarda Allah'ı, vahyi, yaratılış felsefesini, o emaneti, o yasak ağaç meyvesini, o yitik cenneti, o kuru çamuru bir an hatırından çıkarmıyor... O çamur ki Allah, ona kendi ruhundan üfledi ve ona hayat verdi, hareket verdi, meleklerine secde ettirdi; kendi özel hasların en yakını ve yüce hareme özel

en yakın mahremi yaptı, onu ilk kez melekutun gizlilik ve iffet harimine getirdi, Allah her zaman yalnızdı ve en yakın meleği dahi oraya giremezdi, ama insanı oraya aldı; onunla ona öğrettiği isimlerle konuştu, gizli sırrını ona emanet etti, bütün kâinatın gözünden gizlediği kendini ona ayan etti, kendini kendisinin bu topraktan yakını karşısında "itiraf" etti...

Ah! Allah ne ızdırap duyuyor! Şimdi bakıyor, Kendisini tanıması, bu gizli ve meçhul hazineyi tanıması ümidiyle insana, yere ait olan bu kalıba, bu bedene kendi ruhundan üflemiş, insan için bütün bunları yapmış; ama gel görelim Allah şimdi bütün bu destanlardan sonra bakıyor ki kendi insanı, Kur'an'ı aziz ve üstün tutuyor, kitabını değerli biliyor, daima onu hatırında tutarak uyuyor ve kalkıyor, kalbi O'na imanla aydınlanmış ve tutuşuyor... Ama ... Ama onun, kitabın dilini, Allah'ın dilini iyi idrak etmiyor! Allah bundan ızdırap çekiyor.

Allah'ın yüksek arzusu insandır. Tanrı'nın nazik, hassas, latif ve kırılgan hayalidir insan, ama insan bilmiyor, bilmiyor. İnsanın bilgisizliği Allah'a ne kadar ızdırap veriyor! Ne kadar büyük ızdırap! Ona öğrettiği ve ondan dolayı kendini bütün meleklere üstün kıldığı isimler unutulur mu? Bunca ızdırap niye? İnsan istemiyor mu? Hayır, asla, Allah'a aşk, ilk "Elest" sabahında kabul ettiği bir emanettir. O halde neden vahiy diliyle doğru tanışmıyor?

Bu sorunun cevabı ne kadar ızdırap vericidir!

Çünkü insan, ayetleri açık ve doğru okumak ve böylece vahiy sözünü kolayca ve emin bir biçimde anlamak için Arapça öğrenme fırsatı bulmuyor, o fırsatı yakalamak için çalışmıyor!

Suç kimin? Suç, ne Allah'ın ne de Allah'ın benzeri, yakını olan, yarısı toprak, yarısı Allah'tan olan insanındır. Suç bizim maarifimizde, kuru, zorlamalı, dayatmacı, jakoben ve sınırlı eğitim öğretimimizdedir. Hata, bizim yeni maarifimizde, eğitim öğretimimizde öğretmenle öğrenci arasında, uzak, kuru, yabancı, güvensiz, tatmin etmeyen korkunç bir ilişki olmasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir durumda, böylesi şartlarda, bütün bu sı-

kıntıların, sınırlılıkların, sosyal ve ekonomik hayatın baskı ve engellerinin, bu dünya için öğrenmesi gereken karışık, beyhude ve sıkı hususların var olduğu şartlarda, öğretmenden yaraşır biçimde öğrencilerini vahiy diliyle tanıştırması ve öğrencilerden de Allah'ın mesajlarının ayetlerinin olması gerektiği şekilde öğrenmeleri nasıl beklenebilir!

Bizim modern hayatın bu dramatik ve meşum gösterisine tanık olmamız gerekir. Bu gösteride herkesle konuşma dilini öğrenmemiz ve Allah'ımızla konuşma dilini unutmamız ve gittikçe Allah'ı tamamen unutmamız gerek ya da eğer imanımıza sadık kalırsak sadece Allah'a ibadet etmeli, O'na duada bulunmalıyız. Bu Allah'ı hoşnut kılmıyor; zira Allah insanı başka bir niyaz ve ihtiyaçla yarattı, Allah'ın insandan başka bir beklentisi var. Melekler, hiçbir isyan olmaksızın, hiçbir tereddüde mahal vermeden daima Allah'a taparken, Allah'ın karşısında rüku ve secdeye giderken, Allah niçin insanı, yarısı toprağa, yarısı ise Allah'a ait olan bu isyankâr ve günahkâr varlığı seçti? O'nun sadece tanınmaya, meçhul kalmamaya ihtiyacı olmuştur; O, hiçbir düşünce ve duygunun marifetiyle çıkarılamayacak bu gizli hazinenin insan, bu esir, topraktan tutsak eliyle çıkarılmasını istemiştir.

Öldürücü bir ızdıraptır, hazine olup ta bilinmemek! Hazine olup da viranelerde unutulmak! Büyük bir ızdırap ve acıdır, âlem olup da dünyaya sahip olmamak! İlim olup ta alim bulmamak! Güzel olmak, ama görülmemek; feryadın olması, ama duyulmamak, nur olup aydınlatmamak, ateş olup ısıtmamak veya yakmamak, aşk olup gönül bulmamak, ruh olup bir kalıba girmemek, pınar olup bir susamış görmemek, mesaj ve peygamberin olması, ama bir kimseye sahip olmamak; Mesnevi'nin olması, ama bir okuyucu görmemek, müzik aletinin olması, ama çalacak elin olmaması... Ne diyeyim? Allah'ın olması, ama insanın olmaması!

Şimdi hastayı tanıdıktan sonraki aşamaya geliyoruz. Bu aşama, psikoloğun hastasını tanıdıktan sonra hissetmek için çalışması gerektiği bir aşamadır. Hissetmek, tanıma sonrası aşamadır. Bunu herkes bilmez. Suyun akıcı, renksiz, her biri belirli özellik-

lere sahip iki unsurdan oluşan bir madde olduğunu bildiğimiz zaman, onu tanımış oluruz, ama kendimizi, Temmuz sıcaklarından dara geldiğimiz, ızdırap duyduğumuz, şakaklarımızın yaz hararetinden şiddetle çarptığı, güneşin ateşinin teneffüsü zorlaştırdığı ve sıcaktan çarpıntıya kapıldığımız esnada ansızın soğuk, duru ve büyük bir havuzun yanına vardığımız zaman, elbiselerimizi çıkarır, havuza atlar, başımızı suyun derinliklerine daldırır ve havuzun dibinde gözümüzü açarız... İşte burada suyu hissederiz.

Ayrıca kuru, yakıcı ve kavurucu bir çölden susamış ve yanmış vaziyette geçtikten sonra bir çeşmeye vardığımız ve bütün yüzümüzü suya daldırdığımız zaman su içer ve serinleyip doyarız. Burada da suyu hissederiz.

Tanımak, mesela filan şeyin kırmızı gül olduğunu bilmemiz gibidir. Hissetmek ise o gülü koklamamız gibidir. Tanımak; aşk veya kinin insanda meydana gelmesi mümkün olan ve bu durumda insanın kararsız ve değişken olduğu, perişan olduğu, gözünün bir yeri doğru görmediği, dost ve yabancı bütün bireylerin onun karşısından geçen gölgeler olduğu, gözlerinin renginin değiştiği, gözlerin küçüldüğü, insanın işaret parmağını genellikle burnunun üstünden iki kaşın arasına koyduğu, yüzünü sağ tarafa döndürdüğü ve gözünü bir yer görmeksizin pencereden dışarıya yönelttiği, hayır, af edersiniz, bakışını pencereden dışarı attığı bir durum olduğunu bilmemiz gibidir:

> *"Çöl parlıyor*
> *Ay suskun idi!*
> *Hayır, Ya Rabbi!*
> *Ay parlıyor, çöl suskun idi!"* [108]

Ancak hissetmek, aşk ateşinden veya kinin baskısını bütün bir ruh ve bedende bulmak ve göğüs üzerinde baskı yapan ve teneffüsü güçleştiren ağırlığını hissetmekten ibarettir...

[108] Benim gibi yanılmış ve yanlış söylemiş olan İhvan Ümid'in "Merd ve Morekkeb" kıtasından bir beyit.

Jung, burada bir insanın nasıl hissedilebileceğini açık bir biçimde söylemiyor. Fakat şunu söylüyor: Eğer psikolog, hastasını hissedebilirse, her şey hallolmuş demektir; zira bu durumda hasta, medyatörün uyuttuğu "süje" gibi psikoloğa ram olur, bütün serkeşlikleri yok olur ve ehlî bir güvercin gibi doktorunun ellerinde zevkli bir uykuya daldığını ve artık uyanmak istemediğini, hatta gözünü açmak zorunda kalmamak için göz kapaklarını da kapattığını, onun elinde en küçük bir hareketten, hatta göz açıp kapamaktan bile kaçındığını hissediyor.[109]

Eğer hasta, psikoloğunun kendisini hissettiğini algılarsa, her ne kadar mağrur, serkeş, aceleci, telaşlı, öfkeli ve takatsiz olsa da yavaşça kendini psikoloğunun iradesine teslim eder, ram olur, "bir güvercin yavrusu gibi onun elleri altında hareketten kaçınır. O, yumuşak ve sevimli, şefkatli parmak uçlarıyla güvercinin baş ve boynunun küçük tüylerini okşar ve Çinli şairin deyişiyle altındaki zarif ve küçük tüyler görünsün diye böğürlerindeki tüylere yavaşça üflerken, güvercin başını keyiften kendine çeker, gözlerini zevkten kapatır ve hiç konuşmaz, hiç kanat çırpmaz, hiç hareket etmez, hiç rahatsızlık vermez, acele etmez, sanki rüya gibi; ama rüya değil, uykuda gibi, ama uykuda değil, şaşkındır, şaşkın!"

Jung şöyle diyor: "Bu durumda hasta artık kendini, dışarıdan gelip muayenehaneye giren ve muayene olmak için Sayın Profesör Jung'a başvuran şahıs olarak hissetmiyor. O geçmişini, psikoloğunu tanımadığı bir geçmişi hatırlamıyor, tasavvur edemiyor; çok yıllar olmuş, o yaşıyormuş, ama onsuz; düşünüyormuş, ama onu değil; hissediyormuş, ama onu değil. Nasıl olur da o yaşadığı halde onunla hiç tanışmadığını, hiçbir irtibatı bulunmadığını, onunla yabancının yabancısı olduğunu bilmiyor.

[109] Burada Hz. Ali'nin onca gürültü koparmış, ama kimsenin anlamadığı şu sözü aydınlanmaktadır: Ene 'abdun min 'ıbâdi Muhammed (Ben Muhammed'in kullarından bir kulum). Muhammed'in getirdiği din için konulan ve teslim olmak anlamına gelen "İslam" adının hikmeti ve insanoğlunun Tao karşısında teslim olması gerektiğini söyleyen Lao-Tsu'nun felsefesinin hikmeti.

Mesela önceki yıllarda, her ikisinin geçitte, yolda, kaldırımın kenarında, bir sinema salonunda, bir okulda birbiriyle karşılaşmalarının, göz göze gelmelerinin, bakışlarının birbirine düğümlenmesinin, ama sonra ansızın hissiz, izsiz, tesirsiz, hatta birbirine dikkat etmeksizin veya görmeksizin geri dönmelerinin, her birinin başka bir şeyi düşünmesinin, birbirini fark etmemelerinin, birbirini çıkartmaksızın, tanımaksızın, birbirini iki yabancı gibi görüp geçmelerinin mümkün olduğunu düşündüğü zaman, şaşkınlıktan, hayretten ağzı açık kalıyor! Böyle bir şey olabilir mi? İnanılacak gibi değil, mümkün değil, nasıl olur da birbirimize bakarız, ama tanımayız; göz göze geliriz, ama gönüllerimiz haberdar olmaz; gözlerimiz birbirinin resmini kendinde görür, ama yüzlerimiz kızarmaz; aniden birbirimizin karşısında dururuz, ama nabzımız farksız, her zamanki atışlarını izlemiyor! Bu olur mu?

Elbette biliyor: Kendisi yıllar olmuş, kendisi var mı, o varmış, ama tanıdık değilmiş. Biliyor ki yıllar olmuş, o onun gözünde, şimdi var olan ve onun tanımadığı binlerce, yüz binlerce başka insanoğlu, başka kıyafetler, başka görünüşler ve başka bakışlar gibi olmuş, hatta adını bile duymamıştır. Adı var olduğunu bildiği, ama tanımadığı diğer milyonlarca isim gibi, kulağına, belleğine, ruhuna ve gönlüne yabancılaşmıştır. Belleği ona şöyle diyor: Yıllar olmuş Profesör Jung'u tanımayalı, adını duymayalı, resmi ona nakşedilmeyeli ve onu asla hatırına getirmeyeli; ancak duygusunun ona inancı yok, hafızasının tanıklığını yalan sanıyor ve onun daima ruhunda bulunduğuna, resminin her zaman kalp duvarında asılı olduğuna, onun benim duygu çadırımın sütunu olduğuna inancı tamdır; bu çadır nasıl kaldırılmış ve bu sütun yok olmuş? Acaba olur mu?

Jung şöyle diyor: Bu duygu, eski aşinalık duygusu, dostluk duygusu, hastanın doktoruna karşı yaptığı sorumsuzca durum (sorumsuzca veya teklifsizce kelimesine çok dikkat edin: Burada ondan, öz, kaynak ve mananın sahip olduğundan daha çok beklenti içinde bulunuyor. Sorumsuzluk, sorumsuzca davranış,

yakınlıktan, akrabalıktan daha ileri bir durumdur; yakınlık aşamasından sonra bu aşamaya varıyoruz) ve her zamanki özellik duygusu, psikolog doktorda da meydana geliyor. Jung, psikoloğun nasıl bu duruma eriştiğini ve hangi yolla böyle bir duyguyu kendinde meydana getirebildiğini açıklamıyor, ama hastasıyla bu ruhsal ve duygusal yakınlık aşamasına nail olmuş psikoloğun ruhundaki iz ve tesirlerini açıklıyor.

Jung şöyle diyor: "Bu durumda psikolog da kendini, muayenehanesinde oturan ve örneğin Sued'den kendisine bir hastanın başvurduğu doktor olarak hissetmiyor, onda gitgide şu duygu meydana geliyor: Bu genç artık ona başvuran hastalarından biri değildir; Reçete, tıbbî öğütler, bilimsel nasihatler, tavsiyeler, ruhsal kılavuzluklar, sadece bu ikisi arasında bir bağ oluşturmuyor, aynı zamanda öyle bir sorumsuzluk, öyle bir teklifsizlik meydana getiriyor ki bu durum, yavaş yavaş onun çehresinde özel bir yakın ve aşina duygu tesis ediyor. Bu duyguyla ise onu rahatça bir yakın olarak görebiliyor, addedebiliyor". "Kendi yakını", kendisine rahatlıkla "Sen" diyebilir; o da kolaylıkla "ben" diye hitap edebilir. Genellikle fikir ve sözde onu kendisiyle karıştırır, birbirine girdiklerini hisseder; ama hastasının kendisine, kendisinin de hastasına hulul ettiğini bilmez. Bu öyle karmaşık, müphem ve çözülmez bir sorun oluyor ki asla aydınlanmıyor... (Bu duygu, Hallaç, Ebu Said ve diğerleri gibi vahdet-i vücud ariflerimizin kendileri ve Tanrı hakkında söylediklerine çok benziyor. Bu durumda Şehit Hallaç Hüseyin b. Mansur, kendini divanece evden dışarı atıyor ve adeta kendisine ateş düşmüş ve yangın varmışçasına, yanıyormuşçasına Bağdat sokak ve çarşılarında koşuyor ve bağırıyor: Leyse fî cubbetî illallah/Bu elbisemde Allah'tan başka bir şey yoktur), ene'l-hakk! ene'l-hakk! ene'l-hakk... (Merhum Hacı Mirza Habib'in deyişiyle ben Allah'ım, ben Allah'ın, ben Allah'ım...)

Jung'a göre bu hayret verici ruhsal durumda psikolog da onu daima tanıdığını, yeni gördüğünü, ama her zaman onunla yakın ve aşina olduğunu hissediyor; yeni geldiğini, ama her zaman

yolunu gözlediğini, yeni karşılaştıklarını, ama her zaman birbirlerini aradıklarını hissediyor; biribirini yeni bulduklarını, ama birbirlerini kaybettiklerini ve her yerde birbirlerinin peşinde olduklarını, birbirinden bir iz bulmak için her tarafı kolaçan ettiklerini, aramadık yer bırakmadıklarını, herkesin onu aradığını hissettiklerini hissediyor; şimdi birbirine tanıdık ve dost olduklarını hissetmiyorlar, dostlarını bulduklarını hissediyorlar. Birbirine yakın olduklarını söylemiyorlar; çünkü iki tenin birbiriyle yakın "olmaları" mümkün değildir, yakın "imişler", şimdi yakınları seferden tekrar dönmüştür; hiçbir şey yeni ortaya çıkmamıştır, sadece bir intizar son bulmuştur, bitap, dertli, acı ve uzun intizar, beklenti bitiyor...

(Mezhebimizde ilginç ve güzel bir öykü var, bu öykünün Jung'un böyle şairane ve güzel bir şekilde bahsettiği bu durumla özel bir benzerliği söz konusudur. Hikâye şöyle: Şia fırkasının temeli "bekleyiş" üzerindedir. Şia, intizar/bekleyiş demektir. Şia mezhebinin yerine intizar mezhebi denilebilir. Bu isim ve sıfat, bu mezheple çok uyumludur. İmam Sadık'a "Allah katında en iyi ibadet nedir?" diye soruyorlar. İmam "intizar!" diyor, "muntazır/bekleyen olmayan bizden değildir; intizar, dinimiz, sünnetimiz, geleneğimiz ve ibadetimizdir". Mezhebimizde intizar ruhsal bir durum değildir, olumsuz bir sorun değildir, bir eylemdir, olumlu bir eylem: "Amellerin en iyisi beklemektir.? Neyi beklemek? Kurtarıcının, Mehdi'nin zuhurunu, gelişini beklemek; dünyayı insan için temiz yaşamanın çok zor olacağı şekilde fesat ve zulmün kapladığı bir durumda ortaya çıkıp kıyam edecek, intikam alacak ve hayat yolu dünyayı adalet, özgürlük ve mutlulukla dolduracak kişiyi beklemek. Güzel "Ferac Ba'de'ş-Şidde"[110] cümlesinin manası budur). Geleceği ve şiddet ve zorlukları hayattan kaldıracak ve insanlığa kurtuluş, kolay-

[10] Bu aynı zamanda bu konuda çok yüksek ve derin bir kitabın adıdır.
(Ferac Ba'de'ş-Şidde, zorluktan sonra kolaylık, sıkıntıdan sonra ferahlık, kederden sonra huzur gibi anlamlara gelir-Çev.)

lık, rahatlık, mutluluk ve kurtuluşu armağan edeceği vaat edilen kişiyi bekleyiş, intizar.

Bu yüzden bir Şiinin, bir bekleyenin bütün işi, ümidi, sözü, davranışı, ibadeti ve duası, her zaman, her gün, her gece, her an şu olmalıdır: "Allâhumme 'accil lenâ feraceh" (Allahım! Bizim için onun gelişini hızlandır, zuhurunu serileştir, onu gönder ki el ve ayaklarımızın bağlarını çözsün; onu gönder ki bu zincirleri intikamcı kılıcıyla kırsın, darmadağınık etsin. Biz kurtuluş için ısınıyoruz, zulüm haddi aştı, yeryüzünün çehresini zulüm kapladı. Biz şimdi kurtuluş, Mehdi'nin çıkışı, adalet ve mutluluğa her zamandan daha layığız, daha uygunuz. Sabrımız taştı. Bizi bundan daha çok küfrün esaretine layık görme!...) Burada güzel bir nükte vardır: Bu İmam, Şianın gözünün daima yolunu gözlediği, her an çıkış ümidini taşıdığı ve ruhunun büsbütün bekleyişini kendinde bulundurduğu vaat edilen kişi, her zaman diridir, bu dünyada, bu yeryüzünde ve bu insanlar arasındadır. Belki de bizden birçoğu onu birden daha fazla görmüştür, ama tanımamıştır. Zuhur zamanı gelip de kıyamı başladığında birçoğu onu tanıyacak. Onu daha önce görmüşlerdi. Ama onun o beklenen vaat edilen imam olduğunu asla tasavvur etmiyorlardı. Daha da güzel nükte burasıdır: Tam dikkat buyurun: Şimdi Şiiler, intizar gelenek ve adabı üzere sebat etmiş olup gerçekten intizar mezhebini takip eden, hep bekleyen, zuhurunu her dakika, her saniye iple çeken, zuhuru için Allah'a yalvaran kimseler, birbirine el verdikleri vakit, birkaç kez birbirini şiddetle sıkarlar, bugünküler gibi samimiyet üzerinden değil! Hayır, kemik derdi veya el romatizması ya da parmak eklem yerleri derdi veyahut da el ayasındaki bezelerden muzdarip olup sıkıntı çeken hastanın elini muayene eden bir doktor gibi bu halis Şiiler, elinizi tutunca böyle sıkarlar, başparmaklarıyla sizin elinizin içine birkaç kez sağlamca baskı uygularlar, adeta bir şeyin peşinde olurlar, evet bir şeyin izinde olurlar. Bu yolla elinizin kemiğinin olup olmadığını anlamak ister. Niçin? Çünkü rivayette şu gelmektedir: Her zaman yolunu gözlediğiniz Va-

at İmam ve kurtarıcınız, sizin aranızdadır, yaratılmışlar arasında, insanlar arasında yaşıyorlar, ama kimse onu tanımıyor; hiçbir işaretle tanınamaz, o. Onda sadece bir işaret vardır, onu başkalarından ayıran bir işarettir. O da şudur: Onun elleri öyle yumuşak ve latiftir ki kemiği yoktur, zorluktan sonra kolaylık ve ferahlık için gelen vaat edilen beklenenin ellerinde kemik yoktur. Bu nedenle Şii olduğu ve intizar mezhebini seçtiği için gece gündüz bütün bir ömrünü Kurtarıcı İmamı aramakla geçiren Şii, bir an bile onu beklemeyi unutmuyor, daima bu kaybolmuş büyüğünü bulma peşinde koşuyor. Şianın asla huzuru yok, Şiilerin huzuru yok; zira hep bir şeyi kaybetmiştir; bir şeyi mi? Ne diyeyim? Kendi kurtarıcısını, İmamını, özgürlük bahşedicisini, gelecek olan ve kendisini zalimlerin esaret bağından, bütün hayatını kirleten pis fesat bataklığından kurtaracak olan kimseyi kaybetmiştir. Böyle bir kimse her zaman endişeli ve perişandır, her zaman arayış içindedir. Daima Mehdi'nin, vaat edilen İmamın peşine düşüyor; onun hayatı intizar etmesi, bekleyiş içinde olmasıdır; bütün ömrünü kemiksiz ele, mutlak lütuf, muhabbet, kurtuluş, ihlâs, samimiyet ve şefkatten yoğrulmuş sevgili, hoş, latif ve yumuşak ele ulaşmak için herkesin elini sıkmakla geçiriyor; evet, zincirleri kırması, sıkıntıları ve güçlükleri kaldırması, hayatı ferac, kurtuluş ve açılımla doldurması, bu gözün, vefalı yolunu uzun, acı ve ateşli bekleyişinin ızdırabını okşayıcı ellerinin okşayışı ile dertli ruhundan temizlemesi gereken el, evet böyle bir el, şüphesiz kemiksizdir...

Evet, eğer şans yaver gider de bu bekleyen, intizarda bulunan Şii, bu "intizar mezhebi"nin mümin takipçisi, gece gündüz bütün ömrünü aziz kaybının peşinde muzdarip, erimiş, perişan ve dertli bir biçimde geçiren bu mümin takipçi, ansızın kemiği olmayan eli sıkar, hisseder ve o olduğunu anlarsa, ne yapacak? Ne olacak? Bu konuda ne kadar çok tavsiyelerde bulunmuşlardır: Eğer bulur ve idrak ederseniz, kendinize hâkim olun, kendinize dikkat edin, kendinizi muhafaza edin, tutun, feryat etmeyin, aklınıza mukayyet olun, gürültü koparmayın, divane olmayın, sabredin, taham-

mül edin, yavaş olun, sakin olun, onu bulmuşsunuz, eteğinden elinizi çekmeyin, onu bırakmayın, tekrar kaybetmeyin, o sizin için kalacaktır, sizi kabul edecektir; ama öyle feryat etmemeniz, öyle tahammülsüzlük göstermemeniz gerekir, ki insanlar, halklar bilgili ve bilinçli olsunlar, zaleme/zalimler[111], onun canına, ruhuna, felaket getirdiklerini, senin canına felaket getirdiklerini anlasınlar; çünkü henüz vaat edilenin zuhuru yaklaşmamıştır, henüz Allah onun kıyam etmesini emretmemiştir. Henüz "ferac saati" gelmemiştir. Sen, beklenen İmamına zuhur vaktinden önce erişirsen, zamanından önce intizarların son bulmuşsa, bilmen gerekir ki Allah seni ona layık görmüştür, seni yaratıklar arasında mütemayiz kılmıştır, müstesna yapmıştır; sen iyi intizar çekmişsin, sadıkça yolu gözlemişsin. Senin bekleyişin, kesinlikle diğer bekleyenlerin bekleyişinden daha zor, daha sıkıntılı ve daha ızdırap verici olmuştur. Sen kurtuluş için, şiddetten sonra ferac için çok tahammülsüzlük yapıyordun; Şiilerden birçoğu gibi yasa, âdet ve teklif üzerinden her zaman namazda "tacîl" duasını okumuyordun; "'accelallâhu Teâlâ feraceh" (Büyük Allah, onun gelişini hızlandır) duasını diline getirmiyordun, vicdanının derinliklerinde bu duaları yapıyordun, sadece gözün yolda değildi, ruhun, gönlün, bütün varlığın ve hayatını yolun başına koymuştun, bu yol işinden bir an bile uzaklaşmadın, bu kapıdan bir saniye bile gözünü ayırmadın. O halde şimdi Allah, İmam ve vaat edilen, sabretmeni, tahammül etmeni, sakin ve sessiz olmanı istiyor; sen İmamın sırlarının bekçisisin; sen onun eminisin; sen onun mahremisin; sen ki İmamın havasından olmuşsun. Rivayetlerde geldiğine göre böyle bir kimse, kesinlikle Ali ailesindendir, asil seyitlerdendir ve dolayısıyla İmamın yakınıdır.[112]

111 Zaleme, Şia'nın, gâsıp yönetime ve onunla irtibatı olan ve işbirliği yapan herkese atfen geçerli ıstılahı. Çünkü Şia, yönetimin İmamın hakkı olduğuna inanıyor ve hükümeti kendi pençesine alan herkesi gâsıp olarak kabul ediyor. Bu yüzden de gâsıp ile gâsıbın yardımcılarını her zaman zaleme (zalim'in çoğulu) olarak adlandırıyor.

112 Daha fazla bilgi için bkz. Feraca Ba'de'ş-Şidde, Farsça karşılığı; Mehdi, Mev'ûd-i Edyân, Âhiru'z-Zemân, c. 13; Bihar'ul-Envâr, Dâru Müstetir-i Fransevî, Çev. Muhsin Cihansûz; el-Mehdî Seyyid Muhsin Sadr; 'Alâimu'z-Zuh'ur.

Doğrudur, mezhebi intizar mezhebi olan ve hayatı o kaybı aramakla geçen, ruhu daima heyecan ve korku içinde, gözü onun yolunda olan kimse için bu beklenmeyen anlarda sabır ve sessizlik...! Fakat Peygamber'in ve özellikle İmam Sadık'ın dilinden "sırrı saklama" hususunda ve İmam'ın, gayp ilmini bilenlerin vakıf olduğu ve bize kapalı olan maslahatlara binaen insanların, özellikle zalimlerin gözünden gizli olması hakkında o kadar rivayet var ki... Burada hak Şia mezhebinin diğer iki ilkesi olan taklit ve takiye meselesi gündeme geliyor; taklit, şu demektir: Her Şia[113] (Şia takipçi, taraftar anlamına gelir) hakkaniyet, takva ve bilinçle İmamına inanırsa, onun emir ve nasihatlerini taklit etmeli, dediği şeyi nedensiz ve niçinsiz uygulamalıdır. Dinî ve mezhebî emir ve nehiylerden ve İmamın görüş ve hükümlerinden bir kısmının gerçek hikmeti ona meçhul kalsa, hatta zahiren makul olmasa da böyle yapmalıdır; zira aklın hükmü, şuna dayanır: Eğer ilim ve takvasına derinden inandığımız kimse, bir söz söyler veya bir hüküm ortaya koyar da bu söz ve hüküm aklımıza uymaza bile onu kabul etmemiz ve pratiğe aktarmamız gerekir. Burada aklımızı da mahkûm etmemiz gerek. Evet, burada aklı aklın kendisi mahkûm ediyor, kendisine başvurduğunuz usta, iyi niyetli ve bilgin doktoru körü körüne taklit etmeniz gibi. Eğer bu doktor aklınıza aykırı bir emir verse veya öneride bulunsa, akıl ne yapar? Doktorun hükmüne mi boyun eğer yoksa aklın hükmüne mi? Şüphesiz burada aklınız kendini doktorunuzun lehine mahkûm eder.

İkincisi takiye ilkesidir. Takiye, Şia mezhebinin veya intizar, yani bekleyiş mezhebinin en büyük ve en hassas sosyal, siyasal ve düşünsel ilke ve esasıdır; çünkü Şia, uygun olmayan şartlarda yaşıyordu ve her zaman azınlıktaydı; çaresiz milyonlarca düşmanın

[113] Şia, takipçi, taraftar demektir, herkesin takipçisi. Fakat terminolojide mutlak olarak Ali'nin takipçisi ve taraftarı olan, Ali'nin hak liderlik ve yönetiminin olduğuna, İslam milletinin işinin dizgininin onun elinde olduğuna, Allah'ın da onu ümmetin hidayeti için seçtiğine; ama halifenin Ali'nin hakkını gasp edip onun hakiki yerine oturduğuna; Ali'nin sadece hakiki bir yönetici değil, ayrıca doğru sözlü, sağlam ve hakperest olduğuna inanan kişiye Şia denir.

gözü önünde yaşıyordu. Sadece gasıp halife değil, Sünnî halk da ona düşman idi,[114] dolayısıyla daima canı, mezhebi ve imamı tehlike ve tehdit altındaydı. İmamı genellikle halifenin zindanında ve kendisi de devamlı halifenin görevlilerinin takibindeydi. Mecburen dikkat, ihtiyat ve ciddiyetle takiye ilkesini takip ediyordu. Takva, muttaki gibi kelimelerle aynı kökten gelen takiye, sakınma, kaçınma, yani tehlikelerden sakınma demektir; yani Şia, takiye şartlarına tam olarak riayet etmek suretiyle kendini takip, tehdit, zindan, idam, sürgün, katliam tehlikesinden, kendisinin yok olması ve hilafet gözlerinin (halife düzeninin casusları anlamında bir ifadedir)[115] her zaman... olduğu Şia'nın imamının hapsedilmesi tehlikesinden (korumalıdır-Çev.)...*

İmdi temiz, halis ve inançlı bir Şia, halifeyi Ali'nin hakkını gasbeden olarak bilen, Ali'yi ümmete yöneticilik yapmada hükümet makamını gasbedenden daha layık gören kimse, Ali'nin Şiası olan, Ali'yi bütün çehreleriyle tanıması gereken kimse, açıkçası, imanının sağlamlığı ve payidarlığı ölçüsünde şu üç ilkeye bağlıdır:

1. İntizar/Bekleyiş
2. Takiye
3. Taklit

Fakat maalesef günümüz Şiası, Ali'ye en pak ve en net imanları olan, Ali'ye aşk ve sevgi besleyen, hatta İslam'ın hilafına, Ali'nin bizzat kendi şahsının hoşnutluğunun hilafına, onu tanrılık makamına eriştiren, Ali'ye tapan ve ilahı Ali olan Şia, Ali'yi bir çehrede görüyor, Ali'nin bir boyutunu tanıyor, çok boyutlu bu ruhun diğer erdem ve boyutlarını görmezden geliyor; onlara aşina değil. Ali'nin, Şia'sının ihlas ve imanının heyecanından ziya-

[114] Bu ve benzeri ifadeler, bilimsel yaklaşımdan uzak, duygusal ve ideolojik, indirgemeci ve genellemecidir (Çev.).

[115] Güya bu kavram (uyûnu'l-halife veya uyûn ve ...), divan, vezir, cizye vs. gibi siyasî ve idarî merasim ve lügatlerle eşzamanlı olarak Abbasiler zamanında İran'dan Arap yönetimi ve Hilafet sistemine girmiş; zira eski İran'ın büyük şahlarına şahenşahın gözü kulağı diyorlardı.

de kendisini inancının pak Şiasının tanımasına ihtiyacı var; şüphesiz Şia'nın avamından böyle bir beklentisi yok, ama havassından, aydın aliminden böyle bir beklentisi var.

Maalesef bugünün Şiası Ali'yi daha çok kendi ruhunda sahip olduğu hal ve dert açısından, irfani açıdan; bu adamı, sadece inlemek, feryat etmek, ağlamak için gece yarıları yumuşak yatağından, sıcak yuvasından ve huzur dolu şehrinden çöllere sürükleyen derin, güzel ve sert ızdıraplar sebebiyle ... evet o, iniltilerini halkın zelil kulaklarının duymasından ve göz yaşlarını dar görüşlü, at gözlüklü ve ebleh bedevi ve yarı-vahşi, ilkel Arapların gözlerinin görmesinden korkuyordu; çünkü biliyordu ki bu göz ve kulaklar, kahramanın gözyaşını ve bir imamın dertli iniltisini anlamaz. Evden gizlice çıkıyor ve şehri gece yarısı arkasında bırakıyor ve şehrin arka sokaklarının, hurmalıklarının mehtap ışıkları gölgesinden gizlice geçiyordu; dert, öyle teneffüs yolunu kapattığı ve aniden bu çölde bir yabancının uyanmasından korktuğu için bir kuyunun yanına gidip oturuyor ve başını kuyunun içine sokuyordu, o noktaya kadar ki baş, boyun ve omuzlarını kuyudan içeri sarkıtıyordu. bu Allah'ın aslanı, kan ve kılıç sahnelerinin en haşin savaşçısı, dertli ve zayıf bir biçare gibi inliyor, feryat ediyor ve yalvarıyordu.

Ama diğer çehreleri yönünden Ali (nasıl biri-Çev.)? ...*

Sonunda Jung'un ilk kez söz ettiği en zor aşamaya erişiyoruz; Jung şöyle diyor: Burada psikolog bu aşamaya ulaşmak ve bu sınırdan geçmek için hiçbir zaman bir adım atamaz. Bu noktada hiçbir karar, düşünce ve tedbir yararlı değildir. Burada birbirinden belli bir uzaklıkta bulunan ve aniden süratle, cebren ve kendi kendine birbirini çeken, birbirine doğru sürüklenen iki mıknatıs gibi iki insan da bu mesafeyle birbirinden uzaklaştıklarında gizli ve gaybi bir güçle şiddetli bir biçimde birbirine doğru çekilirler., Jung'un inandığı çekim gücüne, asla düşünce ve bilimin eli ulaşamayacak ve bu güç, daima beşerin gözünde meçhul kalacaktır.

Jung, birbirini hissetmekle sonuçlanan böyle bir gizemli cazibe gücünü tesis etmek için ortaya konacak her çaba, faydasızdır, boşunadır. Jung'un kendisi de onun karşısında hayrete düşmüştür. Jung, kendisinin bu büyüleyici dünyada bilgi ve tedbirinin hiç kimseden daha üstün olmadığını itiraf ediyor. Fakat diyor ki eğer bilinen aşamalar doğru, tam, dakik kat edilir ve birbiri hakkındaki bilgi kemal noktasına erer de iki ruh, söz konusu iki mıknatıs örneğinde olduğu gibi birbirini çekerse, ister istemez bu dünyaya çekilirler ve ariflerimizin deyimiyle birbirine hulul ederler.

Ancak Jung, bu hululün bir ruhtaki ruhsal belirtiler ve nişaneleriyle başka bir çekimin işaretlerinin psikolog için incelenebilir olduğu görüşünde. Jung şöyle diyor: Aynı zamanda bu hulûlün tesir ve izleri bazen öyle gizli, zarif ve kaçacak gibidir ki zahmetle incelenebilir; fakat her halükârda mümkündür. Özellikle onun çok aydın ve seçkin özellik ve halleri daha kolay idrak edilebilir.

Jung'un beyanından anlaşıldığı kadarıyla bu durum, bir tür cünûn veya deliliğe benzer. Jung onu başkası vesilesiyle aline olmak[116] şeklinde terimleştirmiştir.

Aliénation, Alman filozof Hegel'in felsefede geçerli kılıp yaygınlaştırdığı ve sonra meşhur öğrencisi Karl Marks'ın sosyolojiye soktuğu bir kavramdır. İnanıldı ki iş aleti, üretim aracı ve insanın sürekli temas içinde olduğu her şey, gitgide ve kendiliğinden insanda tortu olarak kalıyor ve onun ilk şahsiyetini mesh ediyor, bozuyor.

Aliénasyon kelimesi, aslında cünûn, cinnet ve divanelik manasındadır. Bu iki kelimeden, cünûn ve divanelikten de anlaşılacağı üzere bu durumun, cin veya devin insana girmesi sonucu meydana geldiğine ve akıl ve ruhu mesh edip çirkinleştirdiğine, yabancılaştırdığına inanılırdı.

' Lalienation Par L'autrui

Aynı kavramı Jung psikolojide, şu anlamda kullanmıştır: İnsan, bir kimsenin ruhuyla temas etme, tanışma ve onu görme neticesinde, özellikle yolları ve kapıları bulmakla ve bilhassa da onunla uyum ve dert ortaklığı duygusu, gizemli ve tarif edilemez yakınlık duygularına sahip olmakla, kendisiyle onun arasında gaybi bağların yüzlerce görünmeyen köklerini bulmakla öyle bir yere varıyor ki onu kendinde hissediyor veya kendini onda hissediyor, ikisi bir oluyor; çünkü ikisi arasındaki farklılığı hissetmiyor ve ben ile o arasındaki temayüzü unutuyor.

Burada her ne kadar beyanın letafetini çaresiz feda etmemiz gerekli ise de Jung'un kıvrak ve zarif açıklamasının daha açık olması için ortaya konulan en önemli meselelerinin bir özetini ders ve öğretim yöntemiyle buraya getirmeye çalışacağım:

1. Aliéne, başka bir ruhu, daha doğrusu başka bir şahsı hisseden kimsenin, öngörülemeyen ve kendisiyle tanıdık olan diğerleri için tasavvura gelmeyen hayret edilecek bir dönüşüme duçar olması demektir.

Bu dönüşüm veya devrim, ahlakta, davranışta, tutumda, duyarlılıklarda, ruhiyatta, duygu ve inançlarda, fikirlerde, hatta hayat tarzında ve de yeteneklerinin niteliğinde şiddetle kendini gösterir ve hepsini değiştirir; nitekim geçmişle bağını öyle koparır ki ona yabancılaşır ve artık geçmişiyle bir yakınlığı, yani geçmişteki kendisiyle bir yakınlığı kalmaz; ruhî ve fikrî hal ve hususiyetleri, onu tanıyan herkes için meçhul ve gizli kalır. Başka birinin ona hulûlü, onun artık kendi benzeri olmamasına yol açar.

2. Ani bir değişimle her şey onun nazarında başkalaşır, bambaşka olur. Bu değişiklik ve başkalaşım, sadece inançlar, ruhiyat ve fikirlerde değil, aksine zahirî duyularda da kendini belli eder; renkler değişir, tatlar, sesler, biçimler, tasvirler, görüntüler, resimler, çirkinlikler, güzellikler, kötülükler, iyilikler, yabancılar, tanıdıklar, dostlar, düşmanlar hep asli, orijinal kalıplarının dışına çıkar ve başka bir keyfiyet ve hale bürünür; onda farklı, bazen zıt, hatta mesela tatlılıklar acı, acılar tatlı, tanıdıklar yabancı, yabancılar tanıdık olacak şekilde etki bırakırlar: Sadece bun-

lar değişmekle kalmaz, ayrıca bunlardan her biri karşısında gösterdiği tepki de kimi zaman gayr-ı makul ve inanılmazdır; örneğin bazen çok ciddi ve tehlikeli olaylar onun ruhunda en küçük bir tesire bile sahip değillerdir. Aksine çok küçük bir hareket, mesela bir renkle ilgili sahip olduğu özel bir durum veya duygu, onda anlatılamaz bir ızdırap veya mutluluk meydana getiriyor ki hayret verici ve şaşırtıcıdır. Jung, hastalarından biri hakkında şöyle diyor: Muayenehaneye girdiği zaman, her şeyi mavi renk gördüğünü ve anlatılamaz bir biçimde cezbe ve neşenin olduğunu hissetti. Jung şöyle diyor: Onun mavi gördüğü her şey karşısında hissettiği cezbeli ve gizemli sükûtunu, iki renk, yani siyah ve kırmızı karşısında şiddetli bir biçimde ızdırap duyduğunu ve incinmeye maruz kaldığını hissediyordum; Jung'u şaşkınlığa götüren şey, şudur: Diyor ki kemal-i taaccüple hastamın siyah elbise giydiğini ve onu kendi şahsı için beğendiğini görüyordum.

3. Jung, ciddiyet ve ısrarla psikologların zihinlerinden şu varsayımı kaldırmaya çalışıyor: Genellikle bu durumu aşk ile veya aşkı bu durumla bir addediyorlar; kuşkusuz burada bahsi kabil olmayan bayağı aşklar değil, en üstün aşklardan söz edilmektedir.

Onun inancına göre aşk, öyle gizemli bir heyecan ve kaynayıştır ki bir ruhta başkasına karşı meydana gelir, ama tutkunluk derecesinde birbirine âşık olan iki kişinin, aynı zamanda Jung'un dediği manada bırakın birbirini hissetmemeyi, aynı zamanda birbiriyle tanışmamaları da mümkündür; ancak aşkın izlerinden bir çoğunun, tanıdık iki ruhun birbirine hulûl etmesiyle veya bir ruhun başkası vesilesiyle aline olmasıyla çok benzerliği bulunduğu için bu ikisinin bir olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır; oysaki Jung, bu ikisi arasındaki farklı noktaları açıkladığında şu sonuca varıyor: Bu farklı hususlar, ortak hususlardan daha çoktur. İki aşığın birbiriyle akraba olmaması, birbirini Jung'un izah ettiği manada tanımamaları, su ve çamurla yoğrulmamış olmaları, birbirine aşık iki yabancı olmaları müm-

kündür; Hâlbuki alinasyon veya cezbe ve birbirine girme durumuna erişen iki ruhun, gördüğümüz gibi mecburen tanıdıklık, teklifsizlik, dostluk ve yakınlık aşamalarından geçmiş olmaları gerek. Aynı türden olmayan iki ruhun, birbirini hissetmesi mümkün değildir; ama birbirine aşk duyması mümkündür.

4. Aşk, ilk aşamalarını geçtikten sonra daha hafif ve yüzeysel hale geliyor; ta ki iki ruhun en yakın sınırı olan en son aşamada görünmeyen ve ardından yakın olmama ve uyuşmamanın çirkin ve soğuk çehresinin ortaya çıktığı noktaya varılıyor. Hâlbuki bu süreç, iki yakın ruhun hulûlü konusunda tersinedir.

5. Aşk, iki ruhun bilinçsiz ve kör bağlılık ve yakınlığı olup onların bilinç ve basiretini zayıflatıp hakirleştirir; oysaki iki ruhun kaynaşması, derin bilinçle açık ve geniş basiretin zirvesinde gerçekleşir, şekillenir ve onların birbirini bilme ve görmesini daha köklü ve azametli yapar. Burada Jung, bir ıstılah kullanıyor; Farsçaya iki insanın, bütün insanlar arasındaki ve kendilerini aralarında yabancı gördükleri bütün tabiat eşyasının gözü önündeki "özel mahremiyeti" olarak çevrilebilir. Bu iki yakın ruha özgüdür. Hâlbuki iki aşık, aşıkça niyaz ve kendi aşk his kaynağı hariç birbiriyle öyle mesafelere sahipler ki başkalarının bu noktada onlardan her biriyle daha yakın olmaları nasıl mümkün olsun.

6. Aşk, kolayca kine dönüşebilir. Oysa iki akran ve soydaş düşünün, ortaya çıkması mümkün olan en zor olaylarda dahi onlarda birbirine karşı nefret, kin, kötülük ve çirkinlik duygusu ortaya çıkmaz.

7. Aşk, maşukla ilgili her şeye karşı kara ve vahşice bir hasetle iç içedir. Hâlbuki bu durumda ruh, soydaşı olan ruhla temasta olan her şeyi, onun yolunda olmasa, hatta ona muhalif veya zıt olsa dahi sever ya da en azından onun bakışında fark etmez ve genel olarak kendisi için ilginçtir.

8. Aşkın unutulması mümkündür, değişmesi mümkündür.

9. Aşk, bütün aşamalarında bireysel bencillikle iç içe olup ma-

şuku kendisi için ister. Dolayısıyla bir amil veya bir takım amillerin ve şartların maşukun kendisini istememesiyle sonuçlandığını hissettiğinde, aşk biter; zira aşk, eğer aşığın ayağı arada yoksa hayatına devam edemez. Oysa bu durumda hâl ve ruhun düzeyi bu aşamadan daha üstündür.

Aşık, ormana, bir kereste tacirinin hırs bürümüş gözlerinin baktığı gibi bakar ve büyük bir şair gibi aline olur; ateşgâhın köşesinde, ateş şulesinin baş döndürücü ve büyüleyici güzelliğine dalıp onun büyüleyici ihtişam ve aydınlığını, ilahi celalini ve gizemli güzelliğini fıtratının derinliklerinde bulan ve kalp ve ruhunu ateşin yakıcı alevlerine bırakıp kendini ve hayatını onu seyretmede mahveden bir ateşperest için, ateşgedenin hadiminin ve ateş muhafızının kim olduğunu bilmek ne fark eder ki? Fakat aşığın, kendisinin mabedin hadimi ve ateşin bekçisi olmanın, ondan ısınmanın ve bazen gıdasını da ateşdanın, ateş kapısının yanında pişirmekten başka bir düşüncesi yok; eğer ateşgedenin hadimi olmazsa, ateşin kendisine ait olmadığını hisseder; hiçbir bağın kendisini ateşle bağlılık ilişkisine sokmayacağını hisseder ve ateşperestlik dinine imanını kaybeder, ya kâfir olur ya da başka bir din edinir.

10. Aşk kesin olarak kadınla erkek arasında cereyan eder. Ancak bu duygunun iki ruhun cinsiyetiyle bir ilgisi yoktur, iki erkek, iki kadın, insan ve Allah arasında olabilir...

11. Jung, burada bizim için açık bir biçimde tasavvuru mümkün olmayan zarif ve ilginç bir ruhsal durumdan söz ediyor, diyor ki yakın ruhu kendisine hulûl etmiş olan kişide, kendine özgü bir bencillik ve kendini koruma hali meydana gelir; ama örneğin asla kendini düşünmeyen kimse kendi huzur, süs, sağlık, düzen ve selametine değer vermez, hiçbir zaman kendi derdinde olmaz, asla kendine bakmaz, kendini görmez, ama sonra kendini sever, kendisi için taze bir değer ortaya çıkarır, kendi katında aziz ve değerli olur, hatta sağlık ve ömrüyle ilgili hale gelir. Jung şöyle diyor: Onda kendi şahsına karşı meydana gelen bu taze duygu şu bakımdandır: O, yakını olduğu ruhun his,

bakış ve hayalinde aziz bir makam bulduğunu, onun böyle istediğini ve onlara ehemmiyet verdiğini hissediyor. Bu durumda o, her zamankinin tersine sağlık, kalıcılık ve genel olarak yararı için bir tedbir düşünür, bir karar verir ve çalışır bir halde, evet bu halde onun hedefinin kendi şahsı olduğunu hissetmez; tersine bu anlarda açıkça kendinde, bunları hep onun hatırına veya uğruna yaptığını hisseder; hayır, bundan da öte, yakını, yakın dostu için, onun hoşnutluğu için fedakârlık yaptığını hisseder. Mesela her zamankinin aksine, sağlığına zarar veren içki içme işinden kaçındığı durumda, kendi menfaatine her zamanki zevk ve alışkanlığından vazgeçtiğini hisseder. Jung bu konuyu şu güzel cümleyle ifade ediyor:

"O kendini korur, kendini aziz görür, kendi sağlığı için yeni tedbirler düşünür; hayat tarzında, alışkanlık biçiminde kendi lehine bir takım değişikliklere gider; kendisiyle ilgilenir, kendini sever, okşar, nazlandırır ve bu durumda başka bir kimseyi okşadığını, sevdiğini, başka bir kimseye hizmet ettiğini, hoşnut ettiğini, koruyup kolladığını hissediyor ve bütün bu işleri, ona yabancı olan, onunla hiçbir bağı bulunmayan bu başka kişiyi, ruh yakını, bağlısı ve tanıdıklarından biri olarak hissettiği için yapıyor veya yaptığını hissediyor. Sözgelimi bir baba, hiç tanımadığı bir genci davet ediyor, onunla muhabbet ediyor, ona hizmet ediyor, ona hürmet gösteriyor, onu seviyor; bunları sadece onun, çocuğunun yakın ve samimi dostlarından olduğu ve çocuğu onu çok sevdiği için yapıyor. Ya da öyle bir aşık ki maşuku hatırına maşukuna dost olan kişiye karşı dostluk hissediyor ve ona hizmet etmeye çalışıyor. Son tahlilde burada öyle denk gelmiştir ki o genç veya arkadaş ya da dost, onun kendi şahsıdır".

Jung şöyle diyor: yakın ruhu vesilesiyle aline olmuş olan bir hastaya bir takım sorular sorduğumda, bana arifane ve şairane bir dille cevap veriyordu. Bu cevaplar, aynı zamanda ince ruhsal nükteler içeriyordu ve incelenmeye değerdi.[117] Şöyle sordum:

[117] Jung'un inceleme konusu olan bu adam, Mitraizm dininden büyük bir ruhani adam vesilesiyle aline olmuş filozofa benzer sanatkar bir gençtir. Başta ru-

– O şimdi nerede?

– Nerede olduğunu hissediyorum, açıkça, öyle ki hemen şimdi sanki onu olduğu yerde gözlerimle görüyormuşum gibi, her ne kadar nerede olduğunu bilmesem ve her ne kadar gerçekten orada olmasa da.

– Siz, karşınızda olmadığını bildiğiniz halde onu nasıl görüyorsunuz?

– (Emin ve manalı bir tebessümle) Bu soru, onun dışında bir şey veya kimseyi görmeyen sadık kimsedendir.

– Nasıl yani? Şimdi siz beni şimdi görmüyor musunuz?

– Niçin? Fakat aynı zamanda onun durumunu görüyorum.

– İki çehreyi birlikte ve aynı anda görmek nasıl mümkün olabilir?

– Nasıl mümkün olmaz? Şimdi güneşi ve sizin yüzünüzü birlikte görmüyor muyum? Suda yüzen bir resim düşünün, hem resmi görmem hem de suyu görmem mümkün değil mi?

– Pekiyi, şimdi ben ve ondan hangimizin güneş, hangimizin çehre, hangimizin su, hangimizin fotoğraf olduğunu söyleyebilir misiniz?

– Ben Profesörü, benim böyle bir soruya cevap vermemden daha akıllı biliyorum!

– (Profesör biraz utangaç bir biçimde) Fakat, aynı zamanda... rica ederim.

– Ne diyeyim ben? Mesela onun misalinde sizin çehreniz odur ve güneş sizin çehrenizdir mi diyeyim?! Dedim ki ben sizi ve göz önüne koyulan bütün resim veya fotoğrafları görüyorum;

hani adama ilmen inanıyormuş. Sonra bu inanç dinî bir sevgi ve bağlılığa dönüşmüş ve ondan sonra da kendini onda veya onu kendinde hissetmeye başlamış. Şu çıkıyor ki öncelikle bu durumun Freud'un söylediği gibi cinsellikle bir ilgisi yoktur; ikinci olarak, bu duruma daha çok manevi sevgi ve bağlılıklar yol açar. Thais ile Anatole France'ın benzerliği gibi.

ama hepsini suyun dalgasında, hepsini güneşin ışığında, hepsini her zamanki mavi renkli narin ipek perdenin ardından .

– Mavi renk mi? Niçin mavi renk?

– Acayip bir soru bu! İpeğin rengi maviden başka mı?

– Fark etmedim!

– Ama ben farkındayım!

– Örneğin bu benim odamın perdesi. Dikkat edin! İpek değil mi? Peki niçin kırmızı?

– (Hasta öyle kendinden geçiyor ki mecburen sahneyi hemen değiştiriyorum ve soruların geri kalanını başka yerlere çekiyorum)

– Bir insanın başka bir insanı hissetmesi (ihsas etmek-ihsas kerden) nasıl mümkün olur?

– Ben ihsas eder demedim ki bu çok kolay, sıradan. Ben bir kimse başka bir kimseyi hisseder dedim.

– Bağışlayın, bir ruhun başka bir ruhu hissetmesi nasıl mümkündür?

– Sizin nesim esintisindeki bahar kokusunu hissettiğiniz gibi; yağmurun kokusunu, yağmurlu havanın kokusunu hissettiğiniz gibi; bir seher vakti yağmurundan sonra yıkanmış sabah kokusunu hissettiğiniz gibi; yatakta hayal ettiğiniz tatlı bir hatıranın coşkulu lezzetini hissettiğiniz gibi; ruhunuzun sinesinde yumuşak ve sevimli bir baskı kuran dostun latif ağırlığını hissettiğiniz gibi; yalnızlıkta hatırınıza gelen mahcup, şeytanca ve iyi bir tebessümün tadını hissettiğiniz gibi; ruhunu yüksek, yalnız ve sessiz çatıların altında daima yansıma halinde bulduğunuz ve ruhunuzun duvarlarının titreşimini kendisinden ihsas ettiğiniz kimsenin sesinin latif rengini hissettiğiniz gibi;[118] Bir

[118] Taberî'nin ve Şerh-i Mevâhib'in vahiy gecesi çöl semasında Cebrail'in sesiyle ilgili nitelemeye ve Hz. Peygamber'in üzerinde bıraktığı tesire ve de Yâ eyyuhe'l-Muddessir ve Yâ eyyuhe'l-Muzzemmil kıssasına ne kadar benziyor!

hasretin yakıcı ateşinde, kalbinizden çıkan, başınıza yükselen, gözlerinizi yakan ve nefesinizi tıkayan dumanı hissettiğiniz gibi, onun sizin de bulunduğunuz yerde güzel ve zevk verici tadını hissettiğiniz gibi; henüz gelmemiş olan yaz güneşinin yakıcılığı ve acımasızlığını, tabiatın nefret yüklü çirkin halsizliğini, çarpıntı getiren sıcaklıkları, arka sokakların yalnızlığını, ağaçların dallarının hastalıklılığını, dalların havsalasızlığı ve kayıtsızlığını hissettiğiniz gibi; baharda hareketsiz ve ümitsiz günlerin anlamsızlığını, inatçılığı, uzun ve sonuçsuz gecelerinin sabrını hissettiğiniz gibi; bulutlu havada sıkıntı hissettiğiniz gibi; kendinizin nerede olduğunu bilmediğiniz, işittiğiniz, cevap verdiğiniz kimsenin konuşma sedasını ve kendisinin de bilmediğiniz bir yerden sizin sözünüze kulak verdiğini hissettiğiniz gibi...

Olmadığında varlığını, olduğunda ise var olmadığını hissettiğiniz gibi!

(Hasta sanki gizemli bir pençeye duçar olmuş gibi susuyor).

– Acaba şimdi sahip olduğunuz duyguya bir isim verebilir misiniz? Ona ne ad vereceksiniz?

– İsim koyma, tahlil, sınıflandırma vs. gibi şeyler, sizin işiniz.

– Yani şunu demek istiyorum: kendinizde bulduğunuz, algıladığınız şeyin, bir aşk duygusu, şiddetli bir sevgi, iman, dinî duygu ve bir tür irfani duygu olup olmadığını hisseder misiniz?

– Siz yeryüzünde iken bu dağdır, şu denizdir, şurası kara parçası, orası şehir, şu orman, bu çöl, o kırmızı, bu mavi, bu siyah; o menekşe, şu menekşe değil... Fakat benim bulunduğum yere eriştiğinizde, artık her şey her şeydir, hiçbir şey hiçbir şey değildir. Renkler birbirine karışır, resimler yok olur, biçimler değişir, karışır. Bu durumda artık hiçbir şey, isimlendirilemez, hiçbir şey nitelenemez, kelimeler faydasızlaşır, sıfatlar anlamsız, isimler beyhude. Bu yüzden ben size cevap veremem; ama eğer her halükârda bir şey söylemem konusunda ısrar ederseniz, söylemeliyim ki bunların hepsi var ve bunlardan hiçbiri yok. Canım, adlandırmak için şimdiye kadar bu dünyada hiçbir şeyi adlandır-

mak için kullanılmamış ve hiçbir manaya bulaşmamış bir kelime bulmak istiyor. Fakat görüyorsunuz ki bu muhal bir arayıştır.

– Hangisine daha yakın olduğunu söyleyebilir misiniz?

– Bir tür irfani ve ilahi aşıkâne peresteş.

– Dinî duygularınızda ne gibi değişiklikler hissediyorsunuz?

– Dinî sembollerden birçoğunu daha açık ve aydın görüyorum; dinî meselelerden benim için anlamsız, beyhude, meçhul ve bigane olan birçoğunu derin bir biçimde bütün ruhumla hissediyor ve anlıyorum. Duygum, düşüncemden daha çok gelişmiş ve çok mesafe almıştır. Hatta Tanrı'yı bazen öyle yakın, öyle teklifsiz ve açık hissediyor, hatta görüyorum: Gül kokusunu ya da kendisinin aydın ruhsal hallerinden birini[119].

– İçinizi onunla dolu hissettiğinizi söylediniz. Acaba kendinizi bu durumda nasıl hissettiğinizi açıklayabilir misiniz?

– Kendimi mi? Kendimle ilgili onu hissettiğim kadar bilgim var. Bu kadar ve başka hiçbir şey. Yani eğer onu hissetmediğim bir an bile olsa mutmain olmam, ama şu anda mutmainim, eminim. Ya da gelecekte onu hissetmediğim anlar gelirse, o anlarda kendim olup olmayacağımı bilmiyorum, düşünemiyorum; çünkü ben fiilen onu kendinde hissetmekten ibaret olmuşum, o kadar.[120]

– Acaba siz o ruhani adamı kendinizde hissediyor ve onun nesnel ve gerçek varlığına kendinizde dokunuyorsunuz da bu durumda onun başka bir yerde, kendi kalıbında var olduğuna inanamıyor musunuz?

– Eğer onu kendi kalıbında hisseder de onun varlığını başka bir yerde hissedersem, bu durumda buradaki varlığını inkâr etmiş olurum, yani onunla ilgili bir bilgim yok, kendisini de bu kalıp-

9 Burada Ali'nin (a) güzel sözünün manası ne kadar güzel aydınlanıyor: Ali, "sen Allah'ı gördün mü?" diye soran kimseye şöyle cevap veriyor: Ben Allah'a O'nu görmeden nasıl ibadet ederim?"

0 Bu sözün sufilerimiz ve vahdet-i vücutçularımızın şathiyatına benzerliği dikkat çekicidir. Ben sonda bu meseleleri ayrıntılı olarak anlatacağım.

ta ve onu hissettiğim yerde göreceğim, her halükârda o burada, bendedir veya ben orada ondayım.

– Onun da böyle bir hisse sahip olduğundan nasıl emin olursunuz? Bu duruma sadece sizin sahip olduğunuza ihtimal vermiyor musunuz? Mümkün değil. Ben şimdi açıkça hissediyorum ki o benden bir takım özellikler almıştır, renk almıştır. Kişi nasıl yanan ocağın içine girebilir, tufan deryasının içine dalabilir, aydınlık mehtabın kucağına sığınabilir, ruhun derununa hulûl edebilir ve olmuş olduğu gibi olabilir? Her ne kadar ocağa giden bir çelik olsa da[121] her ne kadar denize düşen bir taş olsa da her ne kadar mehtabın kucağına çekilen gölge olsa da her ne kadar latif, yumuşak ve hayal renkli ruha hulûl etmiş haşin, mağrur, yenilmez ve dirençli bir ruh olsa da nasıl olabilir?

– Genelde onu görmek ister misiniz?

– Asla, onu görmek bana asla yeni bir şey vermez, hatta benim göz perdelerime düşen maddi fotoğrafı, gördükten sonra çizilen ve sonra görmenin sonunda nehrin yanında olmayan resimdir. Bundan dolayı ben demek istiyorum ki aslında "genellikle" görmek istemiyorum.

– Niçin böyle konuşuyorsunuz?

– Sesim tutulmuş, yorgunum, biraz soğuk almışım gibi, durumum çok iyi değil... Eğer müsaade ederseniz, söyleşiyi başka bir zaman...

– Bu konuşmaya devam etmemiz için ne zaman geleceksiniz?

– Artık buraya gelmeyeceğim, bir nehrin denize kavuşma yerine oturmak ve birlikte bir ruhun başka bir ruha girmesinden bahsetmek istiyorum!

– Neden bir nehrin denize kavuşma yeri?

– Orada siz göreceksiniz, gözlerinizle göreceksiniz ki benim ru-

Bir fizikçi şöyle diyor: "Çelik, atıldığı ocakların hatırasını kendi tabiatında tamamen korur" (Sayın Mehdi Bazergân'ın *Râh-ı Teyy Şode* eserinden)

hum, uzak bir dağlık bölgenin sessiz, yalnız ve kış vurmuş yamaçlarından aşağı indikten ve yolları, çölleri ve kayalıkları kat ettikten sonra nasıl denize dökülüyor, dalıyor, batıyor, yavaşlıyor, yok oluyor, baki kalıyor ve orada yaşıyor; yavaş, huzurlu, tok, hoşnutluk ve ebedilik dolu bir hayat, Sen nehrinin, soğuk ve haşin İsviçre'de soğuk ve suskun Alp dağlarından aşağı indiği ve Manş Denizine karıştığı gibi Manş'a dökülüyor.

– Sen nehri Manş Denizine dökülmüyor mu? Bataklıklara gidiyor. Manş denizi ki asla Sen'e dokunmamıştır. Sen neresi, Manş neresi? Bunlar neredeir? Sen sonunda bataklığa mı akıyor, onunla mı birleşiyor? Kayıp ve bilinmeyen çöllerde kaybolmuyor mu?

– Sayın Profesör! Rica ediyorum, bu konuşmayı devam ettirmeyin, başka bir vakitte olmasında da tahammül edemiyorum.

– Neresi? Kim?

– Paris, bir şehir: Coğrafya değildir ki şöyle desin: "Sen bataklığa dökülüyor ve Manş Denizi Sen'i kendinde hissedemiyor; diğer nehirler ise Manş'a dökülüyor. Sen nerede? Manş nerede?!" Paris'te kimse coğrafyaya kulak vermiyor. Orada Sen bataklığa akmıyor, Paris'te Sen Manş'a akıyor, evet, acaba Sen Paris'in kalbinden geçmiyor mu?[122]

– Üç yıl sonra Jung hastasıyla Paris'te görüşüyor. Jung ve hastasının Paris'e yolculuk hikâyesi, çok ilginç, heyecan dolu bir öykü olup çok ruhsal ve duygusal nükte, latife ve inceliklerle doludur. Jung, özellikle gizli bir ruhu tanımak ve "derunî bir insan"ın kapalı derununa, iç dünyasına yol bulmak bakımından yolculuğu çok önemli, büyük ve değerli biliyor: Öyle ki güzellikler, sırlar, çekimler, devrimler, dönüşümler, kıvılcımlar, cez-

Burada Jung'un şahsında hissettiğiniz bir belirsizlik de aydınlanmış değil. Sayın Chandel şöyle bir açıklamada bulunuyor: Bu belirsizlik, ya konuşanın hatıralarının ve muhtemelen vehimlerinin ya da düşünce ve mantığında ortaya çıkan karışıklığın sonucudur. Bu bizzat alinasyonun alametlerindendir; çünkü bu durumda iki mantık birbirine karışır, kaynar, iç içe geçer.

beler... O sayısız "o"nlar... öyle hoşturlar ki hisse gelmezler ve öyle gizlidirler ki genellikle kendi idrak gözünden de kaybolur. Biraz şair, biraz sanatkâr ve biraz da filozof olan bir yazarın ifadesiyle "yolculuk yapmanın bizzat kendisi bir tür yaşamaktır ve yaşamanın bizzat kendi türü. Ben yolculuk yapmak için varım; hazarda, ceninde kan içen, yalnız, sessiz, kanlı inzivada, dar ve çarpıntılı bir dünyada, sadece kalbi atan bir bebek gibi... Seferde doğan, yere ayak basınca feryat eden, ağlayıp ortalığı inleten bir çocuk gibi... Evet ağlayıp feryat eden bu çocuk, ansızın ömrünün başında içinde olduğu dar, boğucu ve kanlı cenini hatırlıyor, dertli bir biçimde ve şevkle ağlıyor, el açıyor, süt annesinin veya dadısının kucağında kendini sıkıyor... ve birdenbire yüksek gökyüzü, uzak ufuklar, temiz hava, büyük uzay, açık boğaz, nefes almak, el ayak vurmak, canlı olmak, konuşmak, kurtuluş, özgürlük, görüşme, tanıma, dostluk, yakınlık, beşik, okşama, şefkat, su içmek, beslenmek, ince ve uzun şampanya bardağında ılık ve tatlı süt içmek ve..."

.... Ne nimetler ama! Ne nimetler! Ne nimetler! Hepsi birden başına dökülüyor! Ansızın yolcu oluyor, ayağını hazar cenininden dışarı koyuyor ve boş sefer çölüne adım atıyor; adeta birdenbire cehennemden, Allah ve meleklerin olduğu güzel kevser havuzunun kalbine, yaban gülleri, nergis ve fulya çiçeklerinin sardığı saray ve perilerin olduğu yere fırlatılıyor; uçuyor ve hayalî İlliyyîn cennet köşkünün açık eyvanına oturuyor; karşısında ışık ve tebessüm dolu mehtap ayı, altlarından ırmaklar akan! İki yabancının tanıdık altın kandilinde başının üstündeki mum, özgür dolaşan iki esirin iştiyak ateşinden aydın, firarî iki kulun, Bağdat hilafet ipine mahkûm iki tutsağın, Ashab-ı Kehf'ten iki kişinin şevkinin cinnet şulesinden sıcak... Ashab-ı Kehf ki Dakyanus'un zulmünden kurtuluş dağına kaçıp bütün mahlûkattan daha büyük ve daha açık olan özgürlük mağarasında gizlendiler; üç yüz yıl rahat, özgür ve insanca yatıp uyudular. Uyandıklarında artık şehirde Dakyanus sikkeleri geçmiyor, alınmıyor ve tanınmıyordu, ne şahtan, ne de polislerden, esaretten ve "zorunlu görev sistemi"nden bir işaret vardı.

Ben, kendi dinimi, kendi edebiyatımı, kendi duygularımı, keder ve ızdıraplarımı, dertlerimi ve ihtiyaçlarımı düşündüğüm zaman, gerçekte kendimi düşünüyorum. Benim bireysel değil, toplumsal ve tarihsel özüm, bu kültürün doğup ortaya çıktığı kaynaktır. Dolayısıyla kültür, benim toplumumun, tarihin varlığı olan yapının tecellisidir, yansımasıdır; fakat özel şartları olan kendine özgü tarihsel dönemde yer alan, farklı kökeni olan, maddi, ekonomik ve sosyal yapının meydana getirdiği özel dertlere, düşüncelere, anlayış ve eğilimlere alışmış bir toplumda bir takım sahte taktikler, o toplumun kültürünü zihninden siliyor. Sonra başka bir zamana ve tarihsel döneme, başka bir ekonomik sisteme, başka sosyal ve siyasal bağlara ait olan kültürü benim kültürümün yerine yerleştiriyor. Artık ben kendımi düşünmek istediğim zaman, başka bir toplumun kültürünü kendi kültürüm olarak düşünüyorum; o zaman kendime ait olmayan dertlere muhatap oluyorum. Benim kültürel, felsefi ve sosyal gerçekliğimle uyuşmayan problemlerden dolayı feryadı figan ediyorum. Neticede o topluma ve o toplumun sosyal, ekonomik, siyasal ve tarihsel şartlarına ait olan, bana ait olmayan idealler ve ızdıraplarla karşılaşıyorum. Fakat o dertleri, ızdırap ve idealleri kendi dert, ızdırap ve ideallerim olarak görmeye başlıyorum.

www.fcr.com.tr